

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

4/2003 • 9 €

Vuoden 1918 vaikea historia

■
Myytit ja todellisuus

■
Ylikankaan talvisota

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

101. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Jyrki Vesikansa (pj.), Pirkko Leino-Kaukiainen (vpj.), Marjatta Rahikainen,

Katariina Mustakallio, Heikki Talvitie, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juha Sihvola, Sumeat ja kauheat valinnat 485

Muistamisen vaikeus

Ulla-Maija Peltonen, Muistaa vai unohtaa? Vuoden 1918 vaikea historia 492

Kolumni

Kirsi Warpula, ”Myytti uudesta miehestä” 502

Myytit ja historia

Mari Hatavara, Suomen historian kirjoittaminen. Zacharias Topelius ja Fredrika Runeberg 505

Laura-Kristiina Moilanen, Myyttinen kansa. Sivistyneistön näkemysten jatkuvuudesta 1905–17 516

Yuoko Ishino – Kauko Laitinen, Tarustot kansakunnan historian palveluksessa. Japanilais-suomalaisista vertailua 532

Olli Mäkinen, Tanssiinkutsu. Soren Kierkegaardin ja Fredrika Bremerin epäonnistunut tapaaminen vuoden 1849 helatorstaina 540

Kukku Melkas, Kamppailu tiedosta. Aino Kallaksen historiallinen romaani ja tiedon tuottamisen problematiikka 549

Katsaus

Olavi K. Fält, Globalisaatio, verkottuminen ja historiantutkimus 562

Keskustelua

Heikki Ylikangas, Välirouha 1940 – minkä sodan odotuksessa 569

Osmo Jussila, Mikä historiantutkimustamme oikein vaivaa? 577

Nikolai Baryshnikov, Timo Vihavaiselle 583

Timo Vihavainen, Kommentti edelliseen 583

Syväluenta

Kimmo Katajala, Välikvalta tekojen takana 584

Arvosteluja

Heikki Ylikangas, Nurmijärven rosot (*Heikki Pihlajamäki*) 588

Ritva Hapuli, Ulkomailla. Maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin (*Päivi Pihlaja*) 590

Oiva Turpeinen, Timo Herranen ja Kai Hoffman, Helsingin historia vuodesta 1945. Osa 1; Harry Schulman, Panu Pulma ja Seppo Aalto, Helsingin historia vuodesta 1945. Osa 2; Laura Kolbe ja Heikki Helin, Helsingin historia vuodesta 1945. Osa 3; Anja Kervanto Nevanlinna, Kadonneen kaupungin jäljillä. Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin historiallisessa ytimessä (*Marjaana Niemi*) 592

Timo Soukola, Riistorauhaa rikkomassa. Suomen Merimies-Unioidin ja sen edeltäen vaiheita 1905–2000 (*Tapio Bergholm*) 595

Ossi Viita, Hymyilevä Hannes. Työläisurheilija Hannes Kolehmaisen sankaruus porvarillisessa Suomessa (*Juha Sihvola*) 597

Irène A. Flygare ja Maths Isacson, Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000. Det svenska jordbrukets historia 5 (*Eino Jutikkala*) 599

Tiedemaailma

Kirsi Salonen, Paavillisten Saksan-lähetystöjen arkistot ja historiantutkimus 603

Väitöksiä 610

Nimityksiä 611

Kirjoittajat 611

Notes on the contents 612

Vuosikertahakemisto

613

Kansi: Pori 1918. WSOY.

Historian sumeat ja kauheat valinnat

■ Maaliskuun 6. päivänä vuonna 1940 Risto Ryti lensi neuvotteluvaltuuskunnan johtajana Helsingistä Moskovaan. Oli ehkä aikutlaatuinen tapaus historiassa, että sotaa käyvän maan pääministeri matkasi ilmassa vihollisen pääkaupunkiin istuakseen neuvottelupöytään samalla, kun armeijat vielä taistelivat maalla.

Dramaattisia päiviä silloin elettiinkin. Talvisodan rintamatilanne oli käymässä Suomelle epätoivoiseksi. Länsivallat korottivat panoksiaan tarjotessaan Suomelle apua. Yhteyttä oli pidetty myös Saksan suuntaan. Suomen johtomiehet epäröivät. Jopa ylipäällikkö Mannerheim oli kahden vaiheilla: tehdäkö rauha vai pyytääkö apua.

Ryti teki ratkaisevan päätöksen rauhan puolesta ja taivutti päättäväisesti epäröivät kantansa taakse. Väinö Tanner oli rauhanratkaisun tärkeä tuki. Mitkä olivat Rytin ja Tannerin tavoitteet, mitä he tiesivät, miten he punnitsivat eri vaihtoehtoja ja suur sodan tulevaa kulkua, ohjasiko heidän toimiaan ”häikäilemätön laskelmointi eri mahdollisuuksien välillä” vai paniikki ja uupumus?

Tässä lehdessä keskustellaan talvisodan rauhan motiiveista ja vaihtoehdoista. Historiallisten tekojen tulkitsemista on paikal-

laan kuitenkin tarkastella myös periaatteelliselta kannalta. Aihetta valaisee kiinnostavasti Aristoteleen *Nikomakhoksen etiikan* III kirjan kuuluisa jakso, joka käsittelee inhimillisen toiminnan vapauden ja vastuun ongelmia. Esitetyt argumentit ja käsitteelliset erottelut ovat luoneet pohjan miltei kaikelle sille, mitä länsimaisessa ajattelussa on koskaan sanottu tahdon vapaudesta, moraaliseen vastuusta sekä syyllisyydestä ja syyttömyydestä. Jokainen meistä ajattelee Aristoteleen muotoilemien käsitteiden kautta, vaikka ei itse tietäisikään sitä.

Vapaus ja vastuu

Vain vapaaehtoiset teot voivat Aristoteleen mukaan olla kiitettäviä ja moitittavia. Niiden vastakohtia ovat tahdonvastaiset teot. Niitä ovat teot, jotka johtuvat välittömästä ulkoisesta pakosta tai sellaisesta tietämättömyydestä, johon tekijä itse ei ole voinut vaikuttaa. Tietämättömyyden takia tahdonvastaisen teon tekijä olisi toiminut toisin, jos olisi ollut perillä teon luonteesta ja siihen liittyvistä olosuhteista. Tahdonvastaisesta teosta ei kiitetä eikä moitita, mutta tekijää kohtaan voidaan tuntea myötätuntoa, jos teko on aiheuttanut suurta pahaa. Tällaisia

tekoja kutsutaan vahingoiksi tai onnettomuuksiksi.

Harkintakykyiset aikuiset ovat moraalisesti ja juridisesti vastuussa vapaaehtoisista teoistaan. Vastuu ei ole kuitenkaan aina samanlainen. Ihmiset esimerkiksi tekevät joskus jonkin jalon asian vuoksi tai suuremman pahan välttämiseksi tekoja, joita eivät valitsisi niiden itsensä takia. Kapteeni voi esimerkiksi heittää lastin mereen myrskyyn joutuneen laivan pelastamiseksi tai joku voi tehdä tyrannin käskystä häpeällisen teon pelastaakseen lapsensa tai vanhempansa kuolemalta.

Aristoteleen mainitsemien esimerkkien lisäksi on helppoa kuvitella muita vastavia tapauksia: sotilas voi tappaa tai poliittinen johtaja liittoutua pahantekijäksi tietämänsä kanssa pelastaakseen isänmaansa, kansa voi kukistaa verenhimoisen hirmuhallitsijan tai hallitus maan sekasortoon ajaneen kapinan. Tällaisten tekojen tekijät voivat sanoa toimineensa pakosta, mutta Aristoteleen mukaan pakkoon viittaaminen on harhaanjohtavaa, koska itse teko oli tekijän omassa vallassa ja tekijä tietoinen siitä, mitä oli tekemässä.

Tarkoitus voi kuitenkin vaikuttaa teon moraaliseen ja juridiseen arviointiin. Sinänsä moitittavasta teosta voidaan kiittää, jos tavoite on tarpeeksi jalo, mutta myös moitita, jos sen avulla vältettävä paha on mitätön. Joskus ei kiitetä eikä moitita, mutta vaikeissa oloissa tehty teko voidaan antaa anteeksi ja tekijää kohtaan tuntoa myötätuntoa.

Ihmiset sanovat myös joskus toimineensa sisäisen pakon ajamina, kun nautinnon-

halu tai suuttumus saa heidät toimimaan toisin, kuin mitä he harkittuaan pitävät oikeana. Tällainenkin toiminta on vapaaehtoisista ja tekijänsä vallassa. Himokas tai aggressiivinen halu voi tosin siinä mielessä pakottavasti ohjata henkilön toimintaa, että tämä ei halun valtaamana kykene hillitsemään itseään, vaikka tahtoisikin. Itsehillinnän puute ei kuitenkaan vapauta vastuusta, sillä syyntakeisen aikuisen tulisi kyetä harkitsemaan tekojaan. Ihminen on sitä paitsi itse vaikuttanut luonteensa kehitykseen. Hillitön ja kiukkuinen ovat samantapaisia kuin huonoilla elämäntavoilla itsensä sairastuttaneet. Alun perin olisi voinut enemmän kuunnella lääkäreiden ohjeita tai harjoitella itsehillintää. Siksi luonnetta ja terveydentilaa voidaan joskus pitää vapaaehtoisesti valittuina, vaikka ne lopulta alkavatkin määrätä ihmisen toimintaa ikään kuin sisäisenä pakkona. Harkitsemattomuus ei siksi vapauta vastuusta, mutta se voi olla lieventävä asianhaara. Pikaistuksissa tehty tappo on vähäisempi rikos kuin harkittu murha.

Tietämättömyyskään ei aina vapauta vastuusta vaan vain sellainen tietämättömyys, joka ei ole onnettomuuden aiheuttajan omaa syytä. Tietämättömyydenkin voidaan rangaista, jos hän on itse aiheuttanut tilansa. Jos onnettomuus johtuu laiminlyönnistä, aiheuttaja voidaan saattaa edesvastuuseen, vaikka itse teko olisi tahaton. Myös juopunut voi aiheuttaa tarkoittamattaan pahaa. Vaikka juopunut voi toimia tietämättömänä, on ihmisen omassa vallassa, ryhtyäkö juopottelemaan. Humala on jopa raskauttava, ei lieventävä asianhaara.

Sumeus ja kauheus

Historiantutkijoiden olisi hyvä perehtyä Aristoteleen huomautuksiin vapaudesta ja vastuusta. Hänen tekemillään erotteluilla on merkitystä historian tulkitsemisen kannalta, vaikka asioita ei arvioitaisikaan moraalisen kiitoksen ja moitteen näkökulmasta. Historioitsijoiden tutkimalle inhimilliselle toiminnalle on näet ominaista kaksi piirrettä, joihin Aristoteles kiinnittää huomiota *Nikomakhoksen etiikan* III kirjassa. Niitä voisi kutsua valintatilanteiden sumeudeksi ja kauheudeksi.

Sumeus tarkoittaa sitä, että ihmiset toimivat epätäydellisen tiedon pohjalta. Näin tapahtuu varsinkin historian dramaattisissa käännekohtissa, kuten sodissa, vallankumouksissa, luonnonkatastrofeissa sekä taloudellisissa ja poliittisissa kriiseissä. Ihmisten toiminnalla on tarkoitettuja mutta myös tarkoittamattomia seurauksia. Vaikka teko itse olisi vapaaehtoinen ja tarkoitettu, sillä voi olla seurauksia, joita tekijä ei tarkoita eikä edes voi tietää. Nämä seuraukset ovat tahdonvastaisia. Aristoteleen mukaan tekijä ei ole niistä vastuussa, jos hänellä ei ollut velvollisuutta olla niistä tietoinen.

Kauheus tarkoittaa sitä, että ihmiset joutuvat usein tekemään valintoja tilanteissa, joissa ei mikään mahdollinen teko ole seurauksiltaan yksiselitteisesti hyväksyttävä edes tekijöille itselleen. Toimii ihminen miten tahansa, jotakin epätoivottavaa tapahtuu ratkaisun tuloksena. Jalon tavoitteen saavuttamiseksi voi olla tarjolla vain häpeällisiä keinoja, mutta jos ei turvaudu yhteenkään niistä, lopputulos on ehkä vielä häpeällisempi. Siksi hyvää tarkoittava ihminen

voi joskus tehdä jopa tahallaan teon, jolla tietää olevan ikäviä seurauksia mutta joka on halutun tavoitteen saavuttamiseksi välttämättömänä pidetty. Tällainen teko voi olla Aristoteleen mukaan olla olosuhteista riippuen kiitettävä, moitittava tai anteeksi annettava ja myötätuntoa herättävä.

Antiikin draamakirjailijat esittivät lukuisia esimerkkejä sumeista ja kauheista valinnoista. Sumeita valintoja teki Oidipus, joka tietämättä todellista syntyperäänsä surmasi isänsä ja nai äitinsä. Kauheisiin tilanteisiin taas joutuivat Agamemnon, jonka oli joko uhrattava oma tyttärensä jumalille tai annettava koko johtamansa kreikkalaisarmeijan tuhoutua, ja Antigone, jonka oli joko hyväksyttävä kuolleen veljensä jättäminen koirien revittäväksi tai syyllistytävä maanpetokseen. Raamatussa samantapainen esimerkki on Jahven Abrahamille antama käsky tämän oman pojan Iisakin surmaamiseksi.

Historia ja historioitsijat

Sumeisiin ja kauheisiin valintoihin ovat joutuneet myös todellisen historian henkilöt. Ajatelkaamme Suomen valtion johtoa toisessa maailmansodassa tilanteessa, jossa Hitlerin hyökkäys Neuvostoliittoon alkoi näyttää mahdolliselta ja lopulta todennäköiseltä. (Nyt ei ole tarpeen ottaa kantaa siihen, milloin Suomen johto alkoi harkita valintojaan tämän vaihtoehdon näkökulmasta.) Rauhan ja itsenäisyyden turvaaminen sekä talvisodassa menetettyjen alueiden takaisin saaminen olivat kaikki Suomen hallituksen kannalta tavoittelemisen arvoisia päämääriä. Keskenräisen suursodan pyörteissä ei kuitenkaan ollut varmaa tie-

toa siitä, miten näiden tavoitteiden toteutumista olisi voinut parhaiten edistää, vaan päinvastoin kaikkiin toimintavaihtoehtoihin sisältyi jo silloin ikäviksi tiedettyjä piirteitä. Kärjistetyksi ja yksinkertaistaen: oli joko liittouduttava Hitlerin kanssa tai hyväksyttävä Suomen muuttuminen Saksan ja Neuvostoliiton välisten taistelujen sotaanäyttämöksi. Suomenjuutalainen Abraham Stiller katsoi valinnan Hitlerin ja Stalinin välillä olevan samantapainen kuin tilanteessa, jossa pitäisi valita, kuoleeko mielummin syöpään vai keuhkotautiin. Useimmille suomalaisille, jopa juutalaisen seurakunnan jäsenille, valinta oli hieman helpompi, monille itsestään selvä.

Historioitsija voi käyttää tutkimuskohteidensa motiivien selvittämiseen myös edellä kuvattua Aristoteleen moraalipsykologiaa. Sen mukaan ihmiset toimivat joskus harkiten mutta usein myös himon tai suutumuksen vallassa. Poliittiseen historiaan sovellettuna tämä tarkoittaa esimerkiksi seuraavaa. Poliittinen johtaja voi toimia joskus harkitusti ja rehellisesti juuri siten kuin uskoo olevan parasta yhteisen edun kannalta. Toiminta on tällöin ansiokasta, jos tavoite on hyväksyttävä, jos johtaja tietää sen, mikä hänen tuleekin tietää, ja jos hän ei hyvää tavoitetta toteuttaessaan aiheuta kohtuutonta määrää pahaa. Tällaisia johtajia ei kuitenkaan ole paljon. Monissa tapauksissa valtiomiesten toimintaa näet ohjaavat harkinnan sijasta tai ohella himo ja suuttumus, vallanhalu ja kostonhimo. Monet tavoittelevat henkilökohtaista valtaa ja kunnia yhteisen edun kustannuksella, toiset taas suuttuvat kokemistaan loukkauksista ja

kostavat ankarammin kuin olisi yleisen edun tai oikeudenmukaisuuden kannalta parasta.

Historian toimijoiden vastuun arviointi on vaikeaa erityisesti siksi, että heidän tekemiensä valintojen lopulliset seuraukset paljastuvat vasta paljon itse tekoja myöhemmin. Asiat näyttävät myöhempien tapahtumien avaamasta tirkistysaukosta usein aivan toisenlaisilta, kuin miltä ne näyttivät historian toimijoille itselleen. Myöhemmän historian avaama näkökulma vaikuttaa kuitenkin usein myös siihen, miten menneisyyden ihmisten tekoja arvioidaan moraalisesti. Kun myöhemmin eläneet tietävät, mitä vaikeista valinnoista todella seurasi, heillä on aivan erilaiset perusteet arvioida tekojen oikeutusta kuin tekijöillä itsellään.

Historian ankarat tuomarit voivat kysyä, oliko arveluttavia piirteitä sisältäneen teon oikeuttajaksi esitetty päämäärä todella riittävän jalo tuodakseen kiitoksen teon tekijälle vai onko menneisyyden ihmisiä moitittava vääristä ratkaisuksista – vai ovatko anteeksianto ja myötätunto sittenkin oikeita asenteita. Myöhemmän historian tuottamat poliittiset olosuhteet ja ideologiset asenteet vaikuttavat myös siihen, ketkä nousevat historian sankareiksi, ketkä tuomitaan konniksi.

Historiantutkimus ei pääse mihinkään siitä, että se välttämättä tarkastelee kohteitaan myöhemmän kehityksen valossa. Menneisyyden ilmiöitä ei voi edes kuvata sellaisina kuin ne aikanaan tapahtuivat – saati sitten selittää ja arvioida. Jo pelkästään historian tutkimuksen käyttämät käsitteet sisältävät välttämättä viittauksia kuvauskohdettaan

myöhempiin tapahtumiin. Siitä huolimatta kriittisen tutkijan tulisi välttää jälkiviisautta ja tutkimiansa ihmisten moralisointia näille tuntemattoman myöhemmän historian näkökulmasta.

Menneisyys ja traumat

Historiaa tuottaa traumaattisia kokemuksia. Ne liittyvät tavallisesti juuri tilanteisiin, joissa ihmiset ovat tehneet sekä sumeita että kauheita valintoja. Historia on täynnä tekoja, joista on hyvän ohella seurannut kärsimyksiä ja onnettomuuksia. Tällaisia tekoja on tehty osittain siksi, että historian toimijat eivät ole tienneet valintojensa seurauksia, osittain siksi, että seuraukset on tiedetty mutta silti hyväksytty halutun tavoitteen saavuttamisen tai suuremman pahan välttämisen hintana, osittain siksi, että ihmisten toimintaa ovat ohjanneet harkinnan sijasta vallanhalu ja kostonhimo.

Historiantutkimuksen ei tule vaieta traumoista. Päinvastoin juuri traumaattisiin kysymyksiin pureutuminen on tutkijoiden velvollisuus. Ensisijainen tehtävä ei ole moraalisen tuomion antaminen – juridisesta puhumattakaan. Historiantutkimuksen moraalinen ulottuvuus liittyy pikemminkin anteeksiantoon ja myötätunnon herättämiseen kuin tuomarina toimimiseen. Ensisijainen velvollisuus on kuitenkin pyrkiä etenemään kohti totuutta. Historioitsijan tulee esittää mahdollisimman objektiivinen, arvovapaa ja puolueeton kuvaus siitä, mitä historian toimijat tarkoittivat ja mihin he pyrkivät, millaisen tiedon pohjalta he toimivat, mistä he olivat tietämättömiä ja minkä takia, missä määrin he tekivät tarkoituksellisesti tekoja,

joilla jo niitä tehdessään tiesivät olevan ikäviä seurauksia, sekä miten he punnitsivat mielessään hyvien tavoitteiden ja aiheutetun pahan suhdetta. Historioitsijan tulee myös selvittää harkinnan, kostonhimon ja vallanhalun roolia historian toimijoiden motivaatiopohjana. Historioitsijan tulee arvioida, oliko historiassa koetut kärsimykset ja pahat asiat hyvinä pidettyjen tavoitteiden toteuttamiseksi välttämättömiä vai liiallisia.

Vuoden 1918 ja toisen maailmansodan tapahtumat ovat tuottaneet Suomen historian vaikeimmat traumat. Niihin kohdistuva tutkimus herättää edelleenkin historiaa harrastavan yleisön ja jopa tutkijoiden keskuudessa voimakkaimmat intohimot. Toisen maailmansodan jälkeinen ulkopoliitikasta, varsinkin presidentti Kekkonen toiminnasta keskustelu on lähes yhtä kuohuvaa, mutta Suomen ja Neuvostoliiton sodanjälkeisissä suhteissa ei sentään käytetty avointa väkivaltaa. Kysymys ei ole vain siitä, että sotien tapahtumiin liittyi sumeita ja kauheita valintoja ja että himot ja aggressiot nousivat pinnalle tapahtumien pyörteissä. Kysymys on myös siitä, että itsenäisen Suomen ja kansakunnan olemassaolon on ajateltu olleen vaakalaudalla sekä itsenäistymisen jälkeisissä tapahtumissa että toisessa maailmansodassa.

Yleisesti on myös ajateltu ja melkoisen hyvin perustein, että vaikka Suomen viime vuosisadan sotiin liittyi paljon kauheuksia, lopputulokset olivat sikäli onnellisia, että itsenäisyys säilyi eikä Suomesta tullut kommunistisen Neuvostoliiton osaa. Monet ovat pitäneet itsenäistymishistorian ja toisen maailmansodan lopputuloksia Suomen kan-

nalta suorastaan korvaamattoman arvokkaina ja niiden toteutumista edistäneiden suomalaisten saavutuksia sankarillisina. Tällaisten näkemysten näkökulmasta voi tuntua hermostuttavalta sellainen tutkimus, joka suhteellistaa sankareiden tekoja ja kiinnittää huomiota pahaan, jota tapahtui hyviä päämääriä toteutettaessa – oli sitten kysymys välttämättömästä tai tarpeettomasta pahasta. Joku voi myös kokea Suomen itenäisyyden merkityksen vähättelyksi, jos puhuu myötätuntoisesti niiden toiminnasta, jotka aikanaan toimivat toisenlaisten päämäärien puolesta kuin sankareina pidetyt.

Sankaruus ja myötätunto

Sankarikultit eivät kuitenkaan tavallisesti perustu pelkästään tosiasioihin. Niiden moraalista ja yhteiskunnallista arvoa voidaan myös epäillä. Todelliset ihmiset eivät ole koskaan olleet nuhteettomia sankareita, joilla on varma vakaumus oikeasta päämäärästä, kattava tieto sen saavuttamisen keinoista, horjumaton tahto sen toteuttamiseksi, päättäväisyys vaikeiden ratkaisujen tekemiseksi sekä oikeamielisyys henkilökohtaisista pyyteistä ja kostonhimosta pidättymiseksi. Ihmiset päinvastoin tavoittelevat monenlaisia päämääriä, arvokkaita ja mitättömiä, jaloja ja itsekkäitä. He toimivat tietämättä aina edes sitä, mitä heidän olisi pitänyt tietää, hyväksyvät hyvänä pitämänsä tarkoituksen toteuttamisen ehtona enemmän pahaa kuin olisi ollut tarpeellista sekä antavat himon ja suuttumuksen sumentaa harkintansa.

Todelliset ihmiset ovat toisaalta harvoin myöskään täydellisiä roistoja. Huonoksi osoittautuneen päämäärän puolesta taistel-

leilla on voinut olla myös hyviä tarkoituksia. Heillä ei sen sijaan ole aina ollut minikäänlaista mahdollisuutta tietää sitä, että heidän toimintansa tosiasiallisesti edistää tavoitetta, jonka joskus myöhemmässä historiassa kaikki huomaavat suureksi onnetomuudeksi. He voivat sortua toimimaan himon ja aggression vallassa, mutta joskus he myös voivat osoittaa jaloutta, lempeyttä ja oikeamielisyyttä.

Historiantutkimuksen tulisi suhteellistaa vastakkainasetteluja ja tunnistaa inhimillinen kaikissa sen ilmenemismuodoissa, myös heikkouksissaan. Myötätuntoinen asenne kunnioittaa menneisyyden ihmisten työtä paljon enemmän kuin mustavalkoinen jako sankareihin ja konniin tai menneen moralisointi vasta myöhemmin saavutetun tiedon tai poliittisen tilanteen näkökulmasta.

Todellinen elämä ikävä kyllä kohtelee voittajia ja häviäjiä epäsymmetrisesti, vaikka heidän toimintansa ansiot ja puutteet eivät tapahtumahetkellä kovin paljon poikkeaisikaan toisistaan. Häviäjät joutuvat tavallisesti vastuuseen pahoista teoistaan, virheistään ja heikkoudestaan, voittajien kohdalla ne usein unohdetaan. Ansioiden kohdalla käy juuri päinvastoin: voittajia ylistetään, hävinneiltä evätään tunnustus.

Kriittisen historiantutkimuksen tulisi hylitä menneisyyden ihmisten kohtuutonta moralisointia ja syyllistämistä. Historioitsijoiden tehtävänä on erityisesti myös purkaa poliittisista syistä rakennettuja myyttejä: suhteellistaa sankaruutta ja kohdella kunnioitavasti unohdettuja. Erityisen tärkeää on silti myös puhua siitä pahasta, jonka hyvää tarkoitaneet ja usein sitä aikaankin saaneet

ovat tietoisesti hyväksyneet tekojensa sivutuotteena. Vastuullinen historiantutkimus voi tällä tavoin parantaa ihmisten traumaattisia tuntemuksia, lieventää kaunoja ja katkeruuksia sekä edistää anteeksiantoa ja myötätuntoa sekä historian voittajissa että häviäjissä esiintyvää inhimillistä heikkoutta kohtaan.

Voidaan toki keskustella siitä, ketkä ovat Suomen historian unohtettuja, ketkä taas yksipuolisesti sankareina palvottuja. Tästäkään ei vallitse edes ammattitutkijoiden kesken mitään yksimielisyyttä. Mielipiteiden erilaisuudesta saa hyvän kuvan, jos vertaa esimerkiksi Heikki Ylikankaan teoksessa *Tie Tampereelle* ja Martti Häikiön teoksessa *Historia ja väärät profeetat* esitettyjä näkemyksiä siitä, millaiset piirteet vuoden 1918 tapahtumista ovat olleet unohtettuja ja millaisia niihin liittyviä traumoja poliittiset suhdanteet, erityisesti Neuvostoliiton olemassaolo, ovat aiheuttaneet.

Historiallinen Aikakauskirja ei kaihda vastuutaan Suomen historian traumaattisten

ulottuvuuksien käsittelyssä. Tässä numerossa pohditaan esimerkiksi vuoden 1918 tapahtumien muistamista ja unohtamista sekä keskustellaan talvisodan rauhan tekijöiden motiiveista. Syksyn historiallinen kirjapommi on kuitenkin ollut Elinan Sanan teos *Luovutetut*, jossa käsitellään Suomen toisen maailmansodan aikana Gestapolle tekemiä ihmislouvutuksia. Sanan esittämien tietojen uutuusarvoa on jo ehditty vähätelläkin, mutta natsirikollisia jäljittävän Simon Wiesenthal -keskuksen otettua yhteyttä Suomeen valtioneuvosto on antanut Heikki Ylikankaalle tehtäväksi laatia raportin vaihtoehtoista asian selvittämiseksi. Esimerkiksi Max Jakobsonin esittämien puheenvuorojen valossa näyttää kuitenkin jo nyt siltä, että Suomen ihmislouvutuksissa sekä sodan aikana Saksalle että sen jälkeen Neuvostoliitolle on kriittisellä historiantutkimuksella paljon selvittämistä. Palaamme asiaan numerossa 1/2004, johon Ylikangas on luvannut kirjoittaa selvitystyönsä tuloksista.

Juha Sivvola

ULLA-MAIJA PELTONEN

Muistaa vai unohtaa? Vuoden 1918 vaikea historia

Vaikean historian perinpohjaisella selvittämisellä on suuri merkitys, sillä tutkimustieto edistää kiteytyneiden totuuksien vertailua ja sovittamista toisiinsa. Pelkkä totuuksien toistaminen sumentaa perustavan kysymyksen muistamisesta ja estää vapauttavan suremisen. Trauman purkaminen liittyy kysymykseen, kenellä on oikeus sanoa, mitä menneisyydestä muistetaan ja unohtetaan. Toisto ja purkaminen ovat sisäkkäisiä muistamisen muotoja ja ne ovat kiinteässä yhteydessä yhteiskuntapoliittisiin ja kulttuurisiin muutoksiin. Mitä sisällissodasta olisi hyvä muistaa ja miksi sekä kenellä on oikeus kertoa menneisyydestä? Miten vaikeaa muistoa tulisi ylläpitää? Dosentti Ulla-Maija Peltosen artikkeli perustuu Eino Jutikkala -luentoon Historian päivillä 25.10.2003 Helsingin yliopistossa sekä tekijän tänä vuonna ilmestyneeseen tutkimukseen *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*.

Otsikon kysymys liittyy laajempaan ongelmaan: Miten yksityiset ihmiset ja valtiot selviävät väkivaltaisista yhteiskunnallisista konflikteista? Joukkotuhon ja kansanmurhan käsittelyssä järjestyneen yhteiskunnan oikeudellinen ideaali – oikeudenkäynti, syy-

listen etsiminen ja rangaistus – käy mahdottomaksi, koska uhreja ja tekoihin syylistyneitä on liikaa. Kollektiivisen väkivallan käsittely ei ole juridiikkaa, vaan akuuttia kulttuurista kriisin hallintaa.²

Ratkaisuja on monia. Jotkut maat yksinkertaisesti unohtavat menneisyytensä ja yrittävät kannustaa ihmisiä kansalliseen muistin menetykseen. Ongelma vain on, että uhrit eivät unohtaa, koska he eivät voi unohtaa. Monissa tapauksissa jälkihoito on liittynyt suoraan valtiollisen johdon, armeijan ja talouden lähtökohtiin.

Joukkotuhon käsittely sisältää kahtalaisen menneisyydessä vellomisen vaaran: liiallisen muistamisen tai täydellisen unohtamisen. Asiat ovat liian kipeitä muistaa ja liian vaikeita unohtaa. Kuitenkin väkivaltaisuuksien nostaminen yksityiseltä tasolta julkiseen käsittelyyn, vastuunottaminen, pyrkiminen oikeudenmukaisuuteen ja totuuteen ovat välttämättömiä. Useat tutkijat ovat korostaneet laillisuuteen perustuvan vastuunoton rinnalla moraalisen vastuunottamisen merkitystä.³

Kaikki sodat jättävät muistojen rintamat. Sisällissotien jälkeinen taistelu muistojen vaalimisesta konkretisoituu kahtiajakautuneessa julkisuudessa erillisinä muistojulkaisuina, muistojuhlina ja muistomerkkeinä. Paikallisyhteisöissä kahden eri maailman rajaa ilmensivät Suomessa näkyvästi hyvin pitkään työväentalo ja suojeluskuntatalo, työväen urheiluseura ja porvarillinen urheiluseura sekä työväen osuuskauppa ja ”puolueeton osuuskauppa”.⁴ Vuoden 1918 sisällissodan väkivaltaiset kuolemat ja hävinneen puolen vainajien kohtelu synnyttivät muistamisen ja unohtamisen valtataistelun.

Vuoden 1918 sisällissota näkyy maisemassa hautausmailla ja asutuskeskuksissa. Hautausmailla rinnakkain – usein näköetäisyyden päässä toisistaan – sijaitsevat punaisten ja valkoisten muistomerkit kantavat mukanaan jakautunutta muistia.⁵

Olennaista onkin kysyä, mitä asioita julkisuudessa ja yksityisyydessä voidaan käsitellä, mitä ei? Monet toisen maailmansodan tuhoamisleirien traumaa tutkineet ovat osoittaneet, että kuulija kokee kansanmurhan hämmäntävänä tunteena, loukkauksena, tyrmistyksenä, kauhuna ja pelkona.⁶ Traumaattisten kokemusten aiheuttamaa tunnetta syällisyydestä ja vastuullisuudesta on vaikea kohdata. Vaikeneminen tai pyrkimys unohtaa voidaan selittää ristiriitaisten tunteiden ja järjen sovitteluksi, sillä vaikeneminen yksinkertaistaa ja helpottaa arkielämän sujumista ja vaikenemalla asia suljetaan pois päiväjärjestyksestä. Vaikenemiseen liittyy suojeleminen ja puolustusreaktio. Vaiteliasuus voi johtua myös siitä, että kokijan henkilökohtaisissa suhteissa tai poliittisissa mielipiteissä on tapahtunut muutoksia. Vaikeneminen on samalla myös vastuun välttämistä ja näin mutkikkaalla tavalla sidoksissa konfliktiin ja vuoropuheluun poliittisten ja kulttuuristen arvojen välillä. Kaikki muisti on valikoivaa. Hiljaisuuden vääjäämätön elementti viittaa kuitenkin käsitykseen totuudesta, joka kiinnittyy pikemminkin muistiin kuin unohtukseen.⁷

Vaikeneminen ulottui vuonna 1918 ja pitkään sen jälkeenkin elämän kaikille alueille. Halu unohtaa, muuttaa tai parannella mennyttä oman ajattelun ja oman nykyhetken edun mukaiseksi ovat kaikki muistin politiikan ilmentymiä. Toisiinsa kietoutuneet yksilöllinen historiallinen kokemus ja kollektiivinen historiallinen tietoisuus välittää jälkipolville kertomalla ja vaikenemalla. Kertojalla on syynsä unohtaa, muuttaa tai parannella menneisyyttä. Tutkijan tehtävä on pohtia mitä tästä voidaan päätellä. Useat historiantutkijat ovat kyseenalaistaneet varman tiedon mahdollisuuden ja korostaneet sen sijaan hedelmällisen tiedon tarjoamia mahdollisuuksia totuuden tavoittamiseksi.⁸

Muistin politiikka ja jakautuneet muistot ilmenevät paljain sisällissodan kummankin

osapuolen muistojulkaisuissa. Kirjailija Elsa Hästesko, vuodesta 1935 Elsa Heporauta, toimitti vuosina 1918–19 kolme osaa *Sankaripoikia*-teosta, joka oli muistojulkaisu alle 20-vuotiaille henkensä menettäneille voittaneen puolen pojille. Hästesko esittää ensimmäisen osan alkusanoissa tärkeän kysymyksen: ”Mikä sai alaikäiset, miltei lapset liikkeelle heti kansalaissodan alussa, johtiko heidät mukaan joukkohurma, yllytys vai vakaumus?” Hän jätti kysymyksen valitettavasti lukijan ratkaistavaksi esittämättä ollenkaan omia ajatuksiaan. Samalla hän vielä esittää, että teos ”tahtoo säilyttää näiden nuorten muiston jälkipolville”.⁹ Teos sai seuraavana vuonna jatko-osan, jossa eri kirjoittajat esittelivät lyhyissä artikkeleissaan lähes seitsemänkymmenen nuoren vainajan elämää ja heidän jälkeensä jättämää perintöä. Kolmannen osan (1919) loppulausees-

1. Vrt. Shosana Felman & Dori Laub (1992) *Testimony. Crises of witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. New York and London: Routledge, xv, xvii–xvi. Antoon van den Braembussche (2000) 'History and Memory. Some comments on recent developments', teoksessa Pauli Kettunen & Auli Kultanen & Timo Soikkanen (toim.) (2000) *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista*. Osa 1. Juhlakirja Jorma Kalelalle 12.11.2000. Turku: Turun yliopisto, 73.

2. Vrt. Martha Minow (1998) *Between Vengeance and Forgiveness. Facing History and Mass Violence*. Foreword by Richard J. Goldstone. Boston: Beacon Press, 3–7.

3. Minow (1998) 10–13.

4. Pauli Kettunen (1987) 'Vuoden 1906 Suomi, vuoden 1918 Suomi, Nyky-Suomi', teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.) *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä, 155–156; Ulla-Maija Peltonen (1996) *Punakapitan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. SKST 657. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 17.

5. Ulla-Maija Peltonen (2003) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKST 894. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

6. Vrt. Felman & Laub (1992) 58.

7. Lawrence L. Langer (1991) *Holocaust Testimonies. The Ruins of Memory*. New Haven and London: Yale University Press.

8. Natalie Zemon Davis (1987) *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*. Cambridge: Polity Press; Carlo Ginzburg (1996) *Jobtolankoja. Kirjoituksia mikrobistoriasta ja historiallisesta metodista*. Suom. Aulikki Vuola. Helsinki: Gaudeamus; Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Hanki ja Jää, 91.

9. Elsa Hästesko (toim.) (1918) *Sankaripoikia. Vapaussodassamme kaatuneiden alaikäisten muistoksi I osa*. Hämeenlinna: Karisto, Alkusana.

sa Hästesko korostaa kansan yksimielisyyden ja yhteenkuuluvaisuuden suurta merkitystä.¹⁰ Vuonna 1927 henkilöhistoriantutkija, lakimies H. J. Boström toimitti Suomen itsenäisyyden kymmenvuotisjuhla-julkaisun *Sankarien muisto*. Teos sisältää lähes viiden tuhannen valkoisella puolella kuolleen pienoiselämäkerran ja valokuvan sekä kuvia sankarimuistomerkeistä. Esipuheessa Boström lausuu julkaisun tavoitteeksi ”koettaa jälkimaailmalle unohduksesta pelastaa niiden henkilöiden nimet ja elämäntarinat, jotka Suomen kohtalonhetkellä antoivat henkensä tulevien sukupolvien hyväksi.”¹¹

Myös sodan toinen osapuoli keräsi valokuvia ja tietoja omista vainajistaan julkaisuja varten. *Tiedonantaja*-lehdessä oli helmikuussa 1928 ilmoitus, jossa kerrottiin, että ”Vuoden 1918 muistot kootaan talteen”, lukijoita kehoitetaan lähettämään lehdelle kuvia vainajista ja sotatapahtumista. Työväen kuvalehti *Itä ja Länsi* julkaisikin neljässä muistojulkaisunumerossaan 1928–29 yhteensä lähes kolmentuhannenneljäsadan vainajan, lehden sanoin ”v. 1918 vallankumoustaistelijan” valokuvan.¹² Kuvan yhteydessä on vainajan nimi ja syntymävuosi, kuolinaika sekä usein kuolinsyy. Lehdissä oli runsaasti kuvia teloituspaikeista, mutta tietoa hautapaikasta ei ollut. Muistamisen ja unohtamisen teema on keskeinen *Itä ja Länsi*-lehden muistojulkaisuissa, niissä korostettiin uhrien kesken katkenneen työn jatkamisen tärkeyttä. Sodan kymmenvuotisjulkaisuissa kommentoitiin suhtautumista vainajiin mm. seuraavasti:

”Me seisomme tänään haudoillanne kunniaan tehden, rakkaat vainajat! Emme saisi niin tehdä, mutta olisimme kurjia peppureita, jos emme niin tekisi. Unohtamaan meitä vaativat, unohtamaan ja hylkäämään kallit vainajamme! (...) Emme tee niin! Emme voi tehdä niin! Jos niin tekisimme, emme kieltäisi vain teitä, rakkaat vainajat, vaan itsemmekin kieltäisimme.”¹³

Kirjoituksissa tuotiin toistuvasti esiin vallas-
sa olevien vaatimus unohtaa vastapuolen
vainajat.

Sekä voittanut että hävinnyt puoli käyt-

tää vainajistaan sankari-nimitystä alusta lähtien. Kummankin osapuolen sankarit uhra-
sivat henkensä, voittaneella puolella isän-
maan, hävinneellä puolella aatteen puoles-
ta.¹⁴ Kummankin osapuolen kirjoituksissa
korostettiin uhrimielä ja uskollisuutta isän-
maata tai aatetta kohtaan. Kuoleman yle-
vyys, uhrautumisen arvokkuus ja sotilaan
velvollisuus liitettiin sankaruuteen, joka
perustui runebergiläiseen arvomalliin. Sen
mukaan sotilaan valinta sodassa elämän ja
kuoleman välillä on valinta kunniantomu-
den ja kunnian välillä.¹⁵ Julkaisuissa koros-
tettiin myös, että vainajat jättivät jälkeensä
pyhän perinnön, joka jälkeensä jääneiden oli
velvollisuus muistaa. Kummankin osapuolen
muistojulkaisuissa korostettiin muista-
misen välttämättömyyttä. Ajatus, että sodas-
sa kuolleiden nimiä ei saa koskaan unoh-
taa, on yleinen kaikkialla maailmassa.¹⁶

Sota koulujen historian oppikirjoissa ja äidinkielen lukemistoissa

Lasten integrointi yhtenäisen kasvatustajärjes-
telmän piiriin tapahtuu koulussa. Tässä äi-
dinkielen ja kirjallisuuden sekä historian
opetuksella on ollut ja on edelleenkin tär-
keä asema. Kirjallisuudentutkija Leena Kirs-
tinä on tutkinut sotasankaruuden arkistu-
mista käsittelevässä artikkelissaan, miten
paljon ja millaisia sotaa kuvaavia tekstejä
äidinkielen lukemistoissa esiintyy. Erityisen
kiinnostava kysymys on, millaisia arvoja ja
asenteita kouluantologiat välittävät sodas-
ta. Henkilöhahmoja tutkimalla voidaan erot-
taa hyvät ja pahat, ystävät ja viholliset.¹⁷
Kirstinän analyysi keskittyy sotiin 1939–44
ja tarkastelun kohteena ovat lukemistot
1970-luvulle asti.

E. A. Saarimaan lukukirjoja *Uudemmaa
suomalaista kirjallisuutta 1* luettiin välittö-
mästi sisällissodan jälkeen kouluissa. Se oli
Isänmaallisen lukukirjan lisäksi kouluissa
oppikirjana vielä 1940-luvullakin.¹⁸ Sotia
edeltäneen ajan isänmaallinen perintö siir-
tyi niissä lähes muuttumattomana 1940- ja
50-luvulle. Aiheina ovat Nuijasodan Jaak-
ko Ilkka ja 30-vuotisen sodan hakkapeliiti-
ta, jotka taistelevat loppuun saakka oikeu-
tetun asiansa puolesta itsensä uhraten. Niis-

sä ihaillaan jääkäreitä, esimerkiksi lainaamalla otteita Mailan Talvion romaanista *Kurjet*. Kyösti Vilkkunan kertomuksessa ”Revontulten alla” henkilöhahmona on pohjalainen Nissilän isäntä, jonka vaimon kasakat ovat raiskanneet ja polttaneet sitten perheen kodin. Kertomuksessa isäntä käy oikeutettua taistelua perivihollista venäläistä vastaan milloinkaan antautumatta.¹⁹

Sodan muistoja kantavat Saarimaan lukemistot saivat kilpailijoita 1950-luvulla. Kirstinä huomauttaa, että niissä 30-lukulainen henki saa väistyä, vaikka lähimenneisyyden sankarivainajia ei unohdetakaan. 1950-luvulla julkaistuissa lukemistoissa ihanteelliseksi sankariksi nostetaan marsalkka Mannerheim.²⁰ 1960-luvun lopun kouluantologioiden teksteissä sota kuvataan realistisesti, sankaruutta parodioidaan, esimerkkeinä ovat Don Quiote ja sotamies Svejk ja niissä aletaan ottaa näkyvästi kantaa rauhan puolesta. 60-luvun kouluantologioissa kajotaan myös suomalaisen sotilain maineeseen ja yritetään horjuttaa Mannerheimmyyttä. Sen sijaan sankarivainajat, sotainvalidit ja evakot väistyvät antologioista. Kirstinä katsoo, että 1970-luvun lukemistojen painotusalueita ovat antimilitarismi ja rauhankasvatus. Uutta on, että sota siirtyy rintamalta siviilien keskuuteen ja sen aiheuttamat kärsimykset tuodaan esiin naisten ja lasten näkökulmasta.²¹

Pertti Jokivuori ja Juha Niiranen ovat puolestaan tutkineet historian oppikirjojen kertomuksia kansalaissodasta 1980-luvulle asti. Näissä kertomuksista voi lukea yhteiskunnassa laajemminkin toteutettua hallitsemis- ja ajattelutapaa, jota koulu ideologiseena apparaattina tukee. Ajanjaksona 1918–45 kilpailevat tulkinnat puuttuivat koulujen oppikirjoista. Kansalaissodan kertomuksille oli tyypillistä monoliittisyys, eikä 1920-luvun ja 1940-luvun alun oppikirjoissa ole juuri eroja. Konflikti käsitellään kokonaan voittajapuolen kertomuksena vapaussodasta, sen yhteiskunnallinen tai sosiaalinen luonne peitetään tai kielletään ja hävinnyt osapuoli tuomitaan yhteiskunnan ulkopuolelle. Tämän ajanjakson oppikirjoissa on voimakas pyrkimys eheyden, yksimielisyyden ja yhdenmukaisuuden luomiseen, jon-

ka tarkoituksena on nuorison yhteiskunnallinen sosiaalistaminen.²²

Jokivuori ja Niiranen katsovat, että ajanjaksona 1945–60 oppikirjoissa tulkinnan monoliittisyys säilyy. Aihe yhteiskunnallistuu 1940-luvun lopulla, vaikka oppikirjoissa ei vielä esitetä tietoja kuolleista, kaatuneista tai vangeista. 1950-luvulla alkaa kamppailu sodan nimestä, syistä ja luonteesta. Termin Suomen vapaussota rinnalle tulevat kansalaissota ja sisällissota. Käsitteiden laillisuuden puolesta, kansallinen uhri, vapaustaistelu saavat rinnalleen käsitteet

10. Elsa Hästesko (toim.) (1919) *Sankaripoikia. Kolmas sarja*. Hämeenlinna: Karisto, 212–213.

11. H. J. Boström (1927) *Sankarien muisto. Suomen itsenäisyyden ja vapauden puolesta henkensä antaneiden kansalaisten elämäkertoja*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja.

12. Itä ja Länsi. *Kansalaissodassa kaatuneitten ja murhattujen työläisten muistojulkaisu 1928–1929*. Työväen Kuvalehti. Helsinki: Työn Kirjapaino.

13. *Itä ja Länsi* no 13–14 (1928), 273.

14. Maria-Liisa Kunnas (1976) *Kansalaissodan kirjalliset rintamat eli kirjallista keskustelua vuonna 1918*. SKST 320. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 118–123. Kunnaksen mukaan lyriikassa korostuu molemmien puolien sankarillinen kuolema. Kuolema aatteen puolesta tai kuolema isänmaan puolesta on kunniakasta.

15. Jyrki Nummi (1993) *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tutematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla*. Helsinki: WSOY, 103, 111, viittaus Eero Tarasti 1990, 191.

16. Catherine Moriarty (1997) 'Private Grief and Public Remembrance: British First World War Memorials', teoksessa Martin Evans and Ken Lunn (eds.) *War and Memory in the Twentieth Century*. Oxford & New York: Berg, 138.

17. Leena Kirstinä (1991) 'Sotasankaruuden arkitumien kouluantologioissa', teoksessa Pirjo Ahokas & Otto Lappalainen & Jukka Sihvonen (toim.) *Arjen merkit. Arki, taide ja tutkimus*. Kirjastopalvelu: Jyväskylä, 31–32, analyysi koski keski- ja peruskoulun lukemistoja.

18. *Uudempiä suomalaisuutta kirjallisuutta I*, I painos 1918, *Isänmaallinen lukukirja*; I painos 1926.

19. Kirstinä (1991) 32–33, viittaus E. A. Saarimaa 1953.

20. Kirstinä (1991) 33–34 sit. Kauko Haahtela, Pekka Mattila (1961–1963) *Meiltä ja merien takaa, Auringon alla, Maaailma avartuu*.

21. Kirstinä (1991) 35–36, viittaus Eino Kauppinen & Eero Lemola & Terttu Tupala (1967–68) *Keskikoulun peruslukemisto I–IV*; Esko Ervasti & Raija Ruusuvoori (1969) *Lukukirja 3*; Esko Ervasti & Pertti Karkama (1974) *Lukemisto 3*; Leena Laulajainen & Sinikka Halme (toim.) (1979) *Matka kirjallisuuteen 7*.

22. Pertti Jokivuori & Juha Niiranen (1989) *Historian oppikirjat ja hegemonia. Tutkimus kansalaissodasta koulun historian oppikirjoissa*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Sosiologian laitos, Jyväskylän yliopisto, 69–78

luokkavastakohtaisuudet, yhteiskunnalliset epäkohdat ja luokkavallankumous. Tapah- tumien tunnelataus miedontuu ja kouluope- tuksessa aiheen käsittely monipuolistuu myös hävinneen osapuolen näkökulmasta, samoin pyrkimys neutraaliin asioiden kä- sittelyyn. 1960-luvulla Jaakko Paavolaisen *Punainen terrori* ja *Valkoinen terrori* -tut- kimusten ansiosta oppikirjoissa esitetään entistä tarkempia lukuja ja kuolemat tule- vat näin esille.²³

1960-luvun alusta 1980-luvun loppuun oppikirjojen esittämä kertomus yhtenäistyy ja ymmärtävä näkökulma tulee mukaan. 1960-luvulla työväenluokka ja työväenliike tulevat kertomuksiin keskeisiksi subjekteik- si.²⁴ Jokinen ja Niiranen näkevät, että ym- märtämisen aspekti ilmenee oppikirjoissa siten, että vuosien 1917–18 tapahtumien kummankin osapuolen intressit sotaan tun- nustetaan. 1970-luvun oppikirjoissa doku- menttiaineistot lisääntyvät ja korostetaan sitä, että kummankin osapuolen on vaikeaa unohtaa sotaa. Edellä esitetyn perusteella voi todeta, että sotaa ihannoitiin ja sen kau- huista vaiettiin oppikirjoissa hyvin pitkään. Isänmaallisuuden rinnalle tulivat vain vähi- tellen sodanvastaisuuden ja rauhankasva- tuksen painotukset.

Kirjallisuus on folkloren ja muistitiedon ohella tärkeä osa yhteistä muistia. Kauno- kirjallisuus välittää voimakkaita tunteita, eikä tutkimuskirjallisuus aina poikkea täs- sä mielessä kaunokirjallisuudesta. Muistitie- don ja kirjallisuuden tärkeä tehtävä on ker- toa ihmisenä olemisesta, antaa välineitä in- himillisyyden, myötätunnon ja suvaitsevai- suuden merkityksen ymmärtämiseen.²⁵

Kuoleman totuus

Sisällissodan jakautuneiden muistojen kes- keinen ristiriita liittyy moraaliseen vastuun- ottoon sodan jälkiseurauksista, suureen vai- kenemiseen sekä tulkintaan totuudesta ja oikeudenmukaisuudesta. Muistot patoutuivat vuosikausiksi ihmisten mieliin ja ne murtuivat vasta, kun koko kansalle annetiin 1960-luvulla eri arkistojen perinney- selyiden yhteydessä ensi kertaa mahdolli- suus itse kertoa oma tulkintansa kansalais- sodasta. Arkistot tallensivat silloin kymme-

niätuhansia sivuja tuhansien suomalaisten omakohtaisia kokemuksia sodasta ja sen seurauksista. Kerronta jakautui kahtia.²⁶ Voittaneisiin samastuvat kertoivat jo paine- tussa kirjallisuudessa esiin tulleita asioita. Sen sijaan hävinneisiin samastuvien kerto- jien muistoissa oli paljon uutta. Näissä ker- tomuksissa virallinen muisti kyseenalaistet- tiin ja esiin nostettiin vaiettuja asioita. Ker- tojat, jotka kirjoittivat vuoden 1918 tapauk- sista, korostivat jatkuvasti kirjoittavansa ja kertovansa siksi, ”ettei totuus unohtuisi”. Näin kirjoittavat kertojat olivat poikkeuk- setta niitä, jotka lukeutuivat hävinneeseen osapuoleen.

Muistitietokeruisiin 1960-luvulla osallis- tuneet kertojat ottivat kantaa muistamisen ja unohtamisen kysymykseen. Hävinnee- seen puoleen samastuvat korostivat muis- tamisen tärkeyttä totuuden tähden, ja heil- le oli tärkeää, että tehdyt vääryydet tulivat esille.²⁷ Monet kertojat esittivät huolensa, ehtiikö heidän kertomuksensa vielä mukaan tutkimukseen. 1960-luvun muistitiedon ke- ruu herätti kertojissa toiveen sisällissodan historiankirjoituksen uudesta suunnasta: totuudenmukaisesta historiasta.²⁸

Voittaneisiin samastuvat kertojat puoles- taan perustelivat unohtamista sillä, ettei muistaminen hyödytä ketään, se vain lisää kärsimystä. Esimerkiksi vuonna 1894 syn- tynyt mies kirjoitti Kansanrunousarkistolle 1960-luvulla:

Lopuksi eräs tavallaan sivuasias, viime syksynä eräs filosofian lisensiaatti Paavolai- nen kirjoitti näistä asioista väitöskirjan, mikä meidän vanhojen mielestä oli väärin, koska nimenomaan jo marsalkka Mannerheimin eläessä sovittiin, että nämä asiat unohdetaan molemmin puolin, tämä unohtaminen pitäisi myöskin pitää, ainakin kunnes me kaikki paljon kärsineet ja mukana olleet olemme poissa (...).²⁹

Kertoja viittasi Jaakko Paavolaisen poliitti- sia väkivaltaisuuksia käsittelevään *Punai- nen terrori* väitöskirjaan, joka ilmestyi syk- syllä 1966 sekä ilmeisesti myös 1967 ilmes- tyneeseen *Valkoinen terrori* -teokseen. Kommentti toi esiin 1960-luvun kulttuuri-

sen kontekstin ja kertojan reaktion mahdollista uutta tietoa tuovaa tutkimusta vastaan. Se viittasi myös 1930-luvun kulttuuriseen kontekstiin. Sisällissodan ylipäällikkö Mannerheim oli lausunut ”vuoden 1918 vapaus-sodan muistojuhlissa” vuonna 1933, ettei enää ole kysyttävä missä kukin oli ollut vuonna 1918.³⁰ Esimerkkikertojan mielipide sisältää kuitenkin ehdon ”ainakin kunnes me kaikki paljon kärsineet ja mukana olleet olemme poissa”.

Mikä on se totuus, jota hävinneen puolen kertojat painottavat kertomuksissaan? Mitä olivat ne kysymykset, joita voittaneisiin samastuvien mielestä ei ”kannata vatvoa” ja mikä oli se väärä, johon hävinneen puolen kertojat vetoavat? Lähes poikkeuksetta kysymys on väkivaltaisista kuolemista. Arkistoihin 1960-luvulla tallennetuista perinne- ja muistitietokokolemista sekä 1998 käynnistyneestä ”Suomen sotaturmat 1914–1922” -hankkeen kansalais-kirjeistä saa yhä informaatiota epäselvistä kuolemantapauksista.³¹

Monet kirjoittajat vakuuttavat tietävänsä totuuden monesta kuolemasta ja niihin liittyvistä vääryyksistä ja haluavat tuoda ne julki. Sillä, mitä kertoja muistaa ja mitä me kuulemme, on tärkeä yhteys. Kertomuksella on merkitystä niin kauan kuin se kohtaa kuulijan tietoisuuden.³² Monet toisen maailmansodan juutalaisten kansanmurhan trauma tutkineet korostavat taitoa kuulla hiljaisuutta, joka liittyy ahdistaviin kokemuksiin ja muistoihin. Tuhoamisleirikokemuksista kertovat muistelijat eivät kerro yksinkertaisia empiirisiä historiallisia faktoja, vaan hauraasta eloonjäämisestä ja tuhon vastarinnasta.³³ Tällaisten kertomusten kohdalla on pysyvä keskeytetty kerrontana, kuten kirjallisuudentutkija Lawrence L. Langer on korostanut – ei vain teknisessä mielessä, vaan kokemuksen vaietun luonteen vuoksi. Kysymyksessä ovat sellaiset kokemukset, jotka jättävät jälkeensä sanattoman surun. Nämä kokemukset eivät prosessoitu ajan myötä samalla tavalla kuin muu kerronta, koska menetykset, joista ne muistutavat eivät herätä toiveita niiden uudelleen kokemisesta. Tällaiset muistot ovat inhimillisempiä dokumentteja kuin historialliset

dokumentit yleensä. Niillä on kiusallinen vuorovaikutussuhde menneen ja nykyhetken välillä, ja ne tavoittavat sellaisen vakaumuuden, joka ylittää huolellisen pikkutarkkuuden. Yksinkertaiset virheet ja lapsukset korjaantuvat ajan myötä ja näyttävät triviaaleilta, jos niitä vertaa muistin kompleksisiin kerrostumiin.³⁴ Muistamisen ja menneisyydestä kertomisen problemaattinen suhde liittyy menneen saavuttamattomuuteen. Mennyt todellisuus on kadonnut, jäljelle jää muistaminen, menneestä kertominen tai kirjoittaminen.

Lähdeaineistona kansanmurhan todistajien ja väkivallan uhrien kertomukset ovat arvokkaita niiden subjektiivisen luonteen vuoksi. Juuri tästä syystä ne ovatkin usein hedelmällisempiä kuin viranomaisarkistojen asiakirjat, käräjäpöytäkirjat tai poliitikon kirjeet. Kertomukset usein liioittelevat, mutta niin tekevät asiakirjatkin. Omakohtaisten kertomusten avulla voidaan kuitenkin päästä kaikkein lähimmäksi ihmistä, kokijaa ja

23. Jokivuori & Niiranen (1989) 39, 45, 56, 72–73.

24. Jokivuori & Niiranen (1989) 63, 74–75.

25. Vrt. Mona Siegel (2002) ”History is the Opposite of Forgetting”: The Limits of Memory and the Lessons of History in Interwar France”, *The Journal of History* 74, 770–800; Sirkka Ahonen (2002) Historiakulttuuri, historiallinen identiteetti ja historianopetus, teoksessa Jan Löfström (toim.) *Kohti tulevaa menneisyyttä. Historiallis-yhteiskunnallinen kasvatus uudella vuosituhannella*. Jyväskylä: PS-kustannus, 66–87.

26. Peltonen (1996).

27. SKS Kansanrunousarkisto 1918–3:81.

28. Sisällissodan perinnekeraun järjestäminen ei SKS:ssa ollut ongelmaton. Martti Haavion ajattelussa suhteessa vuoteen 1918 oli tapahtunut kuitenkin muutoksia verrattuna 1930-lukuun, sillä myönteiseen ratkaisuun järjestää keruu vaikutti ratkaisevasti Haavion mielipide. Ks Peltonen (1996) 65, 300–301.

29. SKS Kansanrunousarkisto 1918–42:228.

30. Ks. Kari J. Sillanpää, Kari J. & Harri Westermark (toim.) (1992) *Mannerheim: sotilas ja ihminen*. Helsinki: Yliopistopaino.

31. Nainen s. 1911, kirje Heikki Ylikankaalle, Suomen sotaturmat 1914–1922 -projekti.

32. Walter Benjamin (1986) *Silmä väkijoukossa. Huomioita eräistä motiiveista Baudelairen tuotannossa*. Helsinki: Odessa, 13.

33. Felman & Laub (1992) 47–53. Antropologi Margaret Mills on tutkinut afganistanilaisten kerrontaa, hän huomauttaa, että juuri se mitä ei sanota on olennaista. Ks. Margaret A. Mills (1991) *Rhetorics and Politics in Afghan Traditional Storytelling*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 17, 19, 20–21.

34. Langer (1991) xi, xv.

hänen ajatuksiaan. Subjektiiivisuus on muisteluaineistojen erityispiirre, joka tekee niistä hedelmällisiä ja arvokkaita. Lähteiden subjektiiivisuus ei tarkoita tutkimuksessa kuitenkaan kontrollin lopettamista, epäluotettavia valintoja tai tutkijan oikkuja, vaan sellaisten kulttuuristen muotojen ja prosessien tutkimista, joilla ihmiset ilmaisevat itseään historiassa. Subjektiiivisuudella on omat ”objektiiiviset” lakinsa ja karttansa, jotka voivat olla vähemmän konkreettisia tai yleispäteviä kuin kovat faktat, mutta silti ne ovat olemassa. Unohtamiselle, vaikenemiselle tai totuuden muuntamiselle on aina omat syynsä.³⁵

Muistamiseen ja unohtamiseen liittyy läheisesti kysymys sallitun ja kielletyn suhteesta. Joissakin olosuhteissa vaikenemisen muuria on mahdotonta murtaa. Vaikeneminen pitää sisällään sanattoman sopimuksen: Kun minulta ei kysytä, en myöskään kerro asiasta. Tabu on sosiaalinen järjestelmä, kognitiivinen raja, jota ei saa ylittää puhumalla siitä. Mutta jos jokin asia on tabu, se ei kuitenkaan merkitse sitä ettei tätä asiaa olisi olemassa elävässä elämässä.³⁶

Toisto ja purkaminen

Väkivalta jättää aina jälkeensä trauman. Yksilöön liitetty trauma-käsite voidaan laajentaa koskettamaan myös historiallisia tapahtumia, yhteisöä ja kansaa, kuten historiantutkija Dominick LaCapra on esittänyt. Traumaan liittyvät torjunta tai työstäminen eivät sisällä sinänsä mitään ”yksilöllistä.” Kiinnittämällä huomiota suremisen kollektiivisiin tapoihin saadaan tietoa esimerkiksi siitä, miten joukkotuho vaikuttaa ihmisiin ja yhteiskuntaan tai millä tavoin esimerkiksi muistomerkit mahdollistavat suremisen. Historiallisen trauman käsittely edellyttää muistamista ja trauman aiheuttajan kriittistä kohtaamista. Tapoja kohdata historiallinen trauma ovat toistaminen ja purkaminen. Purkamisella – vaikean muiston perinpohjaisella selvittämällä – on tärkeä merkitys, sillä tutkimustieto edistää kiteytyneiden totuuksien vertailua ja sovittamista toisiinsa. Pelkkä totuuksien toistaminen sumentaa perustavan kysymyksen muistamisesta ja estää vapauttavan suremisen.

Muistamisen ja historian välillä ei ole yksinkertaista kahtiajakoa.³⁷

Totuus on problemaattinen käsite. Ongelma joukkotuhon yhteydessä on siinä, ettei käsitys ”totuudesta” koskaan riitä kattamaan kuvaa vaikeasti käsitettävästä tapahtumasta. Joukkotuhon jälkeistä selviytymistä tutkinut oikeustieteilijä Martha Minow korostaa totuuteen pyrkimistä. Siinä on ainakin kolme keskeistä toimintatasoa: henkilökohtainen taso, jossa keskeistä on julmuuksista kertominen, uudelleen tulkinnan taso, jossa tuotetaan moraalista oikeudenmukaisuutta sekä poliittisten merkitysten taso, joka tuottaa historiallisia asiakirjoja tutkimusta varten.³⁸

Faktoihin rajoittuminen jättää sivuun merkityksellisen kiistan siitä, mikä on todellista tai mitkä asiat liittyvät inhimillisiin peruskysymyksiin.³⁹

Totuuden ja oikeuden rinnalla kulkevat myös kosto ja anteeksianto. Moraalinen vastuunotto väärinteosta ilmaisee itsekunnioitusta ja oikeudentajua. Vaaraa piilee kuitenkin aina siinä, että rikoksesta ”rangaistaan” kovemmin kuin on tarpeellista. Tästä historiassa on lukuisia esimerkkejä. Käsitteenä anteeksianto on monimutkainen ja kaukana koston ajatuksesta. Sillä on myös monia merkityksiä, jotka tulevat uskonnollisen perinnön lisäksi lakiteksteistä ja rangaistuskäytännöistä. Pohtiessaan anteeksiannon filosofiaa Jacques Derrida esittää, että Nürnbergin oikeudenkäynnissä luodulla käsitteellä ”rikos ihmisyyttä vastaan” tai käsitteellä ”ihmisoikeudet” on pelkästään oikeudellinen sisältö, niiltä puuttuu ”pyhyys” kristillisen perinteen merkityksessä. Onkin tärkeää kysyä, kuka pyytää anteeksiantoa, keneltä sitä pyydetään ja mistä syystä? Anteeksiannon logiikka hyväksyy paradoksin, faktan, että on annettava anteeksi. Uskonnollisessa kielenkäytössä puhutaan perisyntistä, kaikkein pahimmasta anteeksiantamattomasta rikoksesta, jota mikään juridinen käsite ei vastaa. Derrida korostaa ”puhutaan” anteeksiannon merkitystä ja huomauttaa, että aina kun anteeksianto esiintyy sosiaalisen, kansallisen, poliittisen tai psykologisen vakiinnuttamisen nimissä normalisoimaan surutyötä, toimimaan terapiana tai

muistamisena, ”anteeksianto” ei ole puhdasta. Anteeksiannolla on oltava merkitys ja tämä merkitys liittyy ajatukseen sovinnosta, sovituksesta, pelastumisesta ja vapautuksesta.⁴⁰

Vaikea muisto

Auschwitzin keskitysleiriltä selviytynyt italialainen kemisti ja kirjailija Primo Levi korosti kirjassaan *Tällainenkö on ihminen* (1947), ettei hän kirjoittanut keskitysleiriä kuvaavaa teostaan uusien syytteiden esittämiseksi, vaan ”korkeintaan lähdeaineistoksi ihmisen mielen rauhallista tutkimusta varten”. Tuhomaisleirien historiaa olisi kaikkien pidettävä uhkaavana vaarana. Jos keran ihminen voi tehdä tällaista juutalaisille, kaikki muutkin ihmiset olivat mahdollisia uhreja.⁴¹

Levin jaottelussa ihmiset voidaan jakaa kahteen poikkeuksellisen hyvin toisistaan erottuvaan luokkaan: pelastuneisiin ja tuhoutuneisiin. Muut jakoperusteet, kuten hyvät ja huonot, viisaat ja tyhmät, pelkurimaiset ja rohkeat, onnettomat ja onnelliset eivät ole hänelle yhtä selkeitä, ne sitä paitsi sallivat liian lukuisia ja vivahteellisia välimuotoja.⁴² Useat toisen maailmansodan joukkotuhoa tutkineet ovat korostaneet, että ihmisillä oli kaksi vastausta painajaisiinsa, äärimmäinen äänekkyyys tai äärimmäinen vaiteliaisuus, välimuotoa ei ollut.⁴³

Suomessa sisällissodan käsittelyssä toiston ja purkamisen prosessi on ollut alusta lähtien idullaan sodan kummallakin puolella. Kuten sosiaalipsykologi Matti Virtanen on osoittanut, kaikki vuoden 1918 kokeneet sukupolvet Suomessa eriytyivät. Ne jakautuivat ensiksikin kahtia: punaisiin ja valkoiisiin. Toiseksi kumpikin osapuoli jakautui toisaalta sotaristiriidan jatkajiin ja toisaalta sisäisen leirijaon eheyttäjiin.⁴⁴ Eriytyminen ja jakautuminen vaikuttivat suhtautumiseen vuoden 1918 sotaan.

Suomessa alettiin viettää 1930-luvulla ”Sovinnollisuuden viikkoa” tammikuun alussa. Esimerkiksi vuonna 1935 tasavallan presidentti avasi viikon radiopuheellaan, jossa hän korosti kansan kehityksen ja onnen riippuvan ihmisten hyvästä tahdosta yhteisiä pyrkimyksiä kohtaan.⁴⁵ Kuitenkin

vuosien 1939–44 sotiin saakka oman totuuden toistaminen hallitsi kummallakin puolella, mutta vain valkoinen tulkinta oli näkyvää ja virallista.

Jyrkkiä tulkintoja sisällissodasta pyrittiin 1960-luvulla tasoittamaan korostamalla, että sota oli yhteinen kansallinen kokemus. Jaakko Paavolaisen terminologiaa käyttäen, sota oli ”kansallinen murhenäytelmä”. Julkisuudessa kirjailija Väinö Linna painotti trauman purkamisen merkitystä korostamalla, että ”totuus ei ole punainen eikä valkoinen, vaan inhimillinen ja siitä syystä enimmäkseen kipeä”. Hän ilmaisi mielipiteessään käsityksen, että vaikka väkivaltaa ja epäinhimillisyyttä ei voi hyväksyäkään, niihin johtaneita motiiveja voi ymmärtää.⁴⁶ Juuri Pohjantähden toisen osan elokuva- ja teatterisovituksissa nähtiin ensimmäistä kertaa teloituskohtauksia ja puhuttiin sellaisista tabuista kuin ruumisröykkiöt ja joukkohau-

35. Alessandro Portelli (1991) *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. Albany & N.Y.: State University of New York Press, ix.

36. Klaus H. Schreiner (2002) 'Remembering and Forgetting at "Lubang Buaya": The "Coup" of 1965 in Contemporary Indonesian Historical Perception and Public Commemoration', teoksessa Robert Cribb & Kenneth Christie (eds.) *Historical Injustice and Democratic Transition*. London & New York: Routledge, 62–65.

37. Dominick LaCapra (1997) 'Revisiting the Historians' Debate. Mourning and Genocide', *History & Memory*, Studies in Representations of the Past. Tel Aviv University, 80–112.

38. Minow (1998) 62. Nämä ovat myös totuuskomisoiden tärkeitä ulottuvuuksia. Ks. myös Ginzburg (1996) 123, 129; Kalela (2000) 139–166, erit. 164–166.

39. Minow (1998) 79.

40. Jaques Derrida (2001) *On Cosmopolitanism and Forgiveness*. London and New York: Routledge, 32–36; myös LaCapra (1997) on kriittinen kaikkea holokaustia tai Shoahia normalisoivaa pyrkimystä kohtaan.

41. Dan Steinbock (1962) 'Jälkisanat. Keskitysleirin arkeologia – Tällainen on ihminen', teoksessa Primo Levi *Tällainenkö on ihminen*. Jyväskylä: Gummerus, 220, 224.

42. Primo Levi (1947/1982) *Tällainenkö on ihminen*. Suom. Tapio Hiisivaara. Jyväskylä: Gummerus, 107; Primo Levi (1988) *The Drowned and the Saved*. New York: Vintage International.

43. Langer (1991), Felman & Laub (1992).

44. Matti Virtanen (2001) *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditot ja sukupolvien dynamiikka*. SKST 831. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 113.

45. *Aamulehti* 3.1.1934 ja 3.1.1935.

46. *Aamulehti* 8.12.1960.

dat.⁴⁷ Nyt myös hävinneen puolen toisto pääsi julkisuuteen. Linnan ansiosta kummankin osapuolen toistot alkoivat asettua toisiaan vastaan ja kyseenalaistaa toisiaan. Yhteiskuntatieteessä ja julkisuudessa käydyssä keskustelussa olennaiseksi 1960-luvun lopulla tulikin oletus, että tunnustettuina ja institutionalisoituina ristiriidat vahvistavat yhteiskunnan toimintakykyä ja kiinnostavuutta.⁴⁸

Filosofi Oiva Ketonen esitti 1980-luvulla, että vuoden 1918 tapahtumien julkinen käsittely on välttämätöntä. Hän rinnasti sisällissodasta vaikenemisen ja mielenterveysongelmat toisiinsa. Ketonen korosti, että sekä hävinneen että voittaneen puolen harjoilla oli häpeällisiä tekoja, joiden molemminpuolinen tunnustaminen voi aloittaa historian tervehdyttämisen. Ihmisellä on, kuten Ketonen asian ilmaisi, merkittävä kyky torjua tietoisuudestaan välittömässä läheisyydessäänkin olevia asioita, jos niissä ilmenee mitä tahansa epäinhimillisyyttä ja etenkin jos niiden huomioonottaminen pakottaa muuttamaan tunnepohjaisia asenteita. Ajattelu, jossa paha ei ole minussa vaan muissa, johtaa mielen sairastumiseen. Kansallisen mielenterveyden ehtona on vastuun ottaminen menneisyydestä.⁴⁹ Laajaa keskustelua ei tuolloin kuitenkaan syntynyt. Keskustelu sisällissodasta käynnistyi julkisuudessa jälleen, kun Heikki Ylikankaan tutkimus *Tie Tampereelle* ilmestyi vuonna 1993. Ylikangas korosti vuoden 1918 julkisen käsittelyn merkitystä ja esitti, että vain salattujen ja peiteltyjen tekojen paljastaminen tervehdyttäisi sisällissodan vammaa. Ylikangas korosti sisällissodan trauman työstämisen välttämättömyyttä.⁵⁰

Suomessa näyttää olleen 1990-luvulla uudenlainen tapa nähdä sisällissota yhteiskunnallisena poikkeustilanteena, jossa väkivalta ja ihmisen pahuus pääsevät valloilleen.⁵¹ Tapa nähdä sisällissota punaisen ja valkoisen väkivallan kierteenä on ongelmallinen, koska se ei sisällä kysymystä sisällissodan trauman purkamisesta, vaan eksplisiittisesti sen unohtamisen. Julkisuudessa käydyssä keskustelussa toistettiin vanhoja käsityksiä sisällissodasta. Se ilmeni esimerkiksi Ylikankaan *Tie Tampereelle* -tutkimuk-

sen tai Valtioneuvoston asettaman *Suomen sotaturmat 1914–1922* -hankkeen lehtikirjoitusten otsikoinneissa: ”Sodan haavat auki vielä kerran”⁵² tai ”Vuoden 1918 murhenäytelmä vielä kerran”.⁵³ Tärkein asia on vaarassa unohtua: pimeyden voimien ja mieltömyyksiä voittaminen. Keskeinen kysymys kuuluukin, miten löydämme oikeanlaisen ilmaisun käsitellessämme vaikeaa historiaa. Ajatteluamme hallitsevat käsitteet, vältämme tiettyjä sanoja tai sanat, joita käytämme ovat täynnä vakiintuneita mielikuvia, joita huomaamatta toistamme.⁵⁴

Sisällissodan kokeneet aikalaiset korostivat kahta seikkaa, ensiksikin sodan kokemusta ei voi koskaan unohtaa, toiseksi sota ei saa koskaan toistua. Esitin kysymyksen sisällissodan muistamisen ja unohtamisen tarpeellisuudesta vuonna 2000 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston vastaajaverkostolle (*Vuosi 1918 maisemassa*). Kertojista monet pohtivat muistamisen välttämättömyyttä. Sen rinnalle he nostivat esiin olennaiset kysymykset, mitä pitäisi muistaa ja mitä pitäisi unohtaa. Näin pohti 1927 syntynyt nainen:

47. Pentti Paavolainen (1992) *Teatteri ja suuri muutto. Ohjelmistot sosiaalisen murroksen osana 1950–1971*. Helsinki: Kustannus Oy Teatteri, 156; Ilkka Kippola (1998) *Sotapolulla? Kansalaissodan ideologisia jälkiä suomalaisessa elokuvassa*. *Työväentutkimus* 1998, 3–8.

48. Kettunen (1987) 284.

49. Oiva Ketonen (1983) *Kansakunta murroksessa. Kesä ja sen taustaa*. Porvoo: WSOY, 94, 98–99; Oiva Ketonen (1979) *Mitä on ihminen? Kanava* no 7, 395–401.

50. Heikki Ylikangas (1993) *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa*. Porvoo Helsinki Juva: WSOY, 521–526; vrt. Sirkka Ahonen (1998) *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. *Historiallisia Tutkimuksia* 202. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 64–73.

51. Ks. esim. Helsingin Sanomat, Vieraskynä 1.10.1993 Risto Alapuro, sekä Ylikankaan *Tie Tampereelle* kirjan arvostelut: Matti Peltonen (1993) *Tammerfors 1918. My Lai ...* *Historisk Tidskrift för Finland* 78, 623–629; Juha Siltala (1993) *Etninen puhdistus Suomessa 1918* *Historiallinen Aikakauskirja* 91, 221–228.

52. *Helsingin Sanomat* 5.9.1996.

53. *Aamulehti* 28.1.1998.

54. Pentti Leino (1987) *Kieli ja maailman hahmottaminen*, teoksessa Tommi Hoikkala (toim.) *Kieli, kertomus, kulttuuri*. Helsinki: Gaudeamus, 41; Ilona Reiners (2001) *Taiteen muisti. Tutkielma Adornosta ja*

Vihamielisyydet olisi syytä unohtaa siinä mielessä ainakin kun ne lietsovat uutta vihaa. Ehkä olisi *syytä muistaa menetykset* (kurs. ump), ettemme ajautuisi samanlaiseen tilanteeseen. Vanha sananlasku sanoo: "Sota sortaa hävittää, rauha huoneen rakentaa".⁵⁵

Menneisyyden käsittelyssä olennaisinta ei ole normalisoida, vaan kriittisesti kohdata purkamaton trauma.⁵⁶ Surra sitä, mikä ansaitsee tulla surruksi, kuten 1936 syntynyt mies asian ilmaisi:

Minun käsitykseni on näin, osa kansaa ei halua kuulla mitään niistä surkeista tapahtumista. Vaikka on elokuvia, kirjoja (...) Mutta *eikö suru pitäisi olla yhteinen* (kurs. ump). Koska ilot jakaantuu kansan kesken esim. urheilussa. Ja muistoa tulisi vaalia, väristä huolimatta, sillä molempi väripuoli piti asiaa oikeana.⁵⁷

Kysymys ei ole siitä, etteikö meillä olisi tietoa sisällissodasta tai toisen maailmansodan joukkotuhosta, sillä numeraalista tietoa juutalaisen kansanmurhasta niin kuin Suomen sisällissodastakin on runsaasti. Ongelma on siinä, että luvut ovat niin valtavia, että niistä tulee helposti abstrakteja, että käsitys lukujen todellisesta merkityksestä hämärtyy.⁵⁸

Suomessa on yritetty korjata sisällissodan inhimillisiä menetyksiä myös hävinneen osapuolen kohdalla erilaisin korvausmenetelyin 1940-luvulta lähtien.⁵⁹ Trauman purkamisen kannalta oli tärkeää, että sodan

molemmille osapuolille annettiin 1960-luvulla mahdollisuus kertoa julkisille arkistoille oma tulkintansa sodan seurauksista.

Trauman purkaminen liittyy kysymykseen, kenellä on oikeus sanoa, mitä menneisyydestä muistetaan ja unohdetaan. Toisto ja purkaminen ovat sisäkkäisiä muistamisen muotoja ja ne ovat kiinteässä yhteydessä yhteiskuntapoliittisiin ja kulttuurisiin muutoksiin. Kysymyksiä, joiden ajankohtaisuus ei lakkaa, on syytä yhä uudelleen pohdita. Mitä sisällissodasta olisi hyvä muistaa ja miksi sekä kenellä on oikeus kertoa menneisyydestä? Miten vaikeaa muistoa tulisi ylläpitää sortumatta toistoon?

Shoabista. Helsinki: Tutkijaliitto, 259; Arno Survo (1998) 'Unohtamisen taianomainen taito. Inkerin menneisyys monikieliseksi kääntyneenä' *Suomen Antropologi* 1, 1993: 48.

55. SKS Kansanrunousarkisto, *Vuosi 1918 maisemassa* -kysely (2000), nainen s. 1927 maanviljelijä Raisio, 14646 / 10121.

56. LaCapra (1997) 80–106.

57. SKS Kansanrunousarkisto, *Vuosi 1918 maisemas* -kysely (2000), mies s. 1936 Pilkanmaa, 14598.

58. Stéphane Bruchfeld & Paul A. Levine (1998) *Kertokaa siitä lapsillenne... Kirja juutalaisten joukkotuhosta Euroopassa 1933–1945*. Finsk version. Stockholm: Levande historia. Regeringskansliet.

59. Peltonen (2003). Hävinneen puolen korvauskysymyksiä on käsitelty 1940-luvulta lähtien. Ks. Rauno Selin (1988) *Vuonna 1918 surmansa saaneiden punakaartilaisien haudat seurakuntien hautausmaiden ulkopuolella ja valtiovallan hautojen kunnostamiseen myöntämät avustukset vuoteen 1959 asti*. Selvitys 27.7.1988. Tutkimusosasto, Kansallisarkisto ja esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 15.11.1941; 17.7.1943; 3.10.1973; *Aamulehti* 5.12.1973; *Vaasa* 25.11.1973; *Kansan Uutiset* 9.1.1974; 28.6.1974.

"MYYTTI UUDESTA MIEHESTÄ"

KIRSI WARPULA

on tutkijana Helsingin yliopiston historian laitoksessa.

■ Sukupuolihistoria eli ns. gender-tutkimus on viime vuosien aikana löytänyt tuntemattoman ja tutkimattoman "miehen". Mies, miessukupuoli oli aiemmin vain naistutkimuksen "toinen", määrittelevä normi, mikä vuosituhanneista toiseen oli ylläpitänyt patriarkaattia. Muulle historiankirjoitukselle mies oli usein se normaali "ihminen".

Teoreettinen sukupuolitutkimus tarvitsee kipeästi miestutkimusta: tutkimusta siitä, miten miehet ovat onnistuneet pysymään vallassa, johtamaan ja kantamaan poliittisen ja taloudellisen vastuun? Miestutkimus hakee tietoa paitsi itse miehestä myös miesryhmien dynamiikasta, organisoitumisesta ja patriarkaalisuuteen investoimisesta. Miten luotuja erikois- ja valta-asetelmia on onnistuttu puolustamaan ja miltä taholta hyökkäykset ovat kulloinkin tulleet? Osansa saavat myös miesten elämän naiset: Miten miehet ovat kulloinkin määritelleet vaimon, miehen vaimon, Aatamin Eevan? Onko nyt "miehen elämää" hyväksytty sukupuolten välinen kilpailu ja samalla haikailu perinteisemmästä naisesta vai rahoittajaroolin vaiettu raskaus ja ikuiseen kilpailuun sidottu mies?

"Uuden miehen" käsite yleistyi 1970-luvulla. Sen pohjalta tarkastelen lyhyesti kolmea teemaa: ensiksi ansaitsemisen ja hoidon tehtäviä kapitalistisessa järjestelmässä, toiseksi sosiaaliluokan ja etnisen taustan merkitystä parisuhteen kannalta ja kolmanneksi isänä olemisen luonteen muuttumista.

Perhemalli ja tuotanto ovat aina olleet toisiinsa sidotut. Kapitalistinen järjestelmä on aina sisältänyt sukupuolijärjestelmän tai useita järjestelmiä ja tietyt perhemallit ovat mahdollistaneet kapitalismin historiallisen kehittymisen. Historiassa kysymys on ennen kaikkea miehen ja työn suhteesta. Naiset lähinnä ylläpitävät järjestelmää ja vaikuttavat miehen tehtävään elannon ansaittajana. Mitä selvemmin miehen rooli on ollut leivän tuoja ja ainut elättäjä, sitä tiukemmin hän on ollut sidottu palkkatyöhön tai yrittämiseen ja kilpailuun. Samalla sitä riippuvaisempi hän on ollut naisesta, vaimosta. Naisesta, jolla on vastuu ja kontrolli lapsista. Naisesta, joka on ymmärtäjä ja seksuaalisen lämmön tuoja ja on tukijana tilanteessa kuin tilanteessa. Järjestelmään on kuulunut miesten kohdalla lapsien menettäminen, niin jokapäiväisessä läsnäolossa kuin avioerossa.

Mitä vaativammassa johtajan, liikemiehen tai huippuammattilaisen työssä mies on ollut, sitä riippuvaisempi hän on ollut naisestaan. Vastalahjana nainen on saanut taloudellisen turvan, elatuksen niin itselleen kuin lapsilleen. 1970-luvun uutuuksia olivat ansaitseva äiti ja auttava isä, jotka molemmat tuottivat uutta lisäarvoa perheen hyvinvoinnille, mutta mikä ei mitenkään horjuttanut sukupuolten perustyönjakoa. Mies oli yhtä sidottu siihen, että vaimo on ensisijai-

nen lasten kasvattaja ja kotitöiden tekijä, kuin nainen on sidottu miehen maksamaan asuntolanaan. Vielä nyt yli kolmeakymmentä vuotta myöhemmin menestyneiden miesten takana ovat edelleen hyvät vaimot. Miesvaltaisuus on tosiasia niin yritysmaailman huipulla kuin sosiaalisessa ja poliittisessä eliitissä. Eikä tasa-arvoinen hoivaaminen houkuta: 70-luvulla ansaittu oikeus jakaa vanhempainloma naisen kanssa on jäänyt vain poikkeusmiesten rohkeuden osoitukseksi.

Miehen ja naisen suhde on ehkä kaikkein monimutkaisin ja vaikein sosiaalinen suhde. Kuitenkin miehen suhteesta naiseen tiedetään hyvin vähän. Naiset puhuvat ja tutkivat niin vanhaa patriarkaattia kuin uutta tunteellista miestä, mutta kuka tutkisi miesten ajatuksia ja tunteita, sekä miehen tunnesuhdetta naiseen nyt tai menneisyydessä? Suomessa runoilija Tommy Taberman on ollut ainoa ja siksi ehkä naisten keskuudessa supersuosittu. Niin etninen tausta kuin sosiaalinen luokka rytmittää miehen ja naisen suhdetta, miehen sidoksia miesryhmiin ja riippuvaisuutta niistä. Riippuvaisuus vertaisista miehistä on ollut monissa kulttuureissa ja sosiaaliluokissa miehelle ainoa mahdollisuus saavuttaa hierarkkisuus parisuhteessa ja ylläpitää sitä. Kysymys tunteista tai epähienotunteisesta fyysisestä maskuliinisuudesta ovat usein sidoksissa sosiaalisen ja etnisen ryhmän määrittelyyn. Kenen traditio on tasa-arvoinen, kenen ei? "Uusi mies" sekä määrittelee itsensä että määrittyy suhteessa naistoiseuteen, mutta myös suhteessa "toiseen mieheen". Tämä toinen mies on usein sosiaaliluokaltaan tai etni-

syydeltään tai näiden yhdistelmänä "alempi".

Viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana niin tutkimuksessa kuin yhteiskunnallisessa keskustelussa "uudet miehet" on esitelty ennen kaikkea "uusina isinä". Uusi maskuliinisuus on ollut uutta isyyttä. 70-luvulla Pohjoismaissa muotiin tullut isyys vei isät synnytyksiin ja vaipan vaihtoon. "Vanhan isän" hyveet – leivänhankkija, opettaja, kasvattaja – kohtasivat vanhemmuuden seksuaalisen työnjaon uudistusvaatimukset. Sinänsä vanhemmuus on kautta vuosisatojen ollut hyvinkin maskuliinista, ainoastaan hoiva feminiinistä. "Uusi isyys" on myös se uuden maskuliniteetin osa, mikä on vaikuttanut politisoituneen miesliikkeen kehitykseen. Isyys edustaa kestävästä ihmissuhteesta alati muuttuvassa ja epävarmassa maailmassa, missä parisuhde ja muut ihmissuhteet eivät enää ole varmoja. Muutos "uudeksi isäksi" aikakausista, jolloin isyys muodostui ja säilyi avioliiton kautta on kiehtova.

2000-luvun "uusi mies" on jo kokenut monet vallankumoukselliset muutokset 70-luvun ensiversiosta. Ehkä populistisuus ja muodikkaus ovat kaapanneet 70-luvun meidän iskän, nallekarhun. Tämän päivän poliitikot kilvan ilmoittelevat jäävänsä yksin lastensa kanssa, kun nainen menee. Kukapa nainen pääsisi lööppeihin vastavalla lausunnolla? Mies on poikkeuksellinen. Perinteisestä käytännöstä voi silloin tällöin tehdä poikkeavan yllätyksen. Antamalla mahdollisuus poikkeukseen varmistetaan samalla vanhan perusjaon jokapäiväinen jatkumo ja pelastaudutaan koko järjestelmän purkamiselta.

RRR

RRR

VÄLSKÄRIN
KERTOMUKSIA

KIRJOITTANUT

Z. TOPELIUS

SUOMENTANUT

JUHANI AHO

MARI HATAVARA

Suomen historian kirjoittaminen

Zacharias Topelius ja Fredrika Runeberg

Suomalainen historiallinen romaani syntyi tilanteessa, jossa erityisesti kansallisen ajattelun nousu lisäsi tarvetta jäsentää historian tapahtumat ymmärrettäviksi tarinoiksi. Topeliuksen ja Runebergin teoksissa historian olemis- ja esitystavat poikkeavat toisistaan. Topelius käyttää kerronnallista jatkumoa tuottamaan kollektiivista kansallista historiaa, Runeberg taas pyrkii sen kyseenalaistamiseen monitasoisen kerronnan ja yksilön näkökulman kautta.

■ Historiallisen romaanin on nähty kasvaneen rinnan uudenaikaisen historiankirjoituksen kanssa 1800-luvun alussa. Historia sai uudenlaista merkitystä nykyisyyden välttämättömänä esihistoriana, ja yksittäisten tapahtumien sijaan tärkeäksi nousi historian kokonaisuus, josta nykyaika oli kehittynyt. Kun ilmiöitä selitettiin niiden alkuperästä ja kehityksestä käsin alettiin historiaa pitää etenevänä ja kertomusluonteisena.¹ Historiankirjoituksessa jäsennostavaksi tuli usein valtion kehityshistoria, romaanin jäsennostavaksi taas individualistisen yksilön elämäkerta.²

Historiallinen romaani sellaisena kuin se

Walter Scottin tuotannossa syntyi erosi muista romaaneista henkilökuvauksellaan. Henkilöt eivät ole yksilöllisiä vaan pikemminkin tyyppejä, joiden identiteetti on sosiaalisesti määräytyvä.³ Tyypillisyyden voi liittää historiallisen romaanin erityisluonteeseen. Historiallisessa romaanissa merkityksen on nähty suuntautuvan kahtaalle: referentiaalinen merkitys viittaa todellisiin historian tapahtumiin ja poeettinen teoksen sisäisiin kaunokirjallisiin merkityksiin ja niiden koherenttisuuteen.⁴ Henkilökuvauksessa (ja muutenkin) nämä kaksi funktiota usein sekoittuvat. Siten historiallisessa romaanissa sen historiallinen elementti usein tekee henkilöistä enemmän edustavia kuin yksilöllisiä. Jos keskushenkilönä ei ole tunnettu, historiallinen hahmo (niin kuin perinteisesti ei olekaan), on tyypillinen hel-

1. Reinhart Koselleck (1985) *Futures past. On the Semantics of Historical Time*, suom. Keith Tribe, Baskerville: MIT Press, 32–33, 37–38; Arthur Danto (1985) *Narration and Knowledge. Including the integral text of Analytical Philosophy of History*, New York: Columbia University Press, 142.

2. Hayden White (1987) *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 11; Liisa Saariluoma (1989) *Muuttuva romaani*. Johdatus individualistisen lajin historiaan, Hämeenlinna: Karisto Oy, 16–17.

3. Richard Waswo (1983) 'Scott and the really Great Tradition', teoksessa J. H. Alexander ja David Hewitt (toim.) *Scott and His Influence. The Papers of the Aberdeen Scott Conference 1982*, Association for Scottish Literary Studies Occasional Papers 6, Aberdeen: Association for Scottish Literary Studies, 8–9; Georg Lukács (1962) *The Historical Novel*, käänt. Hannah ja Stanley Mitchell, London: Merlin Press, 33–35.

4. Hans Vilmar Geppert (1976) *Der "andere" historische Roman. Theorie und Strukturen einer diskontinuierlichen Gattung*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 124.

pompi nähdä totuudenmukaiseksi kuin poikkeusyksilö.

Suomessa historiallisen romaanin lajin aloittivat Zacharias Topeliuksen ja Fredrika Runebergin teokset 1800-luvun puolivälissä.⁵ Historiankirjoitus ei vielä ollut vakiintunut tieteenala Suomessa, ja historia oli lähinnä latinankielistä ja keskiaikaa tarkastelevaa, tai pelkästään faktoja luettelevaa. Matti Klinge on todennut, että historiankirjoituksessa syntyi 1800-luvun alkupuolella tavoite yhdistellä ja jäsentää historian tapahtumat ymmärrettäväksi ja kiinnostaviksi tarinoiksi.⁶ Erityisesti kansallisen ajattelun nousu Suomessa 1840-luvulta lähtien edellytti oman, kansallisen historian kirjoittamista. Tähän historiallinen romaani sopi erityisen hyvin, sillä historian kirjoittamisessa kerronnallista luotettavuutta ja pätevyyttä pidettiin historiallista totuutta tärkeämpänä.⁷ Historiallisen romaanin kohdalla nämä kaksi tietysti leikkaavat toisiaan: historiallinen romaani voi rakentaa kerronnallista uskottavuuttaan viittaamalla historiallisiin faktoihin.

Keskityn Topeliuksen teokseen *Fältskärns berättelser* (suom. *Välskärin kertomuksia*) ja Runebergin *Sigrid Liljeholmiin*.⁸ Näissä romaaneissa (isänmaan) historian kirjoittaminen nousee reflektion kohteeksi. On tärkeää huomata, että sillä, miten ja millaiseksi historia esitetään, on merkitystä kirjoittamisajalle. Historian avulla voidaan tulkita nykyisyyttä osana jatkuvaa (mielekkästä) prosessia.⁹ Historiallisen romaanin erityisfunktioiksi on usein nähty sen toimiminen kansallisvaltioiden synnyttäjänä ja legitimoijana.¹⁰

Kysymys miksi historia esitetään jonkinlaisena on perustavanlaatuinen, mutta keskityn tässä lähinnä lukemaan teoksista muodostuvaa kuvaa siitä, mitä historia on. Millaista historia on näissä Suomen ensimmäisiin kuuluvissa historiallisissa romaaneissa? Kenen historiaa kirjoitetaan, miten kirjoitetaan ja kenelle kirjoitetaan?

Kansan kehityskertomus

Välskärin kertomusten (FB/VK) kansalliseen teemaan on kiinnitetty tutkimuksessa huomiota.¹¹ Laajan romaanin ensimmäises-

sä jaksossa synnytetään kahden suvun välinen ristiriita, joka vertauskuvallisesti jakaa kansan kahtia. Aateliset Bertelsköldit ovat etualalla kolmen ensimmäisen jakson kuvaamisessa sodissa, talonpoikaiset Larssonit taas astuvat esiin kuvattaessa isonvihan jälkeistä kansakunnan nousua. Kymmenennen kertomuksen (5 jaksoa koostuu kukin 3 kertomuksesta) lopussa uutta toivoa symboloi Thomas ja Marie Larssonin, isän ja tyttären jälleennäkeminen pitkän sotien ja hävityksen kauden jälkeen. Kertoja lopettaa kertomuksen: "[– – –] och så randades åter fredens första gröna vår öfver Finlands ödemark." (FB 4, 120. "[– – –] ja näin koitti taas rauhan ensimmäinen vihanta kevät Suomen erämaille." VK II, 548.) Näin korostetaan siirtymistä uuteen aikakauteen ja uuteen alkuun kansallisessa elämässä, jolloin kansanluokkien välistä konfliktia päästään purkamaan.

Yhdennessätoista kertomuksessa "Borgarekungen" ("Porvariskuningas") toisiaan vastaan taistelevien sukujen jälkikasvun välille kehittyi Romeo ja Julia -asetelma, kun Carl Victor Bertelsköld ihastuu Ester Larssoniin. Monien seikkailujen jälkeen nuoret rakastavaiset olisivat valmiit onnelliseen loppuun, mutta sukujen välinen perinnäinen juopa tulee erottamaan heidät. Jakson viimeinen kertomus "Prinsessan af Vasa" ("Vaasan prinsessa"), jossa rakastavaiset tapaavat yli kymmenen vuoden eron jälkeen, päättyy lopulta rakastavaisten liittoon. Solmittavan liiton merkitystä korostaa kertojakin kommentoidessaan vanhan Larssonin siunausta avioparille:

Dermed bröt han stafven öfver den långa strid, som i sekler söndrat adel och folk i Finland, och fridens ande begynte att predika försoning mellan de söndrade samhällsklasserna. [– – –] Första morgonväkten af adertonde seklets friare ande hade brutit motsatsernas spets. (FB 4, 621.)

Sillä nyt hän lopetti sen pitkällisen riidan, joka vuosisatoja oli erottanut aateliston ja kansan Suomessa, ja rauhan henki alkoi saarnata sovintoa noiden eripuraisen kansanluokkain välillä. [– – –] Kahdeksanentoista vuosisadan vapaamman hengen

ensimmäinen aamuvartio oli murtanut vastakohtain kärjen. (VK III, 310.)

Muutamaa sivua myöhemmin, kertomuksen lopussa, rinnastetaan vielä uuden suvun puhkeaminen Perttilän talossa uuden sukupolven syntyyn Suomessa.

Neljännän jakson lopussa tapahtuva kansanluokkien synteesi liitti Suomen kansan yhteen, kirjoitti sen yhtenäiseksi. Tämä sopi fennomaaniseen ajatteluun talonpoikaiston keskeisyydestä valtion synnyssä, ja liitti myös yläluokan samaan, yhtenäiseen kansaan. Tämä ajatuskulku sopii myös modernin nationalismin teoriaan. Nationalismi yhdisti ihmiset yhteisen kulttuurin ja lojalisuuden kautta. Voidaan jopa sanoa, että nationalismin pyrkimys oli luoda luokkaraajat ylittävää yhteisö.¹²

Kansallinen kertomus rakentuu huolellisesti asetelluista ja selvästi esiin tuoduista vastakohtista, jotka hegeliläisen ajattelun ja aikakaudelle tyypillisen, sekä romanttisia että realistisia piirteitä sisältävän, kontrastiestetiikan mukaisesti muodostavat teesin ja antiteesin sekä yhdistelmänä lopulta synteessin. Selvimmin vastakohta-asettelut näkyvät alussa, kun luodaan teoksen läpi kestävää jännitettä kahden suvun välille. Kuten Klinge huomauttaa, Topelius käyttää sukuromaanin muotoa kansanryhmien kuvaamisessa.¹³ Ylpeät Bertelsköldit ja maanläheiset Larssonit asettuvat vastakohtikseen, ja tälle vastakohtalle annetaan laajempia merkityksiä liittämällä se ”ikuisiin” vastakkainasetteluihin talonpojan ja sotilaan (II kertomus ”Svärdet och plogen”, ”Miekkä ja aura”) sekä aateliston ja kansan (III kertomus ”Eld och vatten”, ”Tuli ja vesi”) välillä.

Aikakaudet ja henkilöt historian kulussa

Bertelsköldien ja Larssonien sukujen väliset erot liittyvät välskärin selityksissä eri aikakausien väliseen eroon. Terävimmän kontrasti rakentuu 1600-luvun ja 1700-luvun alun ”sankarillisen” ajan ja sen jälkeisen ”hyödyn aikakauden” välille (ks. esim. FB 3, 212–213/VK 244–245). Kertoja esittää arvionaan:

Man kan säga, att samma strid mellan olika meningar fortgått öfver hela norden i snart halfattannat århundrade och väl torde komma att fortgå så länge ”Kung Orre” och ”Kronofogden” slåss om första rummet i svenska historien; – så länge idealet och ziffran ligga i harnesk emot hvarandra. (FB 4, 8.)

Saattaa sanoa, että samaa taistelua erilaisten mielipiteiden välillä on kestänyt pohjoismaissa kohta puolitoista vuosisataa ja että sitä ehkä kestää niin kauan kuin ”Teiri-kuningas” ja ”Ruununvouti” taistelevat Ruotsin historian ensimmäisestä sijasta; niin kauan kuin ihanteet ja numerot ovat aseissa toisiansa vastaan. (VK II, 416.)

Tässä arvioissa Ruotsin kuninkaat edustavat eri katsantokantoja, ja kertojalla onkin ta-

5. Esikoisteokset Topelius: *Hertiginnan af Finland* 1850, Runeberg: *Fru Catharina Botje och hennes dötrar* 1858.

6. Matti Klinge (1998) *Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa*, Porvoo: WSOY, 110–113.

7. Pertti Karkama (1999) '1840-luku suomalaisen nykykulttuurin kohtuna'. Teoksessa Tero Koistinen, Piiret Kruuspere, Erkki Sevänen ja Risto Turunen (toim.) *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden substeista Suomessa ja Virossa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 755*, Helsinki: SKS, 90.

8. *Fältskärens berättelser 1–5*, Tukholma: Albert Bonniers förlag 1873–1877 [1853–1867], *Välskärin kertomuksia I–III*, suomentanut Juhani Aho, Porvoo: WSOY 1938; *Stigrid Liljeholm. Roman af -a -g*, Helsinki: Theodor Sederholms förlag 1862, *Sigrid Liljeholm*, suomentanut Tyyni Tuulio, Juva: WSOY 1983.

9. Koselleck (1985) 37–38.

10. Ks. Mary Layoun (1990) *Travels of a Genre. The Modern Novel and Ideology*, Princeton: Princeton University Press, 3–4; Liisi Huhtala (1984) 'Historiallinen romaani', *Historiallinen Aikakauskirja* 4/1984, 296; Torsten Pettersson (1999) 'Mahdottoman genren sitkeä elinvoima eli historiallisen romaanin funktiot', *Parnasso* 1/1999, 75.

11. Ks. esim. Hannu Syväoja (1998) "Suomen tulevaisuuden näen". *Nationalistinen traditio autonomian ajan historiallisessa romaanissa ja novellissa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 694*, Helsinki: SKS.

12. Eric Hobsbawm (1994) *Nationalismi*, suom. Jari Sedegren, Jussi Träskilä, Risto Kunnari, Tampere: Vastapaino, 18, 29–30; Erkki Sevänen (1994) *Vapauden rajat. Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 612*, Helsinki: SKS, 21; ks. myös Klinge (1998) 65.

13. Klinge (1998) 280–281 ;vrt. Lehtonen (2002) *Aaveita ja enkeleitä, lapsia ja sankareita. Näkökulmia Topeliukseen*, Tampere: Suomen Nuorisokirjallisuuden instituutti, 185, 192–194, 286.

pana jaotella kuninkaat sen mukaan, kumpaa kantaa he edustavat.¹⁴ Kaarle XII:n käsittelyssä kuninkaiden pelkistäminen ääripäitä edustamaan näkyy selvästi (esim. FB 3, 38–39/VK II, 45). Keskeistä on Kaarle XII:n liittäminen nimen omaan tietyn aikakauden ilmiöksi. Kertojan näkemyksen mukaan ja väliskärin selityksissä hän on ritarillisen aikakauden viimeinen jäännös maailmassa, joka hänen elinaikanaan oli jo muuttumassa eikä siten ymmärtänyt häntä (FB 4, 124/VK II, 417). Topeliukselle keskeistä oli aikakausien niin kuin kansojenkin kokonaisuuteen käsittäminen ja esittäminen.¹⁵

Näkemyksistä historiallisesta kehityksestä ja historian liittymisestä kirjoittamisaikaan on jossain määrin ongelmallinen *Väliskärin kertomuksissa*. Kirjoittamisajan perspektiivi on koko ajan voimakkaasti läsnä menneisyyden kuvaamisessa, ja mennyttä ja nykyistä verrataan toisiinsa. Kuten Maija Lehtonen on huomauttanut,¹⁶ mennyt aika yleensä häviää näissä vertailuissa. Menneisyyttä arvostellaan usein, ja jopa nimitetään barbaarisiksi (esim. FB 1, 92; 2, 190/VK I, 113, 584).

Tulevaisuuden paremmuutta kuvaavat välillä myös henkilöt viitaten parempaan, tietävämpään ja osaavampaan tulevaisuuteen, joka on odotettavissa joskus heidän kuolemansa jälkeen (esim. FB 2, 196, 374/VK I, 591–592, 798–799). Henkilöiden anakronistinen ajattelutapa menee jopa niin pitkälle, että esimerkiksi Bernhard vanhempi tuomitsee itse itsensä aikansa taikauskon uhriksi. Uskooan suvun perintönä kulkeeneen sormuksen taikavoimiin hän perustelee:

– [– –] Hexorna försvinna, och ringen förlorar sin makt, när man ej mera tror på dem – men ack, vi äro vårt sekels barn; jag kan ej göra mig lös derifrån, jag tror på ringens inflytande, och därför är det för mig en så fruktansvärd verklighet. (FB 2, 377.)

– [– –] Noita-akat katoavat, ja sormus kadottaa voimansa, kun niihin ei enää uskota – mutta me olemme aikamme lapsia; minä en voi päästä siitä erilleni, minä uskon

sormuksen voimaan, ja sentähden se on muuttunut minulle niin pelottavaksi todellisuudeksi. (VK I, 802.)

Historiallisen romaanin poetiikan kannalta kiinnostavaa on kirjoittamisajan ajatusten tunkeutuminen henkilön tietoisuuteen asti. Historiallisen romaanin kaksoisviittaavuuteen liittyen Harry E. Shaw on huomauttanut, että historiallisen romaanin anakronismit ja virheet historiallisissa tosiasioissa rikkovat ulkoisen, referentiaalisen todennäköisyyden, mutta eivät vaikuta sisäiseen todennäköisyyteen, jos ne sopivat työn kokonaisuuteen ja juonirakenteeseen.¹⁷ Kun anakronismit esiintyvät henkilöiden tietoisesti esittäminä, kuten *Väliskärin kertomuksissa*, ne näyttäisivät rikkovan myös teoksen sisäistä johdonmukaisuutta. Ei ole psykologisesti uskottavaa, että henkilö voisi uskoa johonkin ja samalla tiedostaa uskonsa vääräksi, eikä ajankuvallisesti uskottavaa, että henkilö pystyy itseään koskevaan historialliseen suhteuttamiseen. Näin historiallinen todennäköisyys vähenee sekä ulkoisesti että sisäisesti kun kirjoittamisajan perspektiivi alkaa hallita kaikkia teoksen diskursseja ja kerronnan tasoja.

Sama ongelma tulee näkyviin kertojan suhtautumisessa historiallisiin henkilöihin. Esimerkiksi neljännessä kertomuksessa kertoja viittaa pariinkin otteeseen kuvattuun aikaan kuuluvaan petolliseen valtiiovisauteen. Tässä yhteydessä kertoja toteaa Kaarle X:stä: ”Att deruti icke stå öfver sin samtid, var hjelten Carl Gustafs mörkaste fläck – och deri läg hemligheten af hans fall.” (FB 2,62. ”Mustin pilkku sankarin Kaarle Kustaan historiassa on se, ettei hän tässä kohden ollut aikalaisiaan parempi – ja se vaikutti hänen kukistumiseensakin.” VK I, 433.) Vaatimus siitä, että henkilön olisi pitänyt kohota aikansa yläpuolelle, ei osoita suuntautumista historialliseen totuuteen ja todellisuuteen esimerkiksi Georg Lukácsin tarkoittamalla tavalla, jossa henkilöt pyritään esittämään ja näkemään yhteydessä aikansa oloihin ja tapahtumiin.¹⁸

Väliskäri esittää kehyskertomuksessa kuitenkin hyvinkin lukácsilaista poetiikkaa. Kuvatessaan pyrkimystään antaa henkilöil-

le historiallista vivahdusta hän esittää kertojan velvollisuudeksi sisäisen totuuden seuraamisen. Tämän mukaisesti henkilön on oltava sellainen, joka hänestä väistämättä tulee aikakaudesta lähtien sekä luonnollisten taipumustensa ja elämän vaikutusten vuoksi (FB 2, 114–115; 3, 115/VK I, 492–493; II, 133–134). Tämä viittaa Lukácsin Scottissa ihaillemaan historiallis-sosiaaliseen determinismiin.¹⁹ Kehyškertomuksessa välkäri lausuu:

– [– –] Ty jag har den tro om den fria skildringen, att dess sanning består uti att *kunna vara sann*, genom att stämma öfverens med det väsentliga och allmänna i det man vill skildra; ja jag går så långt, att den ibland kan derigenom blifva sannare, än sjelfva verkligheten. (FB 2, 202.)

– [– –] Sillä minulla on vapaista kuvauksista se ajatus, että niiden totuus piilee siinä, että ne *voivat olla tosia* siten, että ne ovat sopusoinnussa sen ajan varsinaisen ja yleisen hengen kanssa, jota kuvataan; niin, väitänpä vielä senkin, että sellainen kuvaus voi olla vieläkin todellisempi kuin todellisuus itse. (VK I, 598.)

Tämä välkärin ohjelma tulee hyvin lähelle myös Shaw'n käsitystä historiallisen romaanin sisäisestä todennäköisyydestä, jonka mukaan teoksen historiallisuus voi lisääntyä aineiston vapaamman, mutta yhtenäisemmän käsittelyn tuloksena.²⁰ Välkärin lausuntojen ja kerronnan välillä on kuitenkin ristiriita, mikä käy ilmeiseksi arvosteltaessa henkilöitä kirjoittamisajan mittapuulla ja erityisesti, kun henkilöt itsekin ilmaisevat näitä myöhemmän ajan arvostuksia.

Samoin ristiriitaista on, että menneisyys kuvataan jatkuvasti "barbaariseksi", mutta siinä eläneet henkilöt kuitenkin sankarilliseksi. Osin tämä selittyy välkärin sanojen kautta, kun kehyškertomuksen seurueen kesken mietitään sukupolvien heikkenemistä. Välkärin mukaan eri aikakausien sukupolvet eivät ole voimiltaan erilaisia, mutta menneinä aikoina voimaa ja urhoollisuutta arvostettiin nykyaikaa enemmän. Tästä johdetaan niihin harjaannuttiin ja opittiin. (FB 4, 10/VK II, 419.) Siten aikojen kovuus ja "bar-

baarisuus" tavallaan selittävät henkilöiden ylivertaisia kykyjä. Näin vaikuttaisikin siltä, että vaikka aikakaudet kuvataan *Välkärin kertomuksissa* muuttuviksi, olisi ihminen säilynyt samanlaisena kautta aikojen. Tällaisen historialliselle romaanille tyypilliseksi katsotun yleisinhimillisyyden²¹ avulla ja vuoksi menneisyyden ihmisilläkin olisi ollut mahdollisuus "kohota aikansa yläpuolelle".

Henkilöt oman aikakautensa kuvastajina ja toisaalta siitä anakronistisesti irtaantuneina edustavat realistista ja romanttista traditioita. Historiallis-sosiaalisesti determinoituneet henkilöt liittyvät todellisuustaitteeseen ja realismiin, "suurmiehet" ja poikkeusyksilöt romanttisuuteen ja idealismiin. Selkeimmin herooiden koodin mukaan arvioidaan Kaarle XII:ttä. Hänenkin kohdallaan normin mukaiset arviointikriteerit tuodaan esiin, mutta hän sijoittuu silti poikkeusyksilöksi, jonka tekojen oikeutus nousee ainoastaan hänen omasta luonteestaan ja pyrkimyksistään. (Ks. esim. FB 3, 117, 344/VK II, 135–136, 401–402.)²²

Päämäärähakuinen historia

Kun historia nähdään nykyaikaa alempana, barbaarisena tilana ja siinä toimivat henkilöt joko aikansa mukaisina, ja siten tuomitavina, tai sen yläpuolelle kohoavina sankareina, mitä annettavaa historialla on nykyajalle? Ina Schabertin mukaan historiaa voi historiallisessa romaanissa tarkastella selvästi ja järkevästi etenevänä prosessina. Tässä tapauksessa Schabertin mukaan historia käy yksin poeettisten näkemysten

14. Ks. Lehtonen (2002) 190.

15. Klinge (1998) 190, 198.

16. Lehtonen (2002) 290.

17. Harry E. Shaw (1983) *The Forms of Historical Fiction. Sir Walter Scott and His Successors*. Ithaca: Cornell University Press, 20–21.

18. Lukács (1962) 92.

19. Ks. Lukács (1962) 33–35.

20. Vrt. myös R.F. Ankersmit (1983) *Narrative Logic. A Semantic analysis of the Historian's Language*, *Martinus Nijhoff philosophy library* 7, The Hague: Nijhoff, 21.

21. Ks. Geppert (1976) 2–3.

22. Vrt. Mauri Noro (1968a) *Kaitsemusaate Topeliuksen historianfilosofiassa*. Helsinki: WSOY, 137–140.

kanssa vahvistaen niitä.²³ Topelius käyttää historiaa historiallisissa romaaneissaan tällä tavoin ilmentämään näkemystään kansa- ja koko ihmiskunnan kehittymisestä.

Tällaisessa tarkastelussa on kaksi mahdollista näkökulmaa ja suuntaa: katsotaanko nykyisyyden määräytyvän historiallisista edellytyksistä vai pidetäänkö nykyaikaa väistämättömänä tuloksena, jota kohti ollaan koko ajan menty raivaten erilaisia kehityksen esteitä tieltä. Edellisessä tapauksessa koko prosessi nousee merkitykselliseksi, jälkimmäisessä vain lopputuloksella on merkitystä.

Välskärin kertomuksissa historiaan suuntaudutaan ennemminkin tiettyyn päätepiteeseen suuntautuvana, väistämättömänä kehityksenä. Siihen viittaa henkilöiden näkemys tulevasta, paremmasta ajasta, jota kohti ollaan menossa. Tämä tulee selkeästi näkyviin viimeisen jakson uskonnollisessa päätöksessä.²⁴ Esimerkiksi vapaa-ajattelijasta uskovaksi käännytetty Bernhard Bertelsköld osoittautuu Topeliuksen useiden hyvien hahmojen tavoin profeetaksi. Hän ennustaa pimeyden aikakauden jälkeen koittavan totuuden ajan:

– [– –] Men när stunden är öfver, skall den eviga sanningen åter frambräta, klarare än någonsin förr, och hundra, ja tusen år härefter skall kristendomen segrande utgå till alla delar af jorden, medan ”upplysningens århundrade” qvarstår i tideböckerna som ett försvinnande moment i mensklighetens utveckling. (FB 5, 390.)

– [– –] Mutta kun hetki on ohitse, niin iankaikkinen totuus taasenkin tunkee esiin kirkkaampana kuin koskaan ennen ja sata tai tuhat vuotta tämän jälkeen kristinusko voitollisesti levittää valtaansa kaikkiin maailman ääriin, kun sitävastoin ”valistuksen vuosisata” pysyy aikakirjoissa vain katoavana pilkkuna ihmiskunnan edistymisessä. (VK III, 769.)

Tässä Bernhard pääsee esittelemään Topeliuksen näkemystä maailmanhistorian kehityksestä kohti päämääräänsä.²⁵ Päivi Rantanen viittaa samantapaiseen tulevan odotukseen Topeliuksen *Maamme kirjassa*

esiintyvän kansakuvan yhteydessä. Topelianisen kansakuvan ristiriita, aution maan ja ahkeran kansan yhteensovittaminen, tulee hänen mukaansa ymmärrettäväksi, kun suomalaisuus nähdään tulevaisuuteen suuntautuvana työprojektina.²⁶

Välskärin kertomuksissa kansalliseen tematiikkaan liittyvä sukujen välinen juopa asettuu heti alussa perspektiiviin tulevan, lopullisen ratkaisun kanssa. Aaron Perttilä sanoo langettaessaan taisteluaseman sormuksen symboloiman aatelisvallan ja kirveen symboloiman talonpoikaiston ja kansanvallan välille:

”[– –]Må det vara krig och ingen fred mellan dem och er, intill dess det onyttiga glittret försvinner från människors sammanlefnad; må yxan och ringen ständigt lefva i uppenbar fejd, ända tills båda försmälta i samma eld. När det en gång sker, efter hundra eller tvåhundra år, eller längre, då är det tid att säga: ståndsskilnaden har öfverlevat sin tid, och en människas förtjenst blir hennes enda sköldemärke.” (FB 1, 286.)

– [– –] Olkoon sota eikä koskaan rauha heidän ja teidän välillänne, kunnes nuo turhat korukalut häviävät; eläkööt kirves ja sormus alituisessa, avonaisessa riidassa, kunnes molemmat samassa tulussa sulavat. Kun se kerran tapahtuu, sadan tai kahden sadan tai vielä useamman sadan vuoden perästä, silloin on aika sanoa: säätyrajoitus on hävinnyt ja ihmisen oma ansio on hänen ainoa vaakunakilpensä. (VK I, 356.)

Alusta lähtien, ”ikuista” ristiriitaa vasta luottaessa, viitataan sen purkautumiseen jossain tulevaisuuden vaiheessa.

Tällaisessa finalistisessa muodossa *Välskärin kertomuksien* historianfilosofia edustaa Topeliuksen näkemystä kaitselmuksen johdattamasta historiallisesta kehityksestä. Providentiaalisuus ohjaa historiaa ja jokaisella kansalla on tehtävänsä maailmansuunnitelmassa.²⁷ Historiallinen materiaali tai historiallisuus itsessään ei saa arvoa tällaisessa dialektisessä käsittelyssä, vaan sublimoituu nykyisyyteen. Menneisyyden barbaarinen luonne ja vaikeatkin tapahtumat näyt-

täytyvät tämän sublimoinnin tuloksena järellisinä: isonvihan aikaiset suuret tuhotkin tulevat osoituksiksi kansan voimasta ja kestokyvystä sekä samalla lisäsivät niitä (FB 2, 335, 341–342; 4, 47, 114/VK I, 751, 758; II, 462, 541–542).²⁸

Finalistisella selityksellä voidaan osoittaa suunta, mihin ollaan tai toivotaan olevan menossa.²⁹ *Välskärin kertomuksissa* esitetään myös keinot tavoitteeseen pääsemiseksi. Kiistelleiden sukujen liittyminen yhteen vaatii molemmilta puolilta nöyrytmistä ja itsekkyydestä luopumista (ks. FB 4, 567–568, 620/VK III 244, 308–309). Tarinassa jatkuvasti esiintyvällä sormuksella on tässä kehityskulussa symbolinen tehtävänsä. Kun yksilöt edustavat sukuja ja suvut kansanluokkia tulee sormus symboloimaan kansanluokkien ja -ryhmien itsekkyyttä ja kaikkea oman edun tavoittelua (ks. FB 4, 366–367/VK III, 7–8). Onnelliseen synteisiin päästäkseen on luokkien ja ryhmien luovuttava itsekkäistä vaateistaan. Tämä käsitys on yhteneväinen modernin nationalismin teorian kanssa: kansalaisella on velvollisuus asettaa valtion poliittiset velvollisuudet kaikkien muiden velvollisuuksien edelle.³⁰

Sormuksesta luopuminen (Carl Victor tai Ester eivät kumpikaan etsi sormusta sen kadottua sattumalta) merkitsee myös itsekkäistä pyyteistä luopumista ja kaitselmuksen huomaa antautumista. Sormus on tarinassa ja kertojan kommentaareissa jatkuvasti asettunut kaitselmuksen vastakohtaksi (ks. FB 2, 106; 3, 336/VK I, 481; II, 391). Kun sormuksesta luovutaan, luovutaan samalla pakanuudesta ja tunnustetaan kaitselmuksen mahti ja oikeutus (ks. FB 4, 577/VK III, 255). Siten kristinuskon mukainen pelastushistoria toteutuu Carl Victorin ja Esterin liitossa ja symbolisesti Suomen kansan tulevaisuudessa.

Naisen ääntä etsimässä

Fredrika Runebergilla oli ollut haaveena eräänlaisen ”naisen historian” kirjoittaminen, mikä kuitenkin jäi tekemättä. Tästä huolimatta häntä on pidetty yhtenä ensimmäisistä naisen historian käsitteijöistä.³¹ Vaikutteita naishistoriasta näkyy myös *Sig-*

rid Liljeholmissa (SL, suom. SLs). Naisen asemaa ja naisia käsittelevän materiaalin lisäksi romaanissa ilmaistaan myös kuvattuun aikaan, nuijasotaan, liittyvä pyrkimys Klaus Flemingin maineen puhdistamiseen. Se on osa romaanin historiallista luonnetta ja liittyy kirjoittamisaikana ajankohtaiseen kansallisuus- ja erityisesti lojaalisuuskytymykseen. *Sigrid Liljeholmissa* naisasian ja historiallisen (kansallisen) teeman voi nähdä kiinnostavalla tavalla liittyvän toisiinsa ja tukevan toistensa käsittelyä. Tässä fiktiivinen keskushenkilö Sigrid ja historiallinen Klaus Fleming asettuvat kiinnostavaan yhteyteen toisiinsa nähden.

Sigrid on Flemingin puoluelaisen nuori tytär, joka asuu hämäläisessä kartanossa useimmiten kaksin äitinsä Mettan kanssa isän kulkiessa sotajoukon mukana. Hänet kuvataan pelokkaaksi ja epäroiväksi, mutta tärkeissä toimissa hän onnistuu kuitenkin aina voittamaan pelkonsa (ks. SL, 58, 84, 206, 209/SLs, 71–72, 96, 216–217, 219).

23. Ina Schabert (1981) *Der historische Roman in England und Amerika, Erträge der Forschung 156*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 24.

24. Ks. Nils Erik ForsgDrD (1998) *I det femte inseglets tecken. En studie i den Eldrande Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 616*, Helsinki: SLS, 82; B. Estlander (1918) 'Topelius som historiker', teoksessa *Zacharias Topelius hundradsminne*. Festskrift den 14 januari 1918, *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 137*, Helsinki: SLS, 140 ja seur.; Mauri Noro (1968b) 'Välskärin kertomusten loppulukujen aatetaustaa', *Teologinen Aikakauskirja* 5/1968, 418.

25. Ks. ForsgDrD (1998) 88–89; Noro (1968a) 201–202.

26. Päivi Rantanen (1997) *Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muutoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 690*, Helsinki: SKS, 209–210.

27. Ks. Estlander (1918) 121; Klinge (1980) *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista*, Juva: WSOY, 236; Klinge (1998) 299; ForsgDrD (1998) 78–79, 114, 118–119.

28. Vrt. Noro (1968a) 197; Rantanen (1997) 207; Klinge (1998) 198.

29. Ks. Huhtala (1984) 299–300.

30. Hobsbawm (1994) 17–23.

31. Ks. Fredrika Runeberg (1946) *Min pennas saga. Anteckningar om Runeberg, utgivna av Karin Allardt Ekelund, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 310*, Helsinki: SLS, 227–228; Elina Katainen (2000) 'Naiset ja suomalainen historiantkirjoitus ennen toista maailmansotaa', teoksessa Pauli Kettunen, Auli Kultanen, Timo Soikkanen (toim.) *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista 1*, Turun yliopisto: Kirja-Aurora, 325.

Sigridin väitetyt pelokkuuden ja hänen toimintansa välillä vallitseva ristiriita ratkeaa osittain, kun tarkastelee mielikuvan lähdetä. Teoksen alkupuolella Sigridiä arvioi useimmiten hänen äitinsä Metta, jonka levoton toimeliaisuus saa hänet tulkitsemaan Sigridin rauhallisen toiminnan saamattomuudeksi (esim. SL, 16–17, 78/SLs, 32, 91). Arvion epäoikeudenmukaisuus tulee kuitenkin pian esiin Sigridin rohkeiden toimien myötä. Myöhemmin teoksessa sekä Mettan asenne Sigridiä kohtaan että kerronta muuttuvat. Yleistäen voi sanoa, että teoksen alkupuolella kuvaa Sigridistä hallitsee muiden, lähinnä Mettan näkemys hänestä, mutta loppupuolella kerronta lähestyy Sigridin omaa näkemystä ja diskurssia.³²

Romaanissa on sisäkkäiskertomus, Sigridin kertoma satu, joka kertoo kuninkaan lapsista (SL 105–110/SLs, 117–121). Lapset, nimettömäksi jäävä tyttö ja Veli-niminen poika, joutuvat ilkeän noidan juonen uhreiksi ja joksikin aikaa vangeiksi pimeään torniin. Teoksen eksplisitiivisellä tasolla satu liitetään kuuntelijoihin, Hebba Flemingiin ja Peder Banériin, mutta varsinainen analogian kohde on Sigrid, ja kuninkaantytön piirteet sopivat juuri häneen. Tyttö on alussa väärin arvioitu mitättömäksi huomion kohdistuessa Veliin. Vastoinkäymisten satuttua Veli tulee kuitenkin huomaamaan ja ymmärtämään sisarensa hyvyyden, ja juuri sisar on se, joka neuvokkuudellaan ja sinnikkyydellään saa vankilan muurin rikottua; samoin Sigrid tarpeen vaatiessa suorittaa rohkeat tekonsa, joissa paljastuu hänen todellinen luonteensa.

Tärkeä analogia sadun kuninkaantyttären ja Sigridin välillä liittyy omaan ääneen. Sisäkkäiskertomuksessa Velillä on ensi kertaa vankeudessa aikaa kuunnella sisaren kaunista laulua. Sisaren rikottua palan muurista hänen laulunsa kuulee metsässä vaeltava kuningas, joka sen johdattamana löytää lapset. Näin sisaren (laulun)äänestä, jota aiemmin on väheksytty, tulee lasten pelastus. Sigridkin saa oman äänensä yhä enemmän kuuluviin teoksessa kun loppupuolella lähestytään hänen näkökulmaansa. Selvimmin muutos näkyy Sigridin ja tämän sulhasen Enevaldin välisessä suhteessa.

Enevald hylkää Sigridin tämän epänaissellisten, rohkeiden toimien vuoksi, mutta tulee teoksen lopussa uudestaan kosimaan Sigridiä. Silloin Sigridin kuvataan istuvan mykkänä Enevaldin esittäessä asiaansa. Mykkyys ei kuitenkaan enää kahlitse häntä, vaan Enevaldin lopetettua Sigrid esittää oman näkemyksensä. (SL, 372–374/SLs, 377–379.) Entisten kihlakumppanien kesken valta on vaihtunut, josta osoituksena Sigrid saa keskustelussa viimeisen sanan. Tämän jälkeen Enevald on puolestaan mykistetty, eikä sano teoksessa enää sanaakaan.

Klaus Flemingiin kertoja ottaa paljon suoremmin kantaa kuin Sigridiin. Tämä siitä huolimatta, että kehyskertomuksessa, jossa tarinan sanotaan pohjautuvan vanhoille muistiinpanoille, kertoja esittää taustamateriaalina olevien väitettyjen merkintöjen tekijän koskettelleen Flemingiä vain ohimennen, niin kuin tämä ei oikein olisi uskaltanut ryhtyä niin suurta henkilöä kuvaamaan (SL, vi/SLs, 15). Silti jo kehyskertomuksessa puolustetaan teoksen Flemingistä antama epätavallisen positiivista kuvaa.

Kehyskertomuksen lisäksi kertoja arvottaa Flemingiä suorasanaisesti erityisesti kertoessaan tämän kuoleman jälkeisistä reaktioista maassa kuvaten tätä suureksi ja mahdolliseksi hengeksi. Kertoja jopa puhuu historian tuomion tarkistamisesta ja Flemingiä koskevasta uudesta (siis kirjoittamisajan) tiedosta, jonka vuoksi Flemingin aikalaisien valheellisuuden vuoksi syntyneet väärät käsitykset ovat alkaneet muuttua ja Flemingin maine puhdistua (SL, 160/SLs, 170). Syynä Flemingin asemaan kertojan mukaan ”hyvänä” historiallisena hahmona on ennen kaikkea lojaalisuuden korostaminen. Fleming itse nostaa uskollisuuden hyödyn edelle useissa kohdin (esim. SL, 37/SLs, 51–52), ja sama näkemys on kertojalla (esim. SL, 159/SLs, 169). Tällä on ehkä haluttu viitata kirjoittamisaikaan ja suomalaisen horjumattomaan uskollisuuteen tsaaria kohtaan.

Nainen miesten historiassa: yksilö ja auktoriteetti

Yksilöistyminen nousi esille Suomen kirjallisuudessa 1840- ja 1850-luvulla, ja syntyi

kirjallisuuden subjektiivinen suunta. Kansallisen samuuden identiteetin rinnalle nostettiin sille ristiriitainen itseyyden identiteetti.³³ Itseidentiteetin lähtökohtana katsotaan olevan etenkin elämän murroskohdissa esiin tuleva ihmisen kysymys siitä, kuka minä oikeastaan olen.³⁴ Sigrid käy monta keskustelua itsensä kanssa elämänsä suunnasta. Näissä kohdissa hänen oma äänensä pääsee tekstissä esille usein vapaan epäsuoran esityksen muodossa, jossa kertojan ja henkilön diskurssit molemmat tulevat tekstissä esiin ja sekoittuvat toisiinsa.³⁵ Niin kauan kuin Sigridin elämään ohjailevat muut ja se on kulkemassa tavanomaista rataa kohti tulevan vaimon roolia, häntä kuvataan lähinnä ulkoisesti. Sigridin diskurssi pääsee esiin erityisesti hänen tehdessään itsenäisiä, epätavallisia ratkaisuja elämässään.

Voidaankin katsoa, että Sigrid edustaa teoksessa subjektiivisuutta ja jopa individualistisuutta. Hänelle vastakohtaksi asetuu Klaus Fleming. Historiallisesti Fleming on kapinoitsijoiden, nuijamiesten, kukistaja, ja laillisen kuninkaan puolustaja. Teoksessa hänen uskollisuutensa hallitsevalle vallalle vielä korostuu. Hänen ylläpitämänsä vallitseva yhteiskuntajärjestys on kuitenkin taantumuksellinen; hänen kannattamansa kuningas Sigismund edusti jo katolisuutensa vuoksi vanhaa ja väistyvää maailmanjärjestystä.

Pia Forssell näkee Flemingin olevan teoksen implisiittisellä tasolla patriarkaalisen järjestyksen ylläpitäjä. Forssellin mukaan romaaniin naispuolinen kertoja asettuu legitiimin valtiovallan ja patriarkaalisen järjestyksen puolelle ja pitää niitä arvossa, kun taas teksti paljastaa Sigridin pelon vallan ja patriarkaatin edustajia kohtaan.³⁶ Forssellin huomio teoksen ambivalentista luonteesta on oikea, mutta en jakaisi kertojaa ja Sigridiä vastakkaisiin leireihin. Vaikka kertojan eksplisiitit kommentit asettuvat tukemaan Flemingiä osoittaa kertojan ja Sigridin näkökulmien lähestyminen ja diskurssien sekoittuminen teoksen lopussa, että kertoja tunnistaa Sigridin pyrkimykset ja tukee niitä. Historiallista ja patriarkaalista järjestystä vastustavat äänet ovat peiteltyjä, mutta kuitenkin esillä.³⁷

Lukuohje *Sigrid Liljeholmiin* löytyy sen kehyskertomuksesta. (Jonas) Werwingin historiateoksen kohdalla kertoja epäilee kuningas Kaarle XI:n vaikutusta Flemingistä annettuun huonoon kuvaan:

Stundom föreföll det mig som om jag såge gubben Werving smale i sin själ, när han med mycken salvelse utfar mot Flemings grymhet, blodtörst och framför allt hans uppstudsighet emot hertig Carl, men tillika icke försummar att anföra bref och bevis på huru Fleming handlade alldeles i enlighet med sin konungs befallningar och icke utan förräderi eller svek kunnat förfara annorlunda. De der beskärnelserna se ut temmeligen som sand, strödd i den kungliga censurens ögon. (SL, v–vi.)

Väliin minusta tuntui kuin näkisin ukko Werwingin hymyilevän sielussaan, kun oli oikein voimaperäisesti ruoskinut Flemingin julmuutta, verenheimoa ja varsinkin hänen uppinkaisuuttaan suhteessaan Kaarleherttuaan, mutta hän ei ollut jättänyt mainitsematta kirjeitä ja todisteita siitä, kuinka Fleming toimi aivan kuninkaan käskyjen mukaisesti eikä ilman petosta tai vilppiä olisi voinut menetellä toisin. Nuo päivittelyt näyttävät aika lailla vain kuninkaallisen sensuurin silmiin ripotellulta hiekalta. (SLs, 14.)

Samalla tavalla voisi katsoa myös *Sigrid Liljeholmin* rakentuvan: Klaus Flemingin ylenpalttinen ylistäminen on sensuurin silmiin tarkoitettua hiekkaa ja palvelee sekä valtiollisen lojaalisuuden osoittamista että patriarkaalisen vallan tunnustamista. Samaa hiek-

32. Vrt. Dorrit Cohn (1978) *Transparent minds. Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*. Princeton: Princeton University Press, 116.

33. Pertti Karkama (1994) *Kirjallisuus ja nykyaika. Suomalaisen sanataiteen teemoja ja tendenssejä*. *Suomi* 173, Helsinki: SKS, 63.

34. Karkama (1994) 18–20.

35. Vrt. Cohn (1978) 113.

36. Pia Forssell (1994) 'Sigrid Liljeholm och kvinnorollens gränser', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 69. *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 588, Helsinki: SLS, 24.

37. Vrt. Susan Sniader Lanser (1992) *Fictions of Authority. Women Writers and Narrative Voice*. Ithaca: Cornell University Press, 7, 17.

kaa on Sigridin heikkouden korostaminen teoksen alussa: sillä pyritään lukijan sympatian herättämiseen, jotta Sigridin rohkeus ja itsenäisyys ei jatkossa vaikuttaisi liian epäsovinnaiselta. Yleisö jakaantuu siten kahtia: toiselle osalle on tarkoitettu kertojan avoimet kommentit ja toiselle, kertojan näkemyksen jakavalle yleisölle, kertojan ja tekstin piilotetut merkitykset.

Piilotetut, vapaassa epäsuorassa esityksessä ja sisäkkäiskertomuksessa esiin tulevat merkitykset nostavat Klaus Flemingiä ja vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä vastustavien äänet teoksessa merkittävään asemaan. Erityisesti Sigrid, mutta myös nuijamiehet, saavat oman äänen juuri vapaassa epäsuorassa esityksessä. Kathy Mezein mukaan vapaa epäsuora esitys onkin muoto, jossa vaiennettu ja marginaalistettu "toinen tarina" voi vastustaa näkyvää kertovaa ääntä ja kyseenalaistaa sen esittämän tarinan.³⁸

Samantapaisesti kuin vapaa epäsuora esitys, myös *mise en abyme* -rakenne on nähty kirjailijan, kertojan ja henkilön näkökulmien ja äänien välisenä erikoistapauksena; tarinan henkilö toimii sisäkkäisen kertomuksen kertojana.³⁹ *Sigrid Liljeholmissa* sisäkkäiskertomus (tarina kuninkaan lapsista) asettuu osaksi kerronnan implisiittistä tasoa. Koska sisäkkäiskertomus on varsinaisesta tarinasta erillinen, ei Sigrid sen kertojana kommentoi suoraan omaa tilannetta. Sen kautta kuitenkin pystytään esittämään tulkinta teoksen kokonaisuudesta.⁴⁰

Ambivalenssi Flemingiä tukevan autoritäärisen kerronnan ja Sigridiä tukevan implisiittisen viestin välillä kuuluu teoksen merkityksiin. On kysymys kahdesta maailmasta, miesten ja naisten maailmasta, joista naisten maailma on edelliselle alisteinen. Tämä ilmenee mm. kertojan kommentaarissa:

De storas, de mäktigas strider, hvad röra de väl en ringa landtflickas öde? Må hon sitta vid sin spinnrock, må hon sköta sitt kök, sina blommor, sin grannlåt och se till blott att hemmet är dammfritt, och lemna åt männen, de som makt och kraft hafva, att delta i livets stora skiften! Och dock sönderslås hennes spinnrock, härjas hennes

blomsterland, förstöres eller fläckas hennes sirliga drägt och förödes hennes hem af dessa samma stormar, som skaka throner och förstöra länder. (SL, 68.)

Millä tavoin suurten, mahtavien taistelut koskettavat vähäpätöisen maalaistytön kohtaloa? Istukoon hän rukkinsa ääressä, hoitakoon keittiötään, kukkia ja koreuksia ja katsokoon vain että kodissa ei ole pölyä. Miehillä, joilla valta ja väkevyys on, hän voi jättää osallisuuden elämän suuriin vaihteluihin! Ja kuitenkin hänen rukkinsa särjetään, hänen kukkamaansa hävitetään, hänen sievä pukunsa revitään tai tahritaen ja hänen korinsa tehdään autioksi juuri niiden samojen myrskyjen voimasta, jotka järkyttävät valtaistuimia ja tuhoavat maita. (SLs, 81.)

Näin käy myös *Sigrid Liljeholmissa*: romaanin alussa nuijamiehet hävittävät naisten asuttamaa kartanoa. Romaanissa naisten miljööt ovat yleisestikin ulkoisen uhan alaisina.⁴¹

Siirtämällä lopussa Sigridin perheineen autiolle, yksinäiselle uudistilalle, jonka ympärille tuleva Koivulan kylä muodostuu kirjailija pääsee irti patriarkaalisesta järjestyksen rajoituksista ja aloittamaan ikään kuin tyhjästä. Koivulassa hän pääsee Sigridin kautta näyttämään, millainen olisi naisen järjestämä yhteiskunta. Koivukylä näyttäytykin idyllinä, jota Enevaldille kuvaa rukoushuoneen työntekijä. Dialogissa tulevat esiin niin hengellinen elämä, koulutus kuin vanhus-tenhoitokin, jotka kaikki Sigrid on järjestänyt. (SL, 366–367/SLs, 372–373.) Näin Sigrid on päässyt alistavan patriarkaatin alaisuudesta oman yhteisönsä hallitsijaksi, eikä hänen ääntään rajoiteta. Ratkaisun utopistisuus näkyy siinä, että idylliä ei voida tuoda yhteiskunnan keskelle.

Historia kollektiivin ja yksilön silmin

Hayden Whiten mukaan historian eri representaatioita yhdistää se, että mitä enemmän kirjoittaja on tietoinen historiallisuudesta, sitä enemmän kysymykset sosiaalisesta järjestyksestä, laista, ja lain auktoriteeteista alkavat askarruttaa häntä. Whiten

mukaan historiallinen tietoisuus ja todellisuuden esittäminen historiallisesti on mahdollista vain lakiin ja laillisuuteen liittyvänä. Myös individualistiseksi kutsutun romaanin kohdalla yksilön ja yhteisön välinen ristiriita on nähty keskeiseksi.⁴²

Kun Runeberg muistelmateoksessaan *Min Pennas Saga* viittaa pyrkimyksensä kirjoittaa naisen historia hän nostaa juuri lain kuvauksessa keskeiseksi toteamalla, että laki ja tavat yhteisesti sortavat naisia kaikkialla.⁴³ *Sigrid Liljeholmissa* voidaankin nähdä kuvattavan laillista, olemassaolevaa järjestystä ja sen tapaa kohdella naisia. Whiten mukaan tyypilliset toimijat kertomuksissa taistelevat joko järjestelmää vastaan tai sen puolesta.⁴⁴ *Sigrid Liljeholmissa* Fleming on järjestelmän ylläpitäjä, Sigrid sen rikkoja, mikä näkyy myös kerronnassa.

Aivan *Sigrid Liljeholmin* lopussa siinä esiintyneet ”kaksi historiaa”, naisen yksityinen ja miehen julkinen, tuodaan tasa-arvoiseen asemaan keskenään. Tarinan ”viisas tietäjä”, tähdistäennustaja Sigfrid Forsius, tulee tapaamaan Sigridiä Koivukylään saadakseen tietää onko hänen ennustuksensa tämän päättymisestä naimattomaksi osoittautunut oikeaksi. Kun seikka varmistuu on Sigfrid tyytyväinen voidessaan todeta ennustustensa osuneen oikeaan sekä valtakunnan että Sigridin suhteen:

”[– – –] Menniskan äflas och fiker och sina gerningar dem råder hon sjelf före, men stjernorna länka dock ödernas gång, och hvad i dem står skrifvet, det sker. Det må gälla konungars med diamanter sirade krona, eller en liten flickas gröna krans.” (SL, 337.)

”[– – –] Ihminen uskaltaa ja himoitsee ja hallitsee tekonsa itse, mutta tähdet ohjaavat kuitenkin kohtalon kulkua, ja mitä niihin on kirjoitettu, se tapahtuu. Olkoon sitten kysymyksessä kuninkaan timantein koristettu kruunu tai pienen tytön vihreä [so. morsius-] seppel.” (SLs, 381.)

Tässä näkyy samankaltainen usko kohtaloon ja sen väistämättömyyteen kuin Topeliuksen historianäkäsityksessä. Silti historian kulku on monimuotoista. Fleming autori-

täärisen kertojan esiintuomana patriarkaalisen järjestyksen ylläpitäjänä edustaa sitä historiaa, jonka kirjailija katsoi sortavan naisia. Erityisesti Sigridin kautta vaiennettu naisen tarina tulee esiin vastustamaan kertojan autoritäärisiä kommentteja. Monologisesta historiasta tulee polyfonista, kun eri alistetut ryhmät otetaan mukaan sen muodostamiseen.

Kirjailijoiden tavat tuottaa merkityksiä eroavat toisistaan. Topeliuksen teoksessa kaitselmuksen ohjaama kansakunnan eheytymiskehitys nousee keskeiseen asemaan. Merkitykset tuotetaan kerronnallisen jatkumon kautta: tapahtumat asettuvat suhteeseen toistensa kanssa ja niiden lopputulos näyttää merkityksen. Autoritääriin kertojanääni yhdistää ja yhtenäistää merkityksiä tunkeutuen ideologisesti myös tarinan tasolle henkilöiden diskurssiin. Runebergin teoksissa merkitykset ovat piilotetumpia. *Sigrid Liljeholmissa* autoritääriin kertoja kyllä esiintyy patriarkaalisen historian kuvaamisen yhteydessä. Naisen subjektiivinen historia tulee esiin erilaisten tekstuaalisten ja kerronnallisten strategioiden, kuten mise en abyme -rakenteen ja vapaan epäsuoran esityksen kautta.

Sigrid Liljeholmissa mielekäs maailma pystytään rakentamaan ainoastaan olemassa olevan yhteiskunnan ulkopuolelle. *Välskärin kertomuksia* taas perustuu olemassa olevan järjellisyydelle ja siten henkilöiden tarpeelle alistua yhteiskunnan käytäntöihin. Historian toimijoina ovat ryhmät, ja yksilöiden merkitys redusoituu heidän edustamansa ryhmän merkitykseksi. Kuningas, kansa ja aatelisto/virkamiehistö toimivat historias-

38. Kathy Mezei (1996) 'Who is speaking here? Free Indirect Discourse, Gender, and Authority in *Emma*, *Howards End*, and *Mrs. Dalloway*', teoksessa Kathy Mezei (toim.) *Ambiguous Discourse. Feminist Narratology & British Women Writers*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 71–72.

39. Lucien Dällenbach (1989) *The Mirror in the Text*, käänt. Jeremy Whiteley Emma Hughesin kanssa, Oxford: Polity Press, 51–53.

40. Ks. Dällenbach (1989) 35.

41. Forssell (1994) 58–59.

42. White (1987) 13–14; ks. Robert Kiely (1979) *The Romantic Novel in England*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 21–22.

43. Runeberg (1946) 227–228.

44. White (1987) 114.

sa kollektiiveina, instituutioina. Myös kuninka-
kaat, näennäisestä yksilöllisyydestään huoli-
matta, edustavat historian kulussa vaihte-
levia seikkailullisen ja jokapäiväiseen hy-
vinvointiin tähtäämisen ääripäitä.

Kirjailijoiden teoksissa esiintyvät historian
logiikat eroavat toisistaan. Topeliuksen
teoksissa historia kaitselmuksen ohjaama-
na on kohtalonomaista ja päämäärähakuis-
ta. Historian logiikaksi tulee välttämättö-
myys, kun lopputulos on ennalta määrätty.
Anakronistisuus, joka Topeliuksella ulottuu
kertojan lisäksi henkilöiden tasolle, rikkoo
tätä jatkumon kautta syntyvää merkityksel-
lisyyttä, samoin lopputuloksen väistämättö-
myys. Sen vuoksi historian eri vaiheiden
merkityksellisyys heikkenee, kun niistä ei
synny toinen toistaan edeltävää ketjua vaan
lopputuloksen tielle asettuvia esteitä.

Välskärin kertomuksista välittyvä kuva
historiasta ei ole yhtenevä uudella ajalla
syntyneeksi katsotun modernin historiatie-
toisuuden kanssa. Se ei ole ihmisen teke-
mää, vaan kaitselmuksen määräämää. Se ei
myöskään ole lineaarisesti etenevää vaan
toistaa keskenään vaihtelevia periodeja kun-
nes saavutetaan uskonnollinen, täyttymyk-
sellinen päämäärä. Historiaa ei siten ole tar-
peen tehdä, sillä päämääränä ja historian
loppuna oleva kristinuskon täydellistyminen
seuraa vääjäämättä.

Sigrid Liljeholm ei sekään esitä historiaa
lineaarisesti etenevänä. Siinä historia näyt-
täytyy ennemminkin ajattomana tilana, jossa
vallitsee ikuinen ristiriita yksilön, etenkin
naisen, ja hallitsevan kollektiivin välillä.
Runeberg esittää historiaa kaksijakoisesti.
Topeliuksen näkemystä vastaavasti hänen
teoksistaan löytyy kollektiivinen, valtiolli-
sista tapahtumista merkityksensä saava histo-
ria. Sitä vastustamaan asettuu toinen histo-
ria, naisen subjektiivinen historia, joka
seuraa mahdollisuuden logiikkaa. Tällainen
mahdollisuuden logiikka esiintyy historian
kuvauksessa kuitenkin vain utopistisena
toiveena, ei historiallisesti toteutuneena ti-
lanteena.

LAURA-KRISTIINA MOILANEN

Myyttinen kansa

Sivistyneistön näkemysten jatkuvuudesta 1905–17

**Sivistyneistön käsitykset kansasta olivat pit-
kään varsin kaksijakoisia. Kansa oli keskei-
nen ideologian väline poliittisessa retoriikas-
sa. Toisaalta se oli lapsenkaltainen toinen,
jota piti ohjata ja sivistää. Suurlakon mullis-
tusten jälkeenkin näkemyksissä on erotetta-
vissa samanlaista pohjavirettä kuin 1800-lu-
vulla.**

■ Kirjallisuudentutkimuksen kautta histo-
riantutkimukseen on vakiintunut käsitys
"kansankuvan murroksesta" suurlakon ja
1906 levottomuuksien takia.¹ Kansa ei ol-
lutkaan sellainen, kuin 1800-luvulla oli ku-
viteltu. Mutta millainen tämä murros oli,
miten se oikeastaan vaikutti sivistyneistön
poliittisiin käsityksiin ja näkemyksiin?

Sivistyneistö ja kansa ovat pari, johon
usein törmää ilman, että ainakaan sivisty-
neistö käsitettä vaivauduttaisiin sen enem-
pää problematisoimaan. Artikkelissani sivisty-
tyneistöllä tarkoitan yhteiskunnan yläkerros-
ta, jota aikaisemmin kutsuttiin säätyläistöksi.
Sivistyneistöön kuuluivat tietyn koulutuk-
sen saaneet. Sivistyneistöstä muodostui kui-
tenkin pian ryhmä, johon kuuluminen al-
koi periytyä² ja joka katsoi itsellään olevan

1. Ensimmäisenä aiheesta kirjoitti Annamari Sarajas
(1963) *Viimeiset romantikot. Kirjallisuuden aatteiden
vaihtelua 1880-luvun jälkeen*. Porvoo: WSOY. Vrt.
Matti Peltonen (1998) 'Omakuvamme murroskohdat.
Maisema ja kieli suomalaisuuskäsitysten perusainek-
sina', teoksessa Pertti Alasuutari ja Petri Ruuska (toim.)
*Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identi-
teetti*. Sitra 210. Tampere: Vastapaino, sekä esim. Risto
Alapuro (1987) 'De intellektuella, staten och nationen'.
Historisk Tidskrift för Finland 72 ja Hannu Mus-
takallio (1983) *Säätypapista kansalaiseksi. Papiston po-
liittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen
murrosvaiheessa 1905–1907. Suomen kirkkohistoria-
lisen seuran toimituksia* 126. Loimaa: SKHS.

2. Tässä nojautudaan paljolti Wirilanderin sivistyneis-
tön määritelmään. Kaarlo Wirilander (1974) *Herras-
väkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870. Historiallisia*

oikeuden määrittellä vallan legitimitetti ja yhteiskunnan hallitsevan ryhmän muutkin oikeudet.³ Kansa oli jotain muuta.

Käsite sivistyneistö⁴ muovautuu paljolti myös tässä tarkastellusta aineistosta, kolmesta kulttuuripoliittisesta kuukausilehdestä *Aika*, *Finsk Tidskrift* ja *Valvoja*.⁵ Niissä käsiteltiin keskeisiä valtaan ja sivistykseen liittyviä asioita. Kirjoittajat edustivat suomenkielistä ja ruotsinkielistä sivistyneistöä, heistä useat olivat Helsingin yliopiston professoreita tai muuta henkilökuntaa.⁶ Näin he olivat sivistyneitä sanan alkuperäisessä merkityksessä, lisäksi tämä sivistyneistö samautuu paljolti myös poliittiseen valtaeliittiin.⁷

Kansa-käsite esiintyi 1800-luvulla ainakin kahdessa merkityksessä. Kansa tarkoitti kansakuntaa, suomalaisia, toisaalta se oli

tutkimuksia 93. Forssa: Suomen Historiallinen Seura, 396–398. Suomessa sivistyneistö erosi Euroopan ja Venäjän vastaavista siinä, että Suomen asema Venäjän valtakunnan osana johdatti sivistyneistön keskittämään voimansa valtionmuodostukseen. Vanhoissa kansallisvaltioissa henkiset varat voitiin suunnata useampiin tavoitteisiin. Hanne Koivisto (1996) 'Ihmisyryhmä, jossa äly ja moraalit yhtyvät: intellektuellin käsitteestä', teoksessa Leena Rossi ja Hanne Koivisto (toim.) *Monta tietä menneisyyteen*. Julkaisuja 33. Turku: Turun yliopiston historian laitos, 109.

3. Sivistyneen kansanluokan asemaa tarkasteli *Kirjal-lisessa kuukauslehdessä* vuonna 1874 nimimerkki K.W.F. kansakoulutarkastaja Forsman. Sivistynyt kansanluokka esiintyi tekstissä rahvaan ja alhaisen rahvaan vastakohtana. Se oli rahvaan yli kohonnut säätyluokka, joka käytti sivistyksestä syntyneitä valtaansa. *Kirjallinen kuukauslehti* 1874, 29–36.

4. Kirjoittaja pohti sivistyneistön olemusta tulevassa väitöskirjassaan.

5. Näissä etupäässä sivistyneistölle suunnatuissa julkaisuissa saatettiin käsitellä forsmiakin poliittisia aiheita, sillä sensuuri ei kiinnittänyt niihin yhtä tarkkaa huomiota kuin päivälehtiin. Pirkko Leino-Kaukiainen (1991) 'Perinteiden vaalijat vastaan arvojen särkiäjät. Kulttuuripoliittiset keskustelulehdet Finsk Tidskriftin perustamisesta 1950-luvulle', teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen sanomalehdistön historia* 8. *Yleisaikakauslehdet*, Jyväskylä: 404, 411.

6. Yliopiston opettajilla ja virkamiehillä oli suuri edustus valtiopäivillä, esimerkiksi kaudella 1904–1905 9 % aateliston jäsenistä. Eino Jutikkala (1974) 'Säätyedustuslaitoksen kokoonpano, työmuodot ja valtuudet' teoksessa Pentti Renvall (toim.) *Suomen kansanedustuslaitoksen historia* IV, Helsinki: Eduskunnan historiakomitea, 27.

7. Useat kuukausilehtien kirjoittajat kuuluivat esimerkiksi vuoden 1905 eduskunnan uudistamiskomiteaan. O. Seitkari (1958) 'Edustuslaitoksen uudistus', teoksessa Pentti Renvall (toim.) *Suomen kansanedustuslaitoksen historia* V, Helsinki: Eduskunnan historiakomitea, 20.

alamaisrahvas, sivistyneen säädyn vastakohta. Artikkelissani tarkasteluni lähtökohtana on poliittinen kulttuuri ja myytin käsite.

Poliittinen kulttuuri ja myytti

"Ihanteellinen kansa" oli keskeinen poliittinen ja ideologinen myytti 1800-luvun sääty-yhteiskunnan poliittisessa kulttuurissa.⁸ Toinen erityispiirre oli patriarkaalisuus,⁹ joka liittyi kirkko- ja hallitsija-keskeiseen yhteiskuntanäkemykseen.¹⁰ Suurlakko ja eduskuntauudistus merkitsivät muutosta,¹¹ mutta se ei välttämättä ollut merkittävä muutoin kuin poliittisen järjestelmän kannalta.

Monet "vanhan" poliittisen kulttuurin piirteet olivat leimaa-antavia myös eduskuntauudistuksen jälkeen. Säätyajattelu ei päätynyt, vaikka säätyihin perustuva äänioikeus poistui. Suomalaiset olivat edelleen keisarin alamaisia, ja Venäjän keisari päätti viime kädessä Suomen asioista. Yleinen äänioikeus merkitsi kuitenkin aiemmin syrjässä olleiden kansanosien poliittista emansipaatiota ja alempien kansankerroksien kohottamista valtiollisen toiminnan ja vaikutuksen tasolle. Tämä antoi poliittiselle toi-

8. Vrt. Juhani Mylly (1989) *Traditio, järjestelmä, symbolit. Tutkielmia Suomen poliittisesta kulttuurista 1800- ja 1900-luvuilla*, Turun yliopiston julkaisuja C76. Turku, 157–161, 163–174. Tärkeä oli myös keisari-myytti, joka perustui toisaalta vallankäyttöön, toisaalta vallitsevaan patriarkaaliseen ideologiaan. Kansan uskoa "oikeamieliseen" maanisään haluttiin ylläpitää ja näyttää ulospäin vahvana uskollisuutena hallitsijaa kohtaan.

9. Ks. Petri Karonen (2002) 'Johdanto: Moninainen patriarkaalisuus – normien ja käytäntöjen solmukohdat', teoksessa Piia Einonen & Petri Karonen (toim.) *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä teollistumisen kynnyksellä (v. 1450–1860)*, *Historiallinen Arkisto* 116, Helsinki: SKS.

10. Ks. lisää 1800-luvun suomalaisesta poliittisesta kulttuurista Mylly (1989) 34–47.

11. Poliittisen kulttuurin käsitettä on eritelty esim. Jaakko Nousiainen (1998) *Suomen poliittinen järjestelmä*, Juva: WSOY. Tässä poliittisella kulttuurilla tarkoitetaan erityisesti käsityksiä poliittisista toimintatavoista sekä arvoja, asenteita ja määrittelytapoja, joita käytetään itsen ja muihin. Näihin luonnollisesti vaikuttavat sekä traditio, että tapahtuvat muutokset, jotka taas luovat uusia traditioita. Poliittinen kulttuuri on osa yhteiskunnan syvärakennetta ja näin ollen hitaasti muuttuva. Poliittisen kulttuurin historialliseen tutkimukseen eivät kuulu ensisijaisesti päivänpolitiikan tapahtumat vaan pitempikestoista muutosta tai pysyvyyttä ilmaisevat asiat.

Mäkitupalaisen asumus. Kuva: Työväen Arkisto.

minnalle uusia tavoitteita ja muotoja.¹² Kansa sai laajemmat mahdollisuudet vaikuttaa asioiden hoitoon ja sillä oli omia intressejä, mikä aiheutti huolta sivistyneessä väessä. Aihetta huoleen ei ehkä aiheuttanut niinkään se, että kansa olikin jotain muuta kuin siitä luotu ihannekuva, vaan nimenomaan konkreettinen uusi tilanne, yksikamariseen eduskuntaan siirtyminen.

Myytin luonnetta on tarkastellut mm. Roland Barthes, joka on mieltänyt myytin viestintäjärjestelmäksi, merkityksenannon tavaksi ja muodoksi. Barthesin mukaan myytin tarkoitus on antaa asialle merkitys, joka alkaa näyttäytyä sen luonnollisena, alkuperäisenä merkityksenä.¹³ Henry Tudorin mukaan myyttinen ajattelu on aina ollut osa poliittista ajattelua. Keskeistä myytissä on se, että se on kertomus ja jonkin tietyn ryhmän oma myytti. Erityisesti myytin tarkoitus on selvittää asioiden nykyistä tilaa ja oikeuttaa se kertomalla, miten nykyhetkeen on tultu. Poliittisella myytillä on aina jokin käytännön tarkoitus. Usein myytit suunnataan ihmisille, jotka eivät vielä ole saavuttaneet poliittista yhteisöä, mutta tavoittelevat sellaista. Tällöin myytin tarkoitus on luoda ja vahvistaa yhteisöllisyyttä.¹⁴

Tästä oli kysymys suomalaisten tapauksessa 1800-luvulla. Myytit eivät niinkään kuvaa, vaan kuvastelevat, ne kertovat näin ollen enemmän käyttäjistään kun kohteistaan. Myytit ovat tärkeitä poliittisen kulttuurin ymmärtämisen kannalta, sillä niillä on usein merkittävä tehtävä yhteisön elämässä.¹⁵ Suomalaisen kansan varaan rakennettiin sekä sivistyneistön identiteetti että kansakunnan mahtava menneisyys ja suuri tulevaisuus.

Tarpeellinen kansa

Sivistyneistön käsityksessä kansasta oli keskeistä sen kaksijakoisuus. Toisaalta kansa oli ideologinen tukipylväs, sitä ihailtiin, toisaalta kansaa pidettiin vajavaisena ja taipuvaisena huonoihin ominaisuuksiin, joita pyrittiin korjaamaan valistuksella. Kansa saattoi olla pelottava, jos se toimi muutoin kuin sivistyneistö halusi. Kansan väitetty tietämättömyys ja kyvyttömyys legitimoivat sivistyneistön roolin. 1800-luvun harmoni-

nen kuva kansasta vaati uudelle vuosisadalle tultaessa modernisointia, ainakin se piti pukea uuteen uskoon. Ihannekuva kansasta ei voitu kuitenkaan kokonaan hylätä. Kansa-konstruktio oli pitkään suomalaiskansallisissa pyrkimyksissä poliittisen ideologian keskeinen elementti.

Romanttinen, ihannoiva kuva suomalaisesta talonpojasta sai alkunsa Turun ja Helsingin romantiikan aikaan 1800-luvun alkupuolella erityisesti ruotsinkielisessä runoudessa. Keskieurooppalaisen mallin mukaan ihanteena oli alkuperäinen, yksinkertaista elämää viettävä talonpoika.¹⁶ Varhaisen kansallisen heräämisen aatokset sävyttivät runoutta. Suomenkielisessä rahvaanrunoudessa esiintyi utttera, nälkää nöyrästi näkevä, jumalaa pelkäävä ja esivaltaa kunnioittava kansa. Tämä kuva kansasta ei lopulta suuresti eronnut ruotsinkielisten runojen kansankuvasta.¹⁷ Kauaskantoisimmin talonpojan kruunasi J. L. Runeberg, jonka *Dikter*-kokoelmassa (1830) esiintyy Saarijärven Paavo, ahkera, kuuliainen ja vähään tyytyväinen talonpoika, jollaiseksi pian koko Suomen kansa alkoi näyttäytyä.¹⁸

Tällä talonpoikaismyytillä oli 1800-luvulla vankka todellisuuspohja, joka vasta vuosisadan toisella puoliskolla alkoi horjua ja natista liitoksissaan kuten sääty-yhteiskunta muutoinkin. Kuva kansasta kuuliaisina alamaaisina oli tarpeellinen, sillä yhteiskunnan yläkerroksiin kuuluville haluttiin sen avulla valaa uskoa rahvaan kykyihin olla

12. Jussi Teljo (1949) *Suomen valtiolämän murros 1905–1908*, Porvoo: WSOY, 6.

13. Roland Barthes (1994) *Mytologioita*, Tampere: Gaudeamus, 173–201.

14. Henry Tudor (1972) *Political Myth*, New York: Praeger, 121–140.

15. Tudor (1972) 13. Mylly (1989) 153–155.

16. Eric Hobsbawm (1994) *Nationalismi*, Jyväskylä: Vastapaino, 117.

17. Pirkko Alhoniemi (1969) *Isänmaan korkeat veisut. Turun ja Helsingin romantiikan patriootit ja kansalliset motiivipiirit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 294*, Forssa: SKS, 49, 161, 163.

18. Samoihin aikoihin Ruotsissa historiantutkija ja runoilija Erik Gustaf Geijer teki vapaasta talonpojasta ruotsalaisen kansallisidentiteetin perustan, ks. Bo Strath (1994) "The Swedish path to National Identity in the Nineteenth Century", teoksessa Oystein Sorensen, (toim.) *Nordic Paths to National Identity in the Nineteenth Century*, KULT's Skriftserie nr 22, Oslo: Research Council of Norway, 57.

osa Suomen kansaa ja myös valtioajatusta. Kansakäsitys tarjosi ylemmille sosiaaliryhmille tyydyttävän samastumisen kohteen,¹⁹ kansan muodostivat nimenomaan yksilöt eikä kasvoton massa.²⁰ Ihanteeksi kohotettuna Saarijärven Paavo oli omiaan vahvistamaan sääty-yhteiskunnan elitististä arvo maailmaa. Paavon kuvassa yhdistyivät vanhaluterilaiset, paternalistiset ja uudet kansallisromanttiset ihanteet harmonisesti toisiinsa: tähän perustui hahmon suuri suosio. Saarijärven Paavon tarina tuli tunnetuksi niin kaunokirjallisuudessa, saarnoissa kuin kansanopetuksessakin ja näissä yhteyksissä se sai konservatiivisen myytin luonnetta.²¹

Zacharias Topeliuksen kansakäsityksessä oli talonpoikaistolla ja talonpoikaisuudella keskeinen sija. *Välskärin kertomuksista* piirretty kuva tuosta kansanosasta jäärapäisenä ja hidasliikkeisenä, mutta kaiken kunnioituksen ansaitsevana, sillä se arvosti uskollisuutta, perinteitä ja jatkuvuutta. Näkemykset tukivat harmonista ja uskonnollista maailmankuvaa.²² Harmonista kuvaa Suomesta tarjoaa myös Topeliuksen *Maamme-kirja*: maata hallitsee aina oikeamielinen keisari ja hänen alamaisensa ovat hänelle uskollisia ja kuuliaisia, kansa on uuttera, kestävä, jumalaapelkääväinen, uhrautuvainen, sitkeä, oppiarakastava ja tiedonhaluinen.²³ Nämä luonnehdinnat kuuluivat varmasti monen sivistyneen kansa-käsityksen²⁴ osana konservatiivista maailmankatsomusta, jolla oli sijansa vielä 1900-luvun puolellakin.

Kuitenkaan suomalainen talonpoika ei ollut pelkkää poliittista retoriikkaa. Sørensen ja Stråth korostavat pohjoismaisen talonpoikamyytin konkreettisuutta; siihen liittyivät keskeisesti vapauden ja tasa-arvon käsitteet, lisäksi talonpoika oli aktiivinen osallinen talouden ja politiikan toimissa.²⁵ Suomen poliittisen kulttuurin yhtenä erityispiirteinä ovat olleet vapaat talonpojat, joilla oli ainakin periaatteessa, mahdollisuus vaikuttaa asioihin. Näin ollen talonpoika ei ole ollut vain vallan objekti.²⁶ Toisaalta on mielenkiintoista, että säädyn edustajissa saattoi olla muutakin väkeä kuin talonpoikia. Matti Peltosen mukaan talonpoikaissäätö oli

muihin säätyihin kuulumattomien maanomistajien sääty. Tästä syystä ainakaan 1800-luvun loppupuolella ei tavallisilla talollisilla ollut välttämättä kovin vahvaa asemaa säädystä vaan erilaiset pienyritykset, maakauppiat ja kansakoulunopettajat muodostivat merkittävän osan säädyn valtiopäiväedustajista.²⁷

Fennomanian suhde kansaan oli hyvin kaksijakoinen: Toisaalta pyrittiin rakentamaan kansakuntaa kansan varaan, kansa oli kansakunnan historian tarvitsema subjekti. Toisaalta sivistyneistön identiteetti rakentui paljolti kansan varaan. Näin olleen koko suhde kansaan muodostui hyvin latautuneeksi.²⁸ Yrjö Koskinen muotoili kansan subjektiuden puheessaan vuonna 1875. Siinä korostui kansan oman historian tarve.²⁹ Fennomaanisella historiankirjoituksella oli

19. Matti Klinge (1969) 'Suomen kansallisuusliikkeiden sosiaalisista suhteista'. *Historiallinen Aikakauskirja* 67, 191–192.

20. Saarijärven Paavokin on eetoseltaan nimenomaan yksilöllinen sankariruno. Alhoniemi (1969) 127.

21. Mylly (1989) 164–165.

22. Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen (1996) *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaisen historiankirjoituksen*, Vammala: Suomen historiallinen seura, 35.

23. Zacharias Topelius (1998) *Maamme*. (toim.) Vesa Mäkinen 528–533, 167.

24. Eliaksen mukaan useimmissa Euroopan maissa nousi idealisoitu kuva omasta kansakunnasta keskiluokkien itsestään luoman kuvan, sosiaalisen opin ja arvoasteikon keskipisteeeksi. Kuva kansallisesta perinteestä muuttui me-kuvan ja me-ihanteen ytimeksi. Norbert Elias (1997) *Saksalaiset. Valtataistelut ja habituskehitys 1800- ja 1900-luvuilla*, Tampere: Gaudeamus, 130.

25. Oystein Sørensen ja Bo Stråth (1997) 'Introduction: The Cultural Construction of Norden', teoksessa Oystein Sørensen ja Bo Stråth (toim.) *The Cultural Construction of Norden*, Oslo: Scandinavian University Press, 2–3.

26. Vallankäytön vuorovaikutusta korostaa esim. Harald Gustafsson (1994) *Political Interaction in the Old regime. Central power and Local Society in the Eighteenth-century Nordic States*, Lund: Student litteratur. Petri Karonen (1999) *Pohjoisen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, Jyväskylä: WSOY.

27. Matti Peltonen (1992) *Talolliset ja torpparit: vuosisadanvaihteen maatalouskysymys Suomessa. Historiallisia tutkimuksia* 164, Vammala: Suomen historiallinen seura, 272.

28. Risto Alapuro (1987) 'De intellektuella, staten och nationen'. *Historisk Tidskrift för Finland* 72, 459.

29. Yrjö Koskinen (1876) 'Onko Suomen kansalla historiaa?'. *Historiallinen arkisto* V. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 2–3, 7–9.

sittemmin keskeinen tehtävä kansallista identiteettiä rakennettaessa.³⁰

Fennomaanisissa pyrinnoissa kansa oli kaikin tavoin keskeinen. Kansanvalistusseuran toiminnan avulla fennomaaninen sivistyneistö saattoi käyttää valtaansa määrittellä ja levittää käsityksiään esimerkiksi ”kansallisesta sivistyksestä”. Se oli yhteyskanava ”Suomen kansaan”, jonka avulla voitiin perustella käsitystä fennomaniasta ”kansan tahdon” tulkkinä. Keskeistä kaikessa seura- ja yhdistystoiminnassa oli myös se, etteivät niissä säätyrajat ylittyneet, eikä näin ollen voida puhua tasa-arvoisesta kanssakäymisestä. Fennomanian mukana tapahtui kuitenkin modernin politiikan läpimurto. Se ilmeni uudenaikaisena ajattelu- ja toimintatavaksi, joka oli vastakkainen perinteiselle virkavaltaiselle hallitsemistavalle. Uudenlaisessa poliittisessa retoriikassa kansa oli keskeinen, kuten myös kansan hyväksyntä. Kysymys oli siitä, kuka sai edustaa kansaa ja esiintyä sen tahdon nimissä kansan etua ajaja.³¹

Omaa toimintaa legitimoitiin kansasta muovatulla poliittisella ja ideologisella myytillä. Näin ollen kansaan saatettiin huoletta nojata, ilman että itse kansa alkaisi esittää omia vaatimuksiaan ja vaatisi oikeasti laajempia mahdollisuuksia esittää omaa tahtoaan asioissa. Kansakunta oli tarkoitus rakentaa talonpoikien varaan. Tämän tuli kuitenkin tapahtua kansallisen vallan, ei kansan vallan periaatteiden pohjalta.³² Fennomaniasta on syytä tarkastella erityisesti vallan legitimoimisen näkökulmasta, tällöin se näyttäytyy paljolti alamaistamisena. Tämä tulee ilmi erityisesti ideologisessa kansakonstruktiossa, jonka funktio oli nimenomaan oman vallan legitimoiminen, eikä pyrkimys antaa valtaa rahvaalle. Alaissuhde ei liittynyt enää 1800-luvun loppupuolella vain hallitsijaan vaan yhä enemmän muodostuvaan valtioon ja oikeastaan myös siihen ryhmään, joka pyrki saamaan ainakin määrittelyvaltaa itselleen eli fennomaaniseen sivistyneistöön.

Oikeastaan voidaan puhua kansalaistamisesta: kansalaisten toimintamallit pyrittiin edelleen eduskuntauudistuksen jälkeenkin sanelemaan vallankäyttäjien, hallitsevan

luokan tai valtion suunnasta. Määrittelyvaltan halusivat edelleen pitää itsellään sen ryhmän jäsenet, jotka katsoivat itse olevansa siihen toisia kyvykkäämpiä, esimerkiksi sivistyneempiä. Voidaan puhua kansalaistamisesta tai demokratisoinnista ylhäältäpäin. Katsontakanta sisältyi ainakin suomalaisen puolueen linjoilla olevan sivistyneistön ajatteluun ruotsalaisia konservatiiveja unohtamatta.

Jos kansakunta käsitetään kuvitelluksi yhteisöksi,³³ ei ollut haitallista, että sivistyneistön suhde kansaan saattoi jäädä etäiseksi vallitsevan kuilun kaventamisyhteyksistä huolimatta. Kuvitellun yhteisön yhteisöllisyyskin on ilmeisesti jossain määrin kuvitteellista. Kansallisuusliikkeissä lojaalisuudenkaan perusta ei ollut ”maassa” vaan sen ideologisessa konstruktiossa.³⁴ Aivan päivänselvää ei tainnut lopulta olla se, mistä kansa muodostui tai mitä sillä konkreettisesti tarkoitettiin, vaikka siihen niin halukkaasti nojaututtiinkin. Käsitteellinen hämäryys onkin olennainen osa myyttistä puhetta kansasta, mikä ilmenee Yrjö Koskisen luonnehdinnassa: ”... meidän kansamme on

30. Juhani Mylly (2002) *Kansallinen projekti. Historian kirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa*. Turku: Kirja-Aurora. 164.

31. Ilkka Liikanen (1995) *Fennomania ja kansa. Joukkokäyttäytymisen läpimurto ja suomalaisen puolueen synty. Historiallisia tutkimuksia* 191. Jyväskylä: Suomen historiallinen seura. 170, 204–205.

32. Pirkko Rommi & Maritta Pohls (1989) ”Poliittisen fennomanian synty ja nousu”, teoksessa Päiviö Tommila ja Maritta Pohls (toim.) *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Jyväskylä: Kustannuskiila Oy, 103, 75. Myös muissa uusissa valtiossa samastuminen ”kansaan” tai ”kansakuntaan” oli kätevin tapa ratkaista uuden legitimitiivisuuden ongelma. Kilpailu alempien yhteiskuntaryhmien lojaalisuudesta kiristyi entisestään kansanmiestenkin osallistumismahdollisuuksien laajetessa. Lojaalius ylempiä kohtaan oli kaikkea muuta itsestään selvää... Eric Hobsbawm (1994) 95.

33. Andersonin mukaan kansakunta on aina kuvitteellinen poliittinen yhteisö, ei ole olemassa aitoa kansakuntaa. Omasta mielestäni kansakuntaa ei voi typistää pelkästään kuvitteelliseksi yhteisöksi. Yhteisöllisyyden on välttämättä rakennuttava jollekin pohjalle. Kansallista yhteenkuuluvuuden tunnetta ei voida synnyttää täysin tyhjästä. Näkemys vastavuoroisuudesta ylhäältä annetun ja alhaalta lähtöisin olevan välillä on mielekkäämpi. Vrt. Jonas Nordin (2000) *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium. 11–41.

34. Eric Hobsbawm (1994) 104–105.

luonteeltaan henkisiin harrastuksiin taipuva, se on sen ohessa kristillinen ja kristillisyyteen sydämessään kääntynyt kansa”.³⁵

Rahvas samaistui Yrjö Koskisen kirjoituksissa talonpoikaistoon ja esiintyi samaa tarkoittavana yhteinen kansamme nimityksen kanssa vastakohtana herrassäädylle.³⁶ Talonpojat olivat ryhmä, johon voitiin asettaa toiveita, koska sillä jo oli materiaaliset tarpeet tyydytettynä. Talonpojat edustivat kansan parhaimmistoa ja olivat sen mitta ja ihanne. Luultavasti asia oli näin myös rahvaan silmissä, sillä olihan tilattomien toiveena päästä itsekin tilanomistajaksi.

Fennomanian kansallisissa pyrkimyksissä kansa oli enemmän myyttinen abstraktio kuin konkreettinen subjekti. Näin ollen Saarijärven Paavolla oli hyvät mahdollisuudet säilyttää asemansa ideologian apuvälineenä 1800-luvun toisellakin puoliskolla.

Vuosi 1905 taitekohtana?

Sivistyneistön kansakäsitykseen oli tullut säröjä jo 1800-luvulla mm. ylioppilaiden kansansivistysmatkoilla.³⁷ Ilmeisesti vuosi 1905 suurlakkoineen oli kuitenkin laajemmassa mielessä ratkaiseva, sillä kansan ”todellinen” olemus tuli viimeistään silloin laajempien ryhmien tietoon. Tosin myöhemmin kun suurlakkovuotta on tutkimuksessa tarkasteltu vuoden 1918 tirkistysaukosta, tapahtumat ovat saattaneet näyttää tulevien tapahtumien esivaiheelta ja kansakäsityskin yksiviivaisen negatiiviselta.³⁸

Yksinkertaisesti oli kysymys siitä, että kansa osoittautui olevan jotain muuta kuin siitä olemassa ollut kuva. Kuva kansasta osoittautui siis vanhentuneeksi: se, mikä oli totta ehkä vielä 1800-luvun puolivälin paikkeilla, ei pitänyt enää paikkaansa, jos nyt oli koskaan aivan kaikilta osin pitänytään. Jos kansa oli kuuliaisesti tyytynyt osaansa, ajat olivat nyt muuttuneet. Sivistyneistö pettyi kansaan, vaikka tiedossa olikin varmaan ainakin jossain määrin ollut, ettei kansa ollut aivan kuvansa näköinen.³⁹ Yhtä lailla petyttiin myös itseen, omakuvassakin oli vikaa.⁴⁰

Kaunokirjallisuudessa saattoi ihanteellisen talonpojan korvata jopa kurjuuteensa itse syyppää köyhäläinen, vastaavasti porva-

rillisten pilalehtien sivuilla esiintyi hulttio työmies. Kansan ihailu muuttui jopa sen halveksunnaksi. Myytti kansasta runebergiläis-topeliaanisena ei voinut enää aivan sinällään palvella muutoksen kokeneessa poliittisessa kulttuurissa: oli luotava uusi, enemmän ajanmukainen. Kansa-myytti oli kuitenkin niin keskeinen osa ideologiaa, ettei sitä voitu noin vain hylätä. Kuva kansasta osoittautui ehkä hieman aikansa eläneeksi, mutta kansa-myytti puolusti edelleen paikkansa ja täytti taas kohta tehtävän-säkin mainiosti.

Kirjallisuuden kansankuva ja toisaalta kansa poliittisena myyttinä olivat ehkä lopulta hieman eri asia. Myyttiä, jota tarvittiin poliittisessa merkityksenannossa, ei voitu asettaa kokonaan kyseenalaiseksi, mutta kirjallisuuden kuva kansasta saattoi muuttua. Viime kädessä paljon puhuttanut kansankuvan murros oli vain myrsky vesilasissa ja sen merkitys on saanut tutkimuksessa liiallisen painoarvon. Suomalaisessa kaunokirjallisuudessa kansankuvaus on aina ollut keskeisellä sijalla. Kaunokirjallisuudella oli alusta asti käytännöllinen ja ajankohdainen tehtävä kuvata aikansa todellisuutta realistisesti ja näin myös kieltää kirjallisuuden merkitys vaihtoehdoisen ja mahdollisen todellisuuden tulkintojen kuvaajana. Snellmanilaisen, kansallisparadigman puitteissa määrittyi myös se ”realistinen” tapa, jolla todellisuutta kuvattiin. Kuvauksen tuli yl-

35. Yrjö Koskinen (1916) *Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia III 1872–1876. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia* 108, Helsinki: SKS, 352.

36. Yrjö Koskinen (1904–1906) *Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia II 1863–1871. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia* 108, Helsinki: SKS, 569, 104–105.

37. Matti Klänge (1968) *Ylioppilaskunnan historia III. 1872–1917*, Porvoo: WSOY, 193–194.

38. Risto Alapuro (1997) *Suomen älymystö Venäjän varjossa*, Helsinki: Tammi, 38. Vuoden 1918 tirkistysaukosta ja voittajien historiannäkökulmasta ks. Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*, Tampere: Gaudeamus, 112–115.

39. Vrt. Päivi Molarius (1997) 'Aatteen airut ja "Minä I". Fennomania ja sivistyneistö vuosisadan vaihteen suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa', teoksessa Pertti Karkama ja Hanne Koivisto (toim.) *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä, Tietolipas* 151, Tampere: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 398–310.

40. Alapuro (1987) 463.

läpittää yhteiskunnan harmoniaa.⁴¹ Kirjallisuuden on ollut syytä olla suomenkielisyyden ohella, kasvattavaa, valistavaa ja kansanelämästä kertovaa.

Kansankuvauksen ensisijaisuus tulee esiin kulttuurilehtien arvosteluissa suurlakon jälkeen ja vielä 1910-luvullakin.⁴² Arvostelijana toiminutta kirjailijaa Yrjö Koskelaista viehättivät ”maailoa henkivät kuvaukset kyntäjistä ja pitkistä peltosaroista.”⁴³ Arvosteluissa pohdittiin myös itse kansan sanan käyttöä. Zacharias Castrénin mielestä sille ei enää pitäisi antaa ahdasta ja alentavaa merkitystä, joka hänen mukaansa siihen helposti liittyi sellaisissa yhdistelmissä kuin kansanvalistus.⁴⁴ Kansankuvaus ei kokonaisuudessaan ollut mikään samantekevä asia. Keskeistä oli määrittellä kuka sen tekee ja miten: oliko itseoppinut kansankirjailija pätevämpi vietettyään elämänsä maalaisväestön keskuudessa vai kuitenkin kirjasisivistyksen saanut kynäilijä. Kaunokirjallisuutta ja sen arvostelua voidaan pitää yhtenä osoittimena omalle ajalleen tärkeistä kysymyksistä. Kansankuvaus ja kysymys kansan olemuksesta ei ollut menettänyt merkitystään ainakaan vuoteen 1917 tultaessa. Kirjailijat ja kirjallisuudentutkijat täyttivät 1920- ja 1930-luvullakin samaa tehtävää, jonka tarkoitus oli selvittää, millaista Suomen kansa on tai sen pitäisi olla.⁴⁵

Tutkimuksessa on korostunut vuoden 1905 merkitys muutoksen kannalta niin kaunokirjallisuudessa kuin poliittisessa ideologiassakin. Selitys on ollut helppo ja yksinkertainen, mutta unohtanut eriaikaisen ja hitaankin muutoksen mahdollisuuden, mistä useimmiten tämänkaltaisessa asiassa on kysymys. Myös kirjallisuudentutkimuksessa harjoitettu tyylikausilokerointi on paljolti vaikuttanut siihen, että kausien on katsottu olevan aina peräkkäisiä eikä limittäisiä, mitä ne kuitenkin suurella todennäköisyydellä ovat.⁴⁶

Sivistyneistö joutui kuitenkin miettimään uudelleen kansallisia pyrkimyksiä, kun osoittautui, että niissä ei aivan ollut onnistuttu ja että kansa oli oikeastaan pettänyt sivistyneistön. Kansa oli itse alkanut toimia omien etujensa ajamiseksi ja ottanut näin sivistyneistön omakseen katsoman tehtävän

osin itselleen. Kansa oli muuttunut kuuliaisista alamaisista päätösvaltaa haluaviksi kansalaisiksi. Luultavasti kansankuvan murrosta selittää nimenomaan kansan ennalta arvaamaton käyttäytyminen, joka ei sopinutkaan myyttiseen kuvaan, vaan oli sen vastainen. Uusi näkemys kansasta perustui osaltaan siihen, että oli syntynyt uusi luokka, teollisuustyöväestö, kun vanha käsitys kansasta oli samastanut sen maalaisväestöön.⁴⁷ Jo 1800-luvulla keskustelua herättänyt työväenasia⁴⁸ tuli ajankohtaiseksi, kun työväen olemassaolo vaatimuksia esittäväinä luokkana toteutui.

Sivistyneistö reagoi ideaalikuvaan muutokseen. Erityisesti Juhani Ahon mietteet ovat paljon siteerattuja. Niissä näkyy, ettei hän eivätkä varmaan monet muutkaan saattaneet ohittaa aseisiin tarttumista olankohauksella. Eino Leino taas suhtautui kriitti-

41. Pertti Lassila (1996) 'Suomalaisen kirjallisuusinstituution ominaislaatu', teoksessa Juhani Niemi (toim.) *Rakkaudesta lukemiseen. Suomalaisen kirjallisuusbarastuksen kehityksestä*, Helsinki: Yliopistopaino, 75–76.

42. Esim. *Aika* 1911, 200, 479. *Valvoja* 1911, 414, 422. *Valvoja* 1913, 460–461. *Aika* 1913, 383. *Aika* 1914, 39–40. Henning Söderhjelm. *Finsk Tidskrift* 1914, Förra halfaret, 378, 380. Joukossa olivat mukana tällöin vielä nuoret V. A. Koskenniemi ja Rafael Forsman, jotka edustivat jo konservatiivista yläluokkamentaliteettia suhteessa kirjallisuuteen ja kirjailijoihin. He olivat tulevia keskeisimpiä vaikuttajia suomalaisessa kirjallisuuden kentässä. Vrt. Eila Pennanen (1970) 'Kirjallisuusarvostelu', teoksessa Pekka Tarkka (toim.) *Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajeja*, Keuruu: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 233.

43. *Valvoja* 1909, 326.

44. *Valvoja* 1912, 344–345.

45. Yrjö Varpio (1993) 'Jukolan Juhani – punakaartilainen? Kansalaissodan vaikutus kirjallisuustieteeseen', teoksessa Heikki Ylikangas (toim.) *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, Tampere: SKS: 64. Ks. vuoteen 1918 liittyvästä kirjallisesta keskustelusta Maria-Liisa Kunnas (1976) *Kansalaissodan kirjalliset rintamat eli kirjallista keskustelua vuonna 1918. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 320, Vaasa: SKS.

46. Ks. esim. Ritva Hapuli, Anu Koivunen, Päivi Lapalainen & Lea Rojola (1992) 'Uutta naista etsimässä', teoksessa Tapio Onnela (toim.) *Vampyyrinainen ja Kenkuintiemen sauna. Suomalainen kaksikymmentuku ja modernin mahdollisuus*, Jyväskylä: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 110–111.

47. Klinge (1983) 106.

48. Ks. Pertti Haapala (1990) 'Työväenluokan synty', teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*, Tampere: Vastapaino, 211.

sesti koko kansallismieliseen idealismiin kansankuvineen ja arvosteleo romanissaan *Tuomas Vittikka* naivia kansanihailua ivalliseen sävyyn:

”sopi huomautella sen (kansan) sattuvia, kuvailevia murre sanoja, jotka kaikki oli välttämättä kirjakieleen otettavat, ihailla sen yksinkertaista, korkeata tunne-elämää (...) Vieläpä myöntää eräänlainen esteettinen merkitys sen kulkimikkaille kasvoille, koruttomalle kotitaiteelle ja vaateparren varmalle, pietistiselle tyylikkyydelle.”⁴⁹

Kansalliset puuhut eivät pelkätään olleet kansalle eduksi ja hyödyksi. Keskeinen syy tähän oli professori Gunnar Suolahden mielestä kansallisen sivistyksen puute. Hän arvosteli sivistyneistöä lisäksi siitä, kuinka sen käsitykset ”saattavat vaihtua tilapäisten tapahtumain ja kokemusten nojalla: yhtenä päivänä ihaillaan yhteistä kansaa ylen määrin, toisena, sen suhteen sitten ’petytään’, kolmantena sitä halveksitaan ja neljäntenä sitä jo pelätään raakana ja ehkä rikollisena joukkiona”.⁵⁰ Aatteellisen vouhotuksen sijaan olisi ehkä tehtävä jotain järkevää. Sivistyksen nimeenhän oli jo aiemmin vannottu,⁵¹ mutta ilmeisesti siinä ei vielä ollut saavutettu riittävää tasoa. Kansaa, jota sanana käytettiin edelleen merkitsemään muita kuin sivistyneitä ihmisiä,⁵² siis jonkinlaista rahvasta, oli valistettava ja siten kitkettävä kaikki niin sosiaaliset kuin poliittisetkin ongelmat. Ehkä tietämystä samalla kertyisi itsellekin.

Sivistyneistöllä oli entistä suurempi tarve ja halu määrittellä kansan, subjektin, toiminnan rajat ja puitteet, joskaan sillä ei enää ollut tähän yksinoikeutta. Toiminnan muotoja olivat säätelemässä myös uudet osallistujat. Eduskunnan valitsijakunnan laajentuminen ja sen sosiaalisen koostumuksen perinpohjainen muuttuminen pakottivat valtiolliset puolueetkin etsimään toiminnalleen uusia muotoja ja menetelmiä.⁵³

Sivistys ja kansa

Kansanvalistus seurasta haluttiin tarjoilla kansalle uusien poliittisten ja yhteiskunnallisten oikeuksien sijasta mahdollisuus si-

veelliseen ja sivistykselliseen nousuun. Myös kansakoulun antaman valistuksen arveltiin voivan parantaa mm. monia sosiaalisia ongelmia. Sivistyksen ja valistuksen tarpeet eivät olleet lähtöisin sieltä, minne niitä tarjoiitiin, vaan sivistyksen edustajat kansan yläpuolella halusivat määrittellä sivistyksen määrän ja tarkoituksen. Kaikki suomalaiset puolueet mainitsivat ohjelmassaan oppivelvollisuus kysymyksen.⁵⁴

Suurlakon jälkeisen ajan näkemyksiä leimasi eniten pelko epäsovun kasvusta ja yhteiskunnan hajautumisesta. Senaattori K. J. Ståhlberg katsoi *Valvoja*-lehden ”Kansamme tehtäviä” -kirjoitussarjassa (1905), että tärkein pyrkimys oli syventää ja vahvistaa kansallista eheyttä ja lähtökohtana tuli olla ”arvoonsa palautettu laillisuus”. Hänen mukaansa sivistyneistön oli käsitettävä, ettei se vähälukuisena kykene takaamaan kansan tulevaisuutta ja kaikinpuolista kehitystä, joka ”ennen kaikkea voidaan turvata henkisen, aineellisen ja kansallisen maaperän viljelyllä”, vaan sen oli saatava

49. Eino Leino (1998) *Routavuositrilogia. Tuomas Vittikka. Jaana Rönty. Olli Suurpää. Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita*. Pieksämäki: SKS, 129–130. Romaani sai hyvin nihkeät arvostelut johtuen juuri kansallismielisen ajattelun kritiikistä. Arvioiteja Viljo Tarkiainen *Valvoja* 1906, 666–668. Gunnar Suolahti *Aika* 1907, 154–158.

50. *Aika* 1907 s. 844. Suolahti kritisoi sivistyneistöä ylipäänsä, mutta erityisesti ruotsinkielistä ”yläluokkaa”. Pekka Ahtiainen (1991) *Kulttuuri, yhteisö, yksilö. Gunnar Suolahti historiantutkijana. Historiallisia tutkimuksia* 162. Vammala: SHS, 172–173.

51. Kansallinen sivistys oli Snellmanin mukaan kansallisuuden olennainen tunnusmerkki. kansansivistyksen nousu oli tärkeää koko kansan säilymisen kannalta. Koulutus ja valistus oli nähty myös keskeisinä tekijöinä köyhyysongelman poistamisessa, sosiaaliset ongelmat johtuivat ihmisten henkilökohtaisen moraalin ja sivistyksen ongelmista. Päiviö Tommila (1989) ’Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella?’, teoksessa Päiviö Tommila & Maritta Pohls (toim.) *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, Jyväskylä: Kustannuskiila Oy, 62. Panu Pulma (1990) ’Köyhästäkö kansalainen? Köyhyys 1800-luvun poliittisena ongelmana’, teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Tampere: Vastapaino, 171–182.

52. Esim. Viljo Tarkiainen, *Valvoja* 1904, 700. Gunnar Suolahti, *Aika* 1907, 843. Suolahti käyttää ilmaisua ”yhteinen kansamme”.

53. Teljo (1949) 128–130.

54. Aimo Halila (1949) *Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen. Suomen kansakoululaitoksen historia III*. Turku: WSOY, 38–39, 54.

lisävoimia muista kansankerroksista. Tärkeintä ja kiireellisintä oli Ståhlbergin mukaan ”laajimpain, enimmin laiminlyötyjen kansankerrosten kohottaminen” eli työväestön ja maalaisväestön taloudellisten ja sivistysolojen parantaminen.⁵⁵

Aika-lehden päätoimittaja Gunnar Suolahti mainitsi lehden keskeiseksi tehtäväksi täyttää valveutuvan kansan tarpeen saada niin eurooppalaista kuin kotimaistakin sivistystä, ja se pyrki myös toteuttamaan kansallisen eheyden ihannetta.⁵⁶

Suomalaisen puolueen kouluohjelman keskeinen tavoite oli alempien kansankerrosten sivistäminen. Ohjelman ideologinen lähtökohta oli suomenkielisen sivistyksen juurruttaminen yleisen oppivelvollisuuden avulla nuoriin ikäluokkiin sekä vanhemman väen sivistäminen kansanopistoissa. Näitä tavoitteita perusteltiin mm. eduskuntauudistuksella, joka vaati jokaiselta kansalaiselta, kuten vuoden 1906 puolueohjelmassa todettiin ”entistä paljoo perinpohjaisempaa kansalaissivistystä”.⁵⁷ Sivistyksen oli käsitettävä koko kansa; oli huolehdittava siitä, että jokaisella kansanlapsella oli mahdollisuus opintiehen. Pyrkimyksen katsottiin luovan yhdenvertaisuutta.⁵⁸ Kansanvallan ilman sivistynyttä kansaa katsottiin olevan vaarallinen asia. Kansaa oli kuitenkin syytä opettaa edelleen vanhan nöyryyden ja kuuliaisuuden hengessä, sillä tapojen yksinkertaisuuden, säästäväisyyden ja valppaan toimeliaisuuden katsottiin rakentavan niin yksityisen kansalaisen kuin koko kansankin onnea. Koulun oli syytä opettaa erityisesti kansalaishyveitä.⁵⁹ Sivistyneistö piti tärkeänä myös sivistyneiden suomenkielisten kotien lukumäärän kohottamista, näin sivistys todella perustuisi elävään kansallistuntoon. Elinvoimaisen sivistyksen välttämättömäksi ehdoksi katsottiin vuorovaikutus korkeimman sivistyksen saaneiden ja syvien rivien välillä.⁶⁰

Jos sivistyksen konkreettinen toteuttaminen oli aiemmin jäänyt ontumaan, niin nyt asia haluttiin kiireimmiten korjata. Sivistys nähtiin kansalaisuuden edellytyksenä, piti olla jotain tietämystä ennen kuin saattoi täyttää kansalaisvelvollisuuksiaan kunnollisesti. Toisaalta sivistys oli tärkeää kansalli-

suuden säilymisen kannalta. Sivistys oli olennaista myös kansallisen yhtenäisyyden turvaamisen kannalta: kaikille tuli antaa sivistystä, vaikka muita ongelmia ei niin korjattaisikaan. Demokraattinen valtiopäivä-uudistukseen ei murentanut politiikan sitoutumista sosiaalisiin ryhmiin, vaan päinvastoin täydensi sitä⁶¹. Eikä se luultavasti ollut kovin halukas antamaan valtaansa tai edes kovin suurta osaa siitä kansalle, oli se sitten maaseudun tilaton väestö tai työväestö. Ehkä sivistys oli se ravinto ja apu, mitä sivistyneet olivat valmiita kansalle antamaan, tarkoituksena ehkä viime kädessä se, että kansasta tulisi sivistyksen saaneena enemmän oman onnensa seppä, joka osaisi itse hoitaa köyhyytensä ja muut ongelmansa. Konservatiivista oma-apu-ajattelua!

Sivistysasiasta kirjoittelu väheni suurlakon jälkeisistä vuosista huomattavasti. Sekä *Valvoja* että *Aika*-lehti piti hyvin huolen siitä, että sivistyksen valo ei päässyt lehdistä loppumaan, joten kaikkien lukijoitten olisi sen avulla pitänyt sivistyä. Mutta myöhemmin alkoi näyttää siltä, että aika, jolloin kansan laajoja rivejä voitiin kuvitella ohjattavan toivottuun valtiolliseen suuntaan kansantajuisilla esitelmillä ja sivistyneistön puolelta annetuilla yleisohjeilla, olikin ohi. Tehokas keino sosialistisen liikkeen vastustamiseksi olisikin yhteiskunnallisten epäkohotien poistaminen tai ainakin vähentäminen. Joka tapauksessa Suomen ainoaksi pelastukseksi nähtiin viime kädessä sivistyksen valta, ei väkivalta.⁶² Suomessa katsottiin olevan otollinen maaperä ylipäänsä kaikenlaisille ajatussuunnille, kun ”älyllinen arvostelu on haparoivaa ja kehittymätöntä ja herkkäuskoisessa hurmiossa suistutaan jolkaisen ylimalkaisen parannusta lupailevan

55. *Valvoja* 1905, 706–707.

56. *Aika* 1907, 2–5.

57. Hannu Salokorpi (1988) *Pietarin tie. Suomalainen puolue ja suomettarelainen politiikka helmikuun manifestista Tarton rauhaan 1899–1920. Historiallisia tutkimuksia* 145, Mänttä: SHS, 87.

58. A. V. Streng, *Aika* 1907, 211, 224.

59. Mikael Johansson, *Valvoja* 1905, 369.

60. Zachris Castrén, *Valvoja* 1906, 81. B. F. Godenhjelm *Valvoja* 1906, 267, 271.

61. Pertti Haapala (1995) *Kun yhteiskunta bajosi. Suomi 1914–1920. Kleio ja nykypäivä*, Helsinki: Edita, 143.

62. *Valvoja* 1914, 4–5, 12.

tunnuslauseen mukaan”.⁶³ Ehkä riittävän käsityskyvyn puute saattoi olla muidenkin kuin sivistymättömän kansan ongelma. Aatteellinen vouhotus saattoi iskeä vaikka nuoreen ylioppilaaseen.

Kansako valtaan?

Demokratia ei täysin toteutunut vuoden 1906 eduskuntauudistuksessa, sillä eduskunnasta ei tullut korkeimman vallan haltijaa ja kansalaisoikeudet jäivät vaillinaisiksi. Ajankohtaa on kuitenkin syytä pitää traditionaalisen hallitsemismallin ja modernin poliittisen järjestelmän tärkeimpänä vedenjakajana Suomessa.⁶⁴ Koska demokraattisen mallin syvälinen juurtuminen ihmisten asenne- ja arvomaailmaan ei tapahtunut hetkessä, konservatiivinen näkemys vallankäytöstä oli hyvin yleinen eduskuntauudistuksen jälkeenkin.

Tietenkään ei voi kiistää sitä, että jo suurlakko aiheutti jonkinlaisia muutoksia käsityskannoissa. On todettu sen merkinneen hyvinkin syvällistä poliittismaailmankatsomuksellista muutosta ja luoneen radikaalissa ilmapiirissään epätodellisen uskon kansanvoimaan. Samalla perinteisen esivallan kunnioitus alkoi murentua.⁶⁵ Työväen osallistumisen suurlakon joukkomielenosoitukseen ja heidän keskeisen osansa siinä on esitetty romahduttaneen kerralla sääty-yhteiskunnasta perityn alamaisuuden tunteen. Kyseessä oli ennen kaikkea kansallinen mielenosoitus ja vielä tällöin eivät tasa-arvo, sosialismi ja suomalaisuus eronneet tavoitteina toisistaan.⁶⁶ Luultavaa on, että juuri lakko ja sitä seuranneet uudistukset olivat omiaan herättämään liiallisia toiveita työväestössä ja köyhälistössä nopean demokratian toteutumisesta, mitä sillä sitten ikinä tarkoitettiinkaan. Voitonriemun ilmapiirissä laajeneva demokratia näytti väistämättömältä eikä kenenkään arveltu voivan sitä vastustaa. Työväen sankaruuden ja kaiken demokratiaan liittyvän ylistäminen oli suurlakkoajan henki.⁶⁷

Heti lakon jälkeen julkaistuissa kirjoituksissa tämä henki on kyllä monessa tapauksessa kadonnut, jos sitä nyt kaikilla edes oli ollut. Suurlakkoajan henki taisi koskettaa etupäässä työväestöä ja muita, jotka oli-

vat vaatimassa oikeuksiaan. Ruotsinkielisissä piireissä suurlakko herätti pikemminkin huolta kuin innostusta. Sosiaalidemokraattien päättäväisen esiintymisen katsottiin antavan isänmaan ystäville aihetta vakavaan huoleen organisoituneena voimana, joka pyrkii yksin ohjaamaan yhteiskuntaa. Outona näyttäytyi myös se seikka, että sosiaalidemokraatit pyrkivät esiintymään kansan nimissä. Tältä anarkistiselta voimalta oli yhteiskunnan pyrittävä suojautumaan kaikki keinoin. Työläisillekin piti antaa sivistystä, sillä se antaisi heidän vaatimuksilleen suuremmasta vaikutusvallasta yhteiskunnassa enemmän oikeutusta. Samalla saatettiin voimistaa työläisten uskoa yhteiskuntaan ja sen tukemisen kannattavuuteen.⁶⁸ Työläiset oli syytä saada kunnollisiksi yhteiskunnan jäseniksi ja tukijoiksi anarkian estämiseksi juuri sivistyksen avulla.

Eduskuntauudistus ei saanut tukea ruotsinkieliseltä⁶⁹ suunnalta. Sen ongelmana oli

63. *Valvoja* 1917, 26.

64. Seppo Tiihonen (1996) 'Hallinto ja kansalainen 1809–1917', teoksessa Raimo Savolainen (toim.) *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*, Helsinki: Edita, 413, 417. Vielä kansalaissodan jälkeenkin kesti useita vuosia ennen kuin yhteiskunnallinen tasapaino saavutettiin ja moderni kansalaisuus kaikkine ulottuvuuksineen oli todellisuutta Suomessa. Tiihonen (1996) 420.

65. Hannu Mustakallio (1983) *Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokraatisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 126, Loimaa: SKHS, 66. Soikkasen mukaan suurlakon tapahtumat vahvistivat työväen liikkeessä luokkataisteluajutusta ja käsitystä, että juuri se oli oikea menetelytapa. Puna-kaartin syntyminen oli hänen mukaansa merkittävä suurlakon seuraus ja siihen liittyen nousi myös esiin ajatus väkivaltaisesta ja aseellisesta vallankumouksesta, joskin myös sortovuosien luoma tilanne vahvisti väkivaltaisen toiminnan ihailua ja hyväksymistä. Hannu Soikkanen (1961) *Sosialismin tulo Suomeen*, Helsinki: WSOY, 228–229. Väkivallan pelko muissa ryhmissä ei näin ollen ollut aivan aiheetonta tällöin eikä myöhemminkään.

66. Pertti Haapala (1990) 230.

67. Vesa Vares (2000) *Varpuset ja pääskysyet: nuorsuomalaisuus ja nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*, *Historiallisia tutkimuksia* 206, Helsinki: SKS, 82–83.

68. M. G. Schybergson *Finsk Tidskrift* 1905, 351–352.

69. *Finsk Tidskrift* -lehdessä puhuttiin ruotsalaisista, kun tarkoitettiin ruotsinkielistä väestönosaa. Suomen-ruotsalaiset -sana otettiin käyttöön 1900-luvun alkupuolella ja se tarkoitti ruotsiapuhuvaa väestöä, jolla oli oma kulttuurinsa. 1880–1890-luvulla kaupunkien ruotsalainen ryhmä oli alkanut hakea tukea kielitais-

liallinen kansanvaltaisuus. Ruotsinkieliset pitivätkin parempana vaihtoehtona kaksikamarijärjestelmää.⁷⁰ Taustalla oli mitä ilmeisimmin pelko omien intressien jäämisestä jalkoihin yksikamarisessa ja pelottavassa kansanvaltaisessa järjestelmässä. Niinpä ehdotettiin, että kaksi kamaria täytettäisiin niin, että toiseen valittaisiin edustajat demokraattisesti ja toiseen siten, että se loisi vastakohtan toisen yksipuolisuudelle. Kaksikamarijärjestelmää perusteltiin mm. sillä, että poliittiset ja yhteiskunnalliset ristiriidat aiheuttaisivat vähemmän ristiriitoja eri kamareissa, lisäksi näin olisi helpompi ottaa huomioon erilaisia yhteiskuntaintressejä. Eduskunnan toisessa kamarissa, jossa sivistys, taito ja luonteenlujuus olisivat edustettuina, tulisi säilyttää paras osa senhetkisestä edustajistosta. Sitä tuli vahvistaa uusilla edustajilla, joilta tuli luonnollisesti edellyttää samoja ominaisuuksia kuin vanhoillakin edustajilla oli. Wrede halusi säilyttää vanhaa kaksikamarijärjestelmän avulla, mutta ei kuitenkaan sulkea edelleen tiettyjä väestönosia poliittisen osallistumisen ulkopuolelle. Se olisikin voinut hänen mielestään aiheuttaa katkeruutta ja tyytymättömyyttä yhteiskuntaa kohtaan ja voisi olla näin vaarallista ja vahingollista. Päinvastoin vaalioikeutta laajentamalla saatettiin herättää yhteiskuntaryhmissä solidaarisuutta yhteiskuntaa kohtaa ja näin kasvattaa kansanosat poliittiseen kypsyyteen.⁷¹

Yksikamarijärjestelmän epäiltiin tulevan välineeksi mielivaltaisten puolueintressin palvelukseen. Niinpä yhteen kamariin muodostuvalle enemmistölle olisi luotava vastavoima toiseen kamariin, sillä yksikamarisessa eduskunnassa enemmistö voi ryhtyä harkitsemattomiin tekoihin. Epäilystä herätti myös se takaisiko vain suomalainen kansallinen luonne viisaan ja harkitsevan toimintatavan, kuten väitettiin, kun kansalla ei ollut edes kansakoulusivistystä. Parasta olisi ollut, jos sosiaalidemokraateilta, ”pimeyden voimalta”, olisi estetty kokonaan pääsy kansalliseen edustajistoon.⁷² Lisäksi huolena oli tietysti oman aseman säilyminen. Monenkaan ruotsinkielisen ei uskottu saavan paikkaa yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valittavaan eduskuntaan.⁷³ Täl-

löin katsottiin käyvän niin, että seitsemäsosa Suomen asukkaista suljettaisiin edustajiston ulkopuolelle ja näin ollen myöhemmin kokonaan myös julkisen elämän ulkopuolelle. Näin traditiot murettaisiin ja ruotsinkielisten saavutuksille jäisi vain menneisyyden arvo.⁷⁴

Eduskuntauudistuksen katsottiin olevan pääasiallisesti luokkauudistus, jolla kohotettiin yhteiskunnalliseen valtaan uusia luokkia, jotka olivat kulttuuritarpeille ja -intresseille vieraita. Kulttuurin puolesta pelättiin ja katsottiin, että ruotsalaisten on huolehdittava siitä, että kulttuurissa tulee aina näkymään sen alkuperäinen (ruotsinkielinen) leima. Turvaksi kansanvaltaa vastaan katsottiin hallitus, joka voi estää epäkypsät, harkitsemattomat tai muuten vain vahingolliset eduskuntapäätökset. Ensimmäisten eduskuntavaalien katsottiin johtaneen siihen, että eduskunnassa oli suuri määrä tuntemattomia ja poliittisesti täysin kokemattomia edustajia ja vain nimeksi päteviä ja luotettaviksi tiedettyjä.⁷⁵

Kritiikki kohdistui ennen muuta sosiaalidemokraattisiin edustajiin, jotka olivat sananmukaisesti kansanedustajia. Viime kädessä eduskunnan kehoon toimintaan oli syyllinen itse sivistystasoltaan alhainen kan-

teluunsa ja heräävään identiteettikäsitteeseensä ruotsinkielisestä rahvaasta, jonka kieli- ja kansatiede oli löytänyt. Ruotsinkielinen maaseutu alkoi saada sivistyneistön silmissä arvoa ruotsinkielisen ja kulttuurin symbolina. Tämä loi perustaa ruotsalaiselle kansanpuolueelle, joka pyrki yhdistämään sivistyneistön ja rahvaan. Bo Lönnqvist (1981) *Suomen ruotsalaiset. Kansatieteellinen tutkielma kieliryhmästä*, Jyväskylä: Gummerus, 143, 137.

70. R. A. Wreden *Finsk Tidskrift*issä julkaistun kaksikamarijärjestelmää koskevan kirjoituksen pohjalta keskusteltiin ruotsalaisen puolueen valtuuskunnassa 13.11.1905, enemmistö kannatti tällöin ehdotusta. Seitkari (1958) 34. Uudelleen kaksikamarijärjestelmän mahdollisuudesta keskusteltiin kansalais sodan jälkeen myös joissain suomenkielisissä piireissä. Vares (1998) 86–88.

71. R. A. Wrede. *Finsk Tidskrift* 1905, 351–352.

72. M. G. Schybergson *Finsk tidskrift*, Senare halfåret 1905, 379–380.

73. Pelko olikin aiheellinen: ruotsinkielisten valta-ase ma mureni. Ks. O. Seitkari 34–36, 44.

74. M. G. Schybergson *Finsk Tidskrift* 1906, Förra halfåret 10, 12.

75. R. F. von Willebrand, *Finsk Tidskrift*, Förra halfåret 1907, 9–10, 21. Nimimerkki H. *Finsket Tidskrift* 1907, Senare halfåret, 248.

sa, joka valitsi ymmärtämättömyyttään vertaisiaan eduskuntaan. Vanhaa hyvää aikaa edusti talonpoikaissäädyn sivistys ”joka ei ehkä ollut kirjatietoja ja salonkitottumusta, mutta, jossa oli hyvien tapojen ja (...) käytännöllisen elämänviisauden ja sopusointuisen maailmankatsomuksen leima.” Tämänkaltaisen sivistyksen edustajia oli enää eduskunnassa harvoja. Lisäksi puoluevastakohdittien katsottiin jyrkentyneen ja puolueiden katsottiin olevan toisilleen enemmän vieraita kuin entisten säätyjen. Lisäksi edustajistosta puuttui muutenkin kansan paras aines eli ruotsinkieliset.⁷⁶

Vanhat hyvät ajat, säätyvallan aika olisivat olleet usean ruotsinkielisen sivistyneen mieleen enemmän, kun taas kansa vallassa oli kaiken pahan alku ja juuri. Konservatiivisten piirien edustajat katsoivat itse olevansa parhaita mahdollisia vallankäyttäjiä. He eivät pitäneet itseään poliitikkoina saati siten minkään luokan edustajina. He katsoivat olevansa pätevyiden edustajia ja ennen kaikkea yhteisen edun ajajia.⁷⁸

Ruotsinkielisten sivistyneiden näkemyksissä tulivat esiin pahimmat epäilykset kansaa kohtaan. Tämä onkin ymmärrettävää siinä mielessä, että suomenkielinen, sosiaalidemokraatteja äänestävä kansa oli paha uhka ruotsalaisten omalle asemalle.⁷⁹ Vesa Vareksen mukaan perittyä valtaa ja statusta puolustetaan yleensä oikeistolaisemmin kuin saavutettua.⁸⁰ Näin ollen, jos tämä ”oikeistolaisuus” on ruotsalaisten edustamaa konservatiivisuutta, antaa näkemys valaistusta asiaan.

Finsk Tidskriftistä ruotsinkielisten päätehtäväksi määriteltiin taistelu sosialistista ohjelmaa vastaan, erityisesti sen sisältämän herravihan vuoksi. Yhtenäisyyttä kaikkien ruotsinkielisten kesken katsottiin tarvittavan samoin kaikkien yhteiskuntaluokkien yhteisiä ponnisteluja, mutta ei sosiaalidemokratian nimissä. Ruotsalaisen puolueen päätehtäväksi nähtiin myös maalaisväestön kohottaminen ja turvaaminen, jotta sivistynyt luokka säilyy ja kasvaa.⁸¹ Ruotsinkielisten keskuudessa olikin herännyt eduskunnan uudistusta suunniteltaessa ajatus kansanpuolueesta, joka tehokkaasti osallistuisi demokraattiseen eduskuntatoimintaan ja

vaatisi työväen ja tilattoman väestön aseman parantamista. Koska uudistus kumosi vanhan ruotsalaisen puolueen vallan perusteet, käännettiin maalaisväestön puoleen. Ruotsin kielen aseman ajaminen tuli aiempaa keskeisemmäksi, koska se oli ainoa asia, joka yhdisti yläluokkaa ja maalaisväestöä. Ruotsalaisuuden korostaminen ylipäänsä tuli kaikin puolin aiempaa keskeisemmäksi.⁸² Ruotsinkieliset alkoivat nojautua kansaan (maaseutuväestöön) fennomaanien tavoin vain muutama kymmenen vuotta myöhemmin.

Suomenkielisellä puolella luotettiin edelleen maataviljelevään väestöön ja sen vaikutusvallan eduskunnassa katsottiin olevan isänmaan poliittisen rauhan ja yhteiskunnallisen edistyksen kannalta tuiki tarpeellista.

76. R. A. Wrede (1913) 'Vaikutelmia yksikamarisesta eduskunnasta', teoksessa *Murrosajoilta. Muistoja ja kokemuksia I*. Porvoo: WSOY, 41, 47–48, 51. R. F. von Willebrand. *Finsk tidskrift*. Senare halfåret. 4–11. G. G. Rosenqvist (1913) 'Sosialismi yksikamarissa', teoksessa *Murrosajoilta. Muistoja ja kokemuksia I*. Porvoo: WSOY, 234.

77. Monet kaupunkien ylempiin yhteiskuntaryhmiin kuuluvat suomanruotsalaiset pitivätkin itseään ainoana sivistyneenä ryhmänä Suomessa. Erik Allardt & Christian Starck (1981) *Vähemmistö, kieli ja yhteiskunta: Suomenruotsalaiset vertailevasta näkökulmasta*, Juva: WSOY, 159.

78. Vares (1998) 65–66.

79. Vrt. Matti Klinge (1969) 'Suomen kansallisuusliikkeiden sosiaalisista suhteista', *Historiallinen Aikakauskirja* 67. 204 ja Klinge (1968) 359. Pian rotuajattelulla alettiin puolustaa ruotsinkielistä väestönsosaa. Germaanismi sai huomattavan jalansijan ruotsinkielisen ylioppilasnuorison piirissä: mietiskelevät, synkkämieliset suomalaiset olivat tässä näkemyksessä alemmalla tasolla kuin yritteliäät germaanit. Klinge (1983) 107. Kemiläisen mukaan Suomen ruotsalaiset useimmiten katsoivat kuuluvansa germaaniseen rotuun ja olevansa lähempänä ruotsinmaalaisia kuin maansa suomenkielisiä asukkaita. Aira Kemiläinen (1994) *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotteteoriat ja kansallinen identiteetti, Historiallisia tutkimuksia* 177, Helsinki: SHS, 225.

80. Vesa Vares (1998) *Kuninkaantekijät. Suomalainen monarkia 1917–1919. Myytti ja todellisuus*, Juva: WSOY, 94. Ruotsalainen kansanpuolue edusti Vareksen tarkastelussa vuoden 1918 valtiomuototaistelussa perittyä valtaa ja vanhasuomalaiset saavutettua.

81. M. G. Schybegson *Finsk Tidskrift*, Förä halfåret 265–266. C. G. Estlander *Finsk Tidskrift* 1906, Senare halfåret 1906, 112.

82. Seitkari (1958) 36. Matti Klinge (1968) *Ylioppilaskunnan historia III*, Helsinki: WSOY, 354, Gorän von Bonsdorf (1956) *Svenska Folkpartiet. Bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917*, Helsingfors: Söderström, 221, 224.

Vaikutusvallan katsottiin olevan riippuvainen, ei niinkään äänimäärästä vaan siveellisestä kunnosta, tietomäärästä, ja kyvystä ottaa osaa henkiseen työhön. Maalaisilla ei välttämättä vielä ollut tarpeellisia kykyjä, joten talonpojista olisi saatava sivistyneempiä.⁸³ Talonpojat olivat edelleen maan turva, heistä koostui kuitenkin se luotettavaksi tiedetty kansa. Eduskunnan jäsen tohtori J. K. Paasikivi arvioi, ettei kuitenkaan ollut aivan varmaa, että pienviljelijäluokka pysyisi erossa sosialismista. Koko yhteiskunnan etu vaati hänen mielestään, että ristiriidat maanomistajien ja torppareiden väliltä poistettaisiin. Maanviljelijäluokkaa tuli vahvistaa lisäämällä maanomistajien määrää, tämä väestö oli kuitenkin rauhallinen ja yhteiskuntaa koossapitävä aines. Jos maakysymys jäisi retuperälle, edistettäisiin kumouksellisten oppien juurtumista ja järkytettäisiin yhteiskuntaolojen perustuksia.⁸⁴

Laillisuutta ja laillista toimintaa peräänkuulutettiin myös. Tärkeintä oli Suomen eheys ja sen itsemääräämisoikeus. Näiden takia oli koko Suomen, sen eri luokkien ja kielialainesten, sulauduttava yhdeksi kansakunnaksi. Kansan katsottiin kypsyneen vapauteen ja kansanvaltaan. Tämä ilmeni siten, että kansa osasi ajaa asioitaan laillista tietä ja se itse pystyi parhaiten määräämään asiat, joita tulee ajaa. Lisäksi arveltiin, että kansa on kypsynyt, jos sen kansalaiset voivat odottaa, että sen toiveet toteutetaan eduskunnassa laillisessa järjestyksessä. Vain pysymisen laillisessa ja rauhallisessa järjestyksessä katsottiin edistävän kansanvallan täydellisempää toteutumista.⁸⁵

Toisaalta kansan katsottiin kypsyneen, mutta kuitenkin vähän taidettiin epäillä, pystyykö kansa sittenkään toimimaan laillisessa järjestyksessä vai turvautuuko se muihin keinoihin. Ideologinen pakkousko kansaa oli oltava ja pelko sen mahdollista väkivaltaistakin toimintaa kohtaan peitettiin toimintaohjeiden (laillisen toiminnan) taakse. Vanhasuomalaisen näkemyksen mukaan kansa muodosti poliittisen joukkovoiman, joka yhdistyessään samojen tunnusten alle oli poliittisen voiman lähde. Uskossa tavalliseen kansaan yhdistyi vanhasuomalainen historianfilosofinen käsitys: kansallisuusaat-

teen kehittyminen päämääräänsä ei voinut toteutua ilman kansan myötävaikutusta.⁸⁶ Kansaa tarvittiin edelleen historian subjektiksi, toimimaan kansallisen asian puolesta, mutta mieluiten sivistyneistön määrittelemällä tavalla.

Sivistyneistö ja kansa

Kansalla ja sen merkityksen pohdiskelulla oli, ainakin vuoteen 1917 saakka, tärkeä sijansa sivistyneistön kirjoittelussa ja näin ollen myös ajattelussa. Vaikka kansaan edelleen saatettiin suhtautua opettavaisesti ja ohjailevasti, tosiasia oli, että eduskunta-uudistus oli tehnyt mahdolliseksi kansan oman päätöksenteon omien edustajiensa valinnassa. Näin ollen kansasta, tai kaikista äänioikeutetuista, oli tullut tässä mielessä konkreettinen subjekti.

Tämä ei suinkaan ollut kaikkien sivistyneiden mieleen. Kansallinen eheys ja koko tulevaisuus saattoi olla vaarassa, jos kansa ajaisikin häpeämättömästi omia etujaan piittaamatta sivistyneistön ohjeistuksesta. Vanhasuomalaisella puolella luotettiin edelleen eniten kansaan. Taustalla oli olemassa vielä jossain se aiempi myyttinen näkemys kansasta, jonka edut kävivät yksin koko kansakunnan etujen kanssa, eikä kansa edes halunnut muuta.

Valvojan piirissä käsitys kansasta oli 1910-luvulla muotoutumassa enemmän käsittämään koko kansan eikä vain sen laajan rahvaan. Näissä näkemyksissä saatettiin todeta, ettei kansaa enää voitu ohjata kansanvalistuksella tai muulla sivistyneistön opastuksella; aika oli ajanut tällaisen ohi. Sen sijasta oli pyrittävä voimistamaan kansallista yhtenäisyyttä ja eheyttä.

Ruotsinkielinen sivistyneistö suhtautui hyvin viileästi kansaan ja kansanvaltaisuuteen. Taustalla oli oman aseman menetyksen pelko kaiken suomalaiskansallisen johdosta. Ruotsinkieliset alkoivat korostaa omaa ruotsalaista identiteettiään vetoamalla myös rotuteorioihin. Ruotsinkielisten eristäytymispyrkimys vaaransi näin kansallisen yhtenäisyyden.

Aiempaa näkyvämpi sitoutuminen puoluisiin ja tapaan ajaa ensisijaisesti omien kannattajiensa etuja, johon myös aikalaiset

kiinnittivät runsaasti huomiota, osoittaa ehkä selvemmin jonkinlaista muutosta poliittisessa kulttuurissa. Vastakohtaisuudet asioiden hoitamiseen liittyvistä näkemyksistä jyrkkenevät ja oikeastaan niiden voi sanoa kaksinaapaistuneen.

Eniten pelättiin luokkataistelua, jonka sosiaalidemokraatit ottivat ohjelmistonsa. Olivatko kysymyksessä erityisesti erilaiset käsitykset vallankäytöstä ja siitä kenen etuja piti ajaa? Suomalaisten puolueiden ja ruotsalaisen puolueiden jäsenet katsoivat, että he itse ajoivat kaikkien yhteistä etua ja että vain sosiaalidemokraatit ajoivat omaa etuaan. Toisaalta myös sosiaalidemokraatit katsoivat itse ajavansa kaikkien yhteistä etua. Kyseessä oli konservatiivien, vanhan järjestelmän ja uuden kohtaaminen, jossa kuitenkin kumpikaan ei päässyt erityisesti voitolle vaan molemmat muokkasivat toisiaan. Näin ollen käsitys kansasta ei lopulta kokenut mullistavaa muutosta, vaan se saattoi säilyä yhtä monikäyttöisen epämääräisenä kuin ennenkin.

Sivistys- ja valta-asioista näkemyksensä ilmaisseet olivat iältään yli viidenkymmenen. Tämä seikka selittää osaltaan mielipiteiden laatua, samoin kuin asiasta keskustelleiden vakiintunut ja varmasti arvostetukin, yhteiskunnallinen asema. Omasta asemasta ja vanhoista hyvistä ajoista halutaan tällaisessa ikäryhmässä pitää tiukka ote

ja asioihin suhtaudutaan mielellään aiemmin muodostettujen käsitysten perusteella, eikä niitä kovin helposti aleta arvioimaan uudelleen. Näin ollen tarkastelun kohteena tässä on ollut konservatiivinen ”vanha sivistyneistö”. Samanlaisia näkemyksiä oli tosin nuoremmallakin polvella, mikä tuli näkyviin kirjallisuusarvosteluissa.

Konservatiivinen ajattelu onkin tyyppillisesti sukupolvesta toiseen jatkuva. Lisäksi sen edustajilla on asema, jota useimmiten voi nimittää hegemoniseksi. Näin ollen sekä ajatussuuntaa että sen edustajia vastaan on vaikea nousta kovin menestyksellisesti.⁸⁷ Monet arvostukset ja näkemykset, jotka tulivat esiin tarkastelujaksolla, olivat myöhemmin kansalaissodan jälkeen osa valkoisen Suomen ideologiaa. Suomalaisen talonpojan pitkä ja perinteikäs voittokulku ei ollut vielä päättynyt, kuten ei myöskään jaottelu sivistyneistöön ja kansaan, missä sivistyneistö on aina kansaan nähden ylempi.

83. Hannes Gebhard, *Aika* 1907, 251–252, 254, 258.

84. J. K. Paasikivi, *Aika* 1907, 172, 174–175.

85. E. N. Setälä, *Valvoja* 1907, 139.

86. Salokorpi (1988) 53.

87. Vrt. Hannu Soikkanen & Vesa Vares (1998) 'Sukupolvi selittäjänä Suomen historiassa', *Historiallinen Aikakauskirja* 96, 38–40, 43–45. Kansalaissodan jälkeen nousi vapaussotasukupolvi, jolle taas olivat vieraita monet ajatukset, jotka edeltäneelle suurlakkosukupolvelle olivat tärkeitä.

YUKO ISHINO – KAUKO LAITINEN

Tarustot kansakunnan historian palveluksessa

Japanilais-suomalaista vertailua¹

Kalevala ja japanilainen Nihonshoki poikkeavat toisistaan niin syntyajan, kokoamistavan kuin sisällönkin osalta. Historioitsijan arvovallalla Jalmar Jakkola ja Kiyoshi Hirazumi käyttivät kuitenkin kumpikin omilla tahoillaan niitä hyvin samantyyppisesti oman aikansa ”kansallisen tehtävän” edistämiseen. Molemmat pyrkivät luomaan uuden historian tulkin, joka toimisi kansakunnan yhtenäisyyden pohjana ja identiteetin vahvistajana. Historioitsijoita vertailee tokiolaisen Tsudan yliopiston tutkija Yuko Ishino. Vertailun taustalla on Japanissa parhaillaan meneillään oleva ”historiatietoisuusdebatti”, jonka esittelee dosentti Kauko Laitinen.

■ *Historiallisen Aikakauskirjan* 100-vuotisjuhlanumerossa (1/2003) pohdittiin historian tutkimuksen kansallista ja poliittista tehtävää. Japanissa on jo pitempään käyty keskustelua ns. ”historiatietoisuuskysymyksestä” (*rekishi ninshiki mondai*) eli siitä, mitä kansalaisten sopii tietää omasta historiaan. Japanin ulkopuolella, etenkin muissa Itä-Aasian maissa, on kritisoitu japanilaisten koulujen oppikirjoja riittämättömästi maan militaristisen menneisyyden kuvauksesta.

Keskustelu on innoittanut myös japanilaiset tutkijat vertailemaan oman maansa historiankirjoitusta muihin maihin. Tämänkin vuosikymmenien taakse palaavan japanilais-suomalaisen vertailun on tehnyt ajan-kohtaiseksi Japanissa meneillään oleva historian uudelleenarviointi, jonka keskeisenä kysymyksenä on edelleen se, mitä maan historian oppikirjoissa saa kirjoittaa.

Vuonna 1965 japanilainen historian pro-

fessori Saburō Ienaga haastoi maansa opetusministeriön oikeuteen sillä perusteella, että hänen mielestään ministeriön ylläpitämä koulujen oppikirjojen esitarkastuspakko rikkoii maan perustuslakia. Oppikirjojen esitarkastuslautakunta oli aiemmin hylännyt Ienagan koulujen historian oppikirjan käsikirjoituksen ”liiaksi sodan varjopuolia kuvaavana”. Kaksi vuotta myöhemmin Ienaga laajensi haastettaan syyttämällä ministeriötä mm. Japanin kansakunnan keisarillista alkuperää koskevan myyтин sallimisesta oppikirjoissa historiallisen totuuden veroisena. Vuonna 1986 Ienaga jätti vielä uuden haasteen ministeriötä vastaan sillä perusteella, että esitarkastuskomitea oli vuoden 1982 tarkastuksessa vaatinut Ienagaa korvaamaan käsikirjoituksessaan mm. maininnan ”hyökkäyksestä” (*shinryaku*) Kiinaan termillä ”eteneminen” (*shinshutsu*). Japanin korkein oikeus antoi päätöksensä Ienagan nostamiin syytteisiin vuonna 1977 – tällöin oli kulu- nut peräti 32 vuotta ensimmäisen haasteen jättämisestä. Siinä Ienaga historioitsijakollegooneen ja kymmeneen tuhansiin nousevi- ne muine tukijoineen saivat osittaisen voi- ton oikeuden velvoittaessa hallitusta se- kaantumaan oppikirjojen opetussisältöihin niin vähäisessä määrin kuin mahdollista. Oikeus säilytti kuitenkin oppikirjojen en- nakkotarkastusoikeuden.

Oikeusprosessi Japanin valtiota vastaan sai aikaan muutoksia maan historian oppi- kirjojen sisällössä jo ennen oikeuden pää- töstä. 1990-luvun puolivälissä tavallisimmin käytössä olleet oppikirjat sisälsivät viittauksia japanilaisvastaiseen liikkeeseen Japanin miehittämässä Koreassa, keisarillisen Japa- nin armeijan Nankingissa 1937 toimeenpa- nemaan joukkosurmaan, japanilaisjoukko- jen paikallisiin seksiorjiin ja lääketieteelli- siä testejä sotavangeilla tehneeseen yksik- kö 731:een.

Japanin sodanjälkeiset historian oppikir- jat sivuuttivat vuosikymmenten ajan maan militaristisen menneisyyden pintapuolises- ti. Oppikirjojen sisältö oli tuolloin lähinnä tutkijoiden akateemisen kiinnostuksen koh- de vailla yleisempää mielenkiintoa, kansain- välisestä huomiosta puhumattakaan. Vasta kun opetusministeriö vuonna 1982 vaati

mantereelle tapahtuneen ”hyökkäyksen” pehmentämistä ”etenemiseksi” professori Ienagan käsikirjoituksessa, alkoi oppikirjakysymyksen politisoituminen ja kansainvälistyminen, mitä vielä vahvisti 1985 pääministeri Yasuhiro Nakasonen vierailu sodassa kuolleille – myös sotarikollisille – omistetussa tokiolaisessa Yasukuni-temppelissä. Muutkin konservatiivista Liberaalidemokraattista puoluetta edustavat pääministerit ovat jatkaneet Nakasonen aloittamaa käytäntöä protesteista huolimatta. Japanissa useat oppositiopuolueet ja erilaiset kansalaisryhmät ovat käyttäneet oppikirjakysymystä omiin tarkoituksiinsa kiinnittämällä ulkovaltojen hallitusten ja median huomiota asiaan ja pyytämällä niiltä kannanottoja asiaan. Ulkomaisia mielenilmaisuja ei olekaan ollut vaikea saada, mutta ennen kaikkea on kuitenkin kyse Japanin sisäisestä keskustelusta, jossa on hyödynnetty kansainvälisiä reaktioita.

Oppikirjakysymyksen politisoituminen on näkynyt myös oppikirjamarkkinoilla. Esitarkastuksesta huolimatta kirjojen sisällöt ovat vaihdelleet melkoisesti. Konservatiivista historianäkemystä edustava kirjoittajaryhmä sai vuonna 2001 luvan julkaista ns. *Uuden historian oppikirjan* (Atarashii rekishi kyōkasho), jossa paljolti vaiettiin Japanin sotaisesta menneisyydestä. Siinä myös esiteltiin Japanin keisarikeskeinen syntylegenda historiallisena tosiasiana ja perusteltiin Japanin hyökkäyksiä naapurimaihin toimiksi, joiden tarkoituksena oli Aasian ”vapauttaminen”. Laajat protestit paitsi Japanissa myös Kiinassa ja molemmissa Koreoissa (niiden hallitukset mukaan lukien) vaikuttivat kuitenkin kansalaismielipiteeseen Japanissa niin, ettei kyseistä oppikirjaa ole juurikaan tilattu kouluihin.

Oppikirjakysymyksen kansainvälistymiseen on myötävaikuttanut kylmän sodan päättymisen jälkeinen mielipideilmaston vapautuminen Manner-Aasiassa. Perinteisesti Kiinan, Korean ja Kaakkois-Aasian maiden hallitukset eivät ole puuttuneet japanilaisten omaan historiankirjoitukseen – sotakorvauksistakin Mao Zedong ja Zhou Enlai päättivät 1972, ettei Kiinan hallitus vaadi niitä Japanilta, koska tärkeintä oli

maiden suhteiden normalisointi ja kehittäminen. Japani on kuitenkin pyrkinyt hyvittämään mennyttä myöntämällä Aasian maille varsin avokätisesti virallista kehitysapua. Kylmän sodan päättyessä 1980-luvun lopulla Japanin miehitysvallasta aikoinaan kärsineiden Aasian maiden yksityiset kansalaiset ja heitä edustavat järjestöt kuitenkin alkoivat vaatia korvauksia Japanin valtiolta. Japani on suhtautunut vaatimuksiin nihkeästi, vedoten mm. siihen ettei nykyinen Japani ole vastuussa keisarillisen Japanin armeijan teoista. Media ja kansalaisjärjestöt eri Aasian maissa ovat tällöin kiinnittäneet huomiota siihen, ettei japanilaisissa historian oppikirjoissa ole edelleenkään otettu selkeästi etäisyyttä militarismin ajan tapahtumiin. Etenkin Kiinassa, Koreassa ja yhä enemmän myös Kaakkois-Aasiassa on katsottu, etteivät Japanin nykyiset historian oppikirjat anna riittävän todenmukaista kuvaa keisarillisen Japanin sotajoukkojen toiminnasta niiden miehittäessä suurta osaa Itä- ja Kaakkois-Aasiasta 1930-luvun lopulta aina Tyynenmeren sodassa tapahtuneeseen Japanin antautumiseen 1945 saakka. Japanin hallituksen vastuuta on omiaan korostamaan se seikka, että historian oppikirjat ovat edelleenkin Japanin opetus- ja tiedeministeriön kerran neljässä vuodessa tapahtuvan ennakkotarkastuksen alaisia ja siten edustavat maan virallista, konservatiivisena pidettyä historiantulkintaa. Japanin hallitukset ovat toistaiseksi olleet haluttomia puuttumaan oppikirjojen tarkastuskäytäntöön.

Historian oppikirjoja koskeva debatti ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö Japanista – jota on kuitenkin pidettävä Itä-Aasian yhteiskunnista demokraattisimpana – löy-

1. Tämä Yuko Ishinon artikkeli pohjautuu Ishinon kahteen aikaisempaan samaa aihepiiriä käsittelevään tutkimukseen: Ishino (2003), 'Myth and History: Comparative Study on Historians of Japan and Finland around World War II', julkaisematon käsikirjoitus, 13 s. ja Ishino (2002), 'Rekishi gakusha Yarumari Yākkora no shōgai to Karewara kenkyū' (Historiantutkija Jalmari Jaakkolan elämä ja Kalevalan tutkimus), *Balto-Scandia*, vol. 12, no. 19. Artikkelin suomenkielisestä asusta vastaa Kauko Laitinen, joka on tekijän luvalla tiivistänyt ja editoinut tekstiä sekä lisännyt alkuun historian uudelleenarviointia Japanissa käsittelevän johdannon.

dy myös militarismin aikaa esittelevää kirjallisuutta. Varsinainen tilinteko menneisyyden osalta on silti vasta edessäpäin. Maan johtoasemissa on vielä viime aikoihin asti ollut sotaa edeltävän sukupolven edustajia, jotka eivät kaikki ole suinkaan olleet henkisesti valmiita tunnustamaan maansa tappiota Tyynenmeren sodassa. Uusi sukupolvi ei ole tähän sidottu, vaikka Japanin lähihistoria edelleen herättää poliittisia intohimoja niin Japanin sisällä kuin ulkopuolellakin.

Tutkija Yuko Ishino tokiolaisesta Tsudan yliopistosta kuuluu uuden sukupolven japanilaisiin tutkijoihin, jotka ovat aloittelemassa historian uudelleen arviointia. Varsinaisesti Ishino on politiikan tutkija, joka on kiinnostunut kulttuurin ja politiikan suhteesta kansainvälisen politiikan tutkimuksessa. Hänen ohjaajanaan on toiminut Suomessakin hyvin tunnettu professori Hiroshi Momose. Ishino on aiemmin tutkinut Kaarle Krohnin *Kalevala*-tulkintoja ja tekee parhaillaan väitöskirjaa *Kalevalan* käytöstä suomalaisessa kansallisvaltioideologiassa. Ishino on myös vertaillut kahta samoihin aikoihin elänyttä historian tutkijaa, japanilaista Kiyoshi Hiraizumia ja Jalmari Jaakkolaa, joilla molemmilla oli hyvin vahva näkemys historiantutkimuksen kansallisesta tehtävästä ja jotka kirjoituksissaan hyödynsivät maittensa kansallisia tarustoja, *Nibonshokia* ja *Kalevalaa*.

Nihonshoki Japanin keisarivallan perusteluna

Nibonshoki (Japanin aikakirjat) syntyi keisarihovin toimeksiannosta vuonna 720 tarkoituksena osoittaa Japanin poliittista mautia Kiinalle ja Korealle.² *Nibonshokia* alettiin kuitenkin ajan mittaan pitää kansakunnan historiana siitä huolimatta, että noin puolet siitä on selvästikin epähistoriallista, mytologista ainesta. Tähän kuuluu mm. kuvaus keisarisuvun alkuvaiheista. Japanin keisarisuvun katsotaan olleen vallassa vuodesta 660 eKr, jolloin auringonjumalatar Amaterasusta polveutuva keisari Jimmu perusti Japanin. Historiallisesti Japanin nykyisen keisarisuvun vallassaolo on todennettavissa kiinalaisten lähteitten perusteella

vasta 500-luvulta jKr. lähtien. *Nibonshokin* tarustoa hyödynsi etenkin Edo-kaudella (1603–1867) kukoistanut *kokugaku*-ajatussuunta. *Kokugaku* ("kansallinen oppineisuus") pyrki klassisen kirjallisuuden avulla todistamaan "japanilaisuuden hengen" olemassaolon jo ennen konfutselaisuuden ja buddhalaisuuden saapumista mantereelta. *Kokugakulle* sopi hyvin keisarivallan keskeisyyttä Japanin historiassa painottava käsitys. Ajatussuunnan vaikutuksesta keisari-instituution asema vahvistui merkittävästi Meiji-restauraatiossa (1868).³ *Kokugakulla* on Japanissa kannatusta tänäkin päivänä ja myös sen akateemisissa piireissä on henkilöitä, jotka pitävät *Nibonshokia* kaikilta osin historiallisesti luotettavana.

Meiji-kauden (1868–1912) jälkeen *Nibonshokin* seuraava poliittisen arvostuksen kausi ajoittui Tyynenmeren sotaan (1941–45), jolloin Japanin valtiollinen sensuuri tarkoin valvoi keisarikultin loukkaamattomuutta. Kun tunnettu japanilainen historioitsija Sōkichi Tsuda oli vuonna 1940 kyseenalaistanut tutkimuksissaan *Nibonshokin* ensimmäisten lukujen historiallisuuden ja osoittanut älymystön kirjoittaneen teoksen poliittisia tarkoituksia varten, Tsuda ja hänen kirjojensa kustantaja Shigeo Iwanami tuomittiin kahta vuotta myöhemmin keisariperheen halventamisesta kahdeksi vuodeksi vankeuteen ja samalla Tsudan teokset määrättiin vedettäväksi pois myynnistä. *Nibonshokin* kriittistä arviointia ei siis sallittu. Toisaalta osalle Japanin älymystöä keisarikeskeinen historisismi sopi: se hyväksyi *kokugakun* kansallismielisen ideologian ja sen näkemystä kutsuttiin keisarivaltiokeskeiseksi historiakäsitykseksi (*kōkokushikan*). Tämän koulukunnan keskeinen edustaja oli Kiyoshi Hiraizumi.

Kiyoshi Hiraizumin hengellisesti hyvä keskiaika

Kiyoshi Hiraizumi, yksi Japanin tunnetuimmista keskiajan historian tutkijoista, syntyi 1895 Hakusan-shintotemppelin ylipapin perheeseen. Pappuus periytyi isältä pojalle tässä pohjoisjapanilaisen Fukuin läänin Heisenji-kylässä sijaitsevassa pyhätössä. Hiraizumin ajatteluun vaikutti suuresti hänen

sukunsa ja hän tutustui jo varhain kotipaikkakuntansa historiaan. Myös ajalle tyypillinen sotilaallinen kasvatusta vaikutti hänen ajatteluunsa. Vuonna 1915 hän pyrki Tokion keisarilliseen yliopistoon opiskelemaan Japanin historiaa, jossa pian erikoistui keskiaikaan.

Yliopistossa Hiraizumi ryhtyi johtamaan oikeistolaisista opiskelijayhdistystä nimeltä Kōkoku dōshikai ("Valtakunnan elvyttämisen toveriseura"), joka suhtautui hyvin kriittisesti meneillään olleen Taishō-kauden (1912–26) demokratiakokeiluun. Häntä järkytti erityisesti se myönteinen huomio, jota Venäjän lokakuun vallankumous nautti Japanissa. Paitsi Venäjän tapahtumat myös Japanissa vuonna 1910 Meiji-keisariin kohdistunut murhayritys vaikuttivat ratkaisevasti Hiraizumin historianäkemykseen.⁴ Vuosi lokakuun vallankumouksen jälkeen Hiraizumi valmistui yliopistosta. Noihin aikoihin marxismilla, demokratialla ja liberalismilla oli vetovoimaa intellektuellien, opiskelijoiden ja työläisten keskuudessa.⁵ Hiraizumi lähinnä inhosi kyseisiä aatteita.

Valmistuttuaan Hiraizumista työskenteli lehtorina kirjallisuuden laitoksella ja vuonna 1926 ilmestyi hänen väitöskirjansa *Chūsei ni okeru shaji to shakai tono kankei* (Buddhalaisten ja shintolaisten temppelien suhteet yhteiskuntaan keskiajalla). Kun samanaikaisesti ilmestyi myös teos *Chūsei ni okeru seishin seikatsu* (Hengellinen elämä keskiajalla), häntä alettiin pitää lupaavana keskiajan historian tutkijana. Väitöskirjassaan hän vertaili yhteiskunnasta vetäytymisen kohteita (*saks. Asyl*) Saksassa, Ranskassa ja Englannissa vastaaviin Japanissa ja tuli siihen johtopäätökseen, että keskiajan eurooppalaiset luostarit muistuttivat tässä suhteessa hyvin paljon Japanin buddhalais-temppeleitä ja shintopyhäkköjä. Opinnäytteensä ensimmäisessä luvussa hän määritteli Japanin keskiajaksi vuodet 1156–73.⁶ Tuolloin keskiaikana pidettiin yleisesti vuosien 1183 (tai 1185) ja 1616 välistä aikaa. Hiraizumi halusi tarkentaa keskiajan ajoitusta siten, että samurailuokan merkitys korostui siinä. Kun Euroopan historiassa ylenkatsottiin keskiaikaa, Japanissa jälkimmäisellä oli hänen mukaansa suuri merki-

tys. Hiraizumin mielestä papiston olisi varhaiskeskiajalla pitänyt johtaa kansan kasvatamista, mutta oppimattomuudellaan ja siitä johtuvalla moraalaisella rappeutumisellaan se aiheutti Japanin heikkoudentilan. Tilanne korjautui myöhäiskeskiajalla, jolloin samurailuokka nousi valtaan ja maan henkisen ryhdistäytyminen tapahtui soturietiikan pohjalla.⁷

Vanhastaan Japanin historiankirjoituksessa keskiajan katsottiin muodostavan pohjan maan oman kulttuurin kehitykselle. Hiraizumi halusi, että maan keskiaikainen hengellisyys toimisi pohjana paitsi uuden ajan kulttuurihistorialle myös poliittiselle historialle.⁸ Hänen väitöskirjastaan ilmenee, että hänellä *Nibonshoki* toimi Japanin vanhanajan historiana.⁹ Hiraizumille Japanin alkuperä oli – *Nibonshokin* mukaisesti – yhtä kuin keisari Jimmun aikakausi.

Vuonna 1926 Hiraizumi julkaisi kolmannenkin teoksen nimeltä *Waga rekishikan* (Historianäkemyksemme). Siinä hän sel-

2. *Nibonshoki* toimitettiin prinssi Tonerin määräyksestä. Siinä on kaikkiaan 30 lukua ja se on kirjoitettu klassisella kiinan kielellä. Se kattaa Japanin historian "jumalten aikakaudesta" keisarinna Jiton valtakauteen 690–697 saakka.

3. Meiji-perustuslain artiklojen I ja III katsotaan pohjautuvan *Nibonshokiin* ja muihin Japanin klassisiin narratiiveihin. Artiklan I mukaan Japanin keisarisuvun tulee hallita Japanin keisarikuntaa katkeamattomana sarjana ikuisesti. Artikla III korostaa keisarin pyhyyttä ja koskemattomuutta.

4. Maan johtava sosialisti Shūsui Kōtoku teloitettiin yhdessä 24 muun sosialistin kanssa yrityksestä salamurhata Meiji-keisari. Toshiaki Wakai (1999) 'Hiraizumi Kiyoshi ni okeru ningei keisei' (Kiyoshi Hiraizumin luonteen muotoutuminen), *Seiji keizai shigaku*, vol. 397 (September 1999), 11.

5. Shōichi Matsuo (1977), 'Hiraizumi no rekishikan: senzen sengo no kōkokushikan no ichitenkei' (Hiraizumin historianäkemykset: sotaa edeltävien ja sodan jälkeisten imperiumikeskeisten historiakäsitysten yksi malli), *Nibon fashizumushi ron* (Näkökulma japanilaisen fašismin historiaan), Tokyo: Hosei University Press, 241–243. Matsuo mukaan Hiraizumin kritiikki demokratiaa painottavaa historiakäsitystä kohtaan perustui samoihin näkökohtiin kuin saksalaisen Edward Meyerin moderniin historiaan kohdistama arvostelu.

6. Hiraizumi (1926) *Chūsei ni okeru shaji to shakai tono kankei*, Tokyo: Shibundo, 11–14.

7. Hiraizumi (1926) *Chūsei ni okeru seishin seikatsu*, Tokyo: Shibundo, 423–424, 493.

8. Hiraizumi (1926) *Chūsei ni okeru shaji to shakai tono kankei*, 3, 7–8.

9. Hiraizumi (1926) *Chūsei ni okeru shaji to shakai tono kankei*, 113.

keästi hyökkäsi materialistista historiakäsitystä vastaan leimaten sen epätieteelliseksi. Hän tuomitsi niinkään demokratiaa ja marxilaisuutta koskevat tuon ajan historianäkemykset pitäen niitä syllisinä Japanin sekasortoon. Uusin historiantutkimus oli hänen mielestään niinkään väärässä painottaessaan joukkojen merkitystä yksilöiden asemesta.¹⁰ Hiraizumi pelkäsi marxilaisten aatteiden leviämistä historian laitoksen opiskelijoiden keskuudessa. Marxilainen tulkinta oli tuolloin Japanissa toinen historiantutkimuksen kahdesta pääkoulukunnasta, toinen oli Ranken mukaan nimetty koulukunta. Marxilaiset painottivat kansan merkitystä historiassa ja lähestyivät yhteiskunnallisia ongelmia yhteiskuntaluokkien näkökulmasta. Hiraizumi vierasti molempia koulukuntia, mutta niistä varsinkin marxilaista.¹¹

Historioitsija keisarin ja kansallisvaltion palveluksessa

Hiraizumin hengellinen historianäkemyks kehittyi äärimuotoonsa 1930-luvulla. Hän vieraili vuosina 1930–31 Saksassa, Itävallassa, Italiassa, Ranskassa ja Englannissa, mikä vain entisestään vahvisti hänen konservatiivista, nationalistista ajatteluaan.¹² Hänen ollessaan vielä matkalla Tokion keisarillisessa yliopistossa syntyi kommunistinen lukuseura ”R.S.” (*Reading Society*).¹³ Japaniin palattuaan Hiraizumi alkoi taistella marxilaisuutta vastaan organisoiden oikeistolaisen opiskelijajärjestön *Shukōkain* (”Punaisen valon seura”) vuonna 1931.¹⁴

Hiraizumi julkaisi vuonna 1932 teoksen *Kokushigaku no kotsuzui* (Kansallisen historian ydin). Siinä hän painotti, kuinka kansakunnan historia tarvitsi tuekseen kansalaisten arvostuksen, ymmärryksen ja myötätunnon: menneisyyden suuret saavutukset syntyivät aina uudelleen kunhan ihmiset osasivat osoittaa niille arvostustaan. ”Japanin historiaa on yhtä kauan kuin Japanin henki elää!”¹⁵ Hiraizumille historiaa oli olemassa ainoastaan jaloluonteisten henkilöitten toiminnan kautta. Kun sen paremmin Japanin esihistoriallisen ajan ihmisillä kuin vierasheimoisilla ”barbaareillakaan” ei ollut tunnettuja sankareita, ei heillä ollut oikeaa historiaakaan.¹⁶ Hiraizumille varsina-

nen Japanin esihistoria ei merkinnyt mitään. Hän myös veti selkeän rajan Japanin ja muun Itä-Aasian historian välille.

Hiraizumi alkoi 1930-luvulla myös aktiivisesti osallistua politiikkaan. Hänellä oli yhteyksiä maansa sotalaivastoon, joka pyysi usein häntä kertomaan Japanin historiasta. Tätä kautta hän sai mahdollisuuden luennoida myös keisari Hirohitolle. Hän julkaisi samalla vuosikymmenellä myös useita teoksia, joissa hän kritisoi hyötyajattelua, liberalismia, demokratiaa ja marxilaisuutta samalla kun korosti lojaalisuuden ja vanhempainkunnioituksen sekä soturihengen tärkeyttä japanilaisten suojelemisessa mainituilta vahingollisilta ideologioilta.¹⁷ Hiraizumi avasi jopa kaksi yksityiskoulua 1933 opettaakseen nuorisolle keisarivaltiokeskeistä historianäkemystään.

10. Hiraizumi (1926) *Waga rekishikan*, Tokyo: Shibundo, 2–6, 16–17, 379–380.

11. Aikakauden vasemmistolaisiin historioitsijoihin kuului Goro Hani, joka kuten Hiraizumikin, oli saanut vaikutteita Bebedetto Grocelta. Mielipiteiltään Hani ja Hiraizumi olivat kuitenkin vastakkaisia ja Hani arvostelikin ankarasti Hiraizumin hengellistä historianäkemyttä. Goro Hani (1928). 'Han rekishishugi hihan' (Anti-historismin kritiikki), *Shigaku zasshi* (Historian aikakauslehti) 39:6.

12. Alunperin Hiraizumin tarkoituksena oli olla kauemmin Euroopassa, mutta hän huolestui Japanin tulevaisuudesta nähtyään Euroopan jännittyneen tilanteen ja palasi kotimaahansa. Ks. Kazuhide Uemura (2000). 'Kiyoshi Hiraizumi and Friedrich Meinecke (1)'. *Kyōto sangyō daigaku hōgakkai*, vol. 33 (February 2000); Akira Imatani (1989), 'Hiraizumi Kiyoshi no hensetsu ni tsuite: Shōwa shigaku no ichidanmen' (Kiyoshi Hiraizumia koskeva näkemyksen muutos: yksi lehti Shōwa-kauden historiankirjoituksessa), *Yokohama ichiritsu daigaku ronsō jinbun kagaku keiretsu*, vol. 40, no. 1.

13. Kommunistinen lukuseura kuului osana Kommunistista nuorisoliittoa (Kyōsan seinen dōmei), joka taas toimi Kommunistisen puolueen alaisuudessa.

14. Shukōkai keskittyi aktiiviseen propagandatoimintaan mm. lähettäen pamfletteja kaikkiin japanilaisiin lukioihin. Toshiaki Wakai (1999), 'Hiraizumi Kiyoshi ni okeru ningei keisei', 27.

15. Hiraizumi (1932) *Kokushigaku no kotsuzui*, Tokyo: Shibundo, 5. Hiraizumi oli kirjoittanut aiheesta artikkelin jo 1927.

16. Toshiaki Wakai (1999) 'Hiraizumi Kiyoshi ni okeru ningei keisei', 19–20.

17. Esim. Hiraizumi (1933) *Busbidō no fukkatsu* (Soturien elvyttäminen), Tokyo: Kinseisha; Hiraizumi (1933), 'Chūsei ni okeru kokutai gainen' (Valtiokäsite keskiajalla), *Iwanami kōza Nihon rekishi 1*, Tokyo: Iwanami; Hiraizumi (1934), *Kenmu chūkō no bongi* (Kenmu chūkōn todellinen merkitys), Tokyo: Shibundo.

Marxilaisuuden leviämistä vastustamaan Japanin valtio perusti elokuussa 1932 Kansalaisten henkisen kulttuurin tutkimuslaitoksen (*Kokumin seishin bunka kenkyūjo*), Opetusministeriön ideologiatoimiston (*Monbushō shisōkyoku*) 1934 ja Uuden koulutusreformineuvoston (*Kyōgaku sasshin shinhyōgikai*) 1935. Hiraizumi myötävaikutti kaikkien näiden elinten syntyyn. Vuonna 1935 hänet nimitettiin Tokion keisarillisen yliopiston professoriksi. Hänellä oli merkittävä vaikutusvalta armeijan, poliisikoulujen sekä yliopiston piirissä annettuun historian opetukseen.¹⁸ Hän vieraili Mantšuriassa pitäen puheen Manchukuon keisarin läsnäollessa maaliskuussa 1940. Tyynenmeren sodan alettua 1941 hänestä tuli Japanin sotalaivaston neuvonantaja.

Yhteenvetona Hiraizumin toiminnasta historioitsijana voidaan todeta, että monissa kirjoissaan hän painotti historiaan kohdistuvan hengellisen näkökulman välttämättömyyttä. Hänen historian tutkimustaan motivoivat ajankohtaiset tarpeet, kuten halu vastustaa marxilaisuuden leviämistä. Hän piti *Nihonshokia* Japanin vanhan ajan historiana jo opintojensa alusta lähtien. Hän ylläpiti näkemystään vielä sodan jälkeen, jolloin hän palasi kotipaikkakunnalleenshintopapiksi sukunsa Hakusan-pyhäkköön. Vuonna 1970, jolloin hän oli 75-vuotias, hän julkaisi nuorisolle tarkoitetun Japanin historian (*Shonen Nihon shi*).¹⁹ Teoksesta ilmenee, ettei hänen näkemyksensä Japanin historiasta ollut muuttunut mitenkään. Esipuheessa hän testamenttaa kirjansa Japanin nuorisolle: hänen toiveenaan on kehittää nuorten tietoisuutta japanilaisesta identiteetistään, jotta nämä olisivat ylpeitä maansa historiasta. Vaikka kirjassa on 729 sivua, siinä ei viitata lainkaan Japanin esihistorialliseen aikaan, vaan historia alkaa, kuten *Nihonshoki*, keisari Jimmusta. Keisarit ja samurait muodostavat kirjan sisällön, eikä keskiajan jälkeiseen aikaan viitata juuri lainkaan.

Teostensa välityksellä Hiraizumi nautti melkoista vaikutusvaltaa niin poliittisissa kuin akateemisissakin piireissä vielä toisen maailmansodan aikana. Sen jälkeen hän jäi vähälle huomiolle. Monet tutkijat suhtautui-

vat kriittisesti hänen teoksiinsa pidättäytyen puhumasta hänestä ja hänen edustamastaan historian koulukunnasta.²⁰ Hän katosi julkisuudesta, vaikka hänellä onkin ollut kannattajia. Viime aikoina kuitenkin huomiota on jälleen alettu kiinnittää Hiraizumin teoksiin myös tutkijapiireissä.²¹

Jalmari Jaakkola Suomen muinaisuutta etsimässä

Kansanperinteen tutkimuksella on ollut merkittävä rooli Suomen historian tutkimuksen kehityksessä. Yhdysvaltalainen folkloristi William A. Wilson kirjoitti vuonna 1976 ilmestyneessä teoksessaan, että ”todennäköisesti missä muussa maassa ei kansatieteen ja kansallisaatteen avioliitto ole tuottanut yhtä dramaattisia seurauksia kuin Suomessa.”²² Hän viittasi tällöin aikaan Kalevalan kirjoittamisesta toiseen maailmansotaan.

Jalmari Jaakkola syntyi Eurajoella 1885. Kuten Hiraizumi, hän oli jo lapsesta kiinnostunut kotiseutunsa historiasta. Hän kävi keskikoulun Raumalla, jonka historia myös

18. Matsuo (1977) 19–20, 273. Hiraizumin teoksia käytettiin oppikirjoina poliisikouluissa.

19. Hiraizumin kirja julkaistiin uudelleen vuonna 1979 nimellä *Monogatari Nihonshi* (Japanin historian tarina), Tokyo: Kodansha. Uusi nimi osoittaa, ettei teoksen sisältöä ole enää hyväksytty hyväksytty historiaksi. Vuonna 1997 teos ilmestyi myös englanniksi nimellä *The Story of Japan*, Mie: Seisei kaikaku.

20. Kazuo Ōkuma (1984) 'Nihon no rekishigaku ni okeru 'gaku': Hiraizumi Kiyoshi ni tsuite' ('Tutkimus' Japanin historian tutkimuksessa: Kiyoshi Hiraizumista), *Chūsei shisōbie no kōsō* (Kohti keskiajan aatehistorian ideaa), Tokyo: Meicho kankōkai (artikkeli ilmestyi alunperin 1959–60 *Kokusubi kenkyushitsu* -lehden numeroissa 7–8); Susumu Ishii (1976) uudelleenarvioi Hiraizumin keskiajan tutkimuksia ensimmäisen kerran sitten II maailmansodan päättymisen jälkeen. Yoshihiko Amino (1978), *Muen – kugai – raku: Nihon chūseki no jiyū to heiwa* (Muen – kugai – raku: vapaus ja rauha Japanin keskiajalla), Tokio: Heibonsha. Amino suhtautuu Hiraizumiin osin arvostaen, osin kriittisesti; Akira Imatani (1989), 'Hiraizumi Kiyoshi no hensetsu ni tsuite: Shōwa shigaku no ichidanmen'.

21. Tunnetuin Hiraizumin kannattaja onshintolaisen Jingū Kōgakukan Universityn entinen rehtori Takashi Tanaka. Shōichi Matsuo (1977); Ishii (1976); Imatani (1989); Takeshi Abe (1999), *Taibeiyo sensō to rekishigaku* (Tyynenmeren sota ja historia), Tokyo: Yoshio-ka kōbunkan.

22. William A. Wilson (1976) *Folklore and Nationalism in Modern Finland*, Bloomington: Indiana University Press, ix.

osaltaan innoitti häntä opiskelemaan myöhemmin Satakunnan keskiaikaista historiaa Helsingin yliopistossa. Hän alkoi tehdä väitöskirjaa filosofian laitoksella 1909 Suomen keskiaikaisesta historiasta. Hänen lähestymistapansa oli jo alunpitäen sikäli ainutlaatuinen, että hän pyrki hyödyntämään historian tutkimuksessa myös kansanperinteen tutkimuksen, maantieteen sekä kielitieteen menetelmiä.

Uransa alusta lähtien Jaakkola poikkesi historiankirjoituksen valtavirrasta, jossa hän katsoi ruotsalaisen näkökulman hallitsevan liiaksi, ainoana poikkeuksena Yrjö Koskisen kirjoitukset. Hän omaksui elämäntehdäväkseen isänmaan menneisyyden uudelleenarvioimisen itsenäisen valtion tarpeita vastaavalla tavalla. Hän päätti kirjoittaa suomalaisia varten oman Suomen historian, missä häntä auttoi hänen laaja perehtyneisyytensä Euroopan historiaan.²³

Jo ensimmäisen maailmansodan aikoihin Jaakkolan poliittinen tietous alkoi kasvaa. *Uusi Päivä* -lehdessä hän vertaili monarkiaa ja tasavaltaa toisiinsa ja katsoi edellisen sopivan Suomelle paremmin kuin jälkimmäisen.²⁴ Väitöskirjassaan *Pyhän Eerikin pyhimystraditsionin, kultin ja legendan synty* (1922) ja pian sen jälkeen ilmestyneessä teoksessaan *Pirkkalaissiikkeen synty* (1924) hän hyödynsi kotimaakuntansa Satakunnan historiallisia lähteitä. Jalmari Jaakkolalle Satakunta oli historian aarreaitta, josta löytyivät myös *Kalevalan* juuret. Hänelle Kalevala merkitsi kahta tärkeää asiaa: se tarjosi Suomelle oman Ruotsista poikkeavan muinaisajan ja se legitimoiti Suomen rajan siirtämisen itään.

Suur-Suomen perusteluina Kalevala ja Fennoskandia

Tultuaan vuonna 1923 nimitetyksi pohjoismaiden historian lehtoriksi Jaakkola puhui Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tilaisuudessa. Hänen mukaansa monet Kalevalan sankarien nimet esiintyivät suku- ja paikanniminä Satakunnassa, mikä puhui sen puolesta että nämä urhot olivat aikoinaan olleet Satakunnassa, josta sitten lähtivät Itä-Karjalaan. Puhe teki vaikutuksen paikalla olleeseen kansanrunouden tutkijaan Kaar-

le Krohniin, joka rohkaisi Jaakkolaa tutki-
maan Kalevalan alkuperää.²⁵

Alku-Kalevalan 100-vuotisjuhlavuonna 1935 Jaakkola kirjoitti useita Kalevala-aiheisia artikkeleita. *Historiallisessa Aikakauskirjassa* hän kirjoitti Kalevalan ja historian suhdetta koskevan puolivuosisataisen tutkimustyön ”melko johdonmukaisena” tuloksena olevan, että ”Kalevalan sankarirunous on perusluonteeltaan reaalinen ja historiallinen sekä synnyltään länsisuomalainen”.²⁶ Kauko Pirinen on todennut, että kyseisen Kalevalan juhlavuoden innostamina monet kansanrunouden tutkijat pitivät muinaisrunoja osoituksina sankarien aikakaudesta. Myös Jaakkolan *Suomen varhaishistoria: heimokausi ja ”Kalevalakulttuuri”* ilmestyi juuri silloin. Teos oli omistettu 1933 kuolleelle Krohnille, jonka folkloristinen menetelmä oli selvästikin tehnyt vaikutuksen Jaakkolaan. Kirjassaan Jaakkola totesi Suomella olleen esikristillisellä kaudella itsenäisen ja kehittynyt kulttuuri. Kalevala puolestaan oli todisteena muinaisen Suomen kehittyneestä kulttuurista. Pirisen mukaan Jaakkola ei ollut yksin tulkitessaan vanhat runot historiaksi, mutta hän oli muita rohkeampi analogiassaan.²⁷ Jaakkola kuitenkin poikkesi muista tutkijoista siinä, että hän pysyi näkemyksessään Kalevalan historiallisuudesta myös toisen maailmansodan jälkeen, samoin kuin siinä, että hän yhdisti Kalevalan Fennoskandian käsitteeseen todistellakseen Suomen mennyttä suuruutta.

Vuonna 1898 julkaistussa Kuolan geologista kehitystä kvartäärikaudella käsitelleessä väitöskirjassaan suomalainen maantieteilijä Wilhelm Ramsay ehdotti Suomesta, Ruotsista, Norjasta, Itä-Karjalasta sekä Aunuksen kuvernementin pohjoisosasta ja Arkangelin kuvernementin länsiosasta koostuvan alueen kutsumista Fennoskandiaksi.²⁸ Jo tätä ennen vuonna 1837 kasvitieteilijä J. E. A. Wirzén esitteli väitöskirjassaan hyvin samansisältöisesti ”luonnonhistoriallisen” Suomen rajat. Kun Itä-karjala ei kuitenkaan ollut koskaan kuulunut poliittisesti Suomeen, tällaiset rajanmäärittelyt osoittivat ekspansiivista suomalaista kansallisuusajattelua.²⁹

Jaakkola itse argumentoi jo 1926 artik-

kelissaan ”Maamme vanhoista valtarajoista” Suomen itä- ja etelärajan olevan samalla historiallinen raja Euroopan läntisen ja itäisen kulttuurivyöhykkeen välillä – näin kysymys Suomen rajoista oli relevantti myös Euroopan historian kirjoituksen näkökulmasta.³⁰ Jaakkolan mielestä Fennoskandia oli sovelias käsite kuvattaessa Suomen ja Euroopan yhteyttä, Suomen alkuperää samoin kuin perusteltaessa Suomen toiveita saada Itä-Karjala ja Kuolan niemimaa ”takaisin”.

Jaakkolan *Suomen historia* -sarjan kolmas teos *Suomen varhaiskeskiaika* ilmestyi vuonna 1938. Siinä hän painotti Suomen asemaa läntisen kulttuurin itäisenä linnakkeena.³¹ Talvisodan päätyttyä 1940 Jaakkola kirjoitti teoksen *Suomen historian ääri-
viivat*, jonka esipuheessa hän ilmoitti kirjoittaneensa teoksen huomattuaan sodan aikana, että ”laajoilla kansankerroksilla ei ollut käytettävissä nykyajan tutkimustilannetta vastaavaa, lyhyttä yleiskatsausta isänmaan historiaan”.³² Hänen kirjassaan käyttämänsä itärajakäsite perustui Fennoskandian käsitteeseen. Historiallisena todisteenä rajasta toimi Kalevala. Samoja perusteita Jaakkola käytti vuonna 1941 ilmestyneestä teoksessa *Suomen idänkysymys*.³³ Siinä Jaakkola legitimoiti Kalevalalla Itä-Karjalan valtausta:

Myöskin Itä-Karjalan vanha henkinen perintö, kuten Länsi-Suomessa syntynyt ja itään vaeltanut Kalevalarunous, jolla ei ole mitään elimellistä yhteyttä slaavilaisen kulttuurin tai maailmankatsomuksen kanssa, osoittaa kyseessä olevan itäisen karjalaisalueen henkisestikin ikivanhaksi ja kiinteäksi Fenno-Skandian ja Suomen jatkoksi.³⁴

Samanaikaisesti Jaakkola painotti Suomen yhteyksiä länteen: *Suomen historia* -sarjansa vuonna 1944 ilmestyneessä osassa *Suomen sydänkeskiaika* hän laski Suomen Kalmarin unionin neljänneksi jäsenmaaksi.³⁵

Tarustot – historian korttitaloja

Vertailtaessa toisiinsa historioitsijoita Hirazumi ja Jaakkola voidaan löytää useita samankaltaisuuksia. Molempien kiinnostus

historiaan lähti liikkeelle paikallishistorias-ta. Molemmat erikoistuiivat jo tutkimustoi-mintansa varhaisessa vaiheessa keskiajan historiaan ja pyrkivät soveltamaan itse määrittelämänsä ”keskiajan” koskemaan koko kansakuntaa. Tämä keskiajan tutkimus perustui tutkijoitien oman ajan kysymyksen-asetteluihin ja siinä kyseenalaistettiin val-litseva tutkimussuuntaus.

Hiraizami ja Jaakkola ilmaisivat huolen-sa valtakunnan tilasta. Heidän oma poliittinen näkemyksensä kuvastui tutkimukseen. Molempien tutkimuksella oli merkittävä vaikutus ei ainoastaan aikansa tieteeseen, vaan myös yleiseen mielipiteeseen ja maan-puolustukseen. Molemmat hyödynsivät tut-kimustaan poliittisessa toiminnassaan. Jaak-kola painotti Itä-Karjalan kuulumista Suo-

23. Armas Luukko (1965) 'Jalmari Jaakkola', *Suomalaista historian tutkijoita: Historiallisen Yhdistyksen juhlakirja 1890–1965*. Porvoo: WSOY, 203; Jaakkola (1917), 'Aikaisemman keskiajan kulttuuriolot', *Maailmanhistorian II osa*, vihkot 29–31.

24. *Uusi Päivä* 2–6.8.1918.

25. Puheen yhteenveto julkaistiin teoksessa *Suomi V*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1927, sarja 4 no. 3, 2, 8–10.

26. Jalmari Jaakkola (1935) 'Kalevala ja historia: Kalevalan satavuotispäivän johdosta', *Historiallinen Aikakauskirja*, 4.

27. Kauko Pirinen (1985), 'Jalmari Jaakkolan keskiajan kuva tämän hetken näkökulmasta', *Historiallinen Aikakauskirja*, 2, 116.

28. Anto Leikola (1986), *Kotikabinetti*, Porvoo: WSOY, 137–138.

29. Allan Tiitta (1994) *Harmaakiven maa: Zacharias Topelius ja Suomen maantiede*. Helsinki: Suomen tiedeseura, 151.

30. *Historiallinen Aikakauskirja*, 1926, s. 192.

31. Armas Luukko (1965), 209.

32. Jalmari Jaakkola (1949) *Suomen historian ääri-
viivat*, Porvoo: WSOY, 5.

33. Teos *Suomen idänkysymys* syntyi presidentti Risto Rydin pyydettyä 17.4.1941 Jaakkolan apua sen seikan osoittamiseksi liittolaismaa Saksalle, että Itä-Karjalan ja Kuolan alueet kuuluivat vanhastaan Suomen yhteyteen, mikä legitimoisi Itä-Karjalan miehityksen. Jaakkolan käsikirjoitus painettiin kiireellisesti saksaksi ja vasta sitten se ilmestyi suomeksi, ruotsiksi, englanniksi ja ranskaksi. Ohto Manninen (1980), *Suur-Suomen ääri-
viivat*, Helsinki: Kirjayhtymä, 234–242. Jaakkolan teosten käytöstä toisessa maailmansodassa ks. myös Ilkka Herlin, 'Linjoilla ja linjojen takana. Historioitsijat sodassa', teoksessa Pekka Ahtinen ja Jukka Tervonen (toim.) (1996) *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat: matka suomalaisen historiankirjoitukseen*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 87–92.

34. Jaakkola (1941) *Suomen idänkysymys*, 16.

35. Päiviö Tommila (1989), *Suomen historiankirjoitus-
tutkimuksen historia*, Porvoo: WSOY, 187.

meen, Hiraizumi taas keisarijärjestelmän keskeisyyttä Japanin historiassa. Käyttämällä tarustoja kansakunnan historian rakennusaineina, molemmat kytkivät omat kansakuntansa kansainvälispoliittiseen ympäristöön. Vasta äskettäin itsenäistyneelle Suomelle, samoin kuin Japanille (joka tuonaikaisen perustelun mukaan oli ”länsivaltojen mallia noudattaen” hyökännyt Kiinaan ja muuallekin Aasiaan) kansan yhtenäisyys ja kansakunnan turvallisuus olivat tärkeitä kysymyksiä. Molemmat historiantutkijat käyttivät tarustoja kansakunnan historian perustana pyrkien näin luomaan uuden historian tulkinnan, joka toimisi kansakunnan yhtenäisyyden pohjana ja identiteetin vahvistajana.

Kalevala ja *Nibonsboki* ovat hyvin erityyppisiä syntyajan, kokoamistavan tai sisällön osalta. Kuitenkin Jaakkola ja Hirazumi saattoivat historioitsijan arvovalalla käyttää niitä melko samantyyppisesti omilla tahoillaan kansallisten tavoitteiden edistämiseen. Pitämällä Elias Lönnrotin kansanrunousperinteestä kokoamaa kansalliseeposta *Kalevalaa* historiallisia tosiseikkoja kuvastavana Jaakkola pyrki luomaan Suomelle oman Ruotsista poikkeavan muinaisajan ja todistelemaan Itä-Karjalan kuulumista Suomeen. Keisari-instituutiota tukevaksi ”historiaksi” luotuun *Nibonsbokiin* viitaten Hirazumi todisteli Japanin keisarivallan mahtia aikana, jolloin Japani parhaillaan alisti muita Aasian maita. Japanin monarkiaan oli sisäänrakennettu eriarvoisuus: kansalaiset, myös siirtomaiden asukkaat, olivat olemassa osoittaakseen uskollisuuttaan Japanin keisarille. Kun sekä Suomen että Japanin kansalliset laajenemisyhtymykset romahtivat toisessa maailmansodassa, menettivät *Kalevala* ja *Nibonsboki* kerralla poliittisen tilauksensa.

OLLI MÄKINEN

Tanssiinkutsu

Søren Kierkegaardin ja Fredrika Bremerin epäonnistunut tapaaminen vuoden 1849 helatorstaina

Søren Kierkegaardin elämä kiinnostaa historioitsijoita ja kirjallisuudentutkijoita. Missä menee todellisuuden ja fiktion raja? Kierkegaard väärensi tietoisesti omia päiväkirjojansa ja vaikutti siihen, että hän joutui ensimmäisten varsinaisten bulevardilehtien hampaisiin. Nämä puolestaan muunsivat ja sotkivat tehokkaasti Kierkegaard-kuvaa entisestään.

■ Søren Kierkegaardista (1813–55) itsestään, kuten jokaisesta merkittävästä historiallisesta vaikuttajasta, on tullut myös myyttinen hahmo. Näin hän sekoittuu tuotantoonsa ja sen sisältämään tarinoiden kudokseen. Kierkegaardista luodut karikatyyrit, anekdootit ja hänen päiväkirjojensa todellisuus ovat aikaansaaneet yhdessä hänen filosofiansa, uskonnollisen julistuksensa, esteettisten ja poliittisten kannanottojensa ja hänen historiallisen henkilöahmonsensa kanssa uuden todellisuuden, jota vastaan perinteinen ja pinnallinen Kierkegaard-tutkimus on voimaton.

Hyvänä esimerkkinä tästä on episodi Kierkegaardin ja ruotsalainen kirjailijan ja naisasianaisen Fredrika Bremerin (1801–65) lyhyeksi jääneestä kirjeenvaihdosta. Bremer halusi tavata Kierkegaardin ja lähetti tälle asiaa koskevan imartelevansävyisen pyynnön. Kierkegaard vastasi, näin väitetään, sanoilla ”Tuhansin kiitoksin, en kuitenkaan tanssi.” Tutkimalla Kierkegaardin päiväkirjoja meille kuitenkin paljastuu, että nämä sanat olivat ne, joita hän olisi halunnut jälkeensä käyttää – todellinen vastaus oli jotain aivan muuta. Näin todellisuus ja fiktio sekoittuvat helposti keskenään. Kierke-

gaard on vielä nykyäänkin hyvin suosittu filosofi, ja paljolti se johtuu hänen yksityiselämästään, sen sisältämistä edellisen kaltaisista mustista aukoista, jotka jättävät sijaa tulkinnalle. Tuntuu kuin Kierkegaard olisi itse tietoisesti tehnyt elämästään fiktiota, sepittänyt sitä.

Kierkegaardin filosofiassa tärkeän osan muodostavat niin sanotut paradigmaattiset esimerkkitapaukset. Ne ovat ajatuskonstruktioita, jotka pohjaavat usein kirjallisiin, myyttisiin ja uskonnollisiin esimerkkeihin, ja näin ne jäävät joskus verettömiksi hahmoiksi ilman varsinaista todellisuuspohjaa. Kierkegaard kuvasi siis esimerkiksi tietynlaisista rakkautta Mozartin oopperalla Don Juan, jonka henkilöhahmot edustivat rakkauden eri tasoja. Tämän käytännön takana on vanha retorinen keino, yritys kuvata yleistä erityisen tai ennen kaikkea esimerkiksi avulla (*exemplum*) – siis välttää liiallisten abstraktioiden käyttöä.¹ Käytän tässä artikkelissa joskus sanaa myytti käsitteen paradigmaattinen esimerkkitapaus sijasta – näin teki myös Kierkegaard itse. Kyseessä ei ole kuitenkaan varsinainen myyttitutkimus vaan artikkelissa pohditaan hyvin yleisellä tasolla biografisen aineiston validiteetin ongelmaa.

Fredrika Bremerin ja Søren Kierkegaardin "tavatessa" sovinisti kohtasi suffragetin. Ajan tavan mukaan tästä tapaamisesta piti tulla tapahtuma, joka altistettaisiin myöhemmin julkisuuden arvioinnin kohteeksi. Sekä Bremer että Kierkegaard pitivät päiväkirjoja, jotka tietoisesti kirjoitettiin jälkipolville. Se oli 1800-luvulla yleistä. Kierkegaard kutsui päiväkirjojaan *journaler* (*Journaler og Papirer*): tämä nimitys antaisi mahdollisuuden tulkita niitä psykoanalyttisesti, vaikka tässä ei ole näin tehtykään. Kierkegaard yritti sensuroida päiväkirjojaan ankaralla kädellä, mutta psykoanalytikot ovatkin olleet enemmän kiinnostuneita siitä, mitä niistä on jätetty pois, mitä ei ole sanottu. Kierkegaard kirjoitti,² että "tulevaisuudessa ei vain tekstini, vaan koko elämäni, koko pääkoppani juonittelu joutuu tarkan tutkimuksen kohteeksi."³ Päiväkirjat oli tarkoitettu raportoimaan ja kertomaan jälkipolville kirjailija Søren Kierkegaardin

henkisestä ja älyllisestä kehityksestä. Esimerkiksi tunteenpurkaukset on karsittu ankaralla kädellä, samoin kaikki mikä liittyi Kierkegaardin äitiin. Romantiikan tyylin mukainen "onneton rakkaus" (Regine Olsen) on kuitenkin mukana – senhän oli jokaisen senaikaisen kirjailijan läpikäytävä.

Fredrika Bremer tilitti kokemuksiaan omien päiväkirjojensa lisäksi ahkerassa kirjeenvaihdossaan koko senaikaisen pohjoismaisen ja mannereurooppalaisen intelligentsijan kanssa. Nämäkin kirjeet olivat usein julkisia – ne oli tarkoitettu suuremmalle vastaanottajajoukolle ja niiden laatimiseen käytettiin paljon aikaa ja vaivaa.

Tätä taustaa vasten Bremerin ja Kierkegaardin "kohtaaminen" oli eräänlainen keinoitekoine tuote, jossa oli omat teatraaliset elementtinsä. Tämän päivän tiedonvälitys on ylivoimainen 1800-luvun julkisuuden vartiointiin verrattuna, mutta kyllä 1800-lukukin osasi shokeerata, vaikka David Livingstone kohtaa Henry Stanleyn – kohtaamiset olivat harvemmassa kuin nykyään. Mutta ehkä tapahtumilla oli näin suurempaa painoarvoa. Fredrika Bremer oli luultavasti ajatellut jotain tällaista kirjoittaessaan vierailukutsun Søren Kierkegardille.⁴ Koko spektaakkeli-tapaaminen oli tyyppillistä romantiikalle – ja samoin se olisi sopinut nykyaikaan, julkisuuden, mediaspektaakkeleiden ja kokemuksenajan aikakauteen.

Kun me seuraamme 1800-luvun julkisuuden henkilöiden elämää, meistä tuntuu usein, että he eivät ole todellisia ihmisiä, vaan näyttelijöitä, jotka koko ajan esiintyvät. Tämä johtuu ehkä autenttisten ja puolueettomien kuvausten vähäisyydestä. Ihmiset omaksuivat siis rooleja ja myös muuttivat niitä. Näinhän me teemme tänä päivänä-

1. Liisa Saariluoma (2001) *Esimerkin voima*, Turku: Kirja-Aurora, 24–25.

2. Søren Kierkegaard: *Papirer VII, 1, A*, (Papirer. Anden forogede Udgave, Bind I–XVI, København, 1968), 424.

3. Lis Lind (2000) *Søren Kierkegaard själ: psykoanalytiska läsningar*, Stockholm.

4. Tämä tapahtui itse asiassa 17.5.1849; löytöretkeilijä David Livingstone kohtasi Henry Stanleyn, joka oli lähtenyt etsimään häntä, 28.10.1871 Ujijissa Tanganjikajärven rannalla. Bremer ei siis voinut ottaa esimerkkiä Stanleystä.

kin etenkin kuluttajina ja internetympäristössä. Nykyään meidän roolimme muuttuvat vain niin nopeaa tahtia, että niiden seuraaminen ja kirjaaminen on työlästä. Kierkegaardin koko oma elämä oli teatraalista – hän oli julkinen erakko. Mutta myös hänen tapansa kuvata ja jäsenellä todellisuutta tapahtui ikään kuin näyttämön kautta – paradigmaattiset esimerkkitapaukset oli repäistä esille mytologiasta, Raamatusta, sanomalehdistä, saduista ja ennen kaikkea oopperan ja teatterin näyttämöiltä.

Bremer oli ensimmäisiä naisasianaisia

Fredrika Bremer oli 1800-luvun yksi johtavista pohjoismaalaisista kulttuurihahmoista. Bremer syntyi itse asiassa Suomessa, Piikkiön Tuorlassa, ja asui tämän lisäksi Turussa vuosina 1801–04. Mutta varsinaisen uransa Bremer loi Ruotsissa.⁵

Fredrika Bremer oli ensimmäinen todellinen pohjoismaalainen naisasianainen, ja hän osasi todella shokeerata ympäristöään. Kun ruotsalaiset naiskirjailijat Sophie von Knorring ja Emilie Flygare-Carlén julkaisivat esikoisteoksensa tapahtui tämä Bremerin innoittamina.⁶ Sanotaan, että jopa Johan Vilhelm Snellman olisi kosinut Bremeriä lokakuussa 1841. Tämä on tuskin totta, kyseessä on luultavasti huhu. Snellman on merkittävä mies ainakin Suomen mittapuussa, mutta hänestä olisi pitänyt tulla jotain vielä enemmän, jotta hänen ja Fredrika Bremerin kohtaaminen olisi saanut suuremman historiallisen merkityksen.⁷ Kierkegaardkin vietti erittäin paikallaan olevaa elämää, jossa tapahtui ulkoisesti hyvin vähän – kuitenkin näistä vähäisistäkin tapahtumista on puristettu ulos kaikki mahdollinen.

Snellman todellakin tapasi Bremerin lokakuussa 1841 tullessaan Tanskasta. Vuotta aikaisemmin hän oli kosinut ruotsalaista kirjailijaa Emilie Flygarea, joka oli tehnyt häneen lähtemättömän vaikutuksen.⁸ Hän kirjoitti päiväkirjaansa aikakauden tyyliin niin, että teksti oli valmista jälkepäin julkaistavaksi:

”Aganippisen seuran kuuluisuuksia on tohtorinna Emilie Flygare, romaani kirjoittaja;

hänen kanssaan minä ensi hetkestä tulin ystävälliselle kannalle, josta minulla oli paljon iloa. Hän oli leski, hyvin katkeria vaiheita kokenut – hyvin vilkas ja liikuttava lapsi, taitava keimailussa ja intohimoisesti kirjailijatoimeensa kiintynyt. Ollen ainoastaan 30-vuotias ja ulkonäöltään miellyttävä oli hän luonnollisesti yleisen mielistelyn ja imartelun esineenä.”⁹

Snellman oli saanut rukkaset. Ja vaikka Bremer oli hänkin ”yleisen mielistelyn ja imartelun esineenä”, ei Snellman varmaankaan voinut ottaa riskiä uusista rukkasista. Kosintakin saattoi muuttua julkiseksi. Lisäksi Snellmanin ja Bremerin välissä oli heidän ikäeronsa – Snellman oli viitisen vuotta nuorempi.

Snellmanin ja Bremerin tapaamisen tekee mielenkiintoiseksi se, että Snellman meni tapaamaan kirjailijatarta tämän kotiin, koska hänellä oli mukanaan kirje toimitettavanaan. H. C. Andersen on pestannut Kööpenhaminasta palaamassa olevan Snellmanin sanansaattajakseen.

H. C. Andersen kuului Bremerin tuttavapiiriin monen muun aikakauden kuuluisuuden lisäksi. Useat heistä asuivat Kööpenhaminassa. Tanska oli ehkä joutunut valtiona konkurssitilaan Søren Kierkegaardin syntymän aikoihin (1813),¹⁰ mutta romah-

5. Carina Burman (2001) *Naisten estaistelijat sytytti miesten sydämet*. Suom. Otto Lappalainen. Parnasso 2/2001, 204.

6. Ibid, 203.

7. Snellman oli kosinut muutamaa kuukautta aikaisemmin ruotsalaista naiskirjailijaa Emilie Flygarea, jopa kaksi kertaa. (Olli Mäkinen, 2001 *Kiitoksia en tanssi ja muita seurapiirileikkejä*. Parnasso 2/2001, 205–208. Flygare antoi hänelle rukkaset. Emilie Flygare oli ensimmäisiä ruotsalaisia naiskirjailijoita. Häntä voidaan pitää Tukholman Madeleine de Scudéryna, ja hän piti aikanaan Tukholman kuuluisinta kirjallista salonkia.

8. Ibid.

9. Th Rein (1981) *Jubana Vilhelm Snellman, osa I*. Helsinki, 1981, 155.

10. Palle Lauring, (1995) *A history of Denmark*. Copenhagen, 1995. Vuonna 1814 Tanska oli henkisesti ja taloudellisesti raunio. Se oli menettänyt laivastonsa, Norjan 439 unionivuoden jälkeen, ja kaupankäynti ja kauppayhteydet olivat englantilaisten kilpailijoiden hallussa. Tanska–Norjan kauppalaivasto oli ennen sotaa ollut maailman toiseksi suurin. Tanska sai kuitenkin pitää merentakaiset alueensa, Grönlannin, Islannin, Färsaaret ja pienet siirtomaansa – esimerkiksi

dusta seurannut aikakausi oli todellista kulttuurin kulta-aikaa.¹¹

Bremer tutustui 1848–49 Kööpenhaminan kulttuurikermaan

Bremer kirjoitti 1840-luvulla tärkeät poliittiset romaaninsa, *En Dagbok* (1843) ja *Syskonlif* (1848) – läpimurtoromaani *Hertha* ilmestyi vuonna 1856. *Dagbok* käsittelee naisemansipaatiota jälkimmäisen ollessa kuvaus naisten perustamasta kristillissosialistisesta ihanneyhteiskunnasta. Naisen ei ollut oikein soveliaista toimia tuohon aikaan julkisuudessa, ja siihen Bremer halusi muutoksen. Naisen aseman, koulutuksen ja itsemääräämisoikeuden lisäksi Bremerille tärkeitä teemoja olivat ihmisarvo ja eläinten oikeudet.¹²

Bremer ei ollut kuka tahansa, vaan hän oli 1840-luvulta lähtien yksi maailman myydyimpiä kirjailijoita. Hän kirjoitti ystävänsä, että hänen romaaninsa levisivät ”Intiaan, Afrikan Capiin ja Australiaan, jopa Kiinan rannikolle”. Kirjat ilmestyivät valtavina painoksina lähes kaikilla Euroopan valtiokielillä. Esimerkiksi *Grannarne* on ilmestynyt ympäri maailmaa yli viitenäkymmenä eri laitoksena.¹³

Bremer oli siis huomattava kulttuurivaikuttaja Pohjolassa, ja Kööpenhaminasta oli tullut koko pohjoisen Euroopan kulttuuripääkaupunki. Olisi siis itsestään selvää, että Bremerkin suuntaisi matkansa sinne. Ja näin todellakin tapahtui vuonna 1848, jolloin 48-vuotias Fredrika Bremer teki todellisen maihinnousun Kööpenhaminan. Hänen tarkoituksenaan oli kerätä aineistoa Pohjoismaista kulttuurielämää käsittelevään kirjaansa.

Bremer onnistui tutustumaan hämmästyttävän lyhyessä ajassa tärkeimpiin Kööpenhaminan kulttuurivaikuttajiin¹⁴. H. C. Andersenin (1805–75) hän tunsi jo aikaisemmin tämän Tukholman matkalta, mutta nyt olivat vuorossa elektromagnetismin keksijä H. C. Ørsted (1777–1861), kirjailija Carsten Hauch (1790–1872), kansanvalmistaja ja teologi N. F. S. Grundtvig (1783–1872), balettitanssija ja koreografi Antoine Bournonville (1805–79), säveltäjä J. P. E. Hartmann (1805–1900), historiallisia romaaneja kirjoit-

tava B. S. Ingemann (1789–1862), piispa Hans L. Martensen (1808–84), joka oli muuten kiivas naisemansipaation vastustaja, ja kaikkien näiden lisäksi vielä kuningatar Karoliina Amalia,¹⁵ jonka kanssa Bremer vietti vuoden 1848 jouluaaton eräässä lastenkodissa.¹⁶ Näiden henkilöiden lisäksi Bremer mainitsee tuttavikseen Heibergin pariskunnan, Joanne Louisen (1812–90) ja Johan Ludvigin (1791–1860), jotka olivat Kööpenhaminan todelliset kulttuurivaikuttajat.¹⁷ Johan Ludvig Heiberg oli *Kjøbenhavns flyvende Post* -lehden päätoimittaja, kulttuurikriitikko, mies joka esitteli Hegelin filosofian tanskalaisille, seurapiirivaikuttaja ja teatterijohtaja, esimerkiksi tanskalaisen revyyteatterin uudistaja (*vauville*) ja Hans Christian Andersenin ”löytäjä”. Hänen vaimonsa, 1800-luvun Kööpenhaminan suurin teatteri-diiva ja seurapiirien keskushahmo, Joanne Louise on tallentanut Kierkegaardin ja Andersenin ajan tanskalaisen kulttuurielämän juurut ja muistot teoksessa *Et Liv gjenoplevet i Erindringen*. Suomalaiset tuntevat hänet kuitenkin Per Olov Enquistin H. C. Andersenin ja Joanne Louise Heibergin platonista suhdetta kuvaavasta näytelmästä *Kastematojen elämästä*, joka on kuulunut suomalaistenkin teattereiden ohjelmistoon.

Karibiilla sijaitsevat Neitsytsaaret. Norjan menetys oli vähentänyt skandinaavisia yhteyksiä ja lisännyt puolestaan saksalaisia vaikutteita.

11. Brødsted (1969) *Danmarks Litteratur. Bind 1, Fra Oldtiden til 1870*. Kjøbenhavn, 1969. Adam Oehlenschlägeristä (1779–1850) alkoi Tanskan kirjallisuuden kulta-aika, jota kesti 1870-luvulle saakka. Mutta kukoistuskausi ei rajoittunut pelkästään kirjallisuuteen – yhtä hyvin voitaisiin puhua Tanskan kulttuurin kulta-ajasta. Tämän aikakauden suuria nimiä olivat esimerkiksi Bernard Severin Ingemann, Christian Winther, Steen Steensen Blicher, Johan Ludvig Heiberg, luonnollisesti Søren Kierkegaard ja Hans Christian Andersen, George Brandes, Bertel Thorvaldsen ja N. F. S. Grundtvig.

12. Carina Burman (2001) 203.

13. Carina Burman (2001) 203.

14. Joakim Garff (2000) *SAK. Søren Aabye Kierkegaard: En Biografi*. København, 2000, 499.

15. Garff (2000) 499.

16. Emil Färnström (1965) *Två drömmares vänskap: Fredrika Bremer och Henri-Frederic Amiel*. Stockholm, 1965, 22–23.

17. Olli Mäkinen (2001) *Kiitoksia en tanssi ja muita seurapiirileikkejä*, Parnasso 2/2001, 205–208.

Kierkegaardin ajatukset kiinnostivat Bremeriä

Fredrika Bremer halusi tavata myös Søren Kierkegaardin. Hän oli tutustunut tämän teksteihin vuosina 1848 ja 1849, ja hänen kiinnostuksensa oli herännyt.¹⁸ Fredrika Bremer lähetti ihailemalleen Kierkegaardille kutsun saapua tapaamaan häntä helatorstaina (17.3.1849); hän halusi keskustella Kierkegaardin kanssa ”elämän metamorfooseista” – siis oikeastaan paradigmaattisista esimerkkitapauksista:

”Søren Kierkegaardille (...) Victor Eremitalle (...) – Eräs Teidänlaisenne yksineläjä (vaikka hän elääkin keskellä seurapiiri-elämää) haluaisi kaikessa sydämessään, ennen kuin hän vetäytyy maasta pois, tavata Teidät, osittain kiittääkseen teitä siitä taivaallisesta mannasta, jota teidän kirjoituksenne tarjoavat, osaksi saadakseen keskustella teidän kanssanne ”elämisen tasoista”, elämän metamorfooseista, aiheista, jotka tällä hetkellä kiinnostavat häntä [kutsun esittäjä] enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Ymmärrätte helposti miksi. Haluaisitteko tulla hänen luokseen? Se on paljon pyydetty, minä tiedän sen. Mutta Tanskan loistavat miehet ovat tehneet hänestä rohkean. He ovat antaneet minulle aiheen uskoa, että heiltä ei tule pyytää liikaa, ei voi toivoa enempää kuin mitä he antavat (...) –

Olen kotona torstaina (helatorstaina) kirkonmenojen jälkeen tai myös iltapäivällä kello neljästä aina iltaan, jos minulla on toivoa odottaa Teitä. Saanko tehdä sen; voisitteko tulla hetkeksi, kuinka jalo olisittekaan häntä kohtaan, joka on syvästi kiitollinen. Fredrika Bremer, Amaliengade, nr 121, 2. Sal.”¹⁹

Kun Bremer ei saanut haluamaansa, uudisti hän kutsunsa²⁰. Kierkegaardin vastauksesta emme tiedä mitään varmaa. Hän saattoi lähettää kirjeen, jonka luonnos on säilynyt hänen papereissaan.²¹ Sen mukaan Kierkegaard vastasi liioitellun kohteliaasti, ettei hän ollut tarpeeksi arvokas kohtaamaan Fredrika Bremeriä, joka on ”Ruotsin ja koko Euroopan nimekkäin naiskirjailija”. Muodol-

lisesti kirje oli kohtelias, mutta sen sävy oli hävytön.²²

Fredrika Bremer tulisi myöhemmin kostamaan tämän. Meidän täytyy muistaa, että Bremer oli naisasianainen. Kierkegaard puolestaan piti naisia alempana kastina, naisten tarkoitus ei ollut ainakaan esiintyä julkisuudessa ja ajatella. Näiden kahden henkilön välillä oli siis jo olemassa perustavaa laatua oleva jännite. Kierkegaardin naiskäsitely on tietenkin herättänyt paljon keskustelua – onhan hän niin merkittävä kirjailija-filosofi, että hänet haluttaisiin nähdä mahdollisimman positiivisessa valossa. Mutta sovinistin leimaa hänestä on vaikea saada pois, vaikka koko termi tuli käyttöön vasta 1900-luvun puolivälissä.²³ Tietenkin hänen naiskäsitelynsä on suhteutettava siihen aikaan, jossa hän eli.²⁴ Toinen pohjoismainen suurmies August Strindberg (1849–1912) oli samoilla linjoilla Kierkegaardin kanssa, norjalainen näytelmäkirjailija Henrik Ibsen (1822–1906) edusti taas päinvastaista kantaa. Kun käy Kierkegaardin tuotantoa läpi, huomaa pian, että hänen naishahmonsia ovat kauttaaltaan henkilöitä, joilta puuttuu itsetietoisuus, he ovat lapsen kaltaisia ja henkilöihahmoina hyvin pinnallisia. Usein heillä ei ole edes yksilöityä nimeä.

Tätä taustaa vasten on helppo olettaa, että Fredrika Bremerin suora ja osittain julkeakin kutsu oli virheliike – Kierkegaardia olisi pitänyt lähestyä varovaisemmin. Kierkegaard oli kiehtonut Bremeriä – hänestä oli tullut tälle eräänlainen pakkomielle, hatusta puuttuva sulka. Hän oli valmistautunut tähän tapaamiseen huolella lukemalla etukäteen Kierkegaardin teoksen *Stadier paa Livets Vei* ja miettinyt, mistä aiheista hän filosofin kanssa keskustelisi. Ja samalla Bremer oli varmaan miettinyt Kierkegaardin ”vastemielistä” naiskuvaa – sitä passiivista ja taustalla häärailevää äitiä tai aviovoimaa, joka oli lähinnä miehen palvelija. Kierkegaardin uskonnollisissa teksteissä nainen taas muuttuu yhä utuisemmaksi hahmoksi, välillä tuntuu, ettei häntä olekaan,²⁵ ja kaunokirjallisessa tuotannossa Kierkegaardin miehiset henkilöihahmot viettelevät julmasti halujensa kohteet. Kun kohtaaminen ei järjestynytäkään ja kun Kierkegaard suhtautui

häneen ivallisen yliolkaisesti, tunsi Bremer itsensä loukatuksi.

Bremerin kosto

Hän päätti kostaa ja kirjoitti Kierkegaardista herjaavasti teoksessaan *Lif i Norden*:

”...samalla kun hän väsyttävien dialektisten kierrostensa lomassa sanoo usein jotain jumalaista, on hän löytänyt täällä iloisessa ja kevytmielisessä Kööpenhaminassa huomattavan yleisön, joka koostuu aika paljolti naisista. Sydämen filosofin täytyy olla heille läheinen. (...) Yksin elelee hän, joka kirjoittaa ’yksilöille’, hän on saavuttamaton, eikä kukaan häntä tunne. Päivisin hänen nähdään kulkevan edestakaisin tietyillä kansoitetuilla Kööpenhaminan kaduilla, keskellä vilinää; hänen yksinäisen huoneistonsa sanotaan olevan öisin valaistu. Hän on rikas, taloudellisesti riippumaton, ja näyttää, että hän on jossain määrin sairas ja helposti ärsyntyvä luonne, joka löytää syyntyyttämättömyydelleen jopa itse auringosta, kun sen säteet tulevat hänen mielestään väärästä suunnasta.”²⁶

Kierkegaard loukkaantui tavattomasti tästä henkilökuvasta, jonka Bremer oli saanut mahtumaan teokseensa. Kyseessä oli vain nelikymmensivuinen kirjanen, jossa kuvattiin lyhyesti Tanskaa, Kööpenhaminaa, sen asukkaita ja ennen kaikkea maan kulttuurikermaa.²⁷ *Lif i Norden* oli siis 1800-luvun formaatin mukainen juorukalenteri. Olisi luullut, että Kierkegaard olisi jättänyt Bremerin sinänsä osuvan karikatyyrin omaan arvonsa ja jatkanut kaksinaista elämäänsä, vaellusta ja eristystä, eristystä ja vaellusta.

Kierkegaard oli kuitenkin helposti ärsyntyvä. Hän oli kärsinyt tavattomasti pilalehti *Corsaren* hänen persoonaansa kohdistuneesta vainosta, vaikkakin se oli osittain itse aiheutettua.²⁸ Tämän lisäksi Kierkegaardin luonteessa alkoivat näkyä henkisen epätasapainon merkit – hän kärsi ilmeisesti vainoharhaisuudesta.²⁹ Tällainen ”hyökkäys” häneen persoonaansa vastaan oli pahinta mahdollista, mitä Kierkegaardille saattoi tapahtua. Vaikka kyse oli mitättömästä asiasta, oli pikkuasioilla Kierkegaardin

kohdalla taipumus saada valtavat mittasuhteet. Vähän myöhemmin piispa Jakob Mynster luonnehti kirjassaan Kierkegaardia mairittelevaan sävyyn lahjakkaaksi. Mutta Mynster teki tietämättään pahan virheen, sillä hän oli suunnilleen samassa virkkeessä luonnehtinut kirjailija ja lehtimies Meir Goldschmidtä yhtä mairittelevasti. Tämä oli Kierkegaardille liikaa, sillä juuri Goldschmidt oli Kierkegaardia vastaan suunnatun herjauksen takana olleen *Corsaren*-lehden päätoimittaja. Vaikka Mynster oli Kierkegaardin oppi-isä, sai tämä rinnastaminen suunnattomat mittasuhteet.³⁰ Sen perusteella Kierkegaard masinoi koko loppuelämänsä kestäneen Øieblirket-kampanjansa, jossa hän hyökkäsi samannimisillä itse kustantamillaan uutislehdillä Tanskan kirkon ja sen edustamien uskonkäsitysten kimppuun.

Bremerin luonnehdintaa täytyy siis lukea tarkasti, jotta meille selviäisi, mikä Kierkegaardia siinä eniten ärsytti. Sitä varten meidän täytyy tietää myös, mitä Bremerin luonnekuvan ensimmäisessä lauseessa sanotaan: ”Kun nerokas [piispa] Martensen omasta keskeisestä asemastaan käsin valaisee koko olemisen piiriä, kaikkia elämän ilmiöitä, seisoo Søren Kierkegaard kuin Simeon Styliitta [Simeon Pylväspyhimys] korkealla yksinäisellä pilarillaan katse tiukasti kohdistettuna yhteen ainoaa pisteeseen! Tämän kohteen ylle hän on laittanut mikroskooppinsa ja niin hän voi tarkastella kohdetta sen pienimpiä atomeja myöten...”³¹

18. Greta Wieselgren (1978) *Fredrika Bremer och verkligheten*, Stockholm, 1978, 162.

19. Färnström (1965), 23. (Suom. Olli Mäkinen).

20. Till Theologie Candidaten Herr Søren Kierkegaard Gammel Torv, Ett ord till svar om jag får vänta dem om Thorsdag eller ock en annan dag, vill de ju ha godheten tillstålla mitt bud, om de ej är hemma vid dess ankomst, sända hem till mig. Tisdag afton, Fr.B. (Färnström, 1965, 23).

21. Wieselgren (1978) 163.

22. Mäkinen (2001) 207.

23. Markku Envall (1996) *Helsingin Sanomat*, 29.2.1996, s. C 9.

24. Envall (1966).

25. Greta Wieselgren (1978) 173.

26. Wieselgren (1978).

27. Joakim Garff (2000) 512–514.

28. Olli Mäkinen (2001) 208.

29. Lis Lind (2000) 49–59.

30. Lind (2000).

31. Greta Wieselgren (1978) 164.

Nyt meillä on käytettävissämme keskeiset sanat tästä kuvaelmasta, joka sai Kierkegaardin raivostumaan.

Kierkegaard kritisoi kaikkea mahdollista

Jotta ymmärtäisimme Kierkegaardin närkästyksen meidän täytyy mennä hieman syvemmälle 1800-luvun alun Tanskaan ja tuon aikakauden aateilmastoon. Kierkegaardin nuoruuden ajan Tanskan yliopistoja hallitsi hegeliläinen aateperinne, joka vaikutti teologisten ja filosofisten ajatusten muotoutumiseen.³² Vaikutusvaltaisimmat hegeliläiset 1830- ja 1840-luvulla olivat piispa Hans L. Martensen ja kirjailija-filosofi Johan L. Heiberg. Usein on väitetty, että Kierkegaardin filosofian arvo on nimenomaan ollut hyökkäyksessä Hegelin aatejärjestelmää vastaan.³³ Nämä kaksi miestä, Martensen ja Heiberg, edustivat tätä järjestelmää eli ”systemiä”, kuten Kierkegaard sitä halventaen nimitti.

Mutta asia ei ole näin yksiselitteinen. Kierkegaard suhtautui tavallisesti kriittisesti kaikkeen – ehkä teatteria ja oopperaa lukuun ottamatta. Fredrika Bremer, Hans L. Martensen ja Meir Goldschmidt vain sattuiivat tulinjalle, vaikka he tietenkin edustivat Kierkegaardia ärsyttäviä asioita. Kierkegaard on nähtävä ennen kaikkea oman aikakautensa kriitikkona, eräänlaisena eksentrikkona, joka toistuvasti hyökkäsi kaikkea satunnaista ja sovinnollista vastaan.³⁴ Bremer edusti tietenkin sekä edistystä (naisasialiike) että vanhoillisuutta (liittoutuminen Martensenin kanssa, joka oli Kierkegaardin mielestä teologisessa mielessä konservatiivi).

Kun ajatellaan Kierkegaardia kriitikkona, on vaikea löytää kohdetta, jota vastaan hän ei olisi aikanaan hyökännyt. Tapauskonto, Hegel ja spekulatiivinen filosofia, kirkko, muoti, romantiikan taidekäsitys, porvariston elämäntavat ja kulttuuri, materialismi ja tie-de, kaikki saivat osansa hänen ivastaan. Ja näiden hyökkäystensä ansiosta hän joutui siis ajoittain konfliktiin ympäristönsä kanssa.³⁵

Bremer erehtyi kehuaan piispa Martensenia samassa lauseessa, jossa hän kuvasi Kierkegaardia ironisesti. Martensen oli tie-

tenkin hegeliläisyyden airut, mutta asialla oli toinen paljon henkilökohtaisempi puolensa. Martensen oli julkaissut loppukesästä 1849 teoksen *Den christelige Dogmatik*, jossa hän kuvaa Kierkegaardia vähemmän mairittelevasti. Martensen kirjoitti teoksensa alkusanoissa, että hänen mielestään Kierkegaard ei ollut kykenevä kokonaisvaltaiseen ajatteluun vaan puuhaili enimmäkseen ajatuskatkelmien, aforismien, ideoiden ja välähdysten parissa, joilla hän hauskuttaa lähinnä itseään.³⁶ Martensen oli Kierkegaardille pakkomielle; hän edusti sekä etablisemangia, kirkkoa että vallitsevaa tapakulttuuria. Nostamalla Martensenin jalustalle Bremer hankki itselleen vihamiehen: Kierkegaard pyyhki Bremerin täydellisesti pois elämästään.

Martensen taas palkitsi Bremerin – jälkisanoinaan. Muistiinpanoissaan hän kirjoitti, että Bremer oli lukenut hänen teoksensa oikovedokset ja istunut iltoja hänen luonaan ja kommentoinut tekstiä. Ylistyssanoista ei tahdo tulla loppua.³⁷

Päiväkirjat paljastavat totuuden

Mutta Kierkegaard toimi kahdella tasolla: meillä on käytettävissämme sekä hänen sisäinen elämänsä, jota hän työsti tuleville sukupolville päiväkirjoissaan, että myös julkinen Søren Kierkegaard. Julkisuudessa Kierkegaard ei osoittanut minkäänlaista kiinnostusta Bremeriä kohtaan. Mutta päiväkirjat kertovat jotain aivan muuta. Kierkegaard kirjoitti: ”Luultavasti Martensenin vaikutusta on se, että Frederikke on tehnyt minusta pelkän psykologin ja hankkinut minulle huomattavan naisyleisön. On todella naurettavaa, että hän kaikista mahdollisuuksista on valinnut kutsua minua naisten kirjailijaksi.”³⁸

Naisten kirjailija oli halventava nimitys 1800-luvun yhteiskunnassa, jossa vakavan ajattelutyön suorittivat miehet. Ainakin Kierkegaard oli tätä mieltä. Mutta jos ajatellaan julkisuuden muotoutumista, tämä aikakausi oli kirjallisten salonkien kukoistuskautta. Yleisö koostui siis suurelta osalta yläluokan naisista, tekstin tuottivat taas miehet. Kierkegaard oli myös saattanut käsitää väärin Bremerin alkutekstissä käyttämä

sana 'fruntimmer' – hän ehkä katsoi sen viittaavan naisten huonoihin ominaisuuksiin; puutteellisesta koulutuksesta johtuvaan tietämättömyyteen, siihen että naisia pidettiin miehiä lahjattomampina, juoruavina, pinnallisina – ja ehkä jopa prostituutioon. Kierkegaard itse vältti Qvinde-sanaa naisista ja käytti sen sijasta termiä 'Dam'. Hän ei kuitenkaan ehkä tiennyt, että 1800-luvun Ruotsissa 'fruntimmer' ei ollut missään mielessä halventava naista kuvaava sana vaan sitä käytettiin sekä kvinna- että dam-sanojen sijasta.³⁹

Kierkegaardia harmitti tietenkin tavattomasti se, että Bremer kutsui häntä sydämen filosofiksi ja psykologiksi; itse hän olisi ollut mielissään, jos häntä olisi arvostettu teologina. Ja vihattu Martensen nostettiin nyt jalustalle. Tämä kaikki kiukutti Kierkegaardia, ja se tulee selvästi esille hänen päiväkirjamerkinnöistään.⁴⁰ Aikaisemmin hän oli joutunut vastaavaan tilanteeseen, kun O. P. Sturzen-Becker oli kuvannut Kierkegaardin teosten teemoja metafysisiksi, esteettisiksi, psykologisiksi ja sosiaalisiksi, mutta siivuttanut täysin uskonnollisen puolen.⁴¹

Kierkegaard korosti poikkeavaa ulkonäköään

Bremer ei puuttunut suoraan Kierkegaardin ulkonäköön. Ainoa viittaus hänen sielun ja ruumiin voimiinsa löytyy sanoista "...hän on jossain määrin sairas ja helposti ärsyyntyvä luonne..."⁴², jotka tietenkin viittasivat Kierkegaardin henkiseen tasapainottomuuteen. Mutta Bremerin luonnehdinta Kierkegaardista huokuu poikkeavan ihmisen kuvausta, varsinkin kun kaikki tekstiä lukiessaan osasivat yhdistää sen siihen, mitä Kierkegaardista oli ennen sanottu: huhuihin, juoruihin, kaskuihin, pilapiirroksiin, häväistyskirjoituksiin ja kritiikkiin. Kierkegaardin kuvaaminen eksentrikoksi ei ehkä loukannut häntä hirveästi. Hän oli Corsaren-jupakan kautta tottunut siihen, että hänen kiinnitettiin huomiota. Ehkä hän oli hyväksynyt tavallisuudesta poikkeavan ulkomuotonsa, ainakaan hän ei tehnyt mitään muutakseen joko sitä tai käyttäytymistään sovinnoisemmaksi. Hän pukeutui vanhahtavalla tavalla – esikuvanaan hänellä oli luul-

tavasti oma isä – ja sai osittain siksikin osakseen pilkkua.⁴³ Kierkegaardista oli helppo tehdä karikatyyri. Itse hän kertoo pukeutumisestaan:

"Minä pidin kaikissa asioissa lähinnä kiinni niistä tavoista, joita isäni taloudessa oli noudatettu: söin siis päivällisen ja iltaruuan tiettyinä aikoina jne. jne. – sama asia koski myös pukeutumistani. Se pysyi muuttumattomana, joten oikeastaan ihmiset arvostellessaan minua arvostelivat kuollutta isääni."⁴⁴

Corsaren-lehti oli kiinnittänyt ennen kaikkea huomiotaan Kierkegaardin lyhyisiin housunlahkeisiin – aivan liian lyhyisiin sen aikaisen muodin mukaan. Lahkeet lyhenivät entisestään niissä pilapiirroksissa, joita Kierkegaardista julkaistiin. Kierkegaard oli sairaalloinen: hän kärsi ainakin heikoista keuhkoista, huonosta ruuansulatuksesta ja hermostollisista häiriöistä. Tämän kaiken lisäksi hänellä oli synnynnäinen ja jatkuvasi paheneva selkärangan epämuodostuma, joka teki hänestä ajan oloon melkein kyttyräselkäisen.⁴⁵ Terveydelleen Kierkegaard ei voinut tehdä paljon mitään – hän käveli päivittäin pitääkseen itsensä kunnossa. Mutta pukeutumiseensa hän olisi voinut vaikuttaa.

Miten Kierkegaard sitten koki sen, että hänen ulkomuotoonsa puututtiin? Alussa

32. Torsten Bohlin (1918) *Søren Kierkegaards etiska åskådning med särskild hänsyn till begreppet "den enskilde"*. Stockholm, 33.

33. Ronald Grimsley (1973) *Søren Kierkegaard: A Biographical Introduction.*, London, 73–74.

34. Olli Mäkinen (1996) *Yossarianin hyppy tuntemattomaan: kierkegaardimaisia piirteitä Joseph Hellerin romanissa Catch-22*, Oulu, 50

35. Olli Mäkinen (1998) *Yossarianin hyppy esteettisestä uskonnolliseen: Kierkegaard, Joseph Heller ja Catch-22*, 53.

36. Greta Wieselgren (1978) 167.

37. Hans L. Martensen (1883) *Af mit Levne, Del II*. Kjøbenhavn, 1883, 134.

38. Joakim Garff (2000) 515.

39. Greta Wieselgren (1978) 166.

40. Joakim Garff (2000) 515.

41. Greta Wieselgren (1978) 169.

42. Wieselgren 164.

43. Lis Lind (2000) 21.

44. Søren Kierkegaard, *Papirer X, I, A, 234*.

45. Lis Lind (2000) 13.

sen oli täytyntä kiusata häntä, mutta ehkä hän lopulta tottui siihen. Se oli osa häntä, osa julkisuuden kiroa. Toisella hänen aikalaisellaan, ”nerolla” nimeltä H. C. Andersen, oli samanlaisia ongelmia. Joten Kierkegaard varmaan näki Kööpenhaminan pienessä kulttuuriyhteisössä, että poikkeavuus ei ollut poikkeavuutta taiteilijoiden joukossa. Kierkegaard ei koskaan asettanut omaa neuruttaan kyseenalaiseksi. Kuitenkin Bremerin viittaus hänen ulkonäköönsä saattoi ärsyttää häntä.

Bremerin luonnehdinta on monessa määrin hyvin kuvaava. Se osoittaa hänen olleen etevä tarkkailija ja huomioidensa tilittäjä. Mutta joissakin kohtaa hän edesauttoi Kierkegaard-myytin muotoutumista. Bremer mainitsi Kierkegaardin olevan varakas (Hän on rikas, taloudellisesti riippumaton...). Tämä ei pitänyt enää vuonna 1849 paikkansa.⁴⁶ Mutta tähän aikalaiset eivät voineet tietää, sillä Kierkegaard rakensi ympärilleen yltäkylläisyyden julkisivun.⁴⁷

Fakta ja fiktio sekoittuvat keskenään

Kierkegaardin ja Bremerin ”tapaamisessa” oli siis myytin aineksia. He eivät siis oikeastaan tavanneet koskaan, vaikka tuntuu siltä, että he olisivat olleet nokat vastakkain. Naisasianainen ja filosofi kohtasivat kuitenkin aatteiden, ideoiden ja elämäkatsomusten tasolla. Vastakkain olivat siis paradigmaattiset esimerkkitapaukset. Toinen edusti eksentristä filosofiaa, epäkäytännöllistä kömpelystä, joka keskitti katseensa ideoiden maailmaan arkielämän sijasta. Hänestä Corsaren teki aikalaisharjoitusta aivan samalla tavalla kuin Kierkegaard vangitsi kirjoituksissa Don Juanin, yhden esimerkeistä, joilla hän kuvasi aistillista rakkautta. Ja toinen oli kirjailija, maailmanparantaja, naisasianainen ja filantrooppi Fredrika Bremer, joka tulisi myös jäämään historiaan.

Mutta myytin syntymiseen vaikuttivat myös muut asiat. Kierkegaard kirjoitti nimittäin päiväkirjaansa:

”Hän [Bremer] on asustellut täällä pitempään ja ollut intiimissä kontaktissa⁴⁸ merkkihenkilöiden kanssa. Sitä hän halusi minun-

kin kanssani, mutta minä säilytin siveytteni. Hän oli niin ystävällinen esittäessään minulle erittäin ystävällisen kutsun saapua keskustelemaan hänen kanssaan. Nyt minua melkein harmittaa kun en vastannut niin kuin alussa olin ajatellut: Tuhansin kiitoksin, en kuitenkaan tanssi.”⁴⁹

Kierkegaardin Bremerille antaman vastauksen sananmuotoa emme siis voi varmuudella tietää. Todennäköisesti kieltäytyminen tanssiinkutsusta ei sisälly vastaukseen, senhän Kierkegaard toteaa itse päiväkirjoissaan. Mutta Kierkegaardin kuoltua ja päiväkirjojen ”avauduttua” tuo lentävä lause jäi elämään – ja siitä tuli eräänlaista osatotuutta. Se muuttuu siksi myyttien kudokseksi, joka liittyy Kierkegaardin henkilöhaamoon. Häneen tahdotaan liittää tiettyjä ominaisuuksia kuten ehdottomuus, rehellisyys, varakkuus, eksentrisyys, liian lyhyet housut, erakoituminen – näillä karrikoiduilla piirteillä piirretään kuvaa Kierkegaardista.

Tällöin jälkimaailma toimii samalla tavalla kuin Kierkegaard toimi itse laatiessaan paradigmaattisia esimerkkitapauksiaan. Tämä käytäntöhän on hyvin tyyppillistä kaikelle taiteelle ja sitä käytetään sekä elokuvassa, kirjallisuudessa että teatterissa. Vedetään ikään kuin siveltimellä nopea korostettu yksityiskohta, joka sitten toistuu aina uudelleen. Kierkegaard muuttuu siksi esimerkiksi, joita hän itse loi. Fantasia, fiktio ja todellisuus sekoittuvat keskenään.

Missä Kierkegaardin kohdalla menee fantasian ja todellisuuden raja? Onko fantasiaa ja todellisuutta sinänsä edes olemassa? Kierkegaardin elämä oli paljolti tätä leikkiä, liikumista fantasian ja todellisuuden rajojen molemmilla puolilla, erilaisilla todellisuuksilla leikkimistä. Hän teki elämästään jul-

46. Peter Thielst (1999) *Elämä ymmärretään taaksepäin, mutta se täytyy elää teenpäin: kertomus Søren Kierkegaardista.* Helsinki, 1999 (Livet forstas baglæns, men må leves forlæns), suom. Torsti Lehtinen, 278.

47. Thielst (1999) 331.

48. Legemlig Omgang med Notabiliteter. Nämä tanskalaiset sanat ovat hyvin vaikeat kääntää, itse asiassa ne voisivat tarkoittaa jopa sukupuoliyhteyttä. Mahdollisia käännöksiä ovat hän on seurustellut / ollut ruumiillisesti kanssakäymisissä heidän kanssaan / käynyt heidän luonaan.

49. Joakim Garff (2000) 515.

kista teatteria, ja hänen päiväkirjojensa toimittajat ja Kierkegaard-tutkijat tulevat ikuisesti kiistelemään, missä puhuu oikea Kierkegaard ja missä hän kertoo osatotuutta tai suoranaisesti valehtelee. Kierkegaard käsitteli usein ”julkaisustrategiaansa”; hän katsoi, että vasta kun hän kirjoitti omalla nimellään uskonnosta, hän puhui totta. Aina muulloin hänellä oli oikeus valehdella, kaikki muu tuotanto oli fiktiota. Ja Kierkegaard on kirjoittanut hyvin vähän uskonnollisia tekstejä, eivätkä päiväkirjat missään nimessä kuulu tähän ryhmään. Siksi voisimme aivan hyvin tyytyä siihen kuvaan, jossa Kierkegaard lähettää Bremerille vastauksen ”Tuhansin kiitoksin, en kuitenkaan tanssi.” Tiedemiehinä emme kuitenkaan voi hyväksyä sitä.

KUKKU MELKAS

Kamppailu tiedosta

Aino Kallaksen historiallinen romaani ja tiedon tuottamisen problematiikka

Suomalais-virolaisen kirjailijan, Aino Kallaksen (1878–1956, o.s. Krohn), 1920-luvun historiallinen ’Surmaava Eros’ -trilogia koostuu itsenäisistä osista: *Barbara von Tisenhusen* (1923), *Reigin pappi* (1926) ja *Sudenmorsian* (1928). Lähtökohdanaan Kallaksen kulttuurinen ”ulkopuolisuus” Virossa ja Suomessa Kukku Melkas tarkastelee sekä historiallisen romaanin lajin suhdetta oman aikansa viralliseen historiankirjoitukseen että lajin avulla esitettyjä tuon suhteen purkamisen ja uudelleen määrittelemisen keinoja.

■ Historiallinen romaani on nykykirjallisuudessa erityisesti naisten suosima laji,¹ vaikka lajin historia alun perin nivoutui sellaisiin määritelmiin, jotka nimenomaan pyr-

ivät sulkemaan naiset lajin ulkopuolelle. Tällaista ilmiötä kuvaa hyvin Suomessa 1800-luvun puolivälin jälkeen, historiallisen romaanin alkutaipaleella, vallalla ollut näkemys historiallisen romaanin kirjoittamismahdollisuuksista. Lajin historiaa Suomessa kartoittanut Markku Ihonen muistuttaa miten Suomessa ”varsinkin johtava suomalaisuusmies Yrjö-Koskinen vaati 1870-luvulla, että historiallisia aiheita hyödyntävän kaunokirjailijan olisi ehdottomasti oltava myös historian tuntija ja tutkija.”²

Tällaisilla arvovaltaisilla näkemyksillä vahvistettiin ja määriteltiin samalla lajin valitsevia ominaispiirteitä. Näillä kriteereillä laji määrittyi naiskirjailijalle oikeastaan mahdolltomaksi.³ Naisilla ei tuolloin ollut vielä mahdollisuuksia ryhtyä varsinaisiksi historian tuntijoiksi saati tutkijoiksi. Suomalaisessa kulttuuriperinteessä oli kuitenkin yksi poikkeusesimerkki, Fredrika Runeberg, joka oli lajin uranuurtaja 1840- ja 1850-luvulla. Hän saattoi säätyasemansa vuoksi päästä käsiksi sen kaltaiseen tietoon, joka mahdollisti kirjoittamisen. Toisaalta uranuurtajan asemaa on korostettu vasta nykytutkimuksessa eikä aikalaisvastaanottoakaan suhtautunut teoksiin arvostavasti, koska laji katsottiin naiskirjailijalle aivan liian vaativaksi.⁴

Naiset alkoivat vallata historiallisen romaanin lajia vähitellen 1800–1900-luvun taitteen Skandinaviassa ja valloitus tapah-

1. Vrt. Ulla-Maija Juutila (2002) ’Viehkkeitä viihdettä ja totisinta totta. 1990-luvun historiallisen romaanin piirteitä’, teoksessa Markku Soikkeli (toim.) *Kurittomat kuvitelmat. Jobdatus 1990-luvun kotimaiseen kirjallisuuteen*. Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitos. Sarja A. N:o 50, 178–193.

2. Markku Ihonen (1992) *Museovaatteista historian valepukuun. T. Vaaskivi ja suomalaisen historiallisen romaanin murros 1930–1940-luvulla*. Helsinki: SKS, 68.

3. Kirjallisuudenlajit ovat yleensäkin vahvasti sukupuolittuneita ja lajin sukupuolittuneisuudella on kauaskantoisia seurauksia esim. sille, miten naisten kirjoittamaa kirjallisuutta arvotetaan vallitsevassa systeemissä. Tietynlaisia kirjallisuuskäsityksiä vartioimalla säädellään samalla jatkuvasti myös kirjailijuuden ehtoja.

4. Mari Hatavara (2001) ’Kirjallisuuskritiikin suhtautuminen naiseen romaanikirjailijoina 1800-luvun puolivälin Suomessa ja Ruotsissa’, teoksessa Päivi Lappalainen & Heidi Grönstrand & Kati Launis (toim.) *Läbikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Helsinki: SKS, 87–88.

tui ensin sivistyneistönaisten keskuudessa.⁵ Ruotsissa kirjailijapariskunta Sophie Elkan ja Selma Lagerlöf tunnetaan molemmat lajin edustajina.⁶ Elkan nähtiin aikansa historiallisen romaanin uudistajana: kulttuurihistoriallisten kuvausten uskottavuus ja pikutarkkuus olivat hänen kaunokirjallisuutensa arvostetuinta antia omana aikanaan. Uudistus koski juuri kirjoittamisen tapaa: siihen tuli mukaan ”tutkijana” työskenteleminen. Väitän, että tuolloin naiskirjailijoiden keskuudessa ensisijaiset syyt lajin suosioon olivat mahdollisuus päästä lähdetutkimusten ja materiaalin keräämisen kautta osalliseksi tietoon ja mahdollisuus saavuttaa asiantuntijuus tilanteessa, jossa se oli siihen saakka ollut pääsääntöisesti vain miehillä. Samalla laji muodostui mahdollisuudeksi ottaa osaa historian kirjoittamiseen tai kulttuuristen kertomusten kirjoittamiseen, nämä olivat olleet enimmäkseen miesten etuoikeuksia.⁷

1920-luvulle tultaessa yhteiskunnallinen tilanne oli jo toinen eikä naiskysymys enää samalla tavalla koskenut suoranaisesti koulutusmahdollisuuksia: sekä naisten ääni-oikeus että opiskeluoikeus yliopistossa oli saavutettu. Kysymys ei ollut pelkästään tietoon pääsystä kuten vuosisadan vaihteessa, vaan sen lisäksi tuon tiedon muuttamisen tai toisin kertomisen mahdollisuudesta. Tämä on näkyvissä laajemminkin ajan naiskirjailijoiden keskuudessa, ei niinkään vaikutussuhteina, vaan samanaikaisuuksina eri kulttuuritraditioissa.⁸

Sivistyneistön naiset alkoivatkin kiinnittää huomiota siihen tapaan, jolla kulttuurisia kertomuksia tuotettiin sekä naisten näkymättömyyteen kirjallisuuden traditiossa, kaanonissa ja historiassa.⁹ Historiallisten romaanien aiheetkin kääntyivät 1920-luvulla osin naihistorialliseen suuntaan, jolloin niiden teemat liittyivät oman aikansa keskusteluun naisen asemasta ja oikeuksista muuttuvassa sukupuolijärjestelmässä.¹⁰ Voidaan ajatella, että näitä aiheita tarkasteltiin historiallisina, koska hankalien ja ajankohtaisten kysymysten etäännyttäminen teki tarkastelemisesta helpompaa ja oikeutetumpaa.

Historialliselle romaanille on lisäksi ominaista ns. analogisoiva tekniikka, jolloin

kytkös kirjoitusajankohdan ja kuvattavan ajankohdan välille rakentuu tekijänsä kautta. Historiallisen romaanin yhtenä ominaisuutena pidetäänkin sitä, että se paradoksaalisesti kertoo enemmän kirjoittamisajankohtansa ajasta kuin varsinaisesta kuvatusajasta. Lähden purkamaan tämän kaltaista kytköstä Kallaksen trilogiassa ja osoitan, miten trilogia asettuu sotienväliseen kontekstiin problematisoiden sekä tekijää (historian kertojaa) että kohdetta (historiallista kertomusta) ja uudistaa problematisoinnilaan historiallista romaania lajina sekä tarkastelee laajemmin kysymystä vallasta tuottaa tietoa.

5. 1800-luvun lopulla sivistyneistön naiset alkoivat yhä enemmän osallistua julkiseen keskusteluun ja naiset ryhtyivät myös aktiivisemmin kirjoittamaan sekä kaunokirjallisuutta että lehtien palstoille. Myös naiskirjailijoiden julkaisumahdollisuudet laajenivat.

6. Eva-Helen Ulvros (2001) *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*, Historiska Media, 126–142. Ks. myös Elisabeth Moller Jensen & Ebba Witt-Brattström (toim.) (1996) *Nordisk kvinnolitteraturhistoria 3: Vida världens 1900–1960*. Höganäs: Bokförlaget bra böcker AB, 113–125.

7. Usein naiskirjailijat tämän lajin yhteydessä itsekin kokivat olevansa yhdenlaisia historioitsijoita. Vrt. Ulvros (2001) 126, 135.

8. Esimerkkejä tämän tyyppisistä keskusteluista voi paikantaa 1920-luvun Englannista Virginia Woolfin tuotannosta ja suomalaisessa kontekstissa vastaavasti suomenruotsalaisen tradition naiskirjailijoiden keskuudesta, jota edustivat Edith Södergran ja Hagar Olsson. Ks. esim. Mari Koli (1997) 'Hagar Olsson – naisintellektuelli kahdella kielellä', teoksessa Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.) *Älymystön jäljillä. Kirjoitusta suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*. Helsinki: SKS, 131–156.

9. Maarit Leskelä-Kärki on tarkastellut tätä ilmiötä suomalaisessa kulttuurissa Helmi Krohnin tekstien ja tutkimusten kautta. Krohnin toimiminen merkittävien naisten elämäkerturina voidaan nähdä liittyvän laajempaan ajan ilmiöön, jossa naisliikkeen myötä naisten historia ja sen esiin nostaminen sekä kirjoittaminen kytkeytyivät yhteen. Naiset sijoittuvat tutkimuksistaan huolimatta amatööriosastoon ja akateemisen maailman ulkopuolelle. Maarit Leskelä-Kärki (2002) 'Merkillisten naisten elämän ja työn kuvaaja.' Helmi Krohn elämäkerturina, *Historiallinen aikakauskirja* 4, 394–396.

10. Norjalainen Sigrid Undset kirjoitti historiallisen romaanitrilogiansa 1920–22. Trilogia, *Kristiina Lauritsantytär*, kertoo talonpoikaisnaisen elämäntarinan 1300-luvun Norjassa. Se on samalla naisen aseman kuvaamista ja pohtimista annetuissa kehyksissä, joissa avioliitto ja äitiys näyttävät merkittävimpinä tekijöinä. Undset kuvaili päähenkilön äitiyttä hyvin eroottis-aistillisin sävyin, mikä oli uutta ajan naiskirjallisuudessa. Ks. myös Moller-Jensen & Witt-Brattström (1996) 198–207.

Kytkös ja katkos vallitseviin ajattelutapoihin

Kallaksen Surmaava Eros -trilogiaa on vallitsevassa kirjallisuudentutkimuksessa tähän saakka luettu lähes yksinomaan romanssin eli rakkauskertomusten kehityksessä. Myös aikalaisvastaanotossa korostuivat rakkauskertomuksiin viittaavat piirteet: *Barbara von Tisenbusenin* tarinaa luonnehdittiin ”pikkui-seksi, surulliseksi lemmentarinaksi”,¹¹ *Reigin papissa* painotettiin sen aviorikos -teemaa¹² ja *Sudenmorsiamen* muodonmuutokset kertomuksessa vastaavasti sen intohimon ja mystisen rakkauden ilmauksia.¹³ Kaikki kertomukset varioivat teemaa kertovasta pappismiehestä ja kerronnan kohteena olevasta naisesta. Jokaisessa teoksessa naiset ylittävät jonkin normitetun rajan ja tavoittelevat yhteisössään kielletyksi määriteltyä tietoa. Jokaisessa teoksessa naishahmot tapetaan rangaistukseksi rajanylityksistään.

Kallaksen trilogiaa ei ole liitetty historiallisen romaanin lajiin, vaikka trilogiaan kuuluvat teokset täyttävät kaikki lajille ominaiset pääpiirteet: kertomukset sijoittuvat menneisyyteen, vuosien 1550–1650 väliselle ajanjaksolle, niiden kertojina toimivat papit ovat myös aikansa kronisteja¹⁴ ja kertomusten tyyli on arkaainen. Kallas oli perehtynyt useisiin eri historiallisiin kronikoihin, virolaisiin legendoihin ja uskomustarinoihin sekä virolaiseen folkloristiseen materiaaliin ja löysi myös romaaniensa aihepiirit kronikoista. Kallaksen työskentelytapa noudatti historiallisten romaanien kirjoittajien metodologiaa: hän perehtyi huolella runsaaseen lähdemateriaaliinsa¹⁵ ja kehitteli ”uuden” kielen 1600-luvun postillojen pohjalta raamatullisella poljennolla. Sekä aikalaisvastaanotossa että myöhemmässä tutkimuksessa Kallaksen trilogian monitasoista historiallisuutta on pidetty lähinnä koristeellisena tai sillä on viitattu tekijän haluun painottaa koristeellista estetiikkaa ja yksilöllistä tyyliä tuotannossaan.¹⁶

Mitä väliä sillä sitten on, luetaanko trilogiaa romanssina vai historiallisena romaanina? Alussa esittämäni väite tiedon tuottamisen sukupuolittuneisuudesta kytketty myös tutkimuksen tekemisen kontekstiin: romanssia korostamalla naiskirjailijan prob-

lematisoiva historiakäsitys ja sen yhteiskunnallis-poliittiset ulottuvuudet jäävät vaille huomiota. Toisaalta Kallaksen ”epäisänmaalliset” ja nationalismiin sitoutumattomat tai sitä vastustavat historialliset aiheet ovat nekin vaikuttaneet sekä aikalaisvastaanottoon että myöhempään tutkimukseen. Koska romaanit eivät noudattaneet historialliselle romaanille ominaista nationalistista linjaa, ne putosivat ikään kuin automaattisesti lajin kategoriasta pois. Historiallisen romaanin lajin ja nationalismin välinen kytös sotienvälisenä aikana sääтели tiukkaan historian esittämisen tapaa eikä kriittisiä ääniä suvaittu.

Markku Itonen muistuttaa, miten historiallisella romaanilla on ollut tapana mukautua yhteiskunnallisiin, vallitseviin valtasuhteisiin ja tällä tavalla tukea yksiiänistä ja virallista historiankirjoitusta. ”Etenkin itsenäisyyden alkuvuosina lajia rasittivat yltiöisänmaallisuus, uskonnollis-moraalinen konservatiivisuus ja kaunokirjallisen muodon jälkeenjääneisyys. Suomalaisen historiallisen kaunokirjallisuuden päälinja sitoutui toisen maailmansodan loppuvaiheisiin saakka nationalistiseen ajattelutapaan.”¹⁷ Historiallinen romaani nivoutui Suomessa jo lajin syntyvaiheilla läheisesti tuolloin hahmoteltuun historiatieteeseen ja viralliseen historiankirjoitukseen. Näiden kytkösten kautta laji

11. *Iltalehti* 27.11.1923. Ks. myös Rafael Koskimies (1927) *Suomalaisia kirjailijoita XX vuosisadan alussa*, Porvoo: WSOY, 336.

12. Aino Kallaksen kokeelma 231. Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjallisuusarkisto (SKS KIA). Ks. myös Koskimies (1927) 333 ja 336 sekä Lauri Viljanen (1929) *Merkkiävaloja. Kirjailijoita tällä ja tuolla puolen maailmansodan*, Porvoo: WSOY, 23 ja 29.

13. Viljanen (1929) 30 ja T. Vaaskivi (1938) ”Aino Kallas -runoilijakuva” *Aino Kallaksen Valitut teokset I*, Helsinki: Otava, XXXVIII–XLIII.

14. Historiallisten kronikoiden kirjoittajia voi sanoa kronikoitsijoiksi tai kronisteiksi. Käytän artikkelissani lyhyempää suomenkielistä versiota: kronisti.

15. Ks. Kai Laitinen (1998) *Aino Kallaksen mestari-vaudet. Tutkimus hänen tuotantonsa päälinjoista ja taustasta 1922–1956*, Helsinki: Otava, 223–232 ja 228–229.

16. Ks. esim. Koskimies (1927) 331–336 ja Laitinen (1998).

17. Markku Itonen (1999) ”Historiallinen romaani”, teoksessa Pertti Lassila (toim.) *Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Suomen kirjallisuushistoria 3*, Helsinki: SKS, 126. Ks. myös Itonen (1992) 53–54 ja 58–59.

Amo Kallas, Otava.

myös mukautui vahvasti kansalliseen ideologiaan, ja erityisesti sotienvälisenä aikana se pönkitti vasta itsenäistyneen Suomen virallista poliittista linjaa.¹⁸

Sotienvälistä aikaa pidetään nykytutkimuksessa historiallisen romaanin lajin kannalta pysähtyneenä ja konservatiivisena ajanjaksona. Historiallisella romaanilla oli siis sotienvälisessä Suomessa samankaltainen suhde vallitsevaan ajattelutapaan kuin historiankirjoituksellakin: vallalla ollut oikeistolainen ja nationalistinen ajattelutapa kirjoitti virallista historiaa ja tuotti yhteiskunnallista "totuutta". Näin laji ja historiankirjoitus molemmat tavallaan palvelivat vallitsevaa järjestelmää, niillä oli yhteinen funktio suhteessa valtaan.

Kansallisen ajattelutavan korostuminen asetti Kallaksen hankalaan asemaan oman aikansa kirjallisella kentällä: hän koki itse olevansa sekä Suomen että Viron kulttuurien ulkopuolella ja eräänlainen väliinpuutaja.¹⁹ Sotienvälisessä nationalistisessa Virossa ja Suomessa hän olikin molempien maiden kirjallisuustradition kannalta väärä henkilö: virolaisille, koska hän kirjoitti suomeksi, suomalaisille, koska hän kirjoitti virolaisista aiheista. Mutta edes viroksi kirjoittaminen ei tuottanut täyttä hyväksyntää: ongelmaa valaisee 1930-luvulla Virossa noussut kohu Kallaksen näytelmästä *Mare ja hänen potkansa* (1935), jolloin Kallas ensimmäistä kertaa kirjoitti viroon kielellä ja uskoi näin lunastavansa vihdoinkin paikkansa Viron kirjallisuudessa. Rankkaa kritiikkiä Kallasta kohtaan esitettiin sen vuoksi, ettei hän kuvannut virolaista historiaa "oikein" eli vallitsevan näkemyksen mukaisesti: näytelmässä äidin ja pojan välinen rakastava suhde muodostuu tärkeämmäksi kuin rakkaus (Viron) kansaa tai heimoa kohtaan. Näytelmää moitittiin sekä historiallisesti että kansanhengen kannalta perusteettomaksi ja sen katsottiin vääristelevän historiallista totuutta.²⁰ Näytelmästä syntynyt kiivas kirjoittelu, kritiikki ja polemiikki, osoittaa hyvin historiallisten kaunokirjallisten aiheiden ja virallisen historiankirjoituksen välisen tiukan kytköksen, jota haluttiin vahvan nationalismin aikakaudella tarkkaan säädellä ja vartioida.

Kallaksen kanssa samaan aikaan historiallisia aiheita käsitelleet suomalaiset romaanikirjailijat Santeri Ivalo ja Hilda Huntuvuori²¹ edustivat selkeästi ihanteellis-isänmaallista linjaa ja heidän romaaneissaan suomalaiset esiintyivät hyvin sankarillisessa valossa ja tietoisina kansallisuutensa edustajina. Tämän kaltainen, sankarillisen maskuliinisuuden ja tietoisien kansallisuuden yhteen punoutumisen piirre, itse asiaa problematisoitua Kallaksen historiallisissa romaaneissa.

Reigin pappi Paavali Lempelius tai *Sudenmorsiamen* metsänvartija Priidik eivät istu siihen kansallisten sankareiden galleriaan, joita edellä mainitut kirjailijat nationalistisessa taiteessaan esittivät.²² Reigin pappi, Paavali Lempelius, epäonnistuu toistuvasti pyrkimyksissään, ja hänellä on vaikeuksia saada sekä seurakuntaansa että vaimonsa noudattamaan kirkon totuusoppia. Seurakunnan jäsenet harjoittavat kielloista huolimatta pakanallisia riittejään ja rangaistusten uhallakin pitävät kiinni uskomuksistaan. Metsänvartija Priidikin sankarillisuus näyttää myös kyseenalaiselta: Priidikin puoliso, Aalo-piika, muuntuu öisin ihmissudeksi ja ottaa sutena metsän haltuunsa. Priidik ei aluksi edes tiedä, mitä on tapahtunut, ja saa romaanissa lähinnä avuttoman sivustakatsijan roolin. Nationalistisen ajattelutavan kannalta ovat naishahmotkin näissä historiallisissa romaaneissa "väärinä": ne eivät tue vallitsevaa järjestystä, vaan näyttävät

18. Ks. Ihonen (1992) 48–55.

19. Vrt. Maarit Leskelä (1998) *Päiväkirjojen Aino Kallas – Naissubjekti modernin murroksessa*. Turun yliopisto: humanistinen tiedekunta, kulttuurihistoria. Lisensiaatintutkimus, 149–160.

20. Ks. kohusta lähemmin Laitinen (1998) 351–362.

21. Hilda Huntuvuoren historiallisen romaanin *Karjalan Osman nuoruus* (1919) takalehdeltä löytyy kirjailija L. Onervan aikalaisluonnehdinta romaanin merkityksestä. Luonnehdinta edustaa yleisempääkin näkemystä historiallisen romaanin oletetusta tehtävästä sotienvälisessä suomalaisessa yhteiskunnassa: "Kirjan suurin arvo lienee sen elävässä historiallisessa tunnussa ja suomalaisessa värityksessä. Se on omansa kiinnittämään suomalaisten mieltä oman menneisyytemme vaiheisiin, oman historiallisen olemuksemme ymmärtämiseen."

22. Myös historian tutkimuksissa ja populaarihistorioissa nousivat esiin menneisyyden suursuomalaiset sankarimyytit. Ihonen (1992) 54.

uhkana nationalismin rakentamalle naiskuvalle, jossa äitiys, perheenämnnyys ja ydinperhe kiteyttivät naisen paikan.²³

Kallaksen kulttuurista ulkopuolisuutta voi pitää jälkikäteen ajatellen myös etuna. Intellektuellin,²⁴ joka Kallaskin oli, yhdeksi eduksi on määritelty ”maanpakolaisuus”, joka voi olla sekä kuviteltua että todellista.²⁵ Maanpakolaisuus on kriittisen etäisyyden ottamista käsiteltävissä oleviin asioihin ja samalla se antaa tärkeän mahdollisuuden sivullisen rooliin. Kysymys on myös taidosta nähdä asiat, ei sellaisina, kuin ne *ovat*, vaan ne prosessit, joiden kautta ne ovat *tulleet* nykyiselleen. Intellektuellin on oltava jatkuvasti varuillaan, epäiltävä puolitotuuksia ja vastustettava valmiiksi pureksittuja ideoita tai valmiita kliseitä.²⁶

Tämän sivullisuuden aspektin kautta Kallaksen historiallinen romaani sekä kirjoitautuu ulos vallitsevasta traditiosta että nivoutuu siihen muotoilemalla lajia uudelleen. Kriittisen etäisyyden ottaminen vallitseviin isänmaallis-ihanteellisiin painotuksiin historiallisessa romaanissa on nähty tapahtuvan vasta Mika Waltarin *Sinube Egyptiläisessä* (1945) sotien jälkeen.²⁷ Kallaksen romaaneissa kyseinen etäisyys rakentuu jo 1920-luvulla ja näin ne samanaikaisesti sekä irrottavat vallitsevasta lajimäärittelystä että kiertyvät siihen kriittisesti.

Naiskirjailija ja historiallinen kronikkatyö

Tiedon tuottamisen keinot ja tiedon totuudellisuuden ongelmat havainnollistuvat trilogian kertojakronistien ja naiskirjailijan välisessä suhteessa. Tämän suhteen määrittelemissä otettava huomioon historiallisen romaanin analogisoiva tekniikka, jolloin huomio kiinnittyy Kallaksen romaanien kirjoitusajankohdan ja kuvattavan ajankohdan väliselle aika-akselille. Kirjoitusajankohdan ja kuvattavan ajan välinen kytkös asettuu nimittäin eräänlaiseen tiedon murrosvaiheeseen: kun 1500–1600-luvun taitetta on tulkittu aikakautena, jolloin legitiimin tiedon rajat siirtyivät ja niistä myös käytiin kamppailua eri valtakurssien välillä, on vastaavasti 1800–1900-taitetta tulkittu samankaltaisen kamppailun aikakautena.

Jälkimmäisen vuosisadan vaihteen kamppailu liittyi suurempaan kulttuuriseen ja intellektuaaliseen muutokseen, jossa vallitseva yhteiskunnallinen järjestys alkoi murtua ja tiedon varmuus problematisoitua.²⁸ Kyse oli tällöin myös 1800-luvun lopun suurista yhteiskunnallisista muutoksista: työväenliikkeen ja naisasialiikkeen synnystä, joka toi mukanaan oikeuksiaan penäävien ”massojen” ongelman kapea-alaiseen poliittiseen kenttään sekä Suomessa että laajemmin koko Euroopassa.²⁹ Aikaa on luonnehdittu myös kaikkietävän subjektin kriisinä ja ”yhteisen” kristillisen arvoperustan kyseenalaistumisena, eräänlaisena tiedon kriisiytymisen aikakautena.³⁰

23. Ks. aiheesta lisää Ilpo Helén (1997) *Äidin elämän politiikka. Naisukupuolisuus, valta ja itesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*, Tampere: Gaudeamus, 202–222 ja Päivi Lappalainen (1999) ”Äiti-ilon himo. Naiset ja kansakunnan rakentuminen 1800-luvulla”, teoksessa Tero Koistinen & Piret Kruuspere & Erkki Sevänen & Risto Turunen (toim.) *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden subteista Suomessa ja Virossa*, Helsinki: SKS, 106–113.

24. Kirjailijuus ja intellektuellismi on suomalaisessa kulttuurissa liitetty aina yhteen, molempia käsitteitä on kuitenkin määritelty jatkuvasti ”naisen” paikan vastaisesti. Ks. Päivi Lappalainen (1997) ”Naisintellektuellin ehdot ja mahdollisuudet”, teoksessa Karkama & Kivistö 156–171. Ks. aiheesta myös Leskelä (1998) 64–77 ja Hanna Kjellberg (1989) ”Aino Kallas, nainen, jolla oli aivot – elävä vastalause vuosisadan vaihteen naiskuvalle”, *Naisutkimus* 4:4, 41–48.

25. Kuviteltu maanpakolaisuus tässä kuvaa tilannetta, jossa Kallas naimisiinmenonsa myötä 1900 muutti ensin Pietariin ja sen jälkeen Tarttoon (1903), takaisin Helsinkiin 1918/XII–1922/1 väliseksi ajaksi ja vuonna 1922 Lontooseen kahdeksitoista vuodeksi. Lontoon vuosien jälkeen Kallakset asettuivat jälleen Viroon (1934), josta joutuivat todelliseen maanpakoon 1943 Suomeen ja 1944 Ruotsiin. Vuonna 1952 Aino Kallas muutti lopullisesti Suomeen ja sai takaisin Suomen kansalaisuuden.

26. Edward Said (2001) *Ajattelevan ihmisen vastuu*. Englanninkielinen alkuteos *Representations of the Intellectual* (1994), suomentanut Matti Savolainen, Helsinki: Loki-Kirjat, 83–104.

27. Ihonen (1999) 149.

28. Vrt. Anthony Giddens (1991) *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press, 100–101.

29. Ks. kytköksestä laajemmin esim. Rita Felski (1995) *The Gender of Modernity*, Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press, 14–34 ja Lea Rojola (1999) ”Vastakohtien sekasortoinen maailma”, teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2: Järkiuskosta vaistojen kapinaan*, Helsinki: SKS, 108–135.

30. Ks. Rosi Braidotti (1991) *Riitasointuja*, englanninkielinen alkuteos *Patterns of Dissonance. A Study of*

Kallaksen trilogian poikkeuksellista, arkaaista kronikkatyylä on analysoitu lähinnä perinteisen tyylintutkimuksen keinoin erittelemällä sen yksityiskohtia ja taustoitamalla sen kieli- ja raamattulainoja.³¹ Tyyliä on mahdollista tutkia myös suhteessa tiedon tuottamisen tapaan eli pohtia kronikkatyölin merkityksiä siten, että sijoitetaan sitä edellä mainitsemaani tiedon kriisiytymisen ongelmakenttään. Kronikkatyöliin liittyy perinteisesti arvovaltaa ja vakuuttavuutta. Historialliset kronikat ovat toimineet tiedon välittäjinä ja historiallisen tiedon kirjaamisen paikkoina eli yhtenä historian kirjoittamisen keinona.

Kronikka oli keskiajan tärkein proosamuotoinen historianlähde, jonka määrällinen huippu ajoittuu 1400–1500-lukujen vaihteeseen. Kronikat tarjosivat materiaalia osaksi tosiasioista, osaksi uskonnollisia ja poeettisia kuvauksia, osaksi historiaa ja osaksi kuvaa historiasta. Tosiasioiden lisäksi kronikat välittivät käsityksiä elämästä ja maailmasta. Kronistit olivat aina korkean koulutuksen saaneita, papiston arvostettuja jäseniä ja samalla oman aikakautensa käsitysten ja vallitsevan totuuden arvovaltaisia edustajia.³²

Tällaisia kronisteja ovat trilogiainkin kertojat. Trilogian ensimmäisen tarinan, *Barbara von Tisenbusen*, kertojana toimii Rannun kirkkoherra Matthaues Jeremias Friesner, joka kirjaa jälkeensä aatelisneito Barbara von Tisenhusenin tarinan historialliseen kronikkaan. *Sudenmorsiamen* nimeä, oppinut kronisti, kirjaa tarinaa ”Aalosta, Priidik metsävahdin aviovaimosta, joka Saatanalta sudenhahmoon saatettiin ja näin ihmissutena vihityn miehensä viereltä korppein karkasi, ...”³³ Reigin pappi kertoo alusta itsestään tähän tapaan:

Niin olen tutkinut teologiaa kuin myös latinaa, kreikkaa ja hepreaa ensin Upsalassa ja sitten Rostockin Akatemiassa Saksanmaalla, /–/ että olen kristillisessä tiedossa koeteltu ja painavaksi löylytty. Ei ole sitä kirkkoisää eikä uudempata elikkä vanhempata hengellistä kirjanmiestä, ettenkö minä olisi mettä hänen kenois-tansa kerännyt.³⁴

Kronistikertojen maailmankuvan selitysmallina toimii ensisijaisesti kirkon levittämä diskurssi. Lukijalle käy selväksi, että heillä on tiedollista potentiaalia ja erityisen korostetusti tuodaan esille juuri kristillisen tiedon laaja-alainen hallinta. Reigin pappi viittaa sekä kirkkoisiin että hengellisiin oppineisiin (miehiin), joiden tekstejä hän on tarkoin tutkinut. Kronikkatyölin avulla romaaneissa korostuukin kronistin valta tuottaa tietoa kertomastaan kohteesta (naisesta), mutta erityisesti myös se, miten keinot tietää ja tuottaa tietoa ovat kytköksissä kertojan arvostettuun valta-asemaan yhteisönsään.

Yksityiskohtainen kuvailu ja toisto asettaa kertomuksissa näkyville sen paikan, jossa valtaa käytetään. Tällainen järjestyksen esille asettaminen näyttää myös toimijuiden sukupuolittumisen:

Vaan kaikki kuin näille lehdille kirjoitettu on, todistettiin kunniallisten ja hyvämaineisten todistajain ja silminnäkijäin suulla Alioikeuden tutkinnossa, jonka piti Priidik metsävahdin saunan palosta sekä hänen vaimonsa Aalon kuolemasta Anno 1650 Pühalepassa Läänemaan Tuomari, luja ja totinen Herra Arend Aderkas, Kärblan perintöherra, yhdessä Kanssaistujiansa Thomas Gentschienin, Hiiumöisan herran, ja Wolmar Uexkullin, Essun herran kanssa, Eestimaan Herra Gubernatorin Erik Oxenstiernan käskystä.³⁵

Tässä *Sudenmorsiamen* katkelmassa huomio kiinnittyy alioikeuden tutkinnon jäsenten yksityiskohtaiseen luettelointiin. Siitä käy selväksi, että kaikki eivät tähän ase-

Women in Contemporary Philosophy: Polity Press, suomenoksen toimittanut Päivi Kosonen. (1993), Tampere: Vastapaino, 13–26 ja Pertti Karkama (1994) *Kirjallisuus ja nykyaika. Suomalaisen sanataiteen teemoja ja tendenssejä*. Helsinki: SKS, 312–314.

31. Laitinen (1998) ja Päivi Talasjoki (1986) Arkaistinen tyyli Aino Kallaksen novelleissa *Sudenmorsian*. Helsingin yliopisto, kotimaisen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma.

32. Ks. Talasjoki (1986) 19 ja 27.

33. Aino Kallas (1956) *Valitut teokset*, Helsinki: Otava, 247.

34. Kallas (1956) 159.

35. Kallas (1956) 287.

maan kelpaa. Voidaan tietenkin väittää, että teoksen kuvaama aika "vaatii" noudattamaan myös tuon ajan normeja, jolloin yleiseen edustettavuuteen eivät mitenkään voi kuulua naiset ja rahvas. Toisaalta juuri yksityiskohtaisen kuvauksen ja painotusten kautta korostuu se perusta, jolle koko järjestys on rakennettu. Se osoittaa hyvin selkeästi naisten toimijuuden mahdottomuuden, vain systeemin itsensä asettamalla henkilöillä on valta toimia.

Huomattavaa ja merkityksellistä tästä näkökulmasta on, että trilogian jokaisen teoksen naishahmo kuitenkin "toimii" rajoituksista huolimatta. Toimiminen voidaan nähdä kahtalaisena: yhtäältä se on toimimista sikäli, että trilogian jokainen naispäähenkilö tavalla tai toisella karkaa asetetuista kehyksistä. Barbara von Tisenhusen karkaa rakastettunsa, alempisäätymisen kirjurin kanssa, veljensä kielloista ja Pärnun sopimuksista³⁶ huolimatta. Reigin papin vaimo, Catharina Wycken, pakenee niin ikään rakastettunsa, apupapin, Jonas Kempen kanssa. *Sudenmorsiamen* Aalon toimijuus rakentuu muodonmuutoksen varaan. Suden hahmossa hän toimii vasten "sävyisää luontoansa" ja poistuu kodin sekä avioliiton piiristä.

Toisaalta naisten toimijuus rakentuu nimenomaan uuden, mutta myös vaaralliseksi tai kielletyksi luonnehditun tiedon hankkimiselle. Barbara von Tisenhusen ryhtyy seurustelemaan rahvaan vaimojen ja tyttörien kanssa ja keräämään kerettiläistä tietoa itselleen:

Myöskin on hän alkanut viettää aikaansa niin turhanpäiväisellä, etten sanoisi synnillisellä tavalla, kuin kuuntelemalla näitten epäsaksalaisten pakanallisia loitsuja ja viisuja, joita he työssä ollessaan kuin myös kotonansa jokaisessa tilaisuudessa laulavat. Sillä, Herra paratkoon, he ovat yhä vieläkin sydämensä perukoissa selviä pakanoita, vaikka ovatkin Kristuksen opin omistaneet ja Kasteen saaneet. Vieläpä hän on yrittänyt panna paperille ja ylöskirjoittaa puustaveilla näitä inhottavia loruja, joilla ei ole päättä eikä perää, ja jotka ovat Saatanan villitystä alusta loppuun.³⁷

Myös *Sudenmorsiamen* Aalo kokee suden hahmossa löytävänsä sen kaltaista uutta tietoa, josta ei enää halua luopua. Naishahmot ikään kuin lipeävät vallan asettamasta järjestyksestä ja samalla myös kronistikertojien hallinnasta. Näin kronikkatyylille ominainen, tiedolle perustava arvovalta ja vakuuttavuus murenevat. Tällä tavoin myös tieto itsessään problematisoituu: lukijalle tehdään näkyväksi keinot määrittellä jonkin tiedon paremmuus suhteessa toisiin tietoihin.

Tiedon murtumia tapahtuu siis teoksen sisällä, mutta toisaalta niitä tuottuu myös suhteessa kontekstiinsa. Tarkoitan tällä sitä, että kronistikertojien auktoriteettiaseman perusta eli pappisdiskurssi ja sen autonomisuus alkoivat myös 1920-luvun kontekstissa säröillä. Tuolloin muodostui erityisiä pappisdiskurssin ja lääketieteellisen diskurssin välisiä artikulaatioita. Ne koskivat sukupuolikasvatusta eli sitä "koneistoa", jolla on valta tuottaa hyväksytyjä sukupuolen määritelmiä tai vastaavasti määritelmiä, joita "koneiston" arvovaltaisuuden vuoksi pidetään yleisesti totuutena.³⁸ Moraalisen ja terveydellisen näkökulman yhdistäminen erilaisissa avio- ja seksuaalisvalistusoppaissa toimi niissä tuotetun tiedon ylivertaisen uskottavuuden ja auktoriteetin pohjana: ne pyrkivät eri tavoin säätelemään tyttöjen käytöstä ja ohjaamaan naista äitiyteen. Oppaita ilmestyi runsaasti ja keskustelu oli erityisen vilkasta nimenomaan 1920-luvulla. Kristiina Tiihosen mukaan tämä on mahdol-

36. Pärnun sopimus koski aatelisnaisen naimaoikeuksia ja niiden sääntelyä 1400- ja 1500-luvulla. Se velvoitti aatelisnaisia avioitumaan ainoastaan oman säätynsä edustajan kanssa: "... että Pärnun sopimus on tehty, että jalosukuiset neitsyet eivät avioliittoja solmisi alhaisukuisen kanssa, vaan verensä puhtaana säilyttäisivät." Kallas (1956) 136–137.

37. Kallas (1956) 131.

38. Ks. aiheesta tarkemmin Kristiina Tiihonen (2000) 'Puhtaan nuoruuden ihanne. Sukupuolikasvatusta nuorison opaskirjoissa 1920- ja 1930-luvuilla', teoksessa Kari Immonen & Ritva Hapuli & Maarit Leskelä & Kaisa Vehkalahti (toim.) *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Helsinki: SKS. 171 ja Arja-Liisa Räisänen (1995) *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920*. Bibliotheca Historica 6. Helsinki: SHS.

lista tulkita yhdeksi paniikkireaktioksi kulttuurisen muutoksen edessä, jossa naisten emansipaatiopyrkimykset nähtiin uhkana vallitsevalle järjestykselle.³⁹

Kallaksen romaaneissa horjuttamisen kohteena ovat näin myös normittavat ja valtaapitävät diskurssit, joiden avulla legitimoidaan jonkin tiedon totuudellisuus. Kristillisen diskurssin läpätunkevuus länsimaisen kulttuurin jäsentäjänä ja määrittäjänä on ollut kiistämätön, mutta erityisen hankalaksi se on osoittautunut naisten kohdalla tuottaessaan tietoa naisista.⁴⁰ Kronistikertojan ja naiskirjailijan välinen suhde kiteytyy kronikkatyylin haltuunotossa: Kallas asettaa näkyville sen paikan, josta tietoa on tuotettu ja sommitteleekin toisenlaisen tiedon mahdollisuuksia. Tätä toisenlaisen tiedon sommitteluprosessia ja sen merkitystä käsitellen seuraavaksi.

Uudelleen käsikirjoittamisen strategia

Kallas siteeraa ja käyttää historiallisissa romaaneissaan lukuisia eri kirjallisia lähteitä. Aikaisemmassa tutkimuksessa on osoitettu hänen käyttämiensä lähteiden monimuotoisuus ja monilukuisuus,⁴¹ mutta se, mitä varten siteeraus tapahtuu, on jäänyt pohtimatta. Nimitän näitä siteerauksia, toisenlaisen tiedon sommitteluja, uudelleen käsikirjoittamiseksi. Termin merkitys rakentuu suhteessa uudelleen kirjoituksen määritelmään. Tarinoiden tai historiallisten kertomusten uudelleen kirjoittaminen tapahtuu siten, että jonkin tunnetun kertomuksen henkilöhaamot muunnetaan (kirjoitetaan) toisiksi tai vastaavasti muunnellaan kertomuksen teksti joksikin muuksi tai kokonaan uudeksi. Uudelleen käsikirjoittaminen on radikaalimpi teko siinä mielessä, että se myös aktiivisesti horjuttaa niitä instituutioita, joiden varaan tieto tai kertomuksen konventiot on perinteisesti rakennettu.⁴² Uudelleen käsikirjoittamisen strategian avulla on mahdollista paljastaa ja myös haastaa vallitsevat kulttuuriset ajattelutavat.

Sudenmorsiamen päähenkilöä, Aalo-piikaa, ja hänen muodonmuutostaan voi pitää leimallisimpana esimerkkinä vaihtoehtoisten historioiden paljastamisesta ja his-

toriallisen ”tiedon” perusteellisesta uudelleen käsikirjoituksesta. Ihmissusihahmon avulla Kallaksen on ollut mahdollista jäljittää eri perinteiden ja uskomusten kerrostuneisuutta, mutta samalla se on sopinut erinomaisesti uudenlaisten muotoutumisten ts. toisin kertomisen paikaksi. Ihmissusiuskomusten jäljittäminen on merkinnyt sekä tiedon hankintaa että tuon tiedon tietoista muuntelemista. Huolellisesta kartoittamisesta ja tiedon hankkimisen tavasta kertoo ote Kallaksen Martti Haaviolle vuonna 1929 lähetetystä kirjeestä:

Olen tarinaa [Sudenmorsian KM] varten tutkinut voinen sanoa kai kaiken aineiston, mitä on ihmissusiuskomusta koskevaa vir. kirjallisuudessa, myöskin painamattoman, josta prof. Eisen toimitti minulle kopiat, (kansan tarinoita). Paitsi sitä tutkin erityisesti vir. noita oikeusjuttuja, joita on useissa aikakauskirjoissa ja julkaisuissa, ja annoin kopioida noin kymmenkunnan Keskarhiivista [Keskusarkisto KM]. British Museumista sain veljeni neuvosta erään saks. tiedemiehen (en valitet. nyt muista nimeä) viime vuosisadan keskivaiheilla kirjoittaman erikoistutkimuksen ihmissusiuskomuksesta,

39. Tiihonen (2000) 199 ja ks. myös Ritva Hapuli (1995) *Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nyky-aika*, Helsinki: SKS, 153–221.

40. Kristilliseen ajatteluun kytkeytyvästä misogyniasista ja kristillisen perinteen yleisestä naisvihamielisyydestä ks. Elina Vuola (1994) 'Eevan ja Marian tyttäret: kristinuskon naiskuva', teoksessa Sara Heinämaa & Sari Näre (toim.) *Paban tyttäret. Sukupuolitettu pelko, viha ja valta*, Helsinki: Gaudeamus, 209–224.

41. Ks. Laitinen 1998.

42. Uudelleen käsikirjoittaminen terminä on peräisin feministisestä kirjallisuudentutkimuksesta, jossa sitä on käytetty toisen kirjallisuuden lajin, romanssin, tutkimiseen. Termin poliittisuus ja muutosta tavoitteleva imperatiivi rakentuu käsitykselle, jossa joitakin tiettyjä yhteiskunnallisia konventioita tai historiaamme jäsentäviä ”suuria kertomuksia” kyseenalaistetaan osoittamalla niiden diskursiivinen rakentuminen ja siten mahdollisuus rakentua myös ”toisin”. Lynne Pearson ja Gina Whiskerin artikkelissa romanssin uudelleen käsikirjoittaminen edellyttää niiden instituutioiden horjuttamista (avioliitto, heteroseksuaalisuus, perhe, monogamia), joiden varaan romanssin konventiot on perinteisesti rakennettu. Ks. Lynne Pearce & Gina Wisler (1998) (toim.) 'Rescripting Romance: An Introduction', *Fatal Attractions. Rescripting Romance in Contemporary Literature and Film*. London: Pluto Press, 1–3.

josta sain paljon minulle arvokkaita tietoja, mm. sisälsi se otteita vanhemmista ihmissut-ta käsittelevistä kirjoituksista.⁴³

Saksalainen tiedemies, jonka nimeä Kallas ei muistanut, oli Wilhelm Hertz ja teos hänen väitöskirjansa *Der Webrwolf* vuodelta 1862, jossa oli koottuna tietoa ihmissusi-uskomuksista ja muodonmuutoksista eläinhahmoihin, antiikista aina 1800-luvulle saakka.⁴⁴

Ihmissusitarina-aines kytkeytyy aina uskomustarinoihin, joiden on katsottu perinteisesti liittyvän sosiaalisen järjestyksen ja moraalien ongelmiin. Uskomustarinoiden ihmissudella on usein erikoisia kykyjä ja valta muuttaa asioita/ihmisiä toisiksi, mutta sekä kansansaduissa että uskomustarinoissa ihmissusi on ennen kaikkea uhka yhteisölle ja moninkertaisen pahuuden symboli. Ihmissusitarinoihin liitetyt saatanalliset ja noituuskytkökset ovat Euroopassa toimineet myös varoitustarinoina ja yhteisön järjestyksen kannalta jonkin ulkopuolisen uhan merkinä.⁴⁵ Erikoista Kallaksen *Sudenmorsiamessa* on sen tapa käyttää näitä uskomustarinoita hyväkseen ja muunnella niitä toisenlaisiin suuntiin kuin aikaisemmin.

Sudenmorsiamen kertoja varoittaa solmimasta liittoa paholaisen kanssa ja kertoo kaiken pahan saavan siitä alkunsa. Ihmissusiin liittyvissä uskomustarinoissa tätä liittoa ja sen mukanaan tuomaa perikatoa korostetaan aina: ”Ja kuten paholaisen ainoa päämäärä ja pyrkimys on saattaa perikatoon, niin nyt myös ihmissudella kaikki muut kiinnostukset väistyvät murha- ja hävityskiihkon tieltä; hän ottaa eläimen hahmon yksinomaan saadakseen aikaan vahinkoa.”⁴⁶ Liitto paholaisen kanssa ei kumminkaan *Sudenmorsiamen* päähenkilön, Aalon, kannalta kirjoittaudukaan pelkästään tuhoimmaksi ja vahingonteoiksi: suden hahmossa hän nauttii ennen kokemattomasta riemun ja voiman tunteesta, tasaväkisyydestä, sisaruudesta ja lopuksi saavuttaa korkeimman hurmion tunteen yhtyessään Met-sän Henkeen. Näin kertojan vakuuttelut ja varoittelet joutuvat ristiriitaan kertomansa kohteen kokemusten kanssa.

Vaan suden hahmon mukana heräsivät Aalossa samalla muotoa myös kaikkinaiset suden himot ja halut, niinkuin verenjano ja raatelemisen riemu, sillä hänen verensä myöskin sudenvereksi vaihdettiin, niin että hän oli niinkuin yksi heistä. Niin hän villillä ja riemullisella ulvonnalla toisten susien seuraan liittyi, niinkuin kauan kaivattujensa, että hän vihdoinkin viimein oli kaltaisensa löytänyt, ja toiset kuorossa ulvoen häntä sisareksensa tervehtivät.⁴⁷

Vaikka Aalo suden hahmossa raateleekin lampaita, hän myös nauttii uusista aistimuksista, hajuista, terävästä kuulosta ja uudesta tavasta katsella ympäröivää maailmaa.

Ja hän tunsikin itsensä ynnä maailman ympärillään ratki muuttuneen, ja kaikki oli uppouutta, niinkuin hän olisi sen ensi kertaa ruumiillisilla silmillänsä selittänyt, samalla muotoa niin kuin esiäitimme Eva, koska hän Paratiisissa Hyvän ja Pahan Tiedon puusta kärkeen käskystä omenan söi.⁴⁸

Uuden tiedon hankkiminen korostuu suden hahmossa, mutta sen tiedon laatu jää kertojalle arvoitukseksi. Usein teoksessa painotetaan myös sitä, miten suden silmillä näkee selvemmin kuin ennen ihmisen silmillä.⁴⁹ Kun suden hahmo on lastattu lukemattomilla siihen kasautuneilla pahuuden ja tuhon symboleilla sekä kristillisessä traditiossa että erilaisissa uskomustarinoissa, on merkityksellistä, että ennen kristillistä traditiota susi ja erityisesti naarassusi on toiminut jumaluuden ja tiedon symbolina.⁵⁰ Aalon hahmoon on kirjattu sekä näitä tradition taakkoja että mahdollisuuksia tulkita hahmoa erityisenä tiedon ongelmallista-jana: ihmissutta voi tarinassa lukea erilaisen ”tietojen” kerrostuneisuuden osoittamisen ja tiedon uudelleenmuotoilun välineenä. Näin se hahmona sekä paljastaa että samalla haastaa vallitsevia kulttuurisia ajattelutapoja ja tuo esille niitä erilaisten käsitysten muotoutumisen ehtoja ja sitoutumisia, joita vallitsevissa diskursseissa on käytetty naista (tietoa naisesta) tuotettaessa.

Trilogia täyttää tältäkin osin yhden historiallisen romaanin ominaispiirteen, jonka mukaan historiallisen romaanin tehtävä on pyrkiä selittämään nykyisyyttä menneisyyden avulla. Kallas oli jo 1900-luvun alussa tutustunut ensimmäisiin psykoanalyysia esitteleviin julkaisuihin hyvän ystävänsä, psykologi Juhan Luigan, välityksellä⁵¹ sekä niihin läheisesti kytkeytyviin seksuaalitehteen perusteoksiin, joita tuolloin luettiin sekä Suomen että Viron kulttuuripiireissä ahkerasti. Näiden teorioiden naisvihamielisyys ja naiskuvan jyrkkä kahtiajako olivat pitkään Kallaksen pohdinnan aiheita niin päiväkirjoissa kuin hänen novelleissaan ja kulttuuriessesseissä 1910-luvulla.⁵²

Psykoanalyttinen teoria puolestaan on jatkanut perinteistä länsimaisen kulttuurin tapaa kytkeä yhteen feminiinisyys ja hirviömyisyys, joka on tuottanut myös feminiinisyteen kohdistettua vihaa ja pelkoa.⁵³ Kallaksen ihmissusihahmo osoittaa miten käsitykset feminiinisydestä ovat tulosta menneiden historiallisten feminiinisuuden ymmärrysten vaihteluista ja nämä ymmärrykset ovat omalta osaltaan myös tuottaneet tuota käsitystä.⁵⁴ Samalla hahmon uudelleenkäsikirjoitus on pyrkimys feminiinisen positiiviseen uudelleenmäärittelyyn.

Historiallisista koristeista yhteiskuntakritiikkiin

Tiedon hankinnan ongelmallisuuteen viitataan trilogiassa usein painottamalla erilaisen tarinaversioiden olemassaolon mahdollisuuksia. Kesken kertomisensa kronisti mainitsee, miten kyseessä olevasta tarinasta on mahdollista, ja jopa todennäköistä, kertoa aina erilaisia versioita. Tällainen useampien tarinaversioiden mahdollisuus kerrotaan myös *Reigin Papissa* tarinan loppupuolella, jossa kertojan puoliso on jo karannut rakastajansa kanssa eikä heidän olinpaikastaan ole tietoa, vaikka ”sekä kirkon että lainkoura pakenijoita kohden kurkoitti”:

Niin oli niitä, jotka arvailivat heidän yrittäneen hevosella jään poikki Haapsaluun, mutta pyryn peittäneen jäljet. Vaan toiset kiven kovaan väittivät heidän yhä lymyilevän Hiidenmaalla avovettä ja kevään tuloa

odottaen, meren ylitse Ruotsiin päästäkensä. Ja oli niitäkin ja näitä oli monta! – kutka uskoivat näitten kurjien syntisten mustaa noituutta käyttäneen ja itse Pimeyden Ruhtinaan siivillä läpi ilmojen lentäneen niinkuin noita-akat Valpurinyönä luudanvarrella.⁵⁵

Paitsi, että useiden tarinaversioiden yhtäaikainen olemassaolo viittaa folkloristisen materiaalin ja tarina-aineksien kerrostuneisuuteen ja kierrätettävyyteen kulttuurissa yleensä, se voidaan tulkita myös ilmeiseksi viittaukseksi tiedon hankkimisen ongelmiin ja siihen kytkeytyvään totuuden suhteellisuuteen. Lisäksi se viittaa ilmiöiden ja käsitysten polveutumiseen: käsitykset rakentuvat monien samanaikaisten tietojen risteytymissä, jolloin ilmiöiden tai käsitysten varsinaista alkuperää on mahdotonta osoittaa ja näin polveutuminen horjuttaa ajatusta yhdestä totuudesta⁵⁶:

Mutta millä Sudenmorsian ruumiinsa ruokki ja vilulta varjeli ihmishahmossa viipyessän-

43. Sit. Laitinen (1998) 223.

44. Vrt. Pekka Kilpinen (2002) *Ihmissudet. Asiakirjoja ja uskomuksia*, Helsinki: Yliopistopaino, 101–102.

45. Ks. Kilpinen (2002).

46. Sit. Hertz, Laitinen (1998) 231.

47. Aino Kallas (1956) *Valitut teokset*, Helsinki: Otava, 260.

48. Kallas (1956) 260.

49. Kallas (1956) 260–261.

50. Ks. Lea Rojola (1992) 'Konsa susi olen, niin suden tekojakin teen. Uuden naisen uhkaava seksuaalisuus Aino Kallaksen *Sudenmorsiamessa*. Teoksessa Tapio Onnela (toim.) *Vampyyrinainen ja Kenkuuniemen sauna. Suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus*, Helsinki: SKS, 139.

51. Laitinen (1998) 318–319.

52. Ks. Kjellberg (1989) 41–48 ja *Päiväkirja* 1907–1915.

53. Rosi Braidotti (1994) 'Mothers, Monsters and Machines', *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, New York: Columbia University Press, 77–87.

54. Vrt. M. E. Bailey (1993) 'Foucauldian feminism. Contesting bodies, sexuality and identity' teoksessa Caroline Ramazanoglu (toim.) *Up against Foucault. Explorations of some tensions between Foucault and feminism*, London and New York: Routledge, 104.

55. Kallas (1956) 213.

56. Vrt. Michel Foucault (1971/1998) 'Nietzsche, genealogia, historia', suomentanut Jussi Vähämäki, *Foucault/Nietzsche*, Paradiigma-sarja. Helsinki: Tutkijaliitto, 63–107 ja Bailey (1993) 101–103.

sä, sitä ei yksikään tiennyt. Niin toiset sanoivat hänen metsämarjoista ja juurista hengenpitimensä ja särpimensä saavan ja vanhoissa kalkkiuuneissa ja tervahauoissa yönsä viettävän. Vaan toiset (ja heidän lukunsa oli isompi) arvelivat hänen sudenpesissä asuskelevan, ja susien hänelle sinne verekseltä ruokaa kantavan, samalla muotoa niinkuin omille penikoillensakin, milloin hän ei itse sitä ihmissutena itsellensä hankkimassa käynyt. Näin oli koko Hiidenmaa täynnänsä tarinoita Sudenmorsiamesta, eikä kukaan niistä sen selvempätä tolkkua saanut, vaikka ihmisten kiihko ja kärsimättömyys oli suuri.⁵⁷

Kallaksen historiallisten romaanien voi ajatella toimivan kommenttina viralliselle historiankirjoitukselle, koska jokaisessa teoksessa niin näkyvästi kiistellään ”totuudesta” ja siitä, kenellä on viime kädessä oikeus päättää siitä, mitä pidetään virallisena totuutena. Jokaisen teoksen lopussa oleva oikeudenkäyntiprosessin kuvaaminen korostaa tätä vaikutelmaa. Näissä oikeudenkäynneissä naiset saavat mahdollisuuden tunnustaa eli kertoa oman versionsa tarinasta. Vallitsevan systeemin silmissä he joka tapauksessa ovat jo syyllisiä eikä heillä ole kuin muodollisesti mahdollisuus tulla kuuluisiksi. Viime kädessä oikeutta jakavat ne, joilla sitä on valta jakaa.

Oikeudenkäyntikuvausten myötä historian kertominen näyttäytyy trilogiassa kamppailun kenttänä, jonka lopputulos on kiinni nimenomaan vallasta. Tähän kytkeytyy läheisesti ajatus myös historiankirjoituksen tavasta tuottaa jostakin aikakaudesta tietty tai yhtenäinen käsitys. Kallaksen trilogiaa voi lukea kommenttina myös tämän kaltaiseen viralliseen/hyväksytyyn kirjoittamisen tapaan, koska trilogian kerronnan ristiriitaisuudet pakottavat pohtimaan, millä tavalla jokin käsitys vaikkapa tietystä aikakaudesta on tuotettu ja kenen etuja tuo tuottaminen on palvellut. Millä keinoilla tuottaminen on ollut mahdollista?

Trilogia sanoutuu myös irti sotienvälisen historiallisen romaanin topeliaanisesta historiakäsityksestä, jolle järjevä edistysusko, ajan lineaarisuus ja synteisiin pääseminen

olivat ominaisia.⁵⁸ Historian käsittäminen pikemmin erilaisina sahaavina liikkeinä ja valtataisteluna tai kamppailuna kuvaavat sitä historiakäsitystä, jonka voi nähdä Kallaksen romaaneille ominaisimpana. Lineaarisuus sotkeentuu sahaamisen liikkeellä, jossa ei ole yhdenmukaista edistyksen ajatusta esitettävissä. Samalla nousee esiin vaihtelevia käsityksiä pätevistä tiedosta.⁵⁹

Trilogian jokaisessa osassa päähenkilönäinen tapetaan. Veljet hukuttavat Barbara von Tisenhusenin avantoon talvisen Vörtsjärven jäällä, Catharina Wycken mestataan Tallinnan aukiolla, ja Aalo poltetaan saunaan vastasyntyneen lapsensa kanssa. Tappamisen erityinen korostaminen yksityiskohtiin menevällä kerronnalla teosten lopussa voidaan tulkita naisen väkivaltaiseksi sulkemiseksi vallitsevan systeemin ulkopuolelle. Heidän tarinansa kuolevat heidän mukanaan: heidät vaiennetaan. Historiallisen romaanin analogisoivan tekniikan myötä on mahdollista liittää naisten tappaminen osaksi laajempaa diskursiivista kenttää: nimittäin sotienväliseen ”kulttuurikriisiin”, jossa naiset ja erityisesti naiskirjailijat koettiin tuolloin uhkana vallitsevalle järjestykselle.

Suomalaisen ”kulttuurikriisin” ja sukupuolijärjestelmän horjumisen välisiä kytköksiä on tarkasteltu laajalti nykytutkimuksessa. Näissä kytkennöissä naisten emansipaatiopyrkimykset ja lisääntynyt näkyvyys ja kuuluvuus kulttuurisella kentällä liitetään yhteen julkisessa keskustelussa tuolloin esiintyneisiin uhkakuviiin. Naisten vapautumispyrkimykset olivat uhka niiden erojen säilymiselle, jotka kannattelivat sukupuolijärjestelmää ja niihin liittyneitä rooleja ja velvollisuuksia. ”Uusien naisten” nähtiin enteilevän paitsi kaiken naisellisen perikatoa myös koko (länsimaisen)kulttuurin tu-

57. Kallas (1956) 273.

58. Ks. Ihonen (1992) 56.

59. Legitimoidun tiedon kohdalla tulisi aina miettiä sen aika- ja historiasidonnaisuutta: missä, milloin ja miten jokin tieto tulee päteväksi eli miten jokin tieto saa totuuden arvon. Claire Colebrook (1997) 'Michel Foucault: archaeology, genealogy and power', *New Literary Histories. New Historicism and contemporary criticism*, Manchester and New York: Manchester University Press, 42–43.

hoa ja lopunaikaa.⁶⁰ Keskustelut ”henkisen matriarkaatin” muodostumisen pelosta suomalaisella kirjallisella kentällä 1920- ja 1930-luvuilla,⁶¹ kirjallisuuden ja taiteen naisistumisesta⁶² ja naisopiskelijoiden kasvavan määrän uhasta koko yliopistolle⁶³ kuvaavat yksittäisinäkin esimerkkeinä tämän kaltaista kulttuuris-poliittista ilmapiiriä. Naiskirjailijalla on kuitenkin mahdollisuus uudelleen käsikirjoittaa kulttuurisia kertomuksia, tulla kuulluksi/luetuksi ja siten horjuttaa sekä

vallitsevaa järjestystä että vallitsevaa tiedon tuottamisen tapaa.

60. Ks. Hapuli (1995) 154–157. Ks. myös Ritva Hapuli (2000) 'Ihminen ensimmäisen maailmansodan pyörteissä.' Immonen & Hapuli & Leskelä & Vehkalahti (2000) 80–100.

61. Koli (1997) 143–144.

62. Hapuli (1995) 153–157.

63. Ks. keskustelusta Kaisa Vehkalahti (2000) 'Jazz-tytöt ja naistenlehtien siveä katse', Immonen & Hapuli & Leskelä & Vehkalahti (2000), 151.

OLAVI K. FÄLT

Globalisaatio, verkottuminen ja historiantutkimus

Mitkä tekijät ja millä tavoin ovat vaikuttaneet globalisaatioon, on tärkeä kysymys, koska vain analysoimalla tätä prosessia on mahdollista hallita sitä myös tulevaisuudessa. Professori Olavi K. Fältn mielestä historiantutkimus on tärkeässä roolissa globalisaatiokeskustelussa.

■ Globalisaatio tai globaalistuminen tai maapalloistuminen, on termi, jota tänä päivänä käytetään yhä enemmän mitä erilaisimmissa yhteyksissä. Useasti sillä on tarkoitettu vain maailmankaupan vapautumista ja siitä johtuneita ilmiöitä. Silloin käsite on ajallisesti liitetty lähinnä tarkoittamaan kylmän sodan jälkeistä, 1990-luvun alusta alkanutta aikaa. Tämän määritelmän ongelmana on kuitenkin sen kapeus. Globalisaatio käsitteenä tuleekin ymmärtää huomattavasti laajemmin. Itse olen eri yhteyksissä tarkastellut maailmanhistorian periodisointia, globalisaatiota ja globaalihistoriaa määritellyt sen *maailmanlaajuisen keskinäisen riippuvuuden lisääntymiseksi*, jolloin se sisältää ilmiöiden koko kirjon niin politiikan, kulttuurin kuin taloudenkin alalta.¹

Globalisaatio on nähtävä prosessina, jonka alkupistettä ei voi selkeästi määritellä mutta jonka etenemistä ja siihen vaikutta-

neita tekijöitä voidaan tutkia.² Yksi merkittävä käännekohta globalisaatiossa oli eurooppalaisen ekspansion vähittäinen alkaminen 1400–1500-lukujen taitteessa. Se johti lopulta eurooppalaiseen hegemoniaan maailmassa 1800-luvulla, joka puolestaan entisestään kiihdytti globalisaatiota siinä määrin, että toisen maailmansodan jälkeistä aikaa voidaan kutsua globaaliksi kaudeksi maailman historiassa.³

Minkälaisia kysymyksiä voidaan historiasa esittää tutkittaessa globalisaatiota? Yksi keskeinen tutkimuksen kohde on globalisaation juuret ja edellytykset. Tutkittaessa esimerkiksi varhaisia kauppayhteyksiä löydämme malleja ja vertailukohteita nykypäivän vastaaville ilmiöille. Puitteet ovat toki erilaiset, mutta inhimillinen kokemus, perustarpeet ja tavoitteet muuttuvat hyvin hitaasti.

Myös globalisaation edellytykset on todella iso kysymys. Edellytykset voivat olla esimerkiksi teknisiä, liikenteellisiä, taloudellisesta järjestelmästä tai ympäristöstä johtuvia, joten hyvin monia aikaisemmin perusteellisestikin tutkittuja kysymyksiä on syytä tutkia uudelleen uudesta näkökulmasta. Erittäin mielenkiintoinen tapa lähestyä globalisaatiota on ottaa lähtökohdaksi jotkut universaalit, kulttuurien erilaisuudesta riippumattomat ilmiöt ja lähteä vertailemaan niitä, millaisia ne ovat eri tasoilla kuten kulttuurin, valtion tai erityisen alueen piirissä. Voidaan esimerkiksi kysyä, kuinka paljon ne poikkeavat toisistaan, onko niissä paljon yhtäläisyyksiä ja miksi sekä mistä vaikutteet ovat peräisin. Tällaisia kysymyksiä voivat olla esimerkiksi perhe, lapsuus, ruoka ja järjestyksvalta.

Globalisaatio on erityisesti leviämisen historiaa ja silloin keskeinen tutkimuksen ongelma on selvittää yksittäisten ilmiöiden leviämistä, miten ne on otettu vastaan eri alueilla ja eri kulttuureissa. Hyvä esimerkki on tapojen ja arvojen leviämisen tutkiminen. Voimme tarkastella globaalisti, ovatko jotkut arvot tai tavat olleet omaksuttavimpia kuin toiset ja jotkut käytännöt hyväksyttävimpä kuin toiset. Leviämisen historian tutkimuksen kohteina ovat asioiden omaksuminen, vastustaminen, sulattaminen, mukautuminen ja muuttuminen; ja analyysinä käytetään useimmiten vertailua.

Kuten edellisistä lähestymistavoista ilmenee, tutkittaessa globalisaatiota yksi keskeinen tutkimuksen alue on kulttuurien kohtaaminen yleisesti ja erityisesti silloin, kun kysymyksessä ovat ilmiöt, jotka tämän hetken näkökulmasta ovat selkeitä globalisaation merkkejä. Tämä tutkimuksen alue on noussut monessa mielessä yhä keskeisemmäksi, kun on päästy ainakin osittain irti aikaisemmasta eurosentrisyydestä ja sen myötä on ymmärretty entistä selvemmin globaalisten suhteiden moninaisuus.

Kulttuurit ovat jatkuvassa muutoksessa, yhteisöt määrittelevät itsensä suhteessa toisiin yhteisöihin. Keskinäinen riippuvuus lisääntyy. Ymmärtääksemme itseämme tarvitsemme toisen kulttuurin kuvan, josta voimme nähdä itsemme peilikuvana. Yksittäisillä kulttuureilla ei ole selkeitä rajoja eikä tiukkaa identiteettiä. Kulttuurien kohtaaminen on ymmärrettävä jatkuvaksi luovuuden prosessiksi, dialogiksi, jossa vaikutus tapahtuu molempiin suuntiin. Siinä mielessä ei ole kysymys voittajista tai häviäjistä, imperialistisesta hegemoniasta tai alistussuhteesta, aggressiosta tai vastustamisesta. On sanottu aivan syystä, että tässä on kysymys sulautumisen, muutoksen ja uudelleen luomisen jatkuvasta prosessista, joka on yhtä tärkeä kulttuureille kuin solujen jakautuminen on elämälle. Jopa konfliktit voivat olla eräissä tapauksissa osa luovaa prosessia.

Kulttuurien kohtaaminen on ymmärrettävä hyvin laajasti. Sitä voidaan tarkastella esimerkiksi kulttuurisen vuorovaikutuksen historian, tieteen, teknologian ja aatteiden historian, ympäristöhistorian, kauppareittien

ja pääomavirtojen historian, imperialististen valloitusten historian, ylipäättänsä kansainvälisten suhteiden historian, kulkutautien historian tai vaikkapa median historian alueella. Globalisaation historian tutkiminen ei siis sulje pois mitään historian alaa.

Millä tavoin globalisaation tutkiminen historiassa voisi auttaa meitä nykypäivän kulttuurien välisten ristiriitojen ymmärtämisessä? Ensinnäkin voimme saada kulttuurien välistä vuorovaikutusta tutkimalla paremman lähtökohdan kulttuurien maailmankuvan analysoimiseksi. Toiseksi saatamme löytää menneisyydestä vastaaventyypisiä ristiriitoja. Jo antiikin Kreikassa todettiin, historia opettaa. Esimerkiksi Rooman keisarikunnan historia tarjoaa hyvän vertailuesimerkin laajasta alueellisesta keskinäisen riippuvuuden lisääntymisestä ja siihen liittyneistä ristiriidoista. Kolmanneksi varsin mielenkiintoista on myös analysoida, miten eri tavoin eri kulttuureissa ja valtioissa ymmärretään aina sen hetkinen todellisuus, etenkin erilaisten kriisien yhteydessä. Globalisaatio, keskinäinen riippuvuus lisääntyy, mutta maailma koetaan eri puolilla hyvin eri tavoin, mikä synnyttää väistämättä uusia ristiriitoja. Näiden eri todellisuuksien analysointi median avulla saattaisi omalta osaltaan avata tien ristiriitojen ymmärtämiseksi.

Lehdistö globalisaation ilmentäjänä

Seuraavaksi esittelen kaksi käytännön esimerkkiä omista tutkimuksistani, joissa olen pyrkinyt selvittämään globaalisaation ilmentymistä. Yksi vaikuttajaryhmä globalisaatiossa on ollut tiedotusvälineet, jotka toiminnallaan ovat jatkuvasti "pienentäneet" maailmaa. Ensimmäisessä tapauksessa keskityin esimerkkien avulla pohtimaan yhtä keskeistä tiedotusvälinettä, lehdistöä globalisaation ilmentäjänä 1850-luvulta, Euroopan

1. Artikkelini perustuu Olavi K. Fältin XXI Yleisen historian valtakunnallisella tutkijakurssilla Helsingin yliopistossa 23.11.2002 pitämään esitelämään.
2. Ks. Bruce Mazlish ja Ralph Buultjens (toim.) (1993) *Conceptualizing Global History. Global History*, Boulder: Westview Press.
3. Ks. Olavi K. Fält (1978) 'Maailmanhistorian periodisointi', *Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja II*, toim. Juhani Kostet, Kuusamo, 5–20.

hegemonian suuruuden ajan alkuvaiheesta tähän päivään, 1990-luvulle ja pyrin samalla testaamaan toisissa yhteyksissä koeteltujen metodien soveltuvuutta tällaiseen tutkimukseen.⁴ Lehdistö on ollut perinteisesti monella tavoin kiitollinen lähdemateriaali historiantutkimukselle niin mielipiteiden kuin lehdistön välittämän kuvan tutkimisesta alkaen.

Lähtökohtanani oli kulttuurien välisen vuorovaikutuksen problematiikka, joka on globalisaation yksi kaikkein keskeisimmistä kysymyksistä. Siinä lehdistöllä on ollut merkittävä rooli viimeisen kahden vuosikymmenen aikana. Olin aikaisemmin tutkinut tätä ongelmaa kulttuurien ja maiden keskinäisten kuvien avulla, mutta en ole liittänyt niitä globalisoitumiseen.⁵ Lehdistön globalisoitumisen ilmentymisen analysoinnin perustaksi otin soveltaen Akira Iriyen esittämät lähestymistavat kuvien analysoimiseksi: maailmanpolitiikka, kosmopolitismi eli unversaalit arvot kulttuurien välisissä suhteissa, nationalismi, partikularismi eli ryhmän tai yksilön omat edut ja provinsialismi eli välinpitämättömyys tai tietämättömyys.⁶ Pidän tätä luokitusta käyttökelpoisena lähtökohdaksi myös tutkittaessa lehdistön välittämää globalisaatiota. Luokat edustavat varsin hyvin niitä erilaisia tarkastelutapoja, jotka lehdistä ilmenevät niiden kirjoittaessa kulttuurien ja kansojen vuorovaikutuksesta. Halusin kuitenkin lisätä tähän luokitukseen vielä regionalismin, paikallispatiotismin, vaikka se voidaan myös sisällyttää partikularismiin, sekä taloudellisen, poliittisen ja kulttuurillisen imperialismin. Ne ovat tänä päivänä niin tärkeitä näkökohtia keskusteltaessa globalisaatiosta, että on syytä nostaa ne omiksi luokikseen.

Tarkastelin esimerkinomaisesti Japanikuvaa 1850- ja 1870-luvulla, sitten 1900-luvun ensimmäisinä vuosina, sen jälkeen 1930- ja lopuksi 1990-luvulla pääosin suomalaisissa lehdissä lukuun ottamatta 1870-lukua, jolloin käytin joitakin Japanissa ilmestyneitä länsimaalaisten omistuksessa olleita lehtiä. Edellä mainittua luokitusta hyväksikäyttäen analysoin kuvaa ja sen kautta lehtiä globalisoitumisen välittäjinä. On sanottu, että tämän päivän maailmassa

sisäinen globalisoituminen on ollut hitaampaa kuin ulkoinen ja että sisäisen globalisoitumisen eli tapahtuneen globaalistumisen sisäistämisen esteitä ovat muun muassa etninen, nationalistinen ja uskonnollinen fanatismi.⁷ Sen pohjalta otin lähtökohdaksi teorian, että maailmanpolitiikka-, kosmopolitismi- ja osittain myös imperialismi-luokkaan kuuluvat kuvat pääosin ilmentävät globalisaatiota eli maailmanlaajuisen riippuvuuden lisääntymistä ja puolestaan nationalismi-, partikularismi-, regionalismi- ja provinsialismi-luokkaan kuuluvat eivät. Maailmanpolitiikka-näkökulmassa asioita tarkastellaan koko maailman tai maanosan perspektiivistä. Myös kosmopolitismiin liittyvä kulttuurien ja kansojen tasavertaisuus merkitsee keskinäisen riippuvuuden tunnistamista ainakin epäsuorasti. Imperialismissakin on kysymys riippuvuudesta ja sen lisääntymisestä, tosin imperialistisesta näkökulmasta.

Tutkimuksen perusteella tein seuraavia johtopäätöksiä. Ensinnäkin käytetyt näkökulmat vaikuttivat toimivilta, vaikka kirjoitukset eivät jakaantuneetkaan kaikkiin luokkiin. Toiseksi pääosin koko pitkän ajanjakson aikana kaikissa Japania koskeneissa kommentteissa globalisoitumiseen viitanneet painotukset olivat jollakin tavoin esillä. Alussa 1850-luvulla globalisoituminen tarkoitti Eurooppa-keskeistä kulttuuri-imperialismia, jossa oli myös mukana kosmopoliittisia, japanilaisen kulttuurin omaa arvoa korostaneita piirteitä. Se saattoi johtua esimerkiksi valistuksen ja romantiikan etäisiä kulttuureja ihannoineesta vaikutuksesta. Puolestaan 1870-luku edusti puhtaaimmin Eurooppa-keskeiseen kulttuuri-imperialismiin liittyntä globalisoitumista, vaikka silloinkin oli mukana kosmopoliittisia aineksia. 1900-luvun alun sortokauden Suomessa olivat näkyvissä hyvin vahvasti nationalistiset painotukset, jolloin globalisoituminen oli esillä lähinnä nationalistisia intressejä tukemassa. Myös 1930-luvulla globalisoituminen palveli nationalistisia tavoitteita haettaessa tukea Suomen turvallisuudelle Neuvostoliittoa vastaan. Viimeisessä esimerkissä 1990-luvun lopulla lehtien tarkastelutapa oli maailmanpoliittinen eli niiden

välittämä globalisoituminen eli keskinäisen riippuvuuden lisääntyminen oli ”puhdasta”, koska siihen ei liittynyt enää mitään muita ilmiöitä. Näinkin harvojen esimerkkien avulla tein alustavan ja varovaisen johtopäätöksen, että lehdistön globalisoitumista välittäväksi tulkitun kirjoittelun luonne heijasti todennäköisesti globalisaation yleistä kehitystä kyseisenä aikana.

Toisessa esimerkissä tarkastelin globalisaatiota Japanissa toisen maailmansodan jälkeen ja sen vaikutusta kansalliseen kulttuuriin.⁸ Lähestyin sitä analysoimalla japanilaisen lehdistön välittämää keisarikuvaa. Ilmenikö siinä ja millä tavoin globalisaation ja kansallisen kulttuurin välinen mahdollinen ristiriita? Keisarikuvan perusteella tein koko kulttuuria koskevia varovaisia johtopäätöksiä.

Tutkin, heijastuivatko amerikkalaisten miehitysviranomaisten toisen maailmansodan jälkeen keisari-instituution demokratisoimiseksi alulle panemat läntiset näkemykset japanilaisen lehdistön välittämästä keisarikuvasta määrättyinä kansallisina merkkipäivinä. Samoin tarkastelin, miten japanilainen perinne siinä mahdollisesti säilyi. Eli globalisaatiota konkreettisesti tässä tapauksessa edustivat paineet keisariuden ja sen kautta keisarikuvan demokratisoimiseksi. On huomioitava, että keisarin julkikuva on pääosin virallisesti luotu. Koska keisari on niin keskeinen instituutio, tulkitsin sen kautta koko japanilaista yhteiskuntaa. Säilyikö kansallinen kulttuuri ja miten japanilaisessa yhteiskunnassa globalisaation paineissa aina keisari Shōwan (Hirohito) kuolemaan vuoteen 1989 asti? Lähtökohtana oli keisarin sodanjälkeisen muodollisen aseman perusta eli vuoden 1947 uusi perustuslaki, jonka mukaan keisarista tuli vaila poliittista valtaa oleva valtion symboli ja kansan yhtenäisyyden symboli. Hänen toiminnastaan päättää ja on viimekädessä vastuussa hallitus.

Totesin tutkimuksen alkupuolella, että 1970-luvulle asti keisarikuvassa keskeistä oli yhdistynyt kungfutselais-demokraattinen malli, eli malli, jossa perinne ja demokratisoitumispyrkimykset yhdistyivät. Kuitenkin tultaessa 1980-luvulle kaikki tutkimukses-

sa mukana olleet viisi sanomalehteä kritisoivat valtiovallan julkista tukea aikaisemmin miehitysviranomaisten kieltämän ja uudella nimellä juhlapäiväksi palautetun kansallisen perustamisen muistopäivän viettolalle (11.2.). Se näytti viittaavan siihen, että keisariutta käytettiin uusnationalismiksi kutsutun ilmiön tukemiseen. Uusnationalismi, jonka perusainekset olivat syvällä perinteessä, näytti siten järkyttävän sitä harmonista kuvaa, mikä keisarista oli aikaisemmin luotu. Sodanjälkeinen kungfutselais-demokraattinen malli, jossa globalisaatio näytti olevan tasapainossa perinteen kanssa, oli ainakin osittain hajoamassa sekä uusnationalismin että myös kansainvälisyyttä korostaneiden piirteiden paineessa. 1970-luvun alussa Japanin taloudellisen suurvalta-aseman myötä keisarikuva oli saanut myös vahvan kansainvälisen painotuksen, joka vahvisti globalisoitumistulkintaa Japanin kehityksessä.

Keisarikuvasta oli 1980-luvulle tultaessa muovautunut todella monitasoinen. Kuitenkin, kun sitä tarkemmin analysoidaan, niin kaikilta osin se näytti lopulta palvelevan hallituksen poliittisia päämääriä. Vaikka kuvassa näkyi pinnallisesti ristiriita globalisaation ja nationalismin välillä, todellisuudessa ne olivat oikeastaan saman asian eri puolia. Niillä haettiin sekä sisäpoliittista että ulkopoliittista hyväksyntää harjoitetulle politiikalle ja tavoitteille, mitkä hallitus oli asettanut. Kuva, jossa oli mukana kungfutselaisia ja liberaalidemokraattisia piirteitä, palveli ennen muuta sisäpoliittisia tavoittei-

4. Olavi K. Fält (2000) 'Lehdistö globaalistumisen välittäjänä 1850-luvulta 1990-luvulle', *Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja XXIV*, toim. Anu Peltoniemi, Jyväskylä, 141–153.

5. Olavi K. Fält (1982) *Eksotismista realismiin. Perinteinen Japanin-kuva Suomessa 1930-luvun murroksessa*. *Studia Historica Septentrionalia* 5, Oulu: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.

6. Akira Iriye (1975) 'Introduction. Mutual Images', *Essays in American-Japanese Relations*, toim. Akira Iriye, Harvard Studies in American-East Asian Relations 7, Cambridge, Massachusetts, 17–21.

7. Manfred Kossak (1993) 'From Universal History to Global History', *Conceptualizing Global History*, toim. Bruce Mazlish ja Ralph Buultjens, Global History, Boulder: Westview Press, 96–104.

8. Olavi K. Fält *Emperor Shōwa as the National Symbol in a Globalizing World* (käsikirjoitus).

ta. Puolestaan ulkopoliittikkaa palveli globaalisaaatiota heijastellut keisarin toistuvasti julkisuudessa ilmaisema huoli kansainvälisestä rauhasta. Nationalismi tai uusnationalismi keisarikuvassa palveli sekä sisä- että ulkopoliittisia tavoitteita. Keisarin roolin näkyvyyden lisääntyminen ulkopoliittisissa kysymyksissä ja valtiovallan virallisena edustajana liittyi niin nationalistisiin kuin globaaliisiinkin tavoitteisiin. Nationalistisia piirejä viehätti keisarin näkyvä ulkopoliittinen rooli, kun taas ulkomaailmalle keisari viesti Japanin rauhantahtoisuutta ja syvää huolta maailman rauhasta. Toisin sanoen kummatkin japanilaisen yhteiskunnan vahvat trendit, nationalismi ja globalisaatio, näyttivät palvelevan keisarikuvassa toisiansa varsin hyvin.

Tämä ajatus konkretisoitui erinomaisesti 1980-luvun puolivälissä, kun silloisen pääministerin Nakasone Yasuhiron tarkoituksena oli syrjäyttää aikaisempi 1950-luvulta peräisin ollut ns. ”Yoshida oppi”, joka oli painottanut maan taloudellisen hyvinvoinnin lisäämistä. Nakasonen uuden linjan mukaan tavoitteena oli yhdistää visiot Japanista globaalina johtajana ja kansainvälisenä valtiona uuden liberalistisen nationalismin kanssa. Jos keisarikuvaa tulkitaan, niin hyvin pitkälle se edusti oikeastaan juuri tuota tavoitetta. Sen kautta kuvan monikeroksisuus ja näennäinen ristiriitaisuuskin tuli selitetyksi.

Japanin tapauksessa näyttää siltä, että vanha japanilaiselle kulttuurille ominainen perinne jatkuu edelleen, eli pyritään sulattamaan ulkoisia vaikutteita aikaisempaan traditioon. Tietenkin keisarius on niin vahva ja perinteinen instituutio Japanissa, että se lähes viimeisenä voisi kertoa jostain radikaalista muutoksesta. Joka tapauksessa Japanin esimerkki osoittaa, että globalisaatio ei väistämättä horjuta kansallista kulttuuria. Päinvastoin globalisaatiota voidaan pyrkiä hyödyntämään kansallisen kulttuurin sisäisessä vahvistamisessa ja myönteisen ulkoisen kuvan luomisessa.

Verkoston teoria ja historia

Globalisaation tutkimista historiassa voidaan syventää myös lainaamalla muiden tieteen-

alojen teorioita. Kuten olen todennut, mielestäni globalisaatio merkitsee kaikkinaista keskinäisen riippuvuuden lisääntymisestä ja sen myötä siirtymistä kohti entistä pienempää maailmaa. Olen päätenyt tulkitsemaan keskinäisen riippuvuuden lisääntymisen verkottumiseksi eli mitä enemmän keskinäinen riippuvuus lisääntyy sitä verkottuneemmasta maailmasta on kyse. Verkkoja on tietenkin hyvin monenlaisia. Ryhdyttyäni pohtimaan verkottumista perusteellisemmin käytännön historian tutkimuksen näkökulmasta vastaan tuli sattumalta suomeksi ilmestynyt Albert-László Barabásin *Linkit. Verkoston uusi teoria* -niminen teos. *Helsingin Sanomien* tiedesivuilla veikkailtiin tälle unkarilaissyntyiselle tutkijalle tulevaisuudessa jopa Nobelin palkintoa.⁹

Verkoston uuden teorian perusajatus on, että olemme kaikki kytkeytyneet¹⁰ ja että yksinkertaiset luonnonlait hallitsevat ympärillä olevien monimutkaisten verkkojen rakennetta,¹¹ oli sitten kysymyksessä vaikkapa internet, Hollywoodin elokuvatähtien verkosto, solujen sisäiset kemialliset reaktiot, syövän synty, AIDSin kaltaiset epidemiat tai liike-elämä. Teorian mukaan verkoston rakenne ei ole satunnainen, vaan muutama solmu kerää valtavasti linkkejä eli yhteyksiä toisiin soluihin. Ne ovat napoja ja ne hallitsevat verkon rakennetta. Barabásin mukaan esimerkiksi solut ovat oikeastaan pieniä maailmoja, joilla on sama topologia kuin monilla ei-biologisilla edellä mainituilla verkostoilla. Hänen mukaansa tuntuu siltä, että elämän arkkitehti osaa suunnitella vain niitä.¹² Rohkeasti hän toteaa, että verkostoajattelu valmistautuu valloittamaan kaikki ihmisen toiminnot ja useimmat ihmisen ajattelun alueet.¹³

Näen globalisaation siis tarkoittavan käytännössä verkottumista, minkä vuoksi periaatteessa siihen kuin mihin tahansa ihmisten toimintaan voitaisiin edellä mainitun perusteella soveltaa samaa verkoston uutta teoriaa! Ainakin yleisellä tasolla se toimii mielestäni hyvin. Ajatelleenpa vaikkapa suurvaltajärjestelmiä tai kauppaverkkoja eri aikakausina. Teorian mukaan solmut kilpailevat aina kytkennöistä, koska linkit tarkoittavat selviytymistä kytkeytyneessä

maailmassa. Jos solmujen tilalle laitetaan vaikkapa 1800-luvun lopun suurvallat, niin eikö juuri tästä ole todellakin kysymys. Teorian mukaan verkostot ovat kilpailtuja järjestelmiä, jossa solmut taistelevat kiivaasti linkeistä.¹⁴

Malli toimii edellä mainituissa niin biologisissa kuin ei-biologisissa verkostoissa. Tämän uuden 1990-luvun loppupuolen verkostotutkimuksen lähtökohta ei ole suinkaan ollut biologinen tutkimus vaan internetin tutkimus, jossa määrätty matemaattiset lainalaisuudet havaittiin ja joita sitten kokeiltiin muihinkin verkostoihin ja todettiin, kuinka ne ovat yhtäpitäviä kaikkialla. Kun ajatellaan esimerkiksi nykyistä suurvaltatilannetta, siihen on sovitettavissa verkostoteoriaa tukeva ns. Bosen-Einsteinin kondensaattina tunnettu ilmiö. Tärkeintä tässä yhteydessä on siitä seuraava johtopäätös eli se, että verkostoissa voi olla tapauksia, joissa jollakin voittajalla on mahdollisuus viedä lähes kaikki.¹⁵

Pääosa verkostoista on ns. suuntaamattomia eli sellaisia, joissa pääsee kulkemaan molempiin suuntiin, esimerkiksi sosiaalinen vuoro vaikutus. Jotkut ovat taas suunnattuja, kuten www-verkko, jossa on suunnatut linkit eli sellaiset linkit, joita pitkin pääsee kulkemaan vain yhteen suuntaan. Suunnatuissa verkostoissa voidaan erottaa neljä eri ”mannerta”. Keskeisessä ytimestä eli ydinmantereesta jokaiseen solmuun pääsee kaikista muista solmuista. Sisään-mantereen solmut ovat järjestäytyneet niin, että linkkejä seuraamalla päästään keskeiseen ytimeen, mutta ytimestä lähtemällä ei päästä palaamaan sisään-mantereeseen. Puolestaan ulos-mantereen solmuista päästään ytimestä pois, mutta kun sinne on päästy, mitkään linkit eivät vie takaisin ytimeen. Suunnatulle verkolle on edelleen ominaista, että putket kytkevät sisään- ja ulos-mantereen suoraan toisiinsa. Lisäksi jotkut solmut muodostavat lonkeroita, jotka kytkettyvät vain sisään- ja ulos-mantereisiin. Muutammat solmut muodostavat taas vain eristettyjä saaria, joihin ei päästä verkon muista solmuista.¹⁶

Suuntaamattomia verkkoja voidaan globalisaation näkökulmasta tulkita tilaksi, jossa globalisaatio on joltakin osin, esimerkiksi

maailmantalouden näkökulmasta täydellinen eli kaikki taloudet ovat verkottuneet toisiinsa vuoro vaikutteisesti. Suunnattu verkko puolestaan kuvaa kehitymässä olevaa globalisaatiota eli tässä esimerkissä tilannetta, jossa maailmantalous ei ole vielä täydellisesti verkottunut. Toisin sanoen ydinosa on täydellisesti verkottunut, kun taas osa sen ulkopuolisesta maailmasta liittyy ytimeen esimerkiksi raaka-ainelähteenä ja osa taas vain markkina-alueena. Sen lisäksi on vielä alueita, joilla ei ole minkäänlaista yhteyttä ytimeen. Tällainen tilanne vallitsi esimerkiksi mannerten tasolla kansainvälisessä kaupassa ennen vuotta 1571. Tuolloin perustettiin Manila, joka yhdisti Amerikan ja Aasian mantereet kaupallisesti. Sen jälkeen voidaan puhua todellisesta maailmankaupasta, kun kaikki suuret mantereet ovat kuuluneet samaan kansainvälisen kaupan verkkoon.

Verkostoja hallitsevia tarkempia lakeja tutkitaan parhaillaan. Internetin tutkimus on siinä mielessä edelleen avainasemassa.¹⁷ Historiatieteessäkin on hyvä seurata, mitä tapahtuu, ja arvioida, kuinka uusia teorioita voitaisiin mahdollisesti soveltaa historian tutkimukseen.

Rohkenen kuitenkin jo tässä vaiheessa yrittää soveltaa sitä hieman yksityiskohtaisemmin historialliseen kuvitutkimukseen. Ensinnäkin kuvaa jostakin asiasta kuten esimerkiksi kulttuurista tai maasta voidaan pitää verkkona, joka muodostuu solmuista. Solmut ovat kuvan eri piirteitä. Niiden välillä on linkkejä. Ne solmut, joihin tulee eniten linkkejä aktivoituvat. Aktivoitumisen aiheuttavat esimerkiksi vallitseva maailmantilanne ja siihen liittyvät vaikkapa poliittiset ja taloudelliset edut. Näyttää siltä kuin aktivoituneissa solmuissa palaisi valo, min-

9. Timo Paukku 'Verkostoista linkeihin ja napakeskuksiin', *Helsingin Sanomat* 5.10.2002.

10. Albert-László Barabási, 'Linkit. Verkostojen uusi teoria', *Terra Cognita* 2002, 12.

11. Barabási (2002) 13.

12. Barabási (2002) 184.

13. Barabási (2002) 211.

14. Barabási (2002) 109.

15. Barabási (2002) 109.

16. Barabási (2002) 162–163.

17. Barabási 187.

kä takia himmeämmät solmut jäävät takalalle. Näin ollen mentaalinen näkyvä kuva muodostuu näistä aktivoituneista solmuista.

Sen jälkeen saattaa tapahtua jokin merkittävä yhtäkkinen tapahtuma tai kumuloituva tapahtumien sarja. Se aiheuttaa joihinkin aktiivisiin solmuihin ylimääräistä, kuvan tapauksessa vastakkaista kuormitusta niin, että se ylittää niiden kantokyvyn. Tällöin ne saattavat sammua tai yrittävät jakaa kuormitusta naapuri solmuille, esimerkiksi sellaisille, jotka ovat olleet varsin passiivisessa tilassa. Tätä kutsutaan verkostojen teoriassa kaskadihäiriöksi. Tällaista saattaa tapahtua esimerkiksi internetissä. Kaskadi on vesiputousta muistuttava tapahtuma.¹⁸ Tuloksena on joidenkin aikaisempien solmujen himmeneminen ja toisten kirkastuminen, jolloin myös mentaalinen kuva näyttää uudelta. Kuitenkin myöhemmin saattaa taas tulla uusia esimerkiksi erilaisista eduista

johtuvia paineita, jolloin ehkä palataan takaisin aikaisempaan kuvaan tai johonkin uuteen kombinaatioon. Tällaista yksinkertaista verkkomallia voidaan soveltaa asioiden konkretisoimiseksi mielestäni moneen muuhunkin ilmiöön. Esimerkiksi tutkittaessa vaikkapa ulkopoliittista päätöksentekoa jne.

Näin ollen voidaan johtopäätöksenä sanoa, että globalisaatio ja siihen liittyvä verkottuminen saattaa avata uusia näkymiä ja haasteita historiantutkimukselle. Kun globalisaatio merkitsee keskinäisen riippuvuuden lisääntymistä, niin uusi verkostojen teoria näyttäisi merkitsevän myös historiatieteen globalisoitumista eli sen riippuvuuden lisääntymistä muista tieteistä. Samassa mielessä voitaisiin vielä viitata biologisiin, elämän säilymistä tukeviin ilmiöihin, joita myös olisi mahdollista soveltaa analysoitaessa historiallisten tapahtumien syitä.

18. Barabási 120.

HEIKKI YLIKANGAS

Välirauha 1940 – minkä sodan odotuksessa?

Professori Heikki Ylikankaan arvio talvisodan rauhan taustasta.

■ Välillä jo laimennut keskustelu talvisodan rauhasta on saanut uutta virikettä kahdesta tuoreesta teoksesta: Martti Häikiön kirjasta *Historia ja väärät profeetat. Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä* sekä Ohto Mannisen ja Kauko Rumpusen julkaisemasta teoksesta *Murhenäytelmän vuorosanat. Talvisodan hallituksen keskustelut*. Teoksista edellisessä olen keskeisessä asemassa Häikiön ankaran vaikkakin luonteeltaan pamflettimaisen kritiikin kohteena. Molemmat kirjat *Helsingin Sanomissa* (23.10.2003) ylistävään sävyyn arvioinut Jukka Tarkka kirjoitti allekirjoittaneen talvisota-tulkinnasta näin:

”Mutta yksikään ministeri ei kertaakaan pohdi, mitä mahdollisuuksia Suomelle voisi avautua, jos se kääntäisi kurssin Saksan vanaveteen ja jäisi odottamaan Hitlerin hyökkäystä Neuvostoliittoon.

Mikään hallituksen keskustelupöytäkirjoissa ei viittaa siihen, että kenenkään päähän olisi tuossa tilanteessa pälkähäntynyt ajatus, jonka Ylikangas on keksinyt jälkikäteen.

Jos Ylikankaan tulkinta Moskovan rauhan suomalaisista motiiveista olisi oikea, jotakin sitä tukevaa tai siihen viittaavaa pitäisi näkyä murhenäytelmän vuorosanoissa, tai edes niiden rivien välissä. Sellaista ei näy.”

Joteskin jyrkästi sanottu ottaen huomioon, että päälähteeni ovat peräisin juuri niistä muistiinpanoista talvisodan hallituksen keskusteluista, joita Tarkan piti esitellä!

Tämän kysymyksen tiimoilta olen hämmästykseni joutunut toteamaan, että lähteet – alkuperäislähteet – eivät kaikkien historioitsijoidenkaan puntarissa paljon paina. Niiden merkitys on pienimmillään lehtikirjoittelussa (vrt. *Helsingin Sanomien* uutisointi suuresta talvisotakeskustelusta 28.11.2003) ja yleisötilaisuuksissa, joissa pärjätään senkaltaisilla julistuksilla kuin ’lähdepohja on hatara’ – siis tarvitsematta mitenkään yksilöidä väitettään saati sitten, että joutuisi tieteellisesti kestävin perustein osoittamaan vastustajansa päälähteiden epäkelpoisuuden. Siispä yritän vielä kerran, nyt käsillä olevalla tieteellisellä foorumilla. Esitän tässä artikkelissa kootusti tulkintaani liittyvät keskeisimmät lähteet.¹ Sen jälkeen on kriitikoillani tilaisuus osoittaa, millä perusteilla minä olen väärässä ja he ovat oikeassa.

Ohto Mannisen ja Kauko Rumpusen tuoreesta teoksesta *Murhenäytelmän vuorosanat* on jostakin käsittämättömästä – esipuheessa mainitsemattomasta – syystä unohdettu pois Rytin sihteerin A. E. Tudeerin muistiinpanot 11. maaliskuuta 1940 jälkeisiltä päiviltä, yhteensä 25 käsikirjoitettua lius-

1. Kirjoitukseni perustuu vähäisin lisäyksiin laajoihin artikkeleihin teoksissani *Väkivallasta sanan valtaan* (1999) ja *Tulkintani talvisodasta* (2001).

kaa.² Se on suuri vahinko, sillä 12.3. pidentyissä kahdessa hallituksen kokouksessa tuli räikeänä näkyviin hallituksen jakaantumisen paitsi lännen avuntarjouksen myös sen suhteen, pitäisikö hävittää ne alueet, jotka rauhanehtojen mukaan tuli luovuttaa Neuvostoliitolle. Uusi raja kulki paikoin jopa sata kilometriä pohjoisempana rintamasta. Puolustusministeri Juho Niukkanen vaati tiukasti, että länsiapu tuli ottaa vastaan (viimeinen määräraja avunpyynnön esittämiselle meni umpeen juuri tuona päivänä) ja luovutettavat alueet perusteellisesti tuhota. Ulkoministeri Väinö Tanner esiintyi yhtä tiukasti sekä länsiavun pyytämistä että alueiden tuhoamista vastaan.³

Niukkanen lausui kokouksessa aamupäivällä 12.3.1940:

"Ennen alueiden luovuttamista ryssille on ne tyhjennettävä ja hävitettävä. ... Ei ole mitään järkeä jättää niitä [hävittämättä]. Silloin jäisi ryssille valmis mahdollisuus sijoittaa 1/2–2 miljoonaa asukasta valmiisiin taloihin."

Saman päivän iltatunnossa Niukkanen sanoi:

"Jos alue jätetään polttamatta, tietää se sitä, että ryssä rakentamatta kasarmeja voi valmiisiin rakennuksiin sijoittaa 1/2 miljoonan armeijan, joka aina on hyökkäysvalmiina. Jos alue hävitetään, menee edes jokin aika, ennen kuin se voi sijoittaa suuria joukkoja sinne. Pitäisi hävittää kaikki maan tasalle, minkä suinkin ehtii."

Tanner puolusti kantaansa ensin enemmän taikka vähemmän toisarvoisilla syillä (tehtaat ostaisivat puuta Suomesta, hävittäminen olisi vandalismia) mutta toi esille myös vastustuksensa taaimmaisen perustan. Hän sanoi:

"Myös periaatteessa olen hävitystä vastaan. Suursota ei vielä ole kunnolla alkanut, emmekä tiedä, mitään sen loppumisesta. Tämä meidän rauhamme on välirauha, emmekä tiedä, millainen lopullinen rauha tulee."

Ministeri Rainer v. Fieandt lähti tukemaan Tanneria. Hän totesi:

"Täytyy antaa järjen puhua eikä tunteiden. Mehän toivomme, että tästä tulee vain välirauha ja että pian saamme alueen takaisin. Silloinhan on vahingoksi hävittää kaikki, varsinkin linjalla olevat."

Siis välirauha (josta kohta enemmän). Seuraisi uusi sota, jossa menetetyt alueet vallataisiin takaisin. Tuo uusi sota syttyisi niin pian, että hävitystyö koituisi suomalaisten omaksi vahingoksi. Kysymys ei ollut hallituksen psykologisesta taivuttelusta rauhan kannalle, koska Rytin johtamalle valtuuskunnalle Moskovassa oli jo annettu lupa tehdä rauha. Näin päätös – useimmat ministerit asettuivat Tannerin kannalle – ennakoi konkreettisesti tulevaa sotaa.

Aivan keskeinen kysymys kuuluu: millä voimalla Suomi aikoi toteuttaa Karjalan valtaamisen. Omin voiminko? Ei, sillä kuten Tanner 12.2.1940, Summassa tapahtuneen sisäänmurron päivänä, sanoi: "Me olemme liian pieni tekijä luhistamaan Venäjää."⁴ Hän jatkoi 29.2.: "Ei kukaan ole niin naivi, että uskoisi näin pienen joukon voivan yksin kestää loppuun saakka."⁵ Suomen omien voimien riittämättömyys kunnialliseen rauhaan pääsemiseksi oli käynyt selväksi heti Summan ja sitä tietä Mannerheim-linjan murtumisen jälkeen. Siihen saakka hallitus oli seurannut linjaa, jonka mukaan koetettaisiin ensi sijassa selviytyä yksin ja päästä siedettävään rauhaan. Jos tämä tie tukkeutuisi, turvattaisiin Ruotsin apuun. Senkin pettäessä hyväksyttäisiin viimeisenä vaihtoehtona länsiapu. Tanner nimenomaisesti totesi hallituksen kokouksessa 15.2.1940:

"Kun asiasta oli keskusteltu, oli yleensä oltu sillä kannalla, että tämä [länsivaltain tarjoama] apu on pidettävä viimeisellä tilalla ellei muuta neuvoa ole. Oli koetettu kulkea pohjoismaista linjaa, mutta kun se ei johda tulokseen ei ole muuta neuvoa kuin antaa asiain mennä länsivaltojen haluamaan suuntaan".⁶

Länsi vai Saksa?

Oliko siis tarkoitus toteuttaa valloitus länsivaltain tarjouksen avulla? Ei, sillä hallitushan oli juuri torjunut lännen avuntarjouksen vedoten viiteen erilliseen perusteeseen: avun vähäisyyteen ja myöhästymiseen, Norjan ja Ruotsin esittämään kauttakulkukieltoon, Saksan vastatoimiin ja Suomen haluun pysyä suursodan ulkopuolella. Oliko näin ollen vihdoin ajatus se, että länsivallat voittonsa jälkeen tulisivat Suomen avuksi ja ryhtyisivät sotaan Neuvostoliittoa vastaan hankkiakseen Suomelle Karjalan takaisin?

Ei ollut. Ranskan pääministeri Daladier sähkötti Suomeen 8.3.1940:

”Vakuutan vielä kerran, että olemme valmiit antamaan apuamme. Lentokoneet ovat lähtövalmiina. Operaatiojoukko on valmiina. Ellei Suomi nyt tee vetoomusta länsivalloille, on ilmeistä, että nämä eivät sodan lopussa voi ottaa pienintäkään vastuuta Suomen alueen lopullisesta järjestämisestä.”⁷

Sähke sisälsi itsestään selvän asiointilan toteuttamisen. Jos länsivallat olisivat lyöneet Saksan, ei niitä olisi sen jälkeen tietenkään kiinnostanut sen enempää Ruotsin malmi kuin Bakun öljykään tai uuden rintaman avaaminen Skandinaviaan Saksaa vastaan. Lyhyesti sanoen niiden intressi auttaa Suomea olisi mennyt. Tanner itse tiivistä Daladierin kannan eduskunnan ulkoasiain valiokunnalle 11.3.1940 juuri näin.⁸ Länsivaltain olisi siis pitänyt lähteä sotaan Neuvostoliittoa vastaan vain ja pelkästään hankkiakseen Suomelle Karjalan takaisin. Ajatus on mahdollon.

Ainoa teoreettinen edellytys myöhemmin kutsuttavalla länsivaltain avulle olisi ollut se, että sota olisi ikään kuin jähmettynyt paikolleen ja tilanne olisi jäänyt sellaiseksi kuin se oli sanokaamme vaikkapa helmikuussa 1940. Silloin olisivat kuitenkin useimmat niistä samoista syistä, joilla länsivaltain vastaanottaminen torjuttiin, olleet läsnä ja vaikuttamassa edelleen. Apua ei siis siinäkään tapauksessa olisi pyydetty. Koska siis kyse ei voinut olla länsivaltain avusta, jää jäljelle vain yksi vaihtoehto: Saksa. Suomi ajatteli voivansa hankkia Karjalan takaisin

Saksan avulla. Rauha sulki länsivallat Suomen kuvioista ulos. Niukkanen totesi 12.3.:

” Olen pohtinut asiaa kaikilta puolilta ja tullut siihen, että rauhan tekeminen jättää meidät Venäjän armoille, kun länsivallat vetäytyvät syrjään eikä Ruotsikaan anna apua.”⁹

Näin ymmärsi asian myös Ranskan Helsingin-lähettiläs Charles Magny. Lähettiläs oli Tannerin 1.3. antaman referoinnin mukaan sanonut:

”Jos kerran ryhdymme rauhasta neuvottelemaan, jäähtyvät sympatiat ja katsotaan meidän siirtyneen Saksan puolelle.”¹⁰

2. Kyseisten muistiinpanojen poisjääminen on sitäkin hämmäntävämpää, kun ne istunnot, joiden keskusteluja kirjaavat muistiinpanot puuttavat, on kirjassa päämäärien osalta aivan oikein mainittu ja vielä otsikoitu sanoilla ”Muistiinpanoja valtioneuvoston kokouksesta”. Kuitenkin teksti sisältää vain lyhyen virallisen pöytäkirjan muutamine puheenvuoroineen. Todettakoon, että samassa kirjassa siteerataan laajasti ministerien muistelmia, joiden sanotaan lainailleen Tudeerin muistiinpanoja, ja monet tutkijat – Ohto Manninen heihin luettuna – ovat viittaileet näihin istuntoihin ja joita Mannisen oman todistuksen mukaan (1987, s. 318) on pidetty ”jopa vuonna 1941 syttyneen jatkosodan syntysanoina.” – Valitettava kömmähdyks tässä kirjassa.
3. A. E. Tudeerin muistiinpanot valtioneuvoston istunnoista 12.3.1940. A. E. Tudeerin kokoelma. KA.
4. Ohto Manninen-Kauko Rumpunen (2003) *Murbenäytelmän vuorosanat. Talvisodan hallituksen keskustelut*, Helsinki: Edita, 187.
5. Manninen-Rumpunen (2003) 265.
6. Manninen-Rumpunen (2003) 199.
7. Manninen-Rumpunen (2003) 320. Martti Häikiö (2003) *Historia ja väärät profeetat. Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä*, Helsinki: Edita, 147–178. Häikiö tekee kirjassaan varsin perustavanlaatuisen erehdyksen esittäessään, että Suomi oli tehdessään tiedusteluja avusta jo tosiasiaa moneen kertaan pyytänyt apua – jo silloin, kun Suomi esitti avunpyynnön Kansainliitolle. Todellisuudessa Tanner ohjeissaan Wuorimaaalle 14.12.1939 (Ulkoministeriön arkisto, sähkö B 221) korosti Kansainliitolle pyydytyn vain materiaalista apua. Länsivallat sitä vastoin aikoivat käyttää avustusoperaatioissaan armeijan säännöllisiä joukkoja. Siksi ja noudattaakseen Kansainliiton 16. artiklaa ne edellyttivät Suomelta virallista avunpyyntöä. Muutoin ne eivät katsooneet voivansa tunkeutua asevoimin puolueettomien maiden – Norjan ja Ruotsin alueelle tai ryhtyä sotilaallisiin operaatioihin Suomessa. Lähemmässä vastauksessani Häikiölle kotisivullani www.helsinki.fi/pepole/heikki.ylikangas/.
8. Ari Uino (toim.) (1998) *Sodan ja rauhan mies. Urho Kekkosen sotavuodet 1939–1944*, Keuruu: Otava, 53.
9. Tudeerin kokoelma 12.3.1940. KA.
10. Manninen-Rumpunen (2003) 273.

Voidaanko tämä tulkinta eli jättäytyminen Saksan avun varaan todistaa alkuperäisaineistolla? Voidaan – selvittämällä, milloin puheet välirauhasta ja missä yhteydessä alkoivat. Välirauhaa kosketeltiin hallituksen istunnossa 9.3.1940. Ministeri Söderhjelm lausui:

”Minusta olisi helpompaa mennä tähän [rauhaan], jos oltaisiin vakuutettuja siitä, että kaikki pitävät tätä välirauhana ja ovat valmiina varustautumaan sen hetken varalta, jolloin raja palautetaan.

Tanner vastasi tähän:

”Ajatus on sellainen [että rauha on vain välirauha], mutta sitä ei saa esittää. Luulen, että jokainen ajattelee että jos tulee otollinen hetki, valloitetaan menetetty alue takaisin.”¹¹

Tämä sitaatti riittääköön vastaukseksi Martti Häikiölle, joka ns. suuressa talvisotakeskustelussa 27.1.2003 kiisti jyrkästi Tannerin revanssisota-halut ja vaati kiivaasti dokumentteja pöytäan.¹²

Välirauha-argumenttia käytettiin kuitenkin jo aikaisemmin, ensi kerran hallituksen istunnossa 25.2.1940, siinä samassa, jossa Moskovan raskaat ennakkoehdot rauhalle esiteltiin ministereille. Tällä keskustelulla oli ratkaiseva merkitys Suomen etsiessä tietään sodan kurimuksesta ulos. Silloin kävi myös selväksi, että se maa, jonka ajateltiin auttavan Suomea Karjalan valtaamisessa, oli todella Saksa. Rauhaa ajava, Neuvostoliiton ennakkoehdot periaatteessa hyväksyvä Tanner lausui ehtoihin liitetystä avunantosopimuksesta, että siihen

”ei missään tapauksessa pitäisi suostua. Se sitoisi meitä kovasti, jonkin ajan perästä kenties sotaan Saksaa vastaan.”

Rauhaa puolustava Ryti totesi saman selvemmin:

” Olen samaa mieltä kuin ministeri Tanner, että avunantosopimus on ehtojen vaarallisin kohta. Se johtaisi meidät sotaan Saksaa

vastaan, sillä sen ja Neuvostoliiton välinen ystävyys ei ole kestävä. Täytyy koettaa hoitaa asioita siten, että saadaan mobilisoiduksi kaikki diplomaattiset ja sotilaalliset voimat avuksemme. ... Ehdotan, että ulkoministeri heti, vielä tänään, lentää Tukholmaan ja ottaa suoran yhteyden Staliniin. Hänelle olisi huomautettava, että meille epäedullinen väkivaltarauha ei saattaisi tulla pysyväksi, koska olisi pelättävää, että Suomi yrittäisi käyttää ensimmäistä soveliaista tilaisuutta, jolloin Venäjä on vaikeuksissa, saadakseen aikaan muutoksen siihen.”¹³

Tanner tähdensi keskustelun päätteeksi sen merkitystä korostaen:

”Haluan vielä teroittaa kaikkien mieliin, että tästä keskustelusta ei saa päästää mitään näiden seinien ulkopuolelle.”

Kolmea päivää myöhemmin, 28.2.1940, Ryti tähdensi:

”Olen yhtä mieltä kenraali Waldenin kanssa siitä, että vaikka saisimme apua Ruotsista ja vaikka länsivaltojen apu pääsisi perille, eivät ne edes yhdessä riittäisi samaan aikaan ratkaisua meidän eduksemme. Emme pystyisi valtaamaan takaisin Kannasta ...

Ryti ei tarkoittanut vain hetken tilannetta, koska hän lopetti puheenvuoronsa näin:

”Parempi säilyttää armeija taistelukykyisenä ja maa hävitykseltä, niin että edullisten tapahtumien sattuessa olemme siinä kunossa, että itsekin merkitsemme jotakin. Parempi alkaa maan jälleenvaltaus Viipurista kuin Tornioista”.¹⁴

Näitä Rytin ja Tannerin valtioneuvostossa 25.2.–28.2.1940 esittämiä puheenvuoroja on mielestäni mahdotonta tulkita muuten kuin siten, että heidän katsannossaan rauha oli tehtävä niillä ehdoilla, jotka olivat tarjolla, koska armeija piti säästää siihen hetkeen, jolloin ”Venäjä olisi vaikeuksissa” eli tulevaa Saksan ja Neuvostoliiton välistä sotaa

varten. Silloin voitaisiin vallata Karjala takaisin.

On myös huomattava, että päivämäärä 25.2. merkitsi jyrkkää muutosta Tannerin ja Rytin suhtautumisessa rauhanehtoihin. Vielä 12.2. oli ajateltu esittää Neuvostoliitolle vain joidenkin Suomenlahden saarien ja 10 kilometriä rajalta sisämaahan päin ulottuvan Kannaksen osan luovuttamista, nekin korvausta vastaan.¹⁵ Sen sijaan 25.2. jälkeen Ryti ja Tanner olivat valmiita hyväksymään Neuvostoliiton raskaat ehdot sellaisenaan neuvottelujen pohjaksi, vaikka toiveena oli, että niistä voitaisiin varsinaisissa neuvotteluissa tinkiä. Ainoastaan 1.–3.3. 1940 lykättiin vastauksen antamista Neuvostoliitolle – ilmeisesti lähinnä siinä toivossa, että länsivaltain korotetut ja aikataulultaan nopeutetut avuntarjoukset saattaisivat Stalinin länsivaltain aloittamien sotatoimien pelossa itse tinkimään asettamista rauhan ennakkoehtoista.

Mitä oli tällä välin tapahtunut? Sotilaallinen tilanne oli edelleen huonontunut, sillä 17.2.1940 mennessä armeija oli vetäytynyt väliasemaan. Se kesti 27.2. saakka.¹⁶ Oli tapahtunut muutakin. Sen muutoksen perille päästään, kun kysytään, mistä oli peräisin käsitys Saksan ja Neuvostoliiton välillä syntyvästä sodasta? Ainekset siihen oli saatu sähköitse päivää ennen 25.2. pidettyä istuntoa. Suomen entinen pääministeri kansanedustaja T. M. Kivimäki oli hallituksen päätöksellä lähetetty Berliiniin taivuttelemaan Saksaa toimimaan Suomen hyväksi.¹⁷ Kivimäki ei aluksi päässyt merkittävien poliitikkojen puheille. Summan mur tumisen jälkeen tilanne muuttui. Tanner antoi Saksan Helsingin-lähettilään Wipert von Blücherin ymmärtää, että Suomi jatkaisi sotaa ja oli aikeissa hyväksyä lännen avuntarjoituksen.¹⁸ Nämä Blücherin Saksaan toimittamat tiedot avasivat heti ovet Kivimäelle. Kivimäki ilmoitti 19.2. Saksan ulkoasiainministeriön kansliapäällikölle Franz Weizsäckerille:

”.. että Suomessa ei kukaan ollut ajatellut länsivaltain puoleen kääntymistä, mutta nyt kun muut tiet näyttäivät meiltä tukkeutuvan, meillä ei nähtävästi ole muuta mahdollisuut-

ta kuin pyytää apua sieltä mistä sitä voi olla saatavissa.”¹⁹

Ilmoitus aiheutti kiihkeän reaktion Berliinissä, jonne seuraavana päivänä tuli Saksan Helsingin-lähettiläältä Wipert von Blücheriltä – hänen keskusteltuaan Tannerin kanssa – seuraavanlainen viesti:

”Ratkaisu [Suomen päätös avunpyynnöstä länsivalloille] tapahtuu pian, koska paine rintamalla voimistuu ja Saksan sotilaallinen paino Pohjolassa ei ole kuukausiin Itämeren jäätyamisen vuoksi tuntuva. Huhut tietävät jo kertoa, että ulkoministeri ja Mannerheimin luottamusmies kenraali Walden lentävät näinä päivinä Lontooseen.”²⁰

Itse Adolf Hitler kutsui ”Suomen tuntijana” luokseen neuvotteluun 21.2. kenraali Nikolaus von Falkenhorstin, Suomessa vuonna 1918 taistelleen upseerin, joka oli pitänyt tiivistä yhteyttä Suomeen. Neuvottelun sisältöä ei tiedetä, mutta ilmeistä on, että sen tulos tuli ilmi seuraavana päivänä, 22.2. Vuonna 1939 Hitlerin seuraajaksi ja vuonna 1940 valtakunnanmarsalkaksi nimitetty Hermann Göring kutsui tuolloin eli myöhään illalla 22.2. Kivimäen luokseen ja sanoi tälle muistelmätietojen mukaan näin:

”Muistakaa, että teidän on tehtävä rauhamillä ehdoin tahansa. Takaan, että kun lyhyen ajan kuluttua lähemme sotaan Venäjää vastaan, saatte kaiken takaisin korkoineen.”²¹

11. Manninen-Rumpunen (2003) 333.

12. *Helsingin Sanomat* 28.11.2003.

13. Manninen-Rumpunen (2003) 236.

14. Manninen-Rumpunen (2003) 253.

15. Manninen-Rumpunen (2003) 186–187.

16. Ohto Manninen (1987) ”Suomitoisessa maailmasodassa”, *Suomen historia* 7, Helsinki: Weilin + Göös, 311–315.

17. Kivimäki ei ollut Saksassa vain ”Rytin luvalla” niin kuin Manninen (1987, 308) toteaa vaan hallituksen valtuuttamana. Ks. Manninen-Rumpunen (2003) 25, 27, 33, 38.

18. Lähemmin Ylikangas (2001) 188–191.

19. Rytin kokoelma, kansio 2. KA.

20. Ylikangas (2001) 189–190.

21. Ragnar Nordström (1996) *Voitto tai kuolema. Jääkärieverstin elämä ja perintö*, Juva: WSOY, 244–246.

Kivimäen omat muistelmat pitävät asiallisesti yhtä tämän tiedon kanssa. Kivimäen mukaan Göring kehotti suomalaisia tekemään nopeasti rauhan mainiten, että – näin Kivimäki asian ilmaisi – ”Saksan voitettua sodan saisimme koron kanssa takaisin sen, mitä menettäisimme”.²² Oli itsestään selvää, että muuten kuin väkijoukolla Neuvostoliitto ei luovuttaisi valloitustaan.

Huomattakoon, että Rytin ja Tannerin kannanotot hallituksessa 25–29.2. ovat asiallisesti yhtäpitäviä Göringin viestin sisällön kanssa. Näin siltä väitteeltä, jonka mukaan muistelmatiedot eivät pitäisi paikkansa, menee pohja. Ainoa ero on siinä, että Ryti ja Tanner eivät paljastaneet ministereille tietolähdettään. Sitä he eivät voineet tehdä, koska Kivimäkeä oli ankarasti teroitettu pitämään asia salassa. Viesti ei saanut mistään hinnasta vuotaa Moskovan tietoon. Neuvostojohdo epäili jo muutenkin sopimuskumppaninsa luotettavuutta. Sopimustaan elokuulta 1939 Neuvostoliiton kanssa – sen tarkoitus oli säästää Saksa kahden rintaman sodalta – Saksa ei halunnut hevin vaarantaa. Göringin viestiä vahvempaa ilmoitusta Saksan johto ei siis voinut Suomelle niissä oloissa antaa.²³ Kuitenkin oli vaikea tulkita asiaa niin, että diktatuuri-maassa johtajan lähin mies voisi puhua muuten kuin Hitlerin itsensä valtuuttamana. Muistettakoon, ettei Saksan ja Suomen väliltä ole löydetty kirjallista sopimusta myöskään koskien jatkosodan aloittamista.

Viesti vakuutti Rytin ja Tannerin, mitä osoittaa sekin, että he pitivät sen erittäin pienen piirin tiedossa. Viesti vastasi Hitlerin jo *Mein Kampfissa* ilmaisemia sodanpäämääriä, joita idän sotaretkeä pohjustava Barbarossa-suunnitelma – operatiivinen käsky sen valmistelusta annettiin heinäkuussa 1940 – täsmälleen toteutti ja joihin Hitlerillä itsellään ja hänen lähipiirillään on tällä väliajallakin viittauksia.²⁴ Tämän on mm. Ohto Manninen todennut kirjassaan *Suur-Suomen ääriiviivat*.²⁵ Sitä paitsi pitkälti samansisältöinen Heinrich Himmlerin lausuma tammikuulta 1940 lienee tullut helmikuussa, tosin välikäsien kautta, Tannerille.²⁶ Painavampaa oli se, että lähettiläs Arne Artur Wuorimaa raportoi Berliinistä 4.2.

kertoen upseeripiireissä liikkuvista huhuista, joiden mukaan

”saksalais-venäläinen sopimus [elokuulta 1939] on vain olosuhteiden pakosta syntynyt sopimus, jolla ei ole kestäväää luonnetta, vaan vapauduttuaan voitokkaasti lännestä, tulee Saksa kääntymään itää vastaan ja järjestämään olot siellä uudelleen.”²⁷

Ratkaisu

Niinpä sitten eduskunnan ulkoasianvaliokunta taivuteltiin 29.2.1940 luopumaan länsiavun pyytämisestä ja hyväksymään rauha niillä perusteilla, joihin hallituksessa 25.–29.2. oli vedottu. U. K. Kekkonen merkin-tojen mukaan Tanner esitti asian mm. näin:

”[Länsivaltain apujoukkojen] miesmäärä vähäinen. Ei voi auttaa meitä saamaan menetettyjä alueita takaisin. Kohtalomme riippuu [jos apua pyydetään] länsivaltajien voitosta.”

”Saksassa on sanottu: Suomen on tehtävä rauha millä ehdoilla tahansa. Ja saksalaiset sanovat: kun Saksa voittaa, voivat he pitää Venäjän kurissa.”

Edelleen Tannerin mukaan Englanti oli luovuttanut turvata Suomen rajat ja itsenäisyyden, ”mikäli se sen vallassa on”, ja pitää joukkojaan Suomessa, ”mikäli niitä ei muualla välttämättä tarvita.”²⁸ Lausumista kuultaa epäluottamus länsivaltain mahdollisuuksiin sekä auttaa ajoissa Suomea että voittaa sota. Usko Saksan voittoon ja sen edullisiin seurauksiin Suomelle on selvästi suurempi.

Tässä lausumassa on merkityksellistä se, että Tanner sanoo länsiavun vastaanottamisen asettavan Suomen riippuvaiseksi Englannin voitosta. Tämän hän toisti hallituksessa myöhemminkin epäillen, ettei Suomi kestäisi niin pitkää aikaa kuin suursodan käyminen loppuun saakka vaatisi.²⁹

Itse asiassa Suomen johtavat ministerit, Tanner ja Ryti, suhtautuivat sodan alusta saakka epäilevästi länsivaltain mahdollisuuksien voittamaan sota, mikä oli tietysti avuntarjoamisen hyväksymisen ehdoton edellytys. (Saksa tarjosi T. M. Kivimäen Suomen hal-

litukselle 28.2. välittämän tiedon mukaan Englannille edelleen rauhaa ja sen armeija uskoi sataprosenttisesti Saksan voittoon.)³⁰ Jos taas oletettiin, että länsivallat häviäisivät, ei niiden avusta parhaassakaan tapauksessa olisi ollut Suomelle mitään hyötyä. Tämän vuoksi Ryti ja Tanner suhtautuivat pidättyvästi mahdollisen länsiavun vastaanottamiseen jo ennen Summan murtumista, vaikka rintamatilanne oli silloin hyvä ja vaikka virallista tarjousta avusta ei ollut vielä tehty. (Se tehtiin 5.2.1940). Tanner sanoi 22.1.1940 hallituksen istunnossa kirjurin mukaan:

”Oli sitä mieltä, että ellei saada rauhaa syntymään, niin tähän [länsiavun pyytämiseen] kai täytyy mennä, mutta näkisi mieluummin, ettei tulisi pakkoa lähteä tälle tielle.”³¹

Mannerheim-linjan menettämisen jälkeenkin avuntarjous kelpasi Rytille ja Tannerille vain taktiseksi painostuskeinoksi Ruotsin ja Saksan suuntiin. Sen vuoksi he antoivat edellä mainitun Tannerin hallituksessa 15.2. tekemän esityksen länsiavun hyväksymisestä vuotaa kahta tietä – Wipert von Blücherin ja T. M. Kivimäen – kautta Berliinin tietoon. Ryti ja Tanner luottivat toisin kuin avunpyyntöä kannattavat hallituksen jäsenet³² Saksan voittoon ja noudattivat sen vuoksi säntillisesti 24.2. tiedoksi saamaansa Göringin neuvoa, näin myös rauhanteon ja hallituksen vaihdoksen jälkeen. Uudesta 27.2. 1940 nimitetystä hallituksesta siivottiin pois kaikki länsiavun pyytämistä kannattaneet ministerit. Huhtikuussa 1940 annettiin yleisluonteinen sensuuriohje, ”jolla pyrittiin esittämään hallituksen ja viranomaisten kaikinainen arvostelu.”³³ Ulkoministeriksi nimettiin saksaa äidinkielenään puhuva Rolf Witting, suuri Saksan – erityisesti vanhan aristokraattisen Saksan – ihailija.³⁴ Wittingin nimityksestä sanoo Henrik Meinander:

Tannerin seuraajaksi ”tuli ruotsalalaisen kansanpuolueen oikean laidan Rolf Witting, joka herätti saksalaissympatioistaan huolimatta vähemmän ärtymystä idässä” [kuin Tanner].³⁵

Rauhanteon jälkeen lupa Englannin kanssa käytävään kauppaan hankittiin saksalaisten ja suomalaisten kokouksessa Berliinissä 28.3.1940. Saksalaisia eivät kiinnostaneet Suomen päävientituotteet paperi ja selluloosa. Ilkka Seppinen tiivistää saksalaisten vastauksen näin:

”Berliinin kokouksen osanottajat eivät pitäneet edes Englannin vaikutusvaltaa pahana ongelmana, vaikka Englannin nähtiin kohtaavan vastakaikua Suomessa. Kokous oli nimenomaan sitä mieltä, että Suomea ei voisi painostaa katkaisemaan taloudelliset suhteensa Englantiin.”³⁶

22. T. M. Kivimäki (1965) *Suomalaisen politiikan muistelmat*, Porvoo: WSOY, 127–128.

23. Tästä lähemmin kirjassani *Tulkintani talvisodasta* (2001), 176 s.

24. Vrt. Meinander (1999) 189.

25. Ohto Manninen (1985) *Suur-Suomen ääriviivat*, Jyväskylä, 11–12, 14.

26. Lähemmin Henrik Ekberg (1991) *Fubrers trogna följeslagare*, Helsingfors. 98–99. – Himmler oli sanonut, että vajaan kahden vuoden sisällä syttyy sota Neuvostoliiton ja Saksan välillä”. Tieto piti kuitenkin pitää äärimmäisen salaisena ja antaa se vain pienen luotetun piirin tietoon. Ankaran lähdekritiikin valossa tälle tiedolle ei tietenkään voi panna paljon painoa, ennen kuin löytyy väitetty Tannerille tullut sähkö sen tueksi.

27. Tannerin kokoelma. Kansio 20. KA.

28. Ari Uino (toim.) (1998) *Sodan ja rauhan mies. Urho Kekkosen sotavuodet 1939–1940*, Keuruu: Ota-va, 45–47.

29. Ylikangas (1999) 320. – Tässä yhteydessä on mainittava se 12.2. tapahtunut Rytin ja Söderhjelmien välinen keskustelu, jota Manninen ja Rumpunen referoivat (s. 188). Ryti oli myöntänyt Söderhjelmille, joka innokkaasti puolusti uskoaan lännen voittoon suursodassa, että länsivallat hänenkin mielestään voitaisivat sodan, ”mutta milloin. Mitä sinä aikana olemme menettäneet?” Ryti ei siis tänäkään keskustelun valossa, joka tulee sille muistelmanluonteisena välikäden kautta, uskonut Suomen parhaassakaan tapauksessa kestävä Englannin ja ranskan voittoon saakka. Huomattakoon sitä paitsi, että alkuperäislähteet voitavat aina muistelmätiedot. Alkuperäislähteiden tasolla Rytin kanta oli määriteltävä niiden kannanottojen perusteella, jotka hän antoi hallituksessa 25.–26.2.1940.

30. Manninen-Rumpunen (2003) 252.

31. Manninen-Rumpunen (2003) 138.

32. Ks. Manninen-Rumpunen (2003) 187, 216.

33. Alpo Rusi (1982) *Lehdistösuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941–1944*, Historiallisia tutkimuksia 118, Helsinki, 24.

34. Anthony F. Upton (1964) *Finland in Crisis 1940–1941. A Study in small-power politics*, London, 56–58.

35. Henrik Meinander (1999) *Tasavallan tiellä. Suomi kansalaissodasta 2000-luvulle*, Helsinki, 190.

36. Lähemmin Ylikangas (2001) 224 s.

Saksan lähettilääksi nimitettiin ”saksalaisystävällisenä pidetty” T. M. Kivimäki Rytin painostuksesta Wuorimaan tilalle ja Kivimäki suostuikin siihen pitkän vitkastelun jälkeen. Wuorimaalla katsottiin olevan liian huonot suhteet Saksan johtoon ja sen vuoksi hänen vaihtamistaan vaadittiin jo paljon aikaisemmin.³⁷ Suomi siis noudatti saksalaisuuntausta johdonmukaisesti myös rauhanneon jälkeen ja jo ennen Saksan hyökkäystä Tanskaan ja Norjaan. Tästä syystä se kiitos, jonka kenraali Paavo Talvela puheessaan 18.12.1940 osoitti Hermann Göringille, oli vilpiton. Talvela sanoi:

”Kuten Teille, Herra Valtakunnanmarsalkka, on tunnettua, Suomi joutui viime talvena raskaaseen taisteluun Venäjän kanssa. Sota päättyi kuitenkin ajoissa ja rauha solmittiin, ei vähiten sen neuvon ansiosta, jonka Te, Herra Valtakunnanmarsalkka, välititte meille ministeri Kivimäen kautta.”³⁸

Talvela siis johti Suomen ratkaisuun johtaneen perusteen nimenomaan Kivimäen Suomeen välittämästä viestistä.

Huomattakoon, että päätös torjua länsi-apu sisälsi ratkaisevan linjanvalinnan. Sen jälkeen Suomen vaihtoehtoina olivat joko maan miehitys tai rauha Moskovan sanelemin ehdoin. Hallitus valitsi ymmärrettävistä syistä jälkimmäisen. Samalla se valitsi Saksan puolen suursodassa. Saksa oli sen jälkeen Suomen ainoa turva. Ja vain sen avulla oli Karjalan valtaaminen takaisin mahdollista.

Minun on suoraan sanottava, että en lainkaan käsitä, millä tutkimuksellisesti kelvollisilla perusteilla tässä esittämäni tulkinta voidaan kiistää. Jos kuitenkin joku sitä yrittää, hän on velvollinen antamaan toisen tulkinnan tässä esitetyille lähdetiedoille.

Sellaista toista tulkintaa en ole vielä nähnyt.

Pohdinnat siitä, mitä sitten olisi tapahtunut, jos Suomi olisi valinnut toisin eli pyytänyt länsivaltain apua ja jatkanut sotaa, sijoittuvat historian tutkimuksen ulkopuolelle. Historiassa voidaan tutkia vain toteutuneita vaihtoehtoja, koska ainoastaan niistä on tarjolla lähteitä. Jossittelu, jota erityisesti Martti Häikiö on em. kirjassaan laajasti harrastanut, on asia erikseen. Sillä ei ole rajoja mutta ei myöskään tieteellisesti merkittävää antia.

Tässä on esitelty vain osa niistä lähteistä, joihin viitataan edellä mainituissa artikkeleissani vuosilta 1999 ja 2001. Usein käytetty argumentti tulkintaani vastaan on ollut se, että suuri joukko kollegoitani on sitä jyrkästi arvostellut. Aivan samoin kävi Charles Leonhard Lundinin, joka vuonna 1957 julkaisi ensimmäisenä ns. ajopuu-teorian kumoavan tutkimuksen Suomen liittymisestä Saksan myötäsotijana tämän rinnalle sootaan Neuvostoliittoa vastaan. Tulkinta torjuttiin Suomessa massiivisella vastarinnalla. Vasta kun eräät muutkin ulkomaalaiset asettuivat Lundin kannalle, tulkintaa muutettiin ja Suomen myönnettiin tehneen täysin tietoisesti valintansa. Muutos tapahtui lopullisesti vasta vuonna 1987, jolloin Mauno Jokipii julkaisi tutkimuksensa *Jatkosodan synty*. Silloin kului siis 30 vuotta eli kanoonisen oikeuden laskutavan mukaan viisi vuotta enemmän kuin sukupolvi, ennen kuin uusi tulkinta voitti. Minun tulkintani osalta näyttää käyvän samoin. Vanha maksiimi, jonka mukaan jokainen sukupolvi kirjoittaa oman historiansa, tuntuu siis edelleen pätevän.

37. Ylikangas (2001) 177–178, 225–226.

38. Ylikangas (2001) 230 s.

OSMO JUSSILA

Mikä historian- tutkimustamme oikein vaivaa?

Professori Osmo Jussila arvioi historiantutkimuksemme nykytilaa.

■ Tiedän että tällaisesta kysymyksestä kirjoittaminen on kuin ampuisi omaan nilkkaansa tai sohaisisi ampiispesään. Edellisestä seuraa sietämättömiä kipuja pitkäksi aikaa tuohon nilkkaan, ja jälkimmäisestä ilkeitä kipuja sinne ja tänne. Mutta otan riskin.

Otsikon kysymys tulee lähes aina mieleeni, kun saan postista uusimman numeron jommankumman alan johtavan aikakauslehden numerosta, siis joko *Historiallisen Aikakauskirjan* tai *Historisk Tidskrift för Finlandin*. Mieliala on jotensakin sellainen kuin: Hohhoijaa, eipä taaskaan mitään mielenkiintoista luettavaa, eli jotakin merkittävää uutta tietoa. Poikkeuksia tietysti on, vaikkapa Vesa Vareksen tutkimus monarkisteista, joka selvästi osoittaa, että kuvamme heistä on ollut aikalaisten voittajien, "tasavaltalaisten" piirtämä karikatyyri.

Esimerkkinä viime aikojen mielenkiintoisesta luettavasta voisi mainita ruotsinkielisen Schildts-kustantamon *Suomen historia* -sarjan kaksi viimeistä osaa, kirjoittajina professorit Matti Klinge ja Henrik Meinander. Kuten yleisesityksissä yleensä, ei näissäkään mitään yksittäisiä hätkähdyttäviä elämyskohtia ollut, mutta kuitenkin monia ennen kokemattomia ja näkemättömiä näkökulmia, jotakin sellaista uutta "särmää", joka juuri tuolla uutuudellaan ilahduttaa lukijaa.

Muistan yhä elävästi, kun Klinge joskus 1960-luvun alussa totesi, ettei hän koskaan lue *Historiallista Aikakauskirjaa*. Ei tämä muuten ollut ainoa hätkähdyttävä lausunto, jonka hän suustaan päästi. Päättelin, ettei hän lue siksi, koska siinä ei ole mitään uutta, lukemisen arvoista. Tällaista vähän nuorempaa historioitsijaa tuo toteamus hie-man säpsähdytti. Taisin olla juuri tuolloin

jopa mainitun aikakauskirjan toimitussihteerin. – Sittenkin kyllä olen saanut tämän vanhemman virkaveljeni useammin kuin keran kiinni siitä, että hän on sittenkin luenut tuota aikakauskirjaa.

Lehteä kutsuttiin tuolloin – ja vielä paljon myöhemminkin – "Historialliseksi hartauskirjaksi", kuten monet lukijoista hyvin tietävät. Hyvin suppean piirin vanhemmat historioitsijat kehua retostelivat olan takaa toisten aikaansaannoksia! Sitähän se lehti oli, "hartauden harjoittamista". Noista muinaisista ajoista lähtien, ja varsinkin viime vuosina, lehti on pyrkinyt tarmokkaasti uudistumaan, niin sisällöltään kuin ulkoasultaankin, mutta tarmokkaatkin ponnistelut tähän suuntaan, kuten *Historisk Tidskrift för Finland* -lehden osalta, ovat tuomitut turhiksi ja epäonnistumaan, niin kauan kuin itse historiantutkimus ei muutu tai uudistu. Tieteelliset aikakauslehdethän ovat eräänlaisia tutkimuskenttensä peilejä, jotka heijastavat alan tutkimuskenttää, ja ovat siten yhtä hyviä tai huonoja kuin kenttäkin.

Lehdet eivät perinteisesti ole tilanneet tutkimuksia toimituksen tärkeiksi ja mielenkiintoisiksi kokemista aiheista, vaan ovat olleet eräänlaisia postilaatikoita, joihin alan tutkijat lähettävät artikkeleita julkaistavakseen. Usein ne ovat, ikävä sanoa, vain ylijääneitä lastuja jo julkaistuista kirjoista. Arvosteluja tietysti pyydetään ja "tilataan" alan kentällä julkaistuista tutkimuksista. Näin ollen on niin, että useimmiten näiden lehtien mielenkiintoisimpia osastoja ovatkin keskustelupalstat; siellä argumentit iskevät argumentteja vastaan; siellä esitetään uusia ja mielenkiintoisia kysymyksiä sekä hypoteettisia vastauksia niihin. Mieleeni ovatkin tässä suhteessa jääneet – erityisinä poikkeuksina siitä tavanomaisesta – sellaiset debatit kuin keskustelu jääkäriliikkeen synnystä, nuijasodasta tai vuoden 1918 sodan luonteesta. Niissä erilaiset ideat, hypoteesit ja teoriat iskivät virkistävästi vastakkain.

Uusi tulkinta vie tutkimusta eteenpäin

Tässä onkin jo oikeastaan määriteltävä se vaikea kysymys, mikä on merkittävää ja mielenkiintoista historiantutkimusta. Se on

sellaista, joka luo uuden tulkinnan (teorian) valistuneen yleisön tärkeänä ja merkittävänä pitämästä aiheesta. Tuo aihe saattaa olla hyvinkin vanha ja ajassa kaukainen. Pääasia on, että teoria on uusi, ja saanen ehkä tässä jo vaatia – jonkin verran yllättäväkin.

Yhtenä esimerkkinä tällaisesta ajassa vanhaan aiheeseen kohdistuvasta merkittävästä tutkimuksesta saanen mainita Jarl Gallénin ja tanskalaisen John Lindin tutkimuksen Pähkinäsaaren rauhan rajan pohjoisesta suuntautumisesta, joka on ollut yksi Suomen historiankirjoituksen vanhoista ns. vakiokiistoista. Yhtäällä ovat olleet Patti- ja Pyhäjoen suuntauksen kannattajat, toisaalla taas Varangin vuonon puolustajat. Nyt kuitenkin Jarl Gallén ja sitten hänen tutkimuksiaan jatkaneen Lindin teoria ratkaisee kertatehtolla molemmat vaihtoehdot, ja mielestäni panee päätepisteen koko vuosikymmeniä jatkuneelle kiistalle.

Pohjoisessa raja ei nimittäin ollutkaan maantieteellinen, vaan verotuksellinen. Oli olemassa kaksi ns. intressialueiden rajaa, joista Novgorodin ulottui lännessä Pattijokeen (tai Pyhäjokeen – tämä ei ole olenasta) ja Ruotsin intressialue taas Varangin vuonoon päättyvään rajaan. Näiden välissä olevat paimentolaislappalaiset olivat kuin porokarjaa, jota molemmat valtiot verottivat. Lapin ns. "yhteisalueethan" jatkoivat olemassaoloaan aina 1800-luvulle saakka.

En unohda koskaan sitä ensimmäisen suomalais-neuvostoliittolaisen seminaarin tilaisuutta 1966 Porthanian lehtihuoneessa, jossa Gallén esitteli tämän teoriasensa. Se oli todellakin jotakin uutta ja hätkähdyttävää. Se jäi nuoren opiskelija-tutkijan mieleen – ja lähtemättömästi. Nyt sitten olen voinut ikäväkseni havaita, että monet suomalaiset, mm. Heikki Kirkinen, joka arvosteli Gallénin-Lindin kirjan *Historiallisessa Aikakauskirjassa*, eivät ole vielääkään voineet sulattaa tätä fantastisen idearikasta uutta teoriaa. Lind vastasi kyllä Kirkisen arvosteluun, mutta ilman vaikutusta. Mutta tieteen historiahan osoittaa, että uusien teorioiden läpimurtautuminen vaatii usein paljon aikaa ja kohtaa ankaraa vastarintaa "vanhoillisten" taholta.

Toinen samankaltainen esimerkki voi-

daan esittää Venäjän historiasta. Jo 1700-luvulta lähtien kaksi koulukuntaa oli kiistelty Venäjän valtion synnystä. Ensimmäinen ja vanhempi teoria on ns. varjaagiteoria, eli Venäjän valtion perustivat pohjoisesta tulleet – ja kutsutut – normannit tai varjaagit. Vastapainoksi syntyi jo keisarillisella Venäjällä teoria – jolla ei ole erityistä nimeä – mutta jossa korostettiin sitä, että Venäjän slaavit olivat muodostaneet valtion jo ennen varjaagien tuloa. Tämä teoria sai erityistä painoa ja lisäargumentointia Neuvostoliiton historiankirjoituksessa.

Harvardin yliopiston Venäjän tutkimuslaitoksen professori Richard Pipes kirjassaan *Russia under the old Regime* (1974) ikään kuin sivumennen muutamalla lauseella teki tyhjäksi koko vuosisataisen kiistan, osoittamalla, että molempien kiistelevien koulukuntien perusargumentit olivat hyväksyttävissä, mutta ennen muuta sen, että ne molemmat sopivat saman yleisemmän teorian puitteisiin. Pipes teki siis saman tempun kuin Gallén Pähkinäsaaren rajasta kiistelleille pukareille. Pipesin ratkaisu oli, että muinainen Venäjän "valtio", *gardarik*, ei ollutkaan mikään valtio tavanomaisessa mielessä, vaan se oli verrattavissa joihinkin hyvin tunnettuihin kauppakomppanioihin, sellaisiin kuin Itä-Intian komppania tai Hudson Bay Company.

Varjaagien "valtion" perustarkoitus ei ollut alunperinkään jokin maanomistus tai edes sen hallinta, vaan kaupan ja kauppareittien suojeleminen. Varjaagit eivät jättäneet pysyviä jälkiä Venäjän kulttuuriin kuten "slaavilais-teorian" kannattajat korostivatkin, ja siksi he niin nopeasti sulautuivat heitä ympäröivään slaavilaiseen kulttuuriin, mm. slaavilaisimalla nimensä. Siis: tämä teoria, jota kutsun "kauppakomppaniateoriaksi", selitti luonnollisesti ja järkeenkäyvästi molempien em. kiistaa käyvien teorioiden perusargumentit. Se oli siten eräänlainen ylempi, metateoria, kuten mielestäni oli myös Gallénin kaksoisrajateoria Pähkinäsaaren rauhan rajasta.

Mutta eikö tiede etene juuri tällä tavoin? Tai ainakin sen pitäisi. Mielestäni parhaita esimerkkejä tieteen edistymisestä – myös luonnontieteissä – ovat juuri tällaiset entis-

tä kattavammat metateoriat. Hurraa, myös historiantutkimus on tiedettä!

Jos katsotaan tästä näkökulmasta hieman taaksepäin, niin ei ole oikeastaan mikään ihme, että erääksi suomalaisen historiantutkimuksen huippusaavutukseksi on nimetty J. R. Danielson-Kalmarin kaksi "pamflettia" ns. oikeustaistelun ajalta, *Suomen yhdistäminen Venäjän valtakuntaan ja Suomen sisällinen itsenäisyys*. Ne eivät ole varsinaisia historiantutkimuksia sanan tavanomaisessa merkityksessä, vaan mitä suurimmassa määrin poliittisia pamfletteja ns. oikeustaistelussa. Mutta sellaisina ne juuri sisälsivät suuren määrän erilaisia hypoteeseja, ideoita ja vastustajaan kohdistuvia vasta-argumentteja. Oltakoon niiden pätevydestä mitä mieltä tahansa, teokset olivat ns. tavanomaiseen ja harmaaseen perustutkimukseen verrattuna virkistäviä ja mielenkiintoisia poikkeuksia.

Danielson-Kalmarin eräässä kirjeessään tunnusti, että hyvän asian puolesta hän oli joutunut joskus tulkitsemaan jonkin verran vapaasti lähteitään. Tämä ei pahastikaan häiritse itse pamflettien merkittävyyttä ja tutkimuksellista ansiota. – Mutta totuuden nimissä, annettakoon myös hänen päävastustajalleen, venäläiselle K. F. Ordinille ja hänen tutkimuksilleen täysi tunnustus. Ordinnan on Suomessa aina näihin päiviin asti kiistetty liki kokonaan; syy on ollut silkka asiantuntemattomuus.

Mikä siis vaivaa historiantutkimusta?

Ensimmäinen vastaukseni on, ja jonkinlainen syy, on liiallinen lähdefetishismi, kansakunnan ja nimenomaan sen valistuneen ja lukevan eliitin kannalta vähän tärkeiden ja kokonaan mielenkiintoa vaille olevien lähteiden referointi. Sen lisäksi tärkeiden ja keskeisten kysymysten – ehkä liian vaikeina – vältteleminen ja keskittyminen toisarvoisiin ja perifeerisiin detaljeihin. Se, mikä nimenomaan puuttuu – tai jota pitäisi olla paljon enemmän – on uusien ja ehkä jopa eräässä mielessä yllätyksellisten teorioiden esittäminen – niin ja tietenkin niiden pitävä ja pätevä todistelu.

Mieleeni on jäänyt lähtemättömästi joh-

tavan amerikkalaisen Venäjän historiaan erikoistuneen aikakauslehden *Russian Review* -lehden pääkirjoitus, joka käsitteli ns. nollatutkimusta historiassa. Se iski päähäni kuin moukari. Esimerkiksi tällaisesta tutkimuksesta mainittiin amerikkalaisen Edgar Judgen elämäkerta kuuluisasta venäläisestä valtiomiehestä V. K. von Plehwestä, joka oli myös Suomen ministerivaltiosihtööri Bobrikovin aikana. Itsekin olin pitänyt Judgen tutkimusta aivan hyvänä.

Referoin mainitun lehden pääkirjoitusta muistini varassa: Judgen teoksen faktat olivat paikallaan, ja lähdepohja oli riittävä. Kuitenkin lukemisen jälkeen roikkui kysymys, *So what?* Kaikki kirjoittajan mielestä oli kirjassa ennaltaan tuttua vanhan kertausta. Kirjasta siis puuttui kaikkein tärkein ja olennaisin: uusi tieto. Voisin tulkita tekstin sanoman niin, että teoksesta puuttui jonkinmoinen yllätyksellisyys. Kirja ei herättänyt minkäänlaista ahaa-elämystä.

Minusta Judgen kirja oli ns. seminaari-kriteerioiden mukaan aivan kelvollinen. Mutta jos *Russian Review* -lehden päätoimittajan mielestä se oli lähinnä ns. nollatutkimus, niin kuinka monta muuta vähänkin huonompaa kirjaa olisi hänen mielestään heitettävä tuohon nollakoriin. Tämä mainittu pääkirjoitus vahvistaa myös sen, että tässä ja nyt käsittelemäni ongelma ei ole vain suomalainen, vaan myös yleismaailmallinen.

Autonomian ajan lopun vaiheita on tutkinut ansiokkaasti professori Tuomo Polvinen, hyvin tuntemani ja korkealle arvostamani tutkija. Hän on kirjallaan *Venäjän vallankumous ja Suomi. Osa 1* vakuuttavasti kumonnut pitkään eläneen myytin Suomen itsenäisyydestä "Venäjän lahjana". Tässä kohtaa, missä Polvinen myytin kumoaa, hänellä on jopa draamatikon lahjoja. Siinä "kirurgin veitsi" lähestyy kipeää kohtaa ja sitten leikkaa paiseen, eli myytin auki. Lenin tunnustikin todellisuuudessa Suomen itsenäisyyden vain taktisista syistä, edistääkseen sosialistista vallankumousta Suomessa, minkä jälkeen myös sosialistinen Suomi liittyisi neuvostotasavaltojen liittoon. Polvinen yhdisti ensimmäisenä tutkijana bolshevikkien kansallisuuspolitiikan Suo-

men itsenäisyyden tunnustamiseen, mikä sai jopa presidentti Urho Kekkonen hermostumaan. Polvisen kirjassa oli yksi suuri ja uusi idea, joka jäi elämään ja jäi kaikkien valistuneiden lukijoiden mieleen. – Juuri tällaista on mielestäni hyvä historiantutkimus.

Polvinen on kirjoittanut myös kenraalikuvernööri N. I. Bobrikovin elämäkerran.¹ Teoksen lähdepohja on hyvin laaja ja kattava, ja johtopäätökset lähteistä on tehty oikein. Polvinen on loistava kirjoittaja. Kirja suorastaan vilisee herkullisia anekdootteja ja luonnehdintoja sen päähenkilöistä. Jotakin mielessäni kuitenkin mättää, sillä kirjassa ei ole sellaista uutta, joka yllättäisi tutkijan, jollei sellaiseksi lasketa toteamusta, ettei Bobrikovin suureksi ”venäläistämishjelmaksi” kutsutussa suunnitelmassa ollut oikeastaan mitään uutta. Tämä onkin mielestäni kirjan tärkein lause. Polvisen kaikissa suhteissa oivallinen tutkimus vahvistaa sen suomalaisen aikalaiskuvan, joka oli olemassa N. I. Bobrikovista jo vuosina 1898–1904 ja sitten monia vuosia sen jälkeen. Tyranni ja satraappi!

Ennen Bobrikovin ohjelman ja politiikan selvittämistä olisi pitänyt selvittää yksityiskohtaisesti, mikä oli kenraalikuvernöörin vastustaja, ”vihollinen”. Se oli ns. oppi Suomen valtiosta, jonka jo 1830- ja 1840-luvun vaihteessa oli esittänyt Ruotsissa lääkäri Israel Hwasser pamfletissaan: Suomi oli Venäjän valtiosta erillinen valtio ja sen kanssa vain liitossa. Tämän Bobrikovin ”vihollisen” perusteellinen selvittäminen ja kuvaus olisi selittänyt Bobrikovin toimintaa. Olisi myös mielenkiintoista tietää, millainen oli Bobrikovin historiallinen kuva Suomesta, nimenomaan sen erityislaatuisen aseman synnystä. Oma olettamukseni – jolle ei ole todisteita – on, että Bobrikov oli saanut kuvan ystävältään ja tukijaltaan, sotahistorioitsija M. M. Borodkinilta, mahdollisesti myös K. F. Ordinilta.

Polvisen ja Judgen tutkimukset vahvistavat eräässä mielessä vain jo ns. ”vallitsevan viisauden”. Lainaus on oivallisesta englantilaisen Wattin artikkelista professori Jukka Nevakiven 60-vuotishlakirjassa. Watt jakaa historiantutkimuksen eri vaiheet tai kerrostumat tavalla, jolla olen opettanut

seminaarilaisiani vuosikymmeniä. Tässä jaossa ensimmäisenä – ja hyvin ratkaisevana – on ns. aikalaiskuva. Sitten tulevat apologetiset muistelmat, joissa tämä aikalaiskuva vain vahvistuu. Ja sen jälkeen tulevat vasta ns. ensimmäiset tutkimukset, joissa sekä aikalaiskuva että muistelmat saavat ns. tieteellisen silauksen ja muuntuvat ”vallitsevaksi viisaudeksi”. Vasta sen jälkeen tulee ns. kriittisen historiantutkimuksen vaihe, jossa kysytään, ”*wie es eigentlich gewesen ist?*”. Ja mikä tärkeintä, tälle viimeiselle kriittiselle vaiheelle on juuri ominaista tieto ja ymmärrys siitä, missä ja miten edeltäjät ovat menneet harhaan.

Lähdepalvontaa

Palatkaamme kotimaisen tutkimuksemme tilaan. Miksi se on sellaista kuin se on? Yksi vanha perisyys lienee ns. oikeustaistelussa, joka oli omiaan johtamaan edellä kuvattuun lähdefetishismiin, eli dokumenttien palvontaan. Oikeustaistelussa tarvittiin yksittäisiä dokumentteja, samoin kun niiden sanontoja aseeksi venäläistä vihollista vastaan. Julkastiinhan Suomen Historiallisen seuran sarjassa pitkään osastoa, jonka nimenä oli *Todistuskappaleita Suomen historiaan*. Kun jokin todistusdokumentti oli sitten löydetty, niin se kannettiin – ja nyt vähän karrikoin – silkkityynyllä Seuran kokoukseen, luettiin ja painettiin sitten em. sarjassa.

Oikeustaistelun ohella oli vaikuttamassa samaan suuntaan suuri fennomaanien projekti kirjoittaa Suomelle oma, Ruotsista erillinen historia ennen vuotta 1809. Myös tästä ns. ”Ruotsin vallan” ajasta etsittiin ja löydettiin Suomen omasta erillishistoriasta todistavia dokumentteja.

Tein kerran erääseen Tvärminnessä pidettyyn Suomen Historiallisen seuran tilaisuuteen, nopean pilottitutkimuksen, siihen mennessä ilmestyneistä Suomen historiallisia tutkimuksia -sarjan esipuheista tarkoituksena saada tietoja, miten ja miksi ao. tutkimukset oli tehty, tai olivat syntyneet. Tulos oli paljon puhuva edellä mainitun lähdepalvonnasta puolesta. Esipuheissa toistui nimittäin usein sellaisia ilmaisuja kuin: Tarkoitukseni oli tehdä tästä aiheesta artikkeli, mutta sitten arkistosta löytyikin niin

paljon lähteitä, että tuloksena oli kaksiosainen monografia. Tai toisinpäin: Tarkoitukseksi oli kirjoittaa tästä aiheesta kirja, mutta kun lähdemateriaalia ei ollut riittävästi, niin tuloksena olikin vain artikkeli.

Tämän lähdepalvonnan ohella toinen syy vallitsevaan asian tilaan on mielestäni historiantutkijoilta puuttuva tieteen filosofian tuntemus. Jollei jostain omasta yksilöllisestä syystä ala sitä harrastaa, niin ei sitä kyllä historioitsijan koulutuksessaakaan saa. Mielestäni historioitsijoiden koulutukseen yliopistoissa olisi mitä pikimmin sisällytettävä jonkinlainen tieteen peruskurssi. Jos ei siellä muuta oppisi, niin ehkä kuitenkin sen, että historiantutkimuskin – mikäli se haluaa olla muuta kuin lähdejulkaisuja tai niiden referointia – tulisi noudattaa yleisiä tieteellisen ajattelun perussääntöjä. Kaikessa yksinkertaisuudessaan perussäännöt ovat: Ensin muodostetaan aikaisemman tutkimuksen ja alustavien lähdehavaintojen nojalla oletuksia eli hypoteeseja siitä, mitä ja miten jotakin menneisyydessä tapahtui. Sitten testaan näitä oletuksia lähteillä, ja joko – parhaassa tapauksessa – hyväksytään ne tai sitten muutetaan tai joudutaan hylkäämään kokonaan.

Historiantutkimuksen erottaa muista ns. yhteiskuntatieteistä vain se, että tutkija ei itse luo tai kerää ns. dataa, vaan lähteet ovat hänelle valmiina annettuina, mutta monien erilaisten tekijöiden seulomina ja valikoimina. Hänen on siis myös tutkittava ja kirjoitettava omien lähteidensä historia. Lopputuloksena on sitten – ja tätä haluan korostaa – vain teoria siitä, mitä tapahtui. Tulevat tutkijat taas sitten tulevat luomaan uusia teorioita, jotka joko muuttavat tätä tutkijamme X luomaa teoriaa, tai kumoavat sen kokonaan. Tiede ja tieteellinen ajattelu ovat jatkuvaa ja päättymätöntä uusien teorioiden muodostamista. Ei ole olemassa – ei edes historiantutkimuksessa – mitään lopullista ja ikuista totuutta, jollei sillä tarkoiteta jonkin lähteen tai lähteiden julkaisua. Mutta sellainenhan ei olekaan tutkimusta.

Näennäisliberalismia vai pakottamista

Viime vuosikymmeninä on päässyt yleisty-

mään käytäntö, että opiskelijat itse valitsevat ja määrittelevät pro gradu -työn aiheensa. Monissa seminaareissa vaadittiin ja vaaditaan opiskelijalta kirjallinen tutkimussuunnitelma ennen kuin he tulevat seminaariin. Mielestäni käytäntö ei ole hyvä ja itse sabotoin sitä poliittisen historian seminaareissa.

Opiskelija ei voi tietää, missä on jonkin aihealueen tutkimuksen etulinja ja missä ja mitkä olisivat tutkimuksellisesti hedelmällisiä kysymyksiä. Myönnän että opiskelijan kiinnostus aiheeseen on kannustava tekijä, ja siksi omissa seminaareissa tein kompromissin: hyvä on, otetaan lähtökohdaksi tämä sinun ilmoittamasi aihealue, mutta nyt sitten vasta ryhdymme etsimään, löytyisikö siltä alueelta jokin tutkimuksen etulinjassa oleva, tieteellisesti hedelmällinen kysymyksenasettelu. Jos en itse ollut jollakin alueella mielestäni kyllin hyvä asiantuntija, niin kehotin opiskelijaa kääntymään kysymykseen jonkun toisen, alan hyvin tuntevan tutkijan puoleen. Huomasin, että metodini ei kuitenkaan toiminut kovin hyvin.

Kun opiskelijat valitsevat itse aiheensa, ongelmaksi tulee se, että opiskelijat eivät tunne aihealueensa tutkimusta ja sen etulinjaa, mutta myös se – joka seuraa juuri edellisestä – että he useimmiten valitsevat aiheekseen jonkin hyvin vähämerkityksellisen ja perifeerisen, tai sitten maantieteellisesti jonkin hyvin kaukaisen ja eksoottisen aiheen. Vaarana on Wattin luokituksen ns. ”ensimmäinen kertomus”, historiikki ilman tieteellistä kysymyksenasettelua. Mielestäni pro gradu -opiskelijan tulee päästä tähyilemään etummaisesta poterosta ennen tutkimatonta ja tuntematonta maastoa. Sillä muuten vaarana on, että toistetaan sitä, mikä on jo ennenkin kirjoitettu, eli rumasti sanottuna keksitään vain lisää ruutia, tai sitten referoidaan vähämerkityksellisiä, ennen referoimatta jääneitä lähteitä.

Tämän lisäksi opettajauraltani mieleen jäänyttä ns. mututietoa on se, että opiskelijat jotenkin karttavat tai jopa pelkäävät aiheita, joita on jo paljon tutkittu. Näin mielestäni siksi, että ne ovat työläitä. Ennen

1. Valtakunta ja rajaamaa. N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904. WSOY 1984.

kuin edes pääsee varsinaiseen lähdeyöhön, on luettava suuri määrä aikaisempaa kirjallisuutta, niin ns. aikalaiskirjallisuutta kuin myöhempää tutkimusta. Mutta hekään, opiskelijat, eivät kuitenkaan mahda mitään sille, että juuri tärkeiksi ja merkityksellisiksi koettuja aiheita on aina, jo niiden syntyhetkestä lähtien tutkittu paljon ja niistä on kirjoitettu paljon.

Mikä tässä opiskelijoiden autonomisessa aiheen valinnassa nyt sitten on niin vaarallista? Se, että tuo opiskelijana valittu merkityksetön aihe säilyy ja pysyy niin lisen-siaattityöhön kuin sitten väitöskirjaankin asti. Ja niin sitten saamme paksuja väitöskirjoja laajoine lähdeapparaatteineen, lähde- ja kirjallisuusluetteloineen, mutta jotka paksuudesta huolimatta ovat lähes merkityksetömiä, jonkin perifeerisen aihealueen lähteiden kokoelmia tai referaatteja, ilman mitään tieteellistä kysymyksenasettelua, teorianmuodostuksesta edes puhumattakaan.

Nykyinen näennäisliberaalinen järjestelmä ei ole paikallaan. Jos akateeminen opettaja on etevä eturivin tutkija ja tieteellisen ajattelun perusolemuksen hyvin sisäistänyt tutkija, voi opiskelija siunata onneaan päästyään moisen opettajan oppilaaksi. Itselläni oli tämä onni. Silloinen professori, nykyinen akateemikko Eino Jutikkala antoi, tai oikeammin sanottuna ”määräsi” minut aikanaan osoittamaan, että silloinen filosofian lisen-siaatti Päiviö Tommila, oli ollut lisen-siaatin työssään väärässä väheksyessään Porvoon ”valtiopäivien” merkitystä. Tein työtä käskettyä, mutta tulinkin siihen ”väärään” tulokseen, että Tommila oli ollut täysin oikeassa. Porvoon maapäivien merkitys oli nimittäin kehittynyt vähitellen ja pitkän ajan kuluessa; ”maapäivistä” oli vasta vähitellen, puolen vuosisadan aikana kehittynyt ”valtiopäivät”. Akateeminen opettajani ei tulostani hyväksynyt, ja siitä alkoikin välillä lämmä noin 30-vuotinen sota, jossa kuitenkin – mikäli olen oikein ymmärtänyt – on nyttemmin solmittu ainakin jonkinlainen välirauha. Mutta se, mitä mieltä olin ja olen, tai mitä mieltä Jutikkala oli ja on, ei ole tässä ja nyt tärkeää. Tärkeää on se, että tuo entisen ajan akateeminen opettaja ”määräsi” minulle pro gradun aiheen, joka on siitä

pitäen ollut eräänlainen perusta, fundamentum, koko myöhemmälle tutkijanuralleni.

Mutta varmemmaksi vakuudeksi: En suinkaan halua kieltää kriittisten lähdejulkaisujen luontoisten ”tutkimusten” arvoa ja merkitystä. Ne ovat epäilemättä hyvin tärkeitä. Ei nimittäin ole käytännössä mahdollista sellainen toiminta, jonka muistaakseni Heikki Ylikangas esitti Nuijasota-keskustelun kiihkeimmässä tuoksinassa, että jos tutkijalta evätään lähteiden tulkinnan mahdollisuus, niin silloin heidät, so. tutkijat voidaan korvata arkistojen vahtimestareilla, jotka kärräävät lähteitä suoraan kirjapainoon siellä julkaistavaksi. Tällaiset kriittisetkin lähdejulkaisut ovat kuitenkin vain eräänlaisia ”esitutkimuksia”. Ne eivät herätä suuren yleisön historiallisia intohimoja, ja velvollisuus niiden tuottamisesta onkin siksi alan tieteellisillä seuroilla.

Karu tosiasia nimittäin näyttää olevan se, että merkittävimmät ja eniten ns. valistuneen yleisön kiinnostusta herättävät historiantutkimukset, ilmestyvät enimmäkseen kaupallisilta kustantajilta. Siellä haistetaan hyvin tuo ns. markkinarako. Tieteellisten seurojen rooliksi jää sitten noiden ns. perus- eli esitutkimusten julkaisu. Mutta eikö näin ole aivan hyvä? Onko tässä jotain valittamista. Mielestäni ei.

Mutta en malta olla kuitenkaan huomauttamatta eräästä mieleeni tulleesta yksityiskohdasta: Ei ole kovin kunniaksi ns. ammatilliselle (professionaalille) historiantutkimuksellemme, että sen hakea kirkkaasti – mennen tullen – ns. amatööri, nimittäin ministeri Max Jakobson kirjoillaan *Väkivallan vuosisata, Pelon ja toivon vuodet ja Tilinpäätös*. – Tai oikeastaan hän hakkasi meidät jo kirjallaan *Diplomaattien talvisota*, mihin hänen ei tarvinnut edes vuosikymmenten jälkeen julkaistussa uusintapainoksessa tehdä mitään olennaisia muutoksia. Ja missä on tuo Jakobsonin salaisuus? Se on paitsi loistelias tyylissä, myös siinä, että hänellä on kadehdittava taito valita lähteikseen niin merkittävät dokumentit kuin tutkimuksetkin. Vaikka hänen kirjoissaan ei ole lähdeviitteitä, niin olen hyvin monessa kohtaa tunnistanut juuri tällaisia hyvin keskeisiä ja tärkeitä, mutta vähän tunnettuja lähteitä.

NIKOLAI BARYSHNIKOV

Timo Vihavaiselle

■ Kuulun lehtenne lukijoihin Venäjällä ja haluaisinkin esittää syvän kiitollisuuteni siitä, että Historiallisen Aikakauskirjan No 3/2003 oli omistettu Pietarin kaupungin 300. syntymäpäivälle.

Vaikka lehdestä löytyy monia mielenkiintoisia artikkeleita, yleiskuvan pilaa Timo Vihavaisen pinnallinen ja jopa epäkompetentti kirjoitus. Helpoiten tämän voi huomata artikkelin osasta, jossa Vihavainen puhuu vuosien 1941–44 tapahtumista. Joko tietämättömyytään tai muusta syystä kirjoittaja vääristelee tietoja, jotka koskevat Suomen osuutta Leningradin piirityksessä. Vihavainen esittää väitteen siitä, että Suomi ei ollut osallinen piiritykseen, eivätkä sotilasjoukot hyökänneet Leningradin suuntaan. Näin ollen niillä ei voinut Vihavaisen mukaan olla aikomuksia toimita yhdessä natsi-Saksan armeijaryhmä Nordin kanssa tai liittyä sen joukkoihin, jotka olivat hyökkäämässä kaupunkiin etelästä.

Tässä minulla ei tietenkään ole mahdollista kiistää Vihavaisen virheellisiä väitteitä. Nevan kaupungin traagisesta ajasta kerrotaan yksityiskohtaisesti teoksessani *Leningradin piiritys ja Suomi 1941–1944*, joka ilmestyi vuonna 2002 venäjäksi ja vuonna 2003 suomeksi. Aiheesta tullaan pian lukemaan ulkomaillakin, koska kirja valmistellaan painettavaksi englannin kielellä.

Samalla herättää hämmästystä se, että Timo Vihavainen vieläkin epäilee sitä tosiasiaa, että Suomen sotajoukot aloittivat hyökkäyksensä Leningradin suuntaan vuonna 1941 tiukasti noudattaen Saksan kehittämää *Barbarossa*-suunnitelmaa ja että kaupunki oli piiritetty niin etelässä kuin pohjoisessakin. Tämä piiritys jatkui aina vuoteen 1944 asti ja aiheutti satojen tuhansien ihmisten kuoleman. Vastuu sen järjestämisestä on sekä Saksan että Suomen sotilasjohdon niskoilla.

Ainoa itsestään selvä asia, jonka tässä yhteydessä voisi mainita, on se, että suo-

malaiset sotilasjoukot eivät jatkaneet hyökkäystä syksyllä 1941, vaan päättivät piiritä kaupungin. Mutta se, että näin pääsi käymään, ei johtunut Suomen sotilasjohdon erityisasenteesta, vaan objektiivisista syistä. Tällaisia syitä olivat ainakin seuraavat: 1) Syyskuussa 1944 Leningradin läheisyydessä suomalaisjoukot kohtasivat neuvostojoukkojen kovan vastarinnan, joka sai suomalaiset pysähtymään; sitä paitsi jatkossa suomalaisten olisi ollut pakko ylittää Karjalan linnoitealue; 2) Samalla heräsi vakavia epäilyksiä saksalaisjoukkojen mahdollisuudesta jatkossa murtaa kaupungin puolustus eteläsuunnassa; 3) Karkuruustapaukset yleistyivät suomalaisjoukoissa ja jotkut sotilaat suorastaan kieltäytyivät ylittämästä rajaa Karjalan kannaksella sekä ylittämästä Syväri-jokea ja hyökkäämästä syvälle Neuvostoliiton alueelle; 4) Yhdysvallat ja Englanti alkoivat yhä kovemmin vaatia Suomea lopettamaan Neuvostoliittoon kohdistunut aggressio.

Voin vain esittää hämmästykseni siitä, että Timo Vihavaisen, joka on tietääkseni professori, artikkelissa esiintyviä valheita sovelletaan suomalaisessa historiantutkimuksessa. Olipa historia kuinka katkera tahansa, sitä ei tule vääristellä.

TIMO VIHAVAINEN

Kommentti edelliseen

■ Artikkelissani, johon professori Baryshnikov viittaa, totean suomalaisten antaneen oman panoksensa Leningradia vastaan suunnattuun operaatioon hyökkäämällä pohjoisessa Syväriin yli ja etelässä suunnilleen vanhalle rajalinjalle. Siinä kaikki mitä sanoin. Mistä kirjoittaja on ammentanut minun suuhuni asettamansa "väitteet"? Tällainen "vastine" kyllä jo herättää hämmästyä.

KIMMO KATAJALA

Väkivalta tekojen takana

Kimmo Katajala arvioi Olli Matikaisen väitöskirjan, joka käsittelee väkivaltaan suhtautumista 1500- ja 1600-luvun paikallisyhteisöissä. Katajalan mukaan Matikainen jatkaa eteenpäin siitä, mihin historialliseen antropologiaan suuntautunut tutkimus 1990-luvun alkupuolella juuttui.

■ "Leivästä vai uskosta" otsikoi Olli Matikainen väitöskirjansa¹ ensimmäisen alaluvun, joka kuvaa isän ja pojan 1660-luvulla käymää riitaa sotien alkuperästä. Isä väitti sotien syntyvän "leivästä", mutta pojan mielestä ne versoivat "uskosta". Riitaa selveltiin sysmäläisessä pirtissä lopulta väkivalan keinoin: kolhittiin toista olutkannulla päähän, oltiin tukkanuottasilla, painittiin, lyötiin nyrkeillä ja lopuksi riitaan osallistumaton kyläläinen sai osakseen kuolettavan puukoniskun.

Vertauskohta on mainio. Historiantutkijat ovat kiistelleet siitä, onko "aine" vai "henki" historiallisen tapahtumisen perimmäinen selittäjä. Muutoksia selitettiin pitkään ulkopuolisten vaikutteiden tai aatevirtausten avulla. Kun osa historiantutkijoista omaksui 1960- ja 1970-luvulla yhteiskuntatieteistä tavan tarkastella historiallisia ilmiöitä taloudellisiin muutoksiin perustuneiden kausaalisuhteiden kautta, ei välittävää näkemystä "hengen" ja "aineen" kannattajien

välille löytynyt. Joskus sanasota on ollut niin kiivasta, että haavoja on nuoltu pitkään historiantutkimuksen pirtin nurkissa

Selittämisestä ymmärtämiseen

Taloudellisiin rakenteisiin perustuva selittämistapa on vakiinnuttanut paikkansa sosiaalishistoriallisen tutkimuksen valtavirtana ja se on ulotettu niin tapahtumahistorian kuin arvomaailmankin muutosten selittämiseen. Näin historiallisen muutoksen dynamiikkaa etsitään tutkittavasta ilmiöstä itseltään, ei sen ulkopuolelta tulleista vaikutteista. Historiantutkijoiden katse kääntyi yhteisöihin ja 1980-luvulta lähtien myös muiden tieteenalojen harjoittamaan yhteisötutkimukseen, niiden lähestymistapoihin ja menetelmiin. Pian alettiin kirjoittaa historiallisesta antropologiasta, jossa huomio kiinnitettiin tutkittavien yhteisöjen sisäisiin toimintatapoihin, uskomuksiin ja maailmankuvaan liittyviin kysymyksiin.

Päästäkseen porautumaan menneisyyden ihmisen ajattelutapoihin, lainasi historiallisesti antropologiaksi kutsuttu tutkimus-suunta paljon analyysivälineitä kirjallisuudesta ja kielitieteestä. Talouspohjaisen kausaaliselittämisen kritiikkinä esitettiin, ettei ihminen reagoi taloudellis-sosiaalisiin muutoksiin suoraan, vaan hänen toimintansa lähtökohtia on arvioitava sosiaalisesti järjestyneen havaintomaailman kautta luotujen yhteisöllisten ajattelun mallien läpi. Selittämisen rinnalle oli tuotava tutkimuskohteen ymmärtäminen, menneisyyden ihmisen kulttuurisidonnaiset tavat jäsentää häntä ympäröinyttä maailmaa. Historiallisen antropologian omaksuma lähestymistapa ei edellytä taloudellisista ilmiöistä ponnistavien

selitysten kieltämistä, mutta se osoittaa kausaaliselittämisen riittämättömyyden tarkasteltavan ilmiön kokonaisvaltaiselle ymmärtämiselle.

Olli Matikaisen väitöskirja yhteisön ja väkivallan suhteesta 1500- ja 1600-luvun Suomessa iskeytyy keskelle tätä probleemakenttää. Matikainen asettaa tehtäväkseen tutkia väkivallan ja yhteisön vuorovaikutussuhteen historiallista muutosta. Tutkimuksen keskiössä ovat uuden ajan alun talonpoikaisyhteisössä väkivaltaan liittyneet moraalikäsitteet, erityisesti se, milloin fyysisten voimakeinojen käyttö määriteltiin hyväksyttäväksi tai tuomittavaksi. Kun väkivallan esiintyminen 1500-luvulla näyttää jo aiempien tutkimusten valossa poikkeavan 1600-luvusta, Matikainen selvittelee myös sitä, kuinka muutokset yhteisön suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan vaikuttivat ruohonjuuritasolla väkivallan käyttöön ja siihen suhtautumiseen. Tutkimuksen lähdeaineisto on kerätty Itä-Suomesta: Viipurin läänistä, Käkisalmen läänistä ja Hollolan kihlakunnasta. Päälähteinä ovat sakkoluettelot ja tuomiokirjat.

Kuinka talonpoikaisyhteisö rauhoittui?

Väkivalta on ja oli rikos ja tästä näkökulmasta Olli Matikaisen tutkimus liittyy viime vuosikymmenen aikana vahvistuneeseen rikollisuuden historiaksi eli historialliseksi kriminologiaksi kutsuttuun tutkimusalaan. Historiallisen kriminologian uranuurtaja Suomessa on ollut Heikki Ylikangas, joka julkaisi jo vuonna 1971 laajan artikkelinsa "Väkivaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvulla Suomessa". Siinä sakkoluetteloista kerätyn aineiston kvantitatiivinen tarkastelu yhdistyy esimerkkitapausten avulla tapahtuvaan päättelyyn ja havainnollistamiseen. Tämä tutkimusote on ollut sittemmin vallitseva historiallisen kriminologian alalta Suomessa tehdyissä tutkimuksissa. Tilastoivan kvantifioinnin ja yksittäistapauksia analysoivan kvalitatiivisen otteen välinen suhde esittämisessä ja johtopäätösten teossa on tosin vaihdellut eri tutkimusten välillä. Keskeinen analyysiväline on kuitenkin ollut oikeuteen päätyneiden tapausten saat-

taminen numeeriseen muotoon jaotteleamalla ne ns. rikosrakenteen mukaisiin ryhmiin.

Matikainen väistää kvantitatiivisiin pohja-aineistoihin tukeutuvan tutkimustavan valtaviiran. Vaikka väitöskirjan tutkimusosuus alkaakin muutaman sivun pituisella sakkoluetteloista ja tuomiokirjoista poimitujen oikeustapausten rikosrakennetyypittelyllä, on osuuden tehtävänä ainoastaan osoittaa väkivallan "paikka" uuden ajan alun talonpoikaisyhteisön maailmassa ja yhtenä rikoksena muiden rikokseksi katsottujen tekojen joukossa. Tutkimuksen loput parisataa sivua on omistettu käräjäaineistosta poimitujen tapausten analysoinnille, 1500- ja 1600-luvun talonpoikaisyhteisössä esiintyneen väkivallan "mielen" etsinnälle.

Suomalaisista tutkimuksista Matikaisen lähestymistapa on eniten velkaa Pentti Renvallin klassikoksi nousseelle teokselle *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa* (1949). Matikainen näkee Renvallin 1500-luvun ihmistä kuvaavan teoksen merkittävänä kokeiluna, jossa historian tutkimuksen lähdeaineiston tulokset yhdistetään muiden ihmistieteiden lähestymistapoihin. Renvallilta Matikainen nostaa ohjenuorakseen rakennehistoriallisen lähestymistavan, mutta samalla hän korostaa, ettei menneisyyden ihmisen päättelyä ja asioille antamia merkityksiä tule tulkita Renvallin hahmopsykologiasta omaksumalla tavalla merkkeinä ennakkoon oletetusta ihmismielen kehitystasosta.

Avatessaan käräjäpöytäkirjoista esiin nostamia esimerkkejä Matikainen käyttää hyväkseen yksilöön keskittyvän psykologian ja yhteisöjä tutkivan sisäisestäkin monitieteisen kulttuuriantropologian työkaluja, mutta hän ei myöskään hylkää Heikki Ylikankaan väkivaltatutkimusten talouden muutoksiin perustuvaa selitystapaa. Monien aikalaisesimerkkien avulla Matikainen asettaa tukemaan Ylikankaan tutkimuksissa läpi vuosikymmenten kulkenutta selitystä jonka mukaan tilus- ja kylärajojen selkiytyymi-

1. Olli Matikainen: Verenperijät. Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla. *Bibliotheca Historica* 78. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002. 238 s.

nen vähensi 1600-luvun kuluessa suomalaisen yhteiskunnan väkivaltaisuuksia. Rajariidat olivat yksi tärkeimmistä väkivallantekojen konteksteista vielä 1600-luvun ensipuoliskolla.

Jos väkivallan määrän vähenemisellä 1600-luvun yhteiskunnassa on perustansa maanhallinnassa tapahtuneissa muutoksissa, seuraa tästä johtopäätöksestä ongelmia selityksille, joiden mukaan yhteiskunnan rauhoittuminen alkoi sen yläkerroksista, joista käsin uudet entistä "sivilisoidummat" käyttäytymisen mallit olisivat laskeutuneet alempien kansankerrosten pariin. Matikainen teroittaakin, että Norbert Eliasın kuuluu hypoteesi sivilisaatioprosessista lähtee liikkeelle taloudellis-sosiaalisten muutosten vaikutuksesta ihmisten tapaan ilmaista aggressioitaan. Eliasın keskeinen ajatus oli, että valtion ylipaikallisten ja paikallisten rakenteiden sekä keskitetyn väkivaltamonopolin muodostumisella oli pitkällä tähtäimellä olennainen vaikutus ihmisten kykyyn säädellä tunteitaan ja käyttäytymistään.

Matikaisen tutkimuksessa tarkastellaankin, kuinka lainkäytön ja sitä tukeneen pakkovallan ulottuminen talonpoikaisyhteisöön muutti yhteisön suhdetta väkivaltaan ja sen omia mahdollisuuksia ja keinoja säädellä väkivallan määrää yhteisön sisällä. Vertauskohdan omalle tutkimusotteelleen Matikainen hakee hollantilaiselta mafiatutkijalta Anton Blokilta ja hänen tavastaan tarkastella väkivaltaa kulttuurisena ilmiönä.

Sanat, teot ja todellisuus

Matikainen etsii vastauksia kysymyksiinsä poimimalla tuomiokirjoista esimerkkejä toistuneista väkivaltatilanteisiin liittyneistä käytöksen- ja puheen muodoista. Jälleen hän jatkaa eteenpäin siitä, mihin antropologisesti suuntautunut historiantutkimus 1990-luvulla jäi. Humanistinen tutkimus kiinnostui 1990-luvulla uudella tavalla kielestä, puheesta ja teksteistä. Diskurssista tuli kirjallisuustieteen, kulttuurintutkimuksen ja historiantutkimuksen muotisana. Tutkijat halusivat nähdä puheen tai tekstin tuottajan välittömien intentioiden taakse, etsiä sanoin tai käytöksellä välitetyjen viestien näkymättömät ja osin tiedostamattomat yhteisölliset

merkitykset. Matikaisen analyysi on parhaimmillaan hänen selvittäessään taustoja sellaiselle toistuvalla puheelle, joka on menetettyään yhteisöllisen merkityksensä sittemmin muuttunut nykyajan ihmiselle käsittämättömiksi. Paraatiesimerkkinä ovat puukotusten yhteydessä toistuvasti ilmoille lausutut sanat: "Jo söi, pyövelin ruoka". Se, mitä näin sanottaessa tarkoitettiin, toimii Matikaisen tutkimuksen yhtenä avaimena meiltä jo osin käsittämättömäksi muuttuneen ajattelun maailmaan.

Kunnia oli uuden ajan alun ihmisen tärkein "aineeton omaisuus". Kunniaattomaksi todettu oli epäkelvo yhteisön jäseneksi. Siksi kunniaa oltiin arkoja, sitä vaalittiin ja sen perään kysyttiin kärkeillä. Siksi kunniaan tai kunnian kyseenalaistamiseen liittyneet tilanteet olivat keskeisiä väkivaltaisen käytöksen konteksteja. Erityisen herkkää kunniansa perään oli aateli ja vähäisempikin herrasväki. Tuomiokirjoihin kirjatut solvaukset ja herjaukset ovatkin väkivaltatutkijan tärkeä aineisto. Pikaistuksissa tai harkiten toisen silmille heitetty "kelmit", "hurtat" ja "huorat" saavatkin Matikaisen käsittelyssä kontekstinsa. Monet puhuttelut, kuten "kunniallinen mies" tai "pyhä veli", joita näytään ainakin käräjäpöytäkirjojen mukaan käytetyn nykymittapuun mukaan uskomattomissa tilanteissa, vaikkapa toisen uhatessa sanojaa keihäällä, tulevat Matikaisen väitöskirjan lukijalle ymmärrettäviksi.

Matikaisen tuomiokirjoista poimimat kunnianloukkauksiin liittyneet tilanteet ovat totisia, sellaisia joista harvoin on selvitty mustelmitta tai haavoitta, joskus meni jonkun henkikin. Solvaamisen tarkoituksena oli, Matikaisenkin mukaan, alentavan tai suorastaan rikokseen viittaavan leiman lyöminen toiseen. On kuitenkin vaikea ajatella toisen vaimon haukkumista "humalaperseeksi" tai kehotusta takaliston tai tamman suutelemisesta ilman huumorin, vaikkakin arkaaisen ja groteskin sellaisen, elementtiä.

Alhaisen esittäminen koomisena oli uuden ajan alun naurukulttuurille erityisen ominaista. Siksi ihmisen kehon alaosalla tai eläimen takapäällä oli usein tärkeä osuus toisen solvaamisessa. Mihail Bahtinin ja Dmitri Lihatchevin tutkimukset renessanssi-

ajan huumorista osoittavat kansan naurun nykymittapuun mukaan usein raa'aksi ja arkaaiseksi. Huumoria se kuitenkin oli, yhtä kaikki. Mielestäni koomisen elementin ottaminen huomioon olisi vielä terästänyt lisää Matikaisen analyysiä kunnian ja solvausten suhteesta

Kaiken kaikkiaan Matikaisen tutkimus on kuin kiehtova matka uuteen maahan, jossa on paljon tuttua, mutta myös runsaasti uutta ja eksoottista. Matikainen on myös osaava tulkki tässä maassa, jonka kieli on nykyih-

miselle ajoittain vieras. Yleensä Matikaisen tulkinnat ovat uskottavia ja vakuuttavia, vaikka pohdinta onkin paikoin korkealentoista. Väitöskirjan kypsä suhde teoreettiseen kirjallisuuteen osoittaa tekijän laajan lukeneisuuden ilman, että sitä olisi tuotu korostetusti esiin. Muutamin kohdin tuntuu siltä, kuin tutkimuksen jäsennyksen "punainen lanka" katoaisi, mutta tulkintojen tuoreus ja näkökulmien runsaus jaksavat hyvin kantaa lukijan teoksen loppuun saakka.

Nurmijärven rosvokoplan nousu ja tuho

Heikki Ylikangas: Nurmijärven rosvot. WSOY 2003 Helsinki. 494 s.

■ Heikki Ylikangas palaa uudessa kirjassaan lempiteemaansa, rikollisuuden historiaan. Aiheena on 1820-luvun Nurmijärvellä ja sen lähipitäjissä Heikki Krigin ja Mikko Södergårdin johdolla mellastanut rosvokopla. Ryhmä keskittyi alkuvaiheessa omaisuusrikollisuuteen, mutta siirtyi varsin pian myös sumeilemattomaan väkivaltaan.

Ylikangas nauttii selvästi kirjallisten tyylilajien rajojen rikkomisesta. Hänen kaunokirjalliset työnsä ovat pohjautuneet tutkimukseen, ja eräissä uusimmissa tutkimuksissa on vuorostaan kaunokirjallinen, kerronnallinen elementti selvä. Nurmijärven rosvojenkin tie johtaa tässä mielessä Tampereelle. Saman kirjoittajan vuonna 1993 ilmestynyt Tampereen taistelua käsittelevä teos (*Tie Tampereelle*, 1993) oli lähes

jännityskirjan muotoon laadittu selostus sotahistoriallisesta merkkitapauksesta. Siinä Ylikangas piteli mestarillisesti kässissään monia lankoja sotkematta niihin sen enempää itseään kuin lukijaansa ja veti lopulta narut siistille kerälle.

Saman voi sanoa myös Nurmijärven rosvojen tarinasta. Kirja on jännittävä, vaikka loppuratkaisu on ainakin suurin piirtein kaiken aikaa tiedossa. Tyyli on suorastaan rönsyilevä: Ylikangas käyttää paikoitellen kieltä, joka täytyisi graduntekijältä kieltää, jos tämä uskaltaisi yrittää samanlaista. Lukijan onneksi kääntyy kuitenkin se, että Ylikangas ei kielipoliisien normeerauksista piittaa.

Kaunokirjallisuus ei kuitenkaan merkitse tässä yhteydessä fiktiivisyyttä tai tieteen pelisäännöistä tinkimistä. Nurmijärven rosvot perustuu huomattavaan määrään arkistolähteitä. Suurin osa näistä on kätkeäpäytäkirjoja, joita on taiten käytetty hyväksi. Luettavuudelle on tosin annettu myöden siinä mielessä, että viittausapparaatti on suhteellisen kevyt.

Teos käynnistyy rosvojen taustojen selvittelyllä. Piirty kuva siitä, minkälaisista oloista miehet olivat lähtöisin ja miten heidän elämänsä oli ennen rosvoryhmää kulkenut.

Merkittävimmän ryhmän muodostivat palveluksesta erotetut sotilaat. Tämä ei johtunut Ylikankaan mukaan siitä, että sotilaat olisivat olleet ammattinsa vuoksi muita taipuvaisempia rikollisuuteen vaan siitä, että sekä sotilaksi että rikolliseksi rekrytoitui samanlaista ylijäämäväestöä. Tässä onkin rosvokunnan koostumuksen sosiaalishistoriallisen selityksen ydin: Ylikangas osoittaa, että rosvojen ja heidän lähtöperheidensä yhteiskunnallinen asema oli matala. Sotilaiden lisäksi rosvojen vanhemmissa oli käsityöläisiä, muonamiehiä ja irtolaisia. 1800-luvun alun Suomi kärsi liikaväestöstä, jota pullahteli myös rikollisuuden pariin. Köyhyyttä yritettiin lieventää omaisuusrikosten avulla.

Tarina etenee rosvokoplan muotoutumiseen Nurmijärven Lepsämän kylän vaiheilla. Ylikangas tuo kiinnostavalla tavalla esiin rosvojen roolit koplassa eli sen, ketkä olivat johtajia, ketkä rivimiehiä tai pelkästään ryhmän ulkorenkassa toimineita apulaisia tai informantteja. Ryhmän toimivuus ja iskukyky edellyttivät selkeää roolijakoa. Informantteja tarvittiin neuvomaan sopivia iskukohteita kun liikuttiin sellaisilla seuduilla, jotka eivät olleet rosvoille tuttuja.

Rosvojen iskuista, uhreista ja ryöstösaaliista tehdään tarkka selko. Käräjöpöytäkirjojen perusteella kirjoittaja tekee hieman samanlaisen salapolii-sityön kuin todistaja Nurmijärven käräjillä 1822–23 kuulleen tuomari Gustaf Julius Costian-derin on täytynyt tehdä. Suurin osa rosvojen liikkeistä ja lähiseuduilla tehdyistä iskuista selviää, aivan kaikki ei. Hämmäntä peittoon jää väistämättä esimerkiksi myyttinen kysymys, odottaako jonkin uusmaalaisen tai hämäläisen metsän kätköissä rosvojen aarre ehkä edelleen löytäjänsä.

Miksi rosvo kopla kukoisti juuri 1820-luvun alussa ja Nurmijärvellä? Liikaväestöongelmaan viitattiin jo edellä. Nurmijärveä liikaväestö ei kuitenkaan selitä. Ylikankaan mukaan Nurmijärvi tarjosi rosvo koplalle mehevän kasvualusta kahdesta syystä. Pitäjä sijaitsi lähellä Helsinkiä, jonka rakennusprojektit pumppasivat läheiselle Nurmijärvelle siellä tuotetun puutavaran vastineeksi puhdasta käteistä, joka vuorostaan houkutteli ryöstäjiä. Toinen syy oli se, että Nurmijärvi sijaitsi suurten salomaiden äärellä, joihin varastelevat joukkioit saattoivat paeta vainoajiaan.

Ja vainoajia oli tai ainakin niitä tuli sen jälkeen kun ryöstöaalto oli äitynyt riittävän pahaksi. Venäläistä sotaväkeä lähetettiin alueelle ja majoitettiin suoraan ongelmallisimmiksi arvioituihin taloihin kontrolloimaan tilannetta. Näin rosvoit saatiinkin lopulta kiinni, tämän enempiä tässä loppuratkaisua paljastamatta. Ylikankaan mukaan ongelma ei siis ollut kontrollikoneiston riittämättömyy-

dessä sinänsä. Tästä en kuitenkaan tullut täysin vakuuttuneeksi. Suomalaisella maaseudulla vakituisesti käytössä ollut kontrolliapparaatti koostui lähinnä nimismiehestä ja hänen apulaisistaan. Staattinen sääty-yhteiskunta ei vielä sen kummempaa tarvinnut. Tässäkin tapauksessa piti turvautua erikseen paikalle hälytettyyn sotaväkeen, jota ei saatu seudulle ennen kuin paljon oli jo ehtinyt tapahtua. Vakituinen poliisikunta kehittyneempine rikostutkintakeinoineen luotiin vasta Ylikankaan kirjassa kuvattujen tapahtumien jälkeen, ensin suurimpiin kaupunkeihin ja lopuksi myös maaseudulle.

Toinen kirjassa taajaan toistuva selitys liittyy todistusoikeuteen. 1800-luvun alussa Suomessa noudatettiin keskiajalla kehittyneitä legaalista todistelua, jossa langettavan tuomion perustaksi edellytettiin tunnustusta tai kahta silminnäkijätodistajaa. Käytännössä viimeksi mainittuja ei läheskään aina ollut saatavissa, minkä lisäksi tunnustusta muutoinkin joka tapauksessa edellytettiin etenkin kuolemanrangaistuksen perustaksi. Legaalinen todistelu hankaloitti myös Nurmijärven rosvojen tuomitsemista. Kuten itse olen esittänyt (*Evidence, Crime, and the Legal Profession: The Emergence of Free Evaluation of Evidence in Nineteenth-Century Criminal Procedure*, 1997), legaalista todistelusta luovuttiin 1800-luvun puolivälin tienoilla oikeuskäytännössä. Tällöin tapahtui ratkaiseva käänne vapaaseen todisteluun, vaikka lain kirjaimessa legaalinen todistelu säilyikin vuoteen 1948 asti.

Ylikangas ei jätä ehkä ensi kuulemalta kansalliselta vaikuttavaa ilmiötä pelkästään kotimaisten pohdintojen varaan. Hän osoittaa kansainvälisin vertailuin, että kysymys oli kautta linjan kansainvälisestä ilmiöstä. Esimerkiksi Saksassa vastaava rosvo liigojen kulta-aika osui vain pari vuosikymmentä varhaisemmaksi, ja koplat olivat sekä rakenteeltaan että toimintaperiaatteiltaan hyvin samankaltaisia kuin Ylikankaan tarkastelemat Nurmijärven rosvoit. Koplat myös nujerrettiin muualla Euroopassa samalla tavoin kuin meillä eli sotaväenosastojen avulla.

Lukija ei voi olla aistimatta, että Nurmijärven rosvojen on täytynyt olla tutkimusaiheena kiehtova. Rosvoihin on aina liittynyt romantiikkaa ja jännitystä, Robin Hoodista aarekätköihin asti. Romantisointiin Ylikangas ei kuitenkaan sorru. Kerta toisensa jälkeen hän osoittaa, että rosvoit eivät olleet uhrejaan kohtaan ritarillisia. Puolustuskyvyttömiä pahoinpideltiin ja kidutettiin, myös naisia ja vanhuksia. Köyhiltä ei ryöstetty, koska heillä ei ryöstettävää ollut, mutta eivät he yleensä mitään rosvoilta myöskään saaneet. Rosvojen toiminnassa ei myöskään ollut kysymys yhteiskunnallisesta protestista kuten jotkut radikaalit tutkijat 1970-luvulla esittivät. Päinvastoin, rosvoit olivat siinä määrin, että kävivät ehtoollisella.

Heikki Piblamäki

Matka unohdettuihin maailmoihin

Ritva Hapuli: Ulkomailla. Maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 911. SKS 2003 Helsinki. 299 s.

■ Ritva Hapuli matkaa unohdettuihin maailmoihin. Naisten matkakirjoja maailmansotien väliseltä ajalta vaivaa kaksinkertainen unohdus. Jos naisten tuottamalla kirjallisuudella on huomattu olevan tapana helpommin painua historian hämärään, matkakirjallisuus on tutkimusaineistona kärsinyt tietystä vieroksunnasta. Kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta sen arvoa on laskenut todellisuus, joka ikään kuin "rajoittaa" kirjailijan luomusta. Historiantutkimuksessa taas matkailijan kirjallisten vapauksien, tai suoranaisten ennakkokäsitysten ja asenteellisuuden, on nähty häiritsevän lähteeltä vaadittua todellisuuden kuvauksen luotettavuutta.

Dosentti Ritva Hapulin teos antaa kuitenkin näytteen siitä, miten paljon näköalat ovat avautuneet tässä suhteessa. Suomen Akatemian projektiin "Kirjoittamisen maailmat. Naisten ja kirjoittamisen kulttuurihistoria 1880–1950" kuuluva osatutkimus yhdistelee taitavasti naistutkimuksen ja matkakirjallisuudentutkimuksen teemoja, luo herkullisia koh-

taamisia niin naistutkimuksessa kuin matkakirjallisuudessa – käytettyjen toiseuden ja kolonialismin kaltaisten käsitteiden kautta. Oliko naisilla oman alisteisen asemansa pohjalta mahdollisuus helpommin ylittää ennakkoluulot ja länsimäinen "koloniaalistava" katse? Olisiko reunamailta suureen maailmaan saapuva suomalaisnainen – kuten ainakin Kersti Bergroth kuvasi kokemustaan – ollut avoimempi erilaisuudelle kuin kulttuurisista keskuksista lähtenyt matkailija?

Hapuli rajaa tutkimuksensa koskemaan julkaistuja matkakuvauksia, jolloin mukaan mahtuu "kynänaisia" Elsa Enäjärvi-Haaviosta Aino Malmbergiin, Irja Spiraan, Hilja Haahtiin, Scripiin eli Seere Salmiseen ja moniin muihin. Sen sijaan "ammattimatkaillijat" – kuten tutkimusmatkaillijat ja lähetystyöntekijät – on rajattu ulkopuolelle. Naisten taustojen ja heidän välisten yhteyksiensä kuvailun on kulttuurihistoriassamme tunnettujen hahmojen kohdalla voinut jättää väliksi. Käytännön valinta on käsitellä naisia yksittäin matkakohteen mukaan luokitellen, ensin taustoittaen ja sitten käsittelemällä julkisen ja yksityisen piiriä matkoissa. Matkakirjallisuudessa on kyse myös identiteettien rakentumisesta suhteessa muihin. Niiden viitteiden myötä, joita tehdään 1920–30-luvun liikkuvien suomalaisnaisten samankaltaisiin taustoihin ja kohtaloihin, maailmankuvaan tai poliittiseen kantaan, yhteyksiin naisasia-liikkeeseen tai suomalaisen naisen maineeseen ulkomailla, herää kiinnostus kaikkeen sii-

henkin, minkä naiset jakoivat sen lisäksi että julkaisivat matkakertomuksia.

Rajanvetoja kohteena olevan naisjoukon määrittelemiseksi on kuitenkin vaikeahko tehdä, kun muu matkakirjallisuus ja erilaiset aikalaistodistukset eivät tule vertauskohtina vahvasti esiin. Sen sijaan vertailuaineisto koostuu laajan tutkimuskirjallisuuden valmiista tulkinnoista. Hapulin kyky kutoa laaja-alaisen tutkimuskirjallisuuden tuntemuksensa pohjalta rikas pohja "kynänaisensa" käsittelyyn on vaikuttava. Kunkin matkan yksityiskohtiin, teemoihin ja tapahtumiin solmiutuu teorioita ja tutkimuskirjallisuutta kulttuuri-matkailusta ja pyhiinvaelluksesta orientalismiin, modernin ja suurkaupunkien suhteeseen, flanööriin, tavarataloihin naisellistettuna tilana ja niin edelleen. Näin voidaan esimerkiksi todeta, etteivät teokset noudattaneet aiemmin tutkimuskirjallisuudessa todettua itsensä vähättelyn ja vaikeuksista valittamisen traditiota; mutta valitettavasti ei voida päätellä, onko ero "kansallinen" vai ajallinen. Kieltämättä Euroopasta USA:han, Pohjois-Amerikkaan ja Aasiaan suuntautuneet matkat luovatkin sellaisen panoraaman, että se näyttää todistavan enemmän naisten yksilöstä ja avoimuudesta kuin nurkkakuntaisuudesta.

Omana aikanaan näiden irti riistäytyneiden penelopejen matkakirjat olivat hyvinkin suosittuja. Kuvaan on astunut kuitenkin Päivi Lappalaisen mainitsema vinouma, kuinka epäsuhdassa esimerkiksi jälkimaailman Olavi Paavolaiseen suuntaama palvonta on naisten

unohdukseen nähden. Hapuli liittää kuitenkin kiinnostavasti matkakirjat myös emansipaatioon. Naishistorian yhtenä perusasetelmana on ollut todistaa tutkimuksellisesti arvokkaaksi myös elämänpiirit, jotka julkisen elämän ilmiöihin perinteisesti keskittyneessä historiankirjoituksessa ovat jääneet diskursiiviseen katveeseen. Matkustamisen ja siitä kirjoittamisen kautta Hapuli näkee ”kynänaistensa” astuneen ikään kuin julkiseen sfääriin, ja tuntee valinnastaan jopa huonoa omaatuntoa: tutkijan vallan käyttäjänä hän pelkää itse astuvansa julkisen historian apostoliksi asettaessaan ”kadut” ”kotien” edelle! Huoli kuvastaa tekijän kykyä jatkuvasti hahmottaa ja kyseenalaistaa myös omat asetelmansa. Vastakkainasettelut, rajakohdat, julkinen ja yksityinen samoin kuin oma ja vieras elämänpiiri ovat joka tapauksessa teoksen kantava teema.

Sen, että kuva ”itsenäisestä ja yksilöllisestä sankarittaresta on riippuvainen siitä, että (toiset) naiset usein esitetään homogeenisena ja sorrettuna massana”, osoittavat myös aikalaiskritikoiden arviot naisten matkakirjoista. Merkillepantavaa on, kuinka teoksia kiiteltiin, mutta juuri leimamalla ne poikkeuksiksi ”yleensä” sentimentaaliseksi höpsöiksi leimattuihin naisten teoksiin. Kriitikoiden kautta Hapuli onnistuuakin kenties parhaiten tavoittamaan vahvimmat sukupuolittavat ilmaisut. Sen sijaan naiskirjailijat eivät lähiluvussa näytä kovin anteliaasti kirjaavan ylös todisteita kokemustansa erillisyydestä, vaikka Hapuli heitä mitä kekseliäim-

min tavoin asettaa mitä erilaisimpiin tutkimuksellisiin näkövinkkeleihin.

Esillä on Mary Suzanne Schreberin selitys, jonka mukaan naiset omaksuivat matkakirjallisuuden vanhat tyyllilajit ja konventiot. Näin voidaan naisten sulautuminen yleiseen diskurssiin selittää, mutta jäljelle jää yhä vaikeampana kysymys, millä tavoin matka siten oli avoimesti tai kätketysti sukupuolen lävistämää (kuten esittää Schreiber). Kynänaiset paljastuvat omatoimisiksi ja arkailemattomiksi matkailijoiksi. Erityisen raikkaita tuulia tuo kuvaan esimerkiksi Yhdysvalloissa opiskellut nuori Margit Borg, joka myös opintojensa kautta tutustui maan sosiaaliseen todellisuuteen. Toisaalta eksoottiseen Itään matkanneet naiset jakoivat pitkälti samat ennakkoluulot ja kolonialistiset asenteet muiden matkailijoiden kanssa. Hyvin harvoin sukupuoli oli varsinaisen este ovien avautumiselle. Kokemusmaailman erillisuus on vaikeaa tavoittaa ja se piiloutuu toisinaan tekstien taakse lukijan ulottumattomiin.

Matkustavan naisen kokemuksen ja ”katseen” suhde matkakirjallisuusgenren määrittämiin kirjoitustapoihin tai diskursseihin ei olekaan yksinkertainen, ja on vaikeaa eritellä, kummasta kulloinkin on kyse. Mieleen tulevat esimerkiksi Otso Kantokorven osoittamat valtavat erot Joel Lehtosen Itämaan mystiikkaa toisintavien, yleisön makuun sovitettujen matkarunojen ja toisaalta kasvavaa vastenmielisyyttä ja kyllästyneisyyttä korostavien yksityiskirjeiden välillä. Kun tutkimuskohteeksi

on valittuna julkaistut matkakirjat, olisi keskiöön voinut rajata myös julkaistujen ja yksityisten materiaalien vastakkainasettelun ja näin yrittää paljastaa matkan kirjallisella tasolla julkisuuteen astumisen jännitteitä. Hapuli tuo kyllä esiin eroa sen välillä, mistä kirjoitettiin ja mistä julkisesti vaiettiin, mutta yksityismateriaali toimii usein enemmän matkakertomuksen täydentäjänä kuin kokemuksen ja genren ristiriidan erittelijänä. Näkökulmaksi on valittu laaja, kyselevä ote. On selvää, että näkökulmaa supistaessa ”kynänaisten” kohtaamien maailmoiden avaruus ja monet mahdollisuudet olisivat jääneet huonommin dokumentoiduksi.

Tutkimuksen tärkeys nouseekin juuri siitä, kuinka Hapuli tuo eläväksi niin unohdettujen ”kynänaistensa” vaiheet maailmalla kuin sen tutkimuksellisen rikkauden, joka on käynnissä mitä erilaisempien identiteettejä, kokemus- ja näkemistöpoja ja todellisuuden rajapintoja käsittelevien aiheiden parissa. Kirja dokumentoi myös itse tutkimusprosessia ja tutkijan tekemiä valintoja. Hapuli ei pelkää kuvata epäröintejään eikä kirjoittaa auki mietteidensä kulkua. Samalla hän näyttää, miten hedelmällisiä näkökulmia syrjään jäänyt aineisto voi tarjota ja miten moninaisin keinoin tarkkasilmäinen ja tutkimuskenttiä yhdistelemään kykenevä tutkija voi niitä lukea ja tulkita.

Päivi Pihlaja

Kaupunki- politiikkaa maatilojen maassa

Oiva Turpeinen, Timo Herranen ja Kai Hoffman: Helsingin historia vuodesta 1945. Osa 1. Helsingin kaupunki/Edita 1997. 528 s.

Harry Schulman, Panu Pulma ja Seppo Aalto: Helsingin historia vuodesta 1945. Osa 2. Helsingin kaupunki/Edita 2000. 521 s.

Laura Kolbe ja Heikki Helin: Helsingin historia vuodesta 1945. Osa 3. Helsingin kaupunki/Edita 2002. 668 s.

Anja Kervanto Nevanlinna: Kadonneen kaupungin jäljillä. Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin historiallisessa ytimessä. SKS 2002. 356 s.

■ *Helsingin historia vuodesta 1945* -teossarjan tavoitteeksi on asetettu muutoksen ja pysyvyyden hahmottaminen. Yksi keskeinen muutos, jonka teossarja nostaa esiin, on kaupunkipolitiikan merkityksen kasvu Suomessa 1900-luvun toisella puoliskolla. Alku oli varsin vaatimaton, kuten Harry Schulman artikkelissaan toteaa: ”Suomessa ei juuri puhuttu kaupunkipolitiikasta 1940- ja 1950-luvuilla, mutta maaseudun kehittäminen oli sitäkin voimaperäisempää. Kun ensimmäisiä lähiöitä jo rakennettiin, maatilojen lukumäärä kasvoi edelleen. Muualla läntisessä Euroopassa kehitys oli päinvastainen.”

Kun kaupunkien merkitys on globalisaation myötä kasvanut ja niiden tehtäväkenttä on laajentunut, myös suomalaiset ovat heränneet kiistelemään kaupunkipolitiikasta. Runsaasti keskustelua on käyty muun muassa siitä, miten kaupungeissa päätöksiä tehdään ja legitimoidaan. Esimerkiksi Helsingin keskustan (Kampin – Töölönlahden alueen) suunnittelun ja rakentamisen yhteydessä on kiistakysymykseksi noussut se, minkälainen rooli suunnittelijoilla, poliittisilla päättäjillä, liike-elämällä ja kaupunkilaisilla tulisi olla päätöksenteossa. Kenen ’asiantuntemus’ on tärkeää kaupunkia rakennettaessa, kenen ei? Toisaalta on keskusteltu vilkkaasti myös kaupunkien keskinäisistä suhteista ja kaupunkihierarkioista. Tarvitseeko Suomi yhden voimakkaan keskuksen (Helsinki-metropoli), viisi kohdalaisen tasavahvaa kaupunkiseutua vai pitäisikö alueellisessa tasaveraisuudessa mennä vielä pidemmälle ja satsata esimerkiksi neljäkymmeneen aluekeskukseen?

Helsingin historiaa käsittelevät teokset kuten *Helsingin historia vuodesta 1945* (osat 1–3) ja Anja Kervanto Nevanlinnan *Kadonneen kaupungin jäljillä* ovat puheenvuoroja tässä kaupunkipoliittisessa keskustelussa riippumatta siitä, ovatko kirjoittajat suoraan ottaneet kantaa viimeaikaisiin kiistakysymyksiin. Anja Kervanto Nevanlinna on selvästi halunnut olla mukana keskustelemassa siitä, minkälaista Helsinkiä rakennetaan teollisessa rakennemuutoksessa vapautuneille suurille maa-alueille (esim. Katajanokka, Ruoho-

lahti). Kervanto Nevanlinnan mielestä kaupunkia uudelleen rakennettaessa tuijotetaan liikaa välittömään taloudelliseen hyötyyn ja kunnioitetaan kohtuuttomasti kaupunkisuunnittelua ja arkkitehtuurin kehitystä ohjanneita yhtenäisyyden ja harmonian ihanteita. Enemmän arvoa tulisi hänen mukaansa antaa pitkällä tähtäimellä saavutettavalle hyödyllä sekä kaupunkitilojen epäyhtenäisyyksille ja epäjatkuvuuksille. Erityisesti kirjoittaja vaatii, että Helsingin teollinen menneisyys tulisi säilyttää muutenkin kuin haalistuvissa valo- ja muistikuvissa.

Tutkimuksessaan Kervanto Nevanlinna analysoi kaupunkitilan hallintaa ja kaupunkimaisemalle annettuja merkityksiä tarkastelemalla perinteisen teollisuuskaupungin syntyä, kukoistusta ja sen vähittäistä katoamista Helsingin historiallisessa ytimessä. Erityisesti tutkimuksessa keskitytään alueisiin, jotka visuaalisesti ja toiminnallisesti liittyvät Eteläsatamaan eli Senaatintoria, Kauppatoria, Katajanokkaa ja Etelärantaa lähiympäristöineen.

Tällä alueella syntyi valtion ja kaupunkiyhteisön välille voimakas jännite 1800-luvun toisella puoliskolla, kun teollistuminen ja kunnallisen itsehallinnon lisääntyminen antoivat kaupunkiyhteisölle valtiovallasta riippumattomia keinoja rakentaa kaupunkia ja kehittää omaa identiteettiään. Helsinki oli suuriruhtinaskunnan pääkaupunki, jonka vaaleisiin empire-rakennuksiin oli sijoitettu keskeiset valtiolliset instituutiot. Vaalean empirekaupungin vastapainoksi nousi

helsinkiläisten yrittäjien ja kauppiaiden rakentama punatiilinen ympäristö, johon kuuluivat muun muassa Kauppahalli ja satamaan liittyvät tullija varastorakennukset. Kervanto Nevanlinna liittyy tutkimuksessaan punatiilien hallitseman teollisen maiseman kaupunkilaisten yhteisöön ja sen omaan helsinkiläiseen kulttuuriin.

Suomen itsenäistyttyä valtio otti Helsingin ja erityisesti sen historiallisen ytimen symbolikseen, jonka tuli kuvastaa nuorta yhtenäistä kansakuntaa. Helsingin ydin sopikin symbolisoimaan yhtenäisyyttä. Valtionhallinnon ja Helsingin kaupunginhallinnon intressit yhdistyivät Kervanto Nevanlinnan mukaan hyvin empirekortteleissa ja niiden muodostamassa ikonisessa kaupunkinäkyvässä. Sekä valtio että kaupunki ostivat yksityisten omistamia kiinteistöjä tältä alueelta hankkiakseen tilaa virastoilleen ja estääkseen rakennuskeinottelun alueella. Aivan empirekorttelien vieressä sijaitsi edelleen toisenlainen Helsinki: satama-alue punatiilirakennuksineen, rahtialuksineen ja nostokurkineen. Pääkaupungin ydintä esittelevistä kuvista punatiilinen Helsinki rajattiin kuitenkin pois, vaikka siellä rakennettiin toisenlaista tärkeätä identiteettiä, modernia teollisuusvaltiota. Eteläsataman ympäristössä limittyivät siis 1970-luvulle saakka ikoninen kaupunkinäkyvä ja tehokkaalle teollisuusvaltiolle kuuluvat tunnuksiset. Molemmat olivat tärkeitä, mutta ne eivät mahduneet samaan kuvaan.

Teollisuusyhteiskunnan rakennemuutos 1970-luvulta alkaen on merkinnyt sitä, että

Helsingin ydinkeskustassakin on vapautunut suuria maa-alueita uusia käyttötarkoituksia varten. Kervanto Nevanlinna toteaa tutkimuksessaan, että punatiilinen Helsinki on uhan alla riippumatta siitä, nähdäänkö Helsinki nyt ensisijaisesti Suomen pääkaupunkina vai kansainvälisenä metropolina. Helsingin pääkaupunkiulottuvuus on edelleen voimakas, vaikka se onkin globalisaation myötä jonkin verran menettänyt merkitystään. Helsingin itsenäinen metropoliulottuvuus taas on tullut aikaisempaa tärkeämmäksi. Kummallekin näistä suuntauksista Eteläsataman ikoninen kaupunkinäkyvä on tärkeä. Teollisella maisemalla ei ole samanlaista arvoa.

Helsingin pääkaupunkiulottuvuutta korostettaessa Helsingin Eteläsatama on nähty osana kansallista historiaa. Erityisesti viimeisten kymmenen vuoden aikana valtiolliset edustavuusintressit ovat taas olleet voimakkaita, ja tämä on näkynyt muun muassa siinä, että empirekeskustan vaaleaa julkisivua on jatkettu Katajankalle. Punatiilinen teollinen maisema on vähitellen peittyvässä valkoisten arkkitehtuurimonumenttien taakse. Tätä kehitystä on Kervanto Nevanlinnan mukaan voitu legitimoida vanhoilla Helsingin ytimestä tehdyillä kuvallisilla ja kirjallisilla esityksillä, joista punatiilinen ympäristö oli aina rajattu pois. Helsingin itsenäistä metropoliulottuvuutta korostettaessa ongelmana on Kervanto Nevanlinnan mukaan se, että kaupunkitila muutetaan kaupunkilaisia ja matkailijoita miellyttäväksi kokemukseksi.

Tällöin tärkeä yhteys kaupungin menneisyyden ja nykyisyyden vähemmän näkyviin piirteisiin katkeaa. Helsingin teollisten jälkien hävittäminen tuhoaa Kervanto Nevanlinnan mielestä peruuttamattomasti joidenkin kaupunkilaisryhmien kulttuurisia merkityksiä ja näin uhkaa näiden ryhmien identiteettiä ja jatkuvuutta.

Kervanto Nevanlinna sijoittaa työnsä kaupunkitutkimuksen kontekstiin ja esittää Helsingin kehityksen osana kansainvälistä kehitystä. Helsingin teollisen yhteiskunnan synty ja kukoistus sekä näiden vaiheiden aikana syntyneet jännitteet analysoidaan tutkimuksessa hyvin selkeästi. Jonkin verran vaikeampi on seurata analyysia viimeksi kuluneiden vuosikymmenten kehityksestä. Analyysin tekeminen tästä ajan onkin hankalampaa, sillä kilpailu kaupunkitilasta on käynnissä koko ajan. Kirjan johtopäätösluku sitoo kuitenkin lankoja onnistuneesti yhteen. Lisäksi kirjan kuvitus havainnollistaa erittäin hyvin tekstissä esitettyjä argumentteja.

Helsingin historia vuodesta 1945 -kirjasarja sijoittuu puolestaan perinteisten kaupunkihistorioiden ja uudemman kaupunkihistoriallisen tutkimuksen välimaastoon. Kirjoittajien valitsemat lähestymistavat ovat hyvin erilaisia: osa kirjoittajista asettaa tutkimuksensa uusimman kaupunkitutkimuksen kontekstiin, osa taas jättää kaupunkitutkimuksen lähes kokonaan huomiotta ja liittyy työnsä muihin tutkimustraditioihin.

Teossarjan kolmas osa, jossa Laura Kolbe käsittelee kunallishallintoa ja politiikkaa ja

Heikki Helin kirjoittaa kunnallistaloudesta, tarttuu tärkeään kysymykseen virkamiesten, poliittisten päättäjien ja kaupunkilaisten roolista päätöksenteossa. Tämä aihe on keskeinen sekä kaupunkitutkimuksessa että kaupunkipoliittisessa keskustelussa. Kolbe ja Helin osoittavat tutkimuksensa, että Helsingin virkamiehillä ja johtavilla kunnallispoliitikoilla on ollut huomattavan merkittävä asema päätöksiä tehtäessä ja että he ovat onnistuneet legitimoimaan asemansa aina uudelleen tilanteiden muuttuessa. Asemansa turvaamisessa he ovat onnistuneet muun muassa korostamalla asiantuntemuksen ja rationaalisuuden merkitystä päätöksenteossa.

Kolben ja Helinin tutkimukset omalta osaltaan legitimoivat Helsingin päätöksentekokulttuuria. Kolbe vakuuttaa, että ”yhdistyessään asiantuntijavalta ja poliittinen valta ovat saaneet tuloksia nopeasti ja tehokkaasti.” Helin puolestaan toteaa, että Helsingin talous on ollut vakaa ja vahva ja, jos ongelmia on esiintynyt, niiden taustalla ovat olleet ”valtion toimenpiteet ja kansantalouden kehitys”. Kolbe ja Helin ottavat myös kantaa kysymykseen Helsingin ja muun Suomen suhteesta. Heidän mielestään Suomi tarvitsee Helsinki-metropolin veturikseen.

Kaupunkihallintaa (*urban governance*) on lähestytty toisesta näkökulmasta *Helsingin kaupungin historia vuodesta 1945* -teossarjan toisessa osassa. Harry Schulmanin, Panu Pulman ja Seppo Aallon artikkelit yhdistää kysymys siitä, miten eri tavoin alueellisesti,

sosiaalisesti ja kulttuurisesti hajaantuvaa kaupunkia tai kaupunkiseutua on pidetty koossa. Eksplisiittisimmin tätä kysymystä käsittelee Harry Schulman, joka on rakentanut tutkimuksensa selkeästi kaupunkitutkimuksen perustalle. Schulman analysoi, miten tavoitteeseen on pyritty kaupunkisuunnittelun, seutusuunnittelun ja rakentamisen keinoin.

Seudulliseen hallintoon liittyvän haasteen suuruutta Schulman kuvaa lainaamalla kaupunginjohtajana toimineen Teuvo Auran 1980-luvun alussa ilmestyneitä muistelmia, joissa tämä toteaa, että ”koko pääkaupunkiseutu on kuin kottikärryistä kaadettu sieluton epäjärjestys.” Seudullisen hallinnon ja hallinnan ongelmat ovat tämän jälkeenkin olleet *Helsingin Sanomien* kaupunkisivujen vakiosisältöä. Näistä vaikeuksista huolimatta Helsinki on Schulmanin mukaan välttynyt melko hyvin sellaisilta vakavilta taloudellisilta, sosiaalisilta ja ympäristöllisiltä ongelmilta, jotka ovat vaivanneet monia Euroopan suurkaupunkien keskuskuntia. Tulevaisuuskin näytti vielä kirjan julkaisuvuonna lupaavalta.

Panu Pulma tarkastelee omassa osiossaan, miten sosiaalipoliitikalla rakennettiin yhtenäisempää kaupunkia. Esimerkiksi lasten päivähoiton järjestämistä edesauttoi 1960-luvulla se, että tähän palveluun suhtautuivat erityisen myönteisesti sekä talouselämä että naisten oikeuksien puolustajat, mutta päivähoitolla oli keskeinen merkitys myös kaupunkihallinnan kannalta. Valvottua päivähoitoa pidettiin monien perheiden kohdalla parhaana

mahdollisuutena taata se, että lapsi sopeutui yhteiskuntaan. Jos sopeutumishäiriöitä ilmeni, ne huomattiin nopeasti ja niihin voitiin puuttua. Sosiaalipoliitikka on Pulman mielestä ollut Helsingissä reaktiivista, mutta myös innovatiivista. Tämän ovat taanneet Helsingin hyvät kansainväliset suhteet ja uusille ideoille avoin mieli.

Seppo Aalto on puolestaan tutkinut, miten urheilu toimi Helsingissä iskunvaimentimena erilaisia yhteiskunnallisia näkemyksiä edustaneiden ryhmien välillä erityisesti ajanjaksolla 1940-luvulta 1960-luvulle. Urheilu ja urheilutapahtumat mahdollistivat sen, että eri yhteiskunnallisten, poliittisten ja kulttuuristen ryhmien välinen antagonismi purkautui hallitulla tavalla. Näin ollen kaupungin kannalta oli tärkeää säännellä, tukea ja kannustaa urheilutoimintaa. 1900-luvun loppupuolella sosiaaliset painotukset kuitenkin vähenivät, kun urheilu kaupallistui ja sai osittain viihdeteollisuuden piirteitä.

Helsingin historia vuodesta 1945 -sarjan ensimmäisessä osassa, joka ilmestyi jo vuonna 1997, keskitytään väestöön, kaupunkisuunnitteluun ja asumiseen sekä Helsingin elinkeinoihin. Oiva Turpeinen kirjoittaa seikkaperäisesti väestön koostumuksesta, syntyneisyydestä, kuolleisuudesta ja muuttoliikkeistä. Timo Herranen puolestaan käsittelee kahta erilaista kaupunkisuunnittelun jaksoa. Ensimmäisen jakso jatkui noin 1960- ja 1970-luvun vaihteeseen ja tämän ajanjakson aikana keskityttiin paljolti ’puhdasoppisten’ lähiöiden suunnitteluun. Sen jälkeen on

siirrytty asutuksen tiivistämiseen ja pyritty tällä tavoin taakaamaan Helsinki-metropolin kehitys. Kai Hoffman käsittelee pääkaupungin elinkeinoja sekä yleisellä tasolla että syvällisemmin pienyrityshistorioiden kautta. Kiinnostavaa nykykeskustelun kannalta on esimerkiksi Helsingin kaupungin elinkeinopolitiikan ja valtion aluepolitiikan keskinäinen köyden veto.

Osa Helsingin historia vuodesta 1945 -kirjasarjan kirjoittajista on valinnut kronologisen, osa temaattisen tavan jäsentää oma osuutensa. Tämä tuo tervetullutta vaihtelua kirjasarjaan, jossa päällekkäisyyksiä on ollut vaikea välttää. Eri-laisten lähestymistapojen ansiosta toisto ei kuitenkaan haittaa, ehkä ainoana poikkeuksena ovat rakentamista ja suunnittelua käsittelevät artikkelit, joissa päällekkäisyyttä on hyvin paljon.

Helsingin kehitys on esitetty kaikissa osioissa vakuuttavasti ja sitä on lähestytty uusista näkökulmista. Helsingin kehityksen asettaminen kansainväliseen kontekstiin sen sijaan vaihtelee osioiden välillä hyvin paljon. Onnistuneesti paikallinen, kansallinen ja kansainvälinen kehitys lomittuvat esimerkiksi Harry Schulmanin artikkelissa, joka käsittelee rakentamista ja suunnittelua. Kolmen tason tarkasteleminen samaan aikaan on edesauttanut tärkeiden oivallusten syntymistä.

Osassa artikkeleissa tyydytään vain tarkastelemaan ulkomailta tulleita vaikutteita sen sijaan, että tarkasteltaisiin Helsinkiä osana kansainvälistä kehitystä. Esimerkiksi Helsingin

väestömäärän laskua ja myöhempää nousua, joka otetaan esiin monessa osiossa, ei voida ymmärtää pelkästään katsomalla Helsinkiä tai Suomea. Samanlaisen notkahduksen kokivat monet muutkin eurooppalaiset kaupungit.

Kansainvälisen näkökulman kapeus on kaupunkihistorioiden yleinen ongelma. Esimerkiksi Tukholman vuonna 2002 ilmestyneessä historiassa *Staden på vattnet – Stockholm 1850–2002* Tukholmaa ei juurikaan tarkastella osana kansainvälistä kehitystä. *Helsingin historia vuodesta 1945* -kirjasarjassa kontekstin laajentaminen olisi auttanut näkemään, mitkä asiat Helsingin kehityksessä ovat tyypillisiä eurooppalaisille kaupungeille yleensä. Samalla Helsingin erityispiirteet olisivat nousseet selvemmin esiin. Erityispiirteitäkin on, rakennettiinhan Helsinkiä maassa, jossa maaseutua kehitettiin voimaperäisesti pitkään ja jossa kaupungit ymmärrettiin voimavaraksi suhteellisen myöhään.

Marjaana Niemi

Kansainvälisen kuljetustuotannon kansallista järjestötoimintaa

Timo Soukola: Riistorauhaa rikkomassa. Suomen Merimies-Unionin ja sen edeltäjien vaiheita 1905–2000. Otava 2003 Keuruu. 574 s.

■ Jäänmurtajat, Suomen Merimies-Unioni ja Niilo Wälläri olivat 1960-luvulla kaikkien mielessä. Beatles hitti Yellow Submarine, kääntyi suomeksi kuvaamaan jäänmurtamista. Sen lopussa laulettiin värsy Wällärielle. Tutkija Timo Soukola on paneutunut Suomen merimiesten järjestötoiminnan historiaan tarkasti ja kriittisesti. Ennen kaikkea kuva legendaarisesta ammattiyhdistysjohtajan Niilo Wällärin toiminnasta tarkentuu olennaisesti.

Globalisaatio ei ole uusi haaste ammattiyhdistystoiminnassa. Timo Soukolan teos Riistorauhaa rikkomassa tarkastelee kiinnostavasti ammattiyhdistystoiminnan kansainvälisiä yhteyksiä. Merimies-Unionin historia avaa mielenkiintoisesti näkökulman muutokseen, jossa Suomi kehittyi halpatyövoiman maasta korkean elintason kansakunnaksi.

Timo Soukolan tutkimus Suomen Merimies-Unionin ja sen edeltäjien vaiheista 1905–

2000 perustuu laajaan lähdeaineistoon. Rungas arkistoaineiston käyttö ja tarkka dokumentointi avaavat tulevalle tutkimukselle tietä. Tekijän ahkeruus ja aineiston runsaus ovat ehkä johtaneet siihen, että lähdevitteiden informaatio on lyhennepitoista ja tiivistettyä.

Soukola on kytkenyt ammattiyhdistystoiminnan kehityksen suomalaisen merenkulun rakennemuutoksiin. Soukola kuvaa merimiehiä työpaikalla asuvaksi ammattikunnaksi. Ammattiin houkutteli mahdollisuus laajentaa elinpiiriään mutta samalla työyhteisö oli pitkiä aikoja eristetty muusta maailmasta. Asuinolot, työajat, laivaruoka ja oikeusverovapaisten tuliaisten tuomiseen ovat tämän vuoksi olleet olennainen osa Unionin edunvalvontaa.

Suomen rannikon ja Ahvenanmaan ruotsinkielinen väestö on osallistunut merenkulkuun ikimuistoisista ajoista alkaen. Myös suomenkielinen kauppa- ja talonpoikaispurjehdus omaa pitkät perinteet. Merimiesten ammattiyhdistystoimintaa on tämän vuoksi alusta alkaen edistetty molemmilla kotimaisilla kielillä.

Kielipoliittinen tasapuolisuus näkyi 1920-luvulla siinä, että lehden nimi oli vuoroin *Merimies-Sjömannen* ja *Sjömannen-Merimies*. Liiton johtomiehet ovat olleet kielitaitoisia, mutta ruotsinkielisten osuus liiton toimitsijakunnassa on perinteisesti ollut poikkeuksellisen runsasta.

Merimiesten ammattiyhdistystoiminta ja Niilo Wälläri liittyivät yhteen lähes 40 vuoden ajan. Hän myös kirjoitti kaksi Unionin historiikka ja omat

muistelmansa. Erkki Savolaisen elämäkerta nosti hänet jo legendaksi eläessään. Soukola tarkastelee Wällärin työkykyä, vaikutusvaltaa ja aatteellisuutta kriittisesti. Vankka tutkimusote näkyy selkeästi, kun Soukola ottaa etäisyyttä Wällärin eri tapahtumista jälkikäteen esittämiin kuvauksiin ja tulkitoihin. Soukola, joka on hyvin perehtynyt työväenliikkeen ja ammattiyhdistysliikkeen teorian muodostukseen, upottaa lopullisesti propagandistiset väitteet Niilo Wällärin syndikalistisuudesta. Soukola luonnehtii Wälläriä tradeunionistiksi eli ammattiyhdistystoiminnan keskeisyyttä korostavaksi työväenliikkeen vaikuttajaksi.

Merimies-Unionin historian-tutkija ei ehkä ole kokonaan päässyt Wällärin itse harjoittaman menneisyysmanipulaation otteesta. Wälläri ja hänen legendansa kirjoittaja Savolainen ovat luoneet peruskuvan, jonka hahmo ohjaa kriittisen kommentoijankin tarkastelemaan ammattiliiton toimintaa paljolti Wällärin ja liiton keskusjohdon näkökulmasta. Wällärin ja järjestön personaaliunioni on viety ehkä liian pitkälle päälukujen otsikoinnissa. Sama Wälläri keskeisyys näkyy, tosin lievempänä, esimerkiksi vuoden 1933 merimieslakon, syyskesän 1949 lakkoliikheidinnän ja Suomen Merimies-Unionin vuoden 1951 valtataistelun kuvauksessa.

Suomi oli maailmansotien välillä vielä halpatyövoiman maa. Suomen kauppalaivasto kasvoi 1930-luvulla niukan lainsäädännön ja matalien palkkojen vuoksi. Suomen merimiesten ja heidän ammattiyhdistystoimintaansa tuke-

vien pohjoismaisten kuljetusalan ammattiliittojen tavoitteena oli nostaa suomalaisten merimiesten palkat lähemmäs kansainvälistä tasoa.

Kansainvälisen työjärjestön, ILO:n Seattlen kongressissa hyväksymä merenkulkualan vähimmäistyöehtosuositus vauhditti Suomen merimiehet lähemmäs kansainvälisiä kuukausiansioita jo 1940-luvulla. Palkkatason suotuisa kehitys johti lopulta siihen, että vertailukohdaksi ei enää kelvannut kansainvälisen meriliikenteen palkat vaan Suomessa vallitseva palkkataso. Muutos vauhditti perinteisten tuliaisten tullivapauden merkityksen väheneminen, kun ulkomaankauppa vapautui. Tänä päivänä ammattiliitto on globalisaation myrskyssä joutunut puolustus-kannalle, kun palkkakuluiltaan halvempia merimiehiä löytyy jo naapurimaista.

Aina vuoden 1933 merimieslakosta aina 1990-luvun ratkaisuihin Unionin johto on vetänyt omaa linjaansa suhteessa SAK:hon. Merimiesjärjestö halusi säilyttää toimintavapautensa myös silloin, kun SAK pyrki keskittämään vallan työmarkkina- ja palkkaratkaisuissa itselleen. Erimielisyydet asioissa kytkeytyivät myös henkilökiistoihin. SAK:n puheenjohtajana ja myöhemmin ministerinä Emil Huunonen otti yhteen Unionin puheenjohtajan Niilo Wällärin kanssa mutta useimmiten Unioni voitti.

Kirjan nimi on vetävä sitaatti Niilo Wällärin muistelmateoksesta *Antoisia vuosia*. Wälläri korosti, että merimiesten ammattiliitolla oli oikeus häiritä varustamojen riistorauhaa.

Tämä ärhäkkyys näkyi ajoittain näyttävinä työtaistelu-uhkina mutta paljon harvemmin varsinaisina työtaisteluina. Suomen Merimies-Unionin toimet merenkulkijoiden eläketurvan, verotuksen alentamisen, tullitöiden tuliaisten tuomisoikeuden ja vielä suomalaisten varustamoyritysten taloudellisen tukemisen puolesta, joita Soukola tarkasti ja analytyttisesti kuvaa, eivät kuitenkaan todista alan työmarkkinaosapuolten jatkuvasta keskinäisestä kamppailusta. Kirjan otsikko mielestäni vähättelee Merimies-Unionin ja valtiovallan yhteistyön ja konfliktien merkitystä alan työoloille ja ansiotasolle.

Soukola on hyvä kirjoittaja, jonka kieli on sekä analytyttistä että helppolukuista. Tekijä on puristanut tiukalla tutkijanotteella runsasta aineistosta vankan ja rakenteeltaan tasapainoisen teoksen. Tämä tutkimus on erinomaisesti rytmitetty. Tekijä on jäsentänyt lähes sadan vuoden periodin taitavasti jaksoihin, joiden käsitelyn laajuus ja syvyys palvelevat loistavasti kokonaisuutta.

Tapio Bergholm

Juoksiko Hannes Kolehmaisena Suomen maailmankartalle?

Ossi Viita: *Hymyilevä Hannes. Työläisurheilija Hannes Kolehmaisena sankaruusporvarillisessa Suomessa. Otava 2003 Helsinki. 471 s.*

■ Ossi Viidan väitöskirja *Hymyilevä Hannes* on merkittävä avaus suomalaisessa urheiluhistoriassa. Teos purkaa Hannes Kolehmaisena elämään liittyviä myyttejä ja valottaa niiden taakse kätkeytyviä tosiasioita, mutta myös selvittää myyttien käyttöä suomalaisessa politiikassa, urheiluelämässä, nuorisokasvatuksessa. Elämäkerrallisessa tutkimuksessa tulee esiin myös suomalaisen yhteiskunnan liikevoimia ja kehitysprosesseja, jotka liittyvät luokkaristiriitoihin, työvästön asemaan ja kulttuuriin, kansallisuusaatteeseen, Amerikan-siirtolaisuuteen, raittiusliikkeeseen ja itse urheiluelämään.

Tukholman vuoden 1912 ja Antwerpenin vuoden 1920 olympialaisten kultamitalistista Hannes Kolehmaisesta muovattiin maailmansotien välisenä aikana esikuvallinen sankari, yli-ihminen, joka Ossi Viidan mukaan ”edusti nuoren kansakunnan ihanteita: uupumatonta intoa, valoisaa tulevaisuuden uskoa, säännöllistä ja

yksinkertaista elämäntapaa, vaatimattomuutta, rehellisyyttä, raittiutta, puhtautta, avuliaisuutta, jaloutta, vilpittömyyttä, aatteelleen antautumista ja ihanteilleen uskollisuutta” (s. 312). Kolehmainen sai ainoana urheilijana paikkansa jopa vuodesta 1927 1950-luvulle saakka käytössä olleessa *Kansakoulun lukukirjassa*. Kirjailija Toivo Kaila oli laatinut Hanneksen elämästä tarinan, jossa elämää suuremmiksi sankareiksi nousevat paitsi urheilija myös kaikki hänen perheenjäsenensä. Kailan kertomuksen mukaan pyykkärinä toiminut leskiäiti rakasti lapsiaan ja työtään sekä vaatimattomista oloista huolimatta kasvatti onnellisen ja tyytyväisen perheen, jonka elämää ei katkeruus pilannut. Pieni Hannes ja hänen sisaruksensa olivat iloisia, reippaita, tyytyväisiä ja vastuuntuntoisia – eivätkä koskaan tottelemattomia. Ruoaksi oli välillä vain kuivaa leipää, mutta sinnikäs ponnistelu tuotti Kolehmaisille tuloksia.

Hannes Kolehmaisena elämä ja siihen liittyvät myytit avavat kriittiselle tutkijalle kaksi tehtävää. Ensinnäkin on selvitettävä Hannes-myytin ja sankaritarinoiden suhde todellisuuteen: mitä Hannes Kolehmaisena elämässä todella tapahtui. Pelkkä myytin purkaminen ei kuitenkaan riitä. Vielä haastavampi tutkimustehtävä on selvittää, mikä oli Hannes Kolehmaisena koskevan myytin merkitys suomalaisessa kulttuurissa. Mihin Hannes-myyttiä käytettiin ja mitä se kertoo suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan luonteesta ja kehityksestä 1910-luvulta nykypäivään?

Ossi Viidan väitöskirjan merkittävä ansio on, että se tarttuu rohkeasti näihin molempiin tutkimustehtäviin. Kirjan alaotsikko nostaa huomion kohteeksi jännitteen työväestön ja porvariston välillä. Hannes Kolehmainen elämä ja siitä kerrotut tarinat sijoittuvat jännittävällä tavalla vuoden 1918 perinnöstä nousevaan luokkaristiriitojen ja eheyttämispyrkimysten ristiaallokkoon. Myös monet muut ajan yhteiskunnalliset ilmiöt saavat ilmauksensa Kolehmaisen kautta: kansallisuusaate, Amerikan-siirtolaisuus, raittiusliike, mediajulkisuuden synty sekä keskustelu amatööri- ja ammattilaisurheilun välisestä suhteesta.

Viidan mukaan usein siteerattu lause, jonka mukaan Hannes juoksi Suomen maailmankartalle Tukholman olympialaisissa, on myytti vailla todellisuuspohjaa. Väitöskirjassa osoitetaan, että kyseinen lausuma keksittiin vasta talvisodan aattona vuonna 1939 ja sitä käytettiin poliittisesti muistuttamaan pienen Suomen kamppailusta Venäjän uhkaamana. Sitä ennen Kolehmaiseen oli jo liitetty muita myytinomaisia luonnehdintoja. Juoksijaa kutsuttiin esimerkiksi hymyileväksi Hannekseksi. Sillä viitattiin usein Kolehmaisen rauhalliseen ja ystävälliseen luonteeseen, mutta Viidan mukaan kysymys oli alun perin kylmäverisestä taktikoinnista: hymyilemällä ohittamilleen vastustajille juoksija pyrki murtamaan näiden itseluottamuksen. Kolmas suosittu Kolehmaiseen liitetty luonnehdinta oli ”juokseva paimenpoika”, mutta senkin harhaanjoh-

tavuuden koko elämänsä kaupungeissa asuneen Kolehmaisen suhteen Viita paljastaa.

Maailmankarttamyytin kaatamisesta Viita sai käyttökelpoisen, lehtiotsikoissakin siteeratun tavan tiivistää väitöskirjansa sisältö: Hannes Kolehmainen ei juossutkaan Suomea maailmankartalle. Tässä tekijä hieman liioittelee. Myytissä ilmaistu perusajatus on tosi, vaikka se on ilmaistu metaforisella kielellä. Kyseessä on siis myytti merkityksessä ihannoiva mutta ytimeltään tosi tarina. Ilmaisun perusajatuksen voi ymmärtää niin, että siinä puhutaan siitä huomiosta, jonka Kolehmaisen ja kumppaneiden olympiamitalit maailmalla herättivät. Viita ei ole osoittanut, etteivät Tukholman olympialaiset olisi tehneet Suomea ja myös Suomen suhdetta Venäjään tunnetuksi maailmalla. Se tekijän korostama seikka, että taiteilijat ja maailmannäytelyt olivat myös edustaneet Suomea ulkomailla jo aikaisemmin, ei muuta asiaa miksiäkään.

Hannes Kolehmaisesta kertovia myyttejä ovat myös Toivo Kailan, Antti Rantamaan, Urho Karhumäen ja Martti Jukolan sepittämät kertomukset Kolehmaisen ja tämän perheen ihanteellisesta elämästä. Näiden kertomusten suhdetta todellisuuteen ja käyttöä nuorison kasvatuksessa ja aatteellisessa propagandassa Viita erittelee asiantuntevasti – usein herkullisesti ja huumoriakin sisältävällä tavalla. Voisi kuitenkin sanoa, että nämäkään myytit eivät ole täysin valheellisia. Villakoiran ydin on, että Hannes Kolehmainen oli aika pitkälle raitis ja kurinalainen

ihminen, jonka sovitteleva ja kaikkien kanssa väleissä olemaan pyrkivä elämänsäenne sopi kansallisen eheyttämisen sankarina esitetylle hahmolle.

Viidan teos jonkin verran liioittelee työväenaatteen ja porvarillisuuden jännitettä Kolehmaisen elämässä. Niiden lähteiden perusteella, joita tekijä työssään esittelee, voidaan ajatella myös, ettei Kolehmainen missään elämänsä aikana ottanut ainakaan luokkakantaista vasemmistoaatetta sydämensä asiaksi. Kuopiossa työväen urheiluseuraan liittyminen oli luontevaa seurausta perheen ja sosiaalisen taustan vaikutuksesta. Helsingin Jyryyn Kolehmainen liittyi pikemminkin käytännöllisistä syistä riitaannuttuaan aikaisemman porvarillisen seuransa HKV:n matkakorvausten takia. Kolehmaisen vaakakupissa urheilulliset tekijät painoivat eniten: hän halusi juosta ja saavuttaa voittoja ja siinä sivussa hankkia itselleen elannon ja kenties myös sosiaalisen nousun. Viita on oikeassa todetessaan tämän yleiseksi asenteeksi työväen piirissä. Turvallinen elämä ja palkankorotukset olivat tärkeämpiä kuin aate, varsinkaan vallankumousaate. Jos Hannes Kolehmaisella oli jotakin omaa aatetta, se perustui hänen sovittelunhaluiseen luonteescensa. Siinä mielessä hän soveltui hyvin myös eheytystarkoituksessa kehitetyn myytin päähenkilöksi.

Tällainen tulkinta voidaan varsin hyvin muodostaa samojen lähteiden perusteella, jotka Viita kirjassaan esittää. Tekijä kenties yrittää ajaa Kolehmaisen mieleen hieman todellisuutta vahvempia vasemmis-

tolaisia asenteita. Lähteiden perusteella urheilusankarin sosialismi ja pasifismi näyttää varsin ohuelta. Yhdysvalloissa ollessaan Kolehmainen tosin todistettavasti sanoi olevansa kumpaakin kieltäytyessään kansalliskaartin jäsenenä lähtemästä Meksikon rajalle taltutamaan rosvopäällikkö Pancho Villan joukkojen hyökkäystä vuonna 1916. Viidankin esityksen perusteella asestakieltäytymisen motiivi näyttää olleen maanläheinen: halu pysyä New Yorkissa perheen ja urheilun parissa ja haluttomuus ottaa riskejä vieraan asian puolesta.

Käytettävissä olevat lähteet eivät ole ehkä olleet riittävät, jotta Viita olisi saanut Hanneksen oman äänen kuulumaan tarinassaan. Hän on joissakin yhteyksissä korvannut tätä projisoimalla omia oletuksiaan Kolehmaisen mieleen. Siinä mielessä hän ehkä rakentaa purkamansa myytin tilalle uutta myyttiä – lievästi mutta kuitenkin. Hän on kuitenkin oikeassa kiinnittäessään huomiota siihen, että Kolehmaisen oma toiminta ja hänen saavutustensa ideologiset tulkinnat herättivät myös poliittisia intohimoja monessa vaiheessa. Tätä puolta Viita erittelee ansiokkaasti.

Akateemiset muutoseikat Viidan työ täyttää pääosin mallikkaasti. Käytetty lähdeaineisto on kattava ja lähdekritiinen analyysi ammattitaitoista – joskin jonkin verran ylitulkittavaa. Esitys on tyyllisesti pääosin sujuvaa ja hauskastikin kirjoitettua. Johdanto on tosin kankea, mutta vauhtiin päästyään esitys etenee hyvin. Metodologis-teoreettiselta kannal-

ta Viidan työ täyttää myös teoreettisen historian tutkimuksen vaatimukset. Yhteiskuntateoreettista käsitteistöä olisi teki-jä tosin voinut miettiä tarkemmin: mitä täsmällisesti ottaen tarkoittavat sellaiset asiat kuin työväenluokka, työväenliike, porvaristo, vasemmisto ja oikeisto. Viita ei myöskään täysin onnistu välttämään historian tulkitemista myöhempien aikojen avaamista anakronistisista tirkistysaukoista käsin. Tällä kertaa tirkistysaukko on ennen kaikkea kansalaissota. Viita olisi voinut vakavammin miettiä, missä mielessä työväestön ja porvariston, vasemmiston ja oikeiston suhteet olivat ennen vuotta 1918 olennaisesti erilaiset ja osapuolten itsensä eri lailla ymmärtämiä.

Yksityiskohtien tasolla voidaan esittää jonkin verran huomautuksia. Olisi esimerkiksi ollut paikallaan miettiä tarkemmin, miksi TUL boikotoidessaan Antwerpenin olympialaisia vuonna 1920 perusteli ratkaisuaan viittaamalla siihen, että Saksa ja keskusvallat oli suljettu kisojen ulkopuolelle. Viidan mukaan tämä oli teko-syy, koska ”TUL ei välittänyt keskusvalloista, joihin kuului Saksa oli ollut auttamassa valkoisia voittoon Suomen sisällissodassa” (s. 213). Tosiasiassa keisarillinen Saksa oli valkoista Suomea autettuaan ehdinyt hävitä maailmansodan ja romahtaa. Saksassa oli perustettu sosiaalidemokraattien johtama Weimarin tasavalta, johon TUL:lla oli sittemmin lämpimät urheilusuhteet. Olisi ollut tutkimisen arvoinen asia selvittää, vaikuttiko sympatia saksalaisia sosiaalidemokraattisia aateveljiä kohtaan sit-

tenkin TUL:n boikottipäätökseen.

Kokonaisuutena Ossi Viidan väitöskirja kuuluu suomalaisen urheiluhistorian parhaisiin saavutuksiin. Se tulee epäilemättä herättämään vilkasta keskustelua ja saavuttamaan laajan lukijakunnan.

Juba Sibvola

Ruotsin maatalouden pienuuden aika

Iréne A. Flygare ja Maths Isacson: Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000. Det svenska jordbrukets historia 5. Natur och Kultur 2003. 391 s.

■ Kirjoittaessani Ruotsin maatalouden historian edellisestä osasta annoin siinä käsitellylle kaudelle nimeksi Ruotsin maanviljelijäin suuruuden aika.¹ Seuraava vaihe, jota teoksen viides ja viimeinen osa käsittelee, on maatalouden pienuuden aikaa ei vain verrattuna edelliseen kauteen vaan myös koko edelliseen historiaan, jos ajatellaan alarajaa ja maatalouden osuutta talouselämässä. Maanviljelyväestön osuus laski runsaasta neljänneksestä kahteen (!) prosenttiin (s. 24), ja vaikka lu-

1. Historiallinen Aikakauskirja 2002/1, 96.

kuun lisätään metsätaloudessa työskentelevät (elinkeinojakauma diagrammissa s. 21) ei prosenttiluku paljoakaan nousi.

Kirjalla on kaksi tekijää, eikä ole ilmoitettu, kuka on minkin luvun kirjoittanut. Menettely ei nykyään ole ainoa-laatuinen; samoin yhteiseksi ilmoitetun kotimaisen tutkimuksen olen äskettäin resensoinut *Historiallisessa Aikakauskirjassa*.² Pohjakirjoituksen kuhunkin lukuun on kuitenkin vain yksi tutkija voinut laatia. Voitaneen olettaa, että kirjoittajana on ollut Iréne silloin kuin kun emännän raskasta työtaakkaa tuodaan esille – jopa väittämällä, että näistä tuli ”melkein renkejä omaan taloon”.

Lähdeviitteitä ei kirjassa ole, mutta kussakin alaluvussa on seikkaperäinen analyysi lähteistä. Olennaisiksi näyttäytyvät toisaalta erilaiset kiertokyselyt, muistelmat ja haastattelut – myös tekijän itsensä suorittamat –, toisaalta viralliset tilastot ja mietinnöt. Nykyajasta kirjoitettaessa yhdeksi vaikeudeksi todetaan lähdeaineiksen yltäkylläisyys.

Sanonta on usein värikästä; abstraktinen toteamus korvataan konkreettisella esimerkillä, joka voi olla yleisluontoinen, mutta myös niin yksilöllinen, että toimiva tai muistettava henkilö ja vuosikin mainitaan. Joutuessaan kirjoittamaan ajasta, jonka vielä elävät ihmiset kokonaisuudessaan muistavat, tekijät pohtivat ongelmaa, joka syntyy siitä, että lukijoilla näistä vuosista on oma kokemuksensa. Se on yksilöllinen eikä ehkä vastaa sitä minkä tekijät lähteidensä

avulla näkevät yleiseksi. Tästä ristiriidasta ei pidä pelästyä. Vakavampi huolen aihe on se, että aina ei voi nähdä kehitystä riittävän pitkässä perspektiivissä. Silti on varmaa, että Ruotsin maataloushistoria ei tunne mitään niin mullistavaa kautta kuin 1900-luvun jälkipuoli, ja voimakkaat muutokset vetävät aina historiantutkijaa puoleensa kuin mesi kimalaista.

Teos kuvaa maataloutta harjoittavan perheen elämää mahdollisimman monipuolisesti traktorinosista nuorisoseuroihin ja navettakärpästen myrkyttämisestä isovanhempien kosketuksiin lasten kanssa. Metsätalous jätetään otsakkeen mukaisesti järjestelmällisesti sivuun. Tekijät eivät kuvaa vain sitä minkä silmä näki maataloilla vaan myös mitä korva kuuli ja nenä haistoi. Havainnollisuus on luontevaa, koska tekijät ovat syntyneet maataloilla ja molemmat istuivat traktorin penkillä.

Mutta yksi rajoitus sisällössä on, kun sitä vertaa teoksen otsakkeeseen: kirja on talonpojan historiaa. Vanhassa ruotsin kielessä – jo keskiaikana – kunniakas sana *bonde* oli kauden alussa muuttumassa väheksyväksi, mutta on sittemmin kokenut arvonnousun, ja EU-Ruotsissa sen perinteisyys vahvistaa identiteettiä. Aatelistet kartanonomistajat tuskin sitä kuitenkaan itsestään käyttävät. Heidän elämäntapansa puuttuvat kirjasta, näin muun muassa kartanoiden rakennuskanta, jonka muutoksista talonpoikaistaloissa annetaan elämänläheinen kuva. Kartanonomistajat ovat kuitenkin vain pieni, vaikka näkyvä ryh-

mä, mutta myös maataloustyöväki jää käsittelyn ulkopuolelle. Tosin ei enää voida puhua torppareista työväkenä, sillä jo edellisenä kautena olennainen osa torpista oli hävinnyt, kun niiden tilukset oli liitetty emätiloihin.³ Mutta varsinainen työväestö, joka sentään kauden alussa oli merkittävä väestöryhmä, on saanut vain puolitoista sivua. Minne se katosi? Ei se kadonnutkaan, palkattua työväkeä oli vielä kauden lopussa noin kymmenesosa maatalousväestöstä. Saamme vain tietää, että kun vuonna 1945 luontoispalkat kiellettiin lailla, suurtilojen *stataret* (muonamiehet) jäivät historiaan.

Peltoala supistui 1900-luvun jälkipuoliskolla yli viidenneksellä. Supistusta tapahtui kaikkialla maassa, eniten Norrlannissa, vaikka se siellä alkoi myöhemmin kuin etelämpänä. Viljelmien määrä aleni peräti kolmella neljänneksellä, ja siihen pyrittiinkin. Vuokraviljely laajeni omistusviljelyn kustannuksella, mutta sillä tavoin, että selkeä raja vuokratilan ja omistetun tilan välillä hämääntyi. Valtaosa viljelmistä kuuluu nykyään ryhmään, joissa on sekä vuokrattua että omaa maata, joten kaikkia viljelmiä ei enää voi luokitella nautintasuhteen perusteella. Tiloja, jotka käsittävät pelkkää vuokramaata, on runsas kymmenesosa kaikista, mikä Ruotsin historiassa on ennen näkemättömän pieni luku. Jakauma viittaa siihen, että 1500- ja 1600-luvulla syntyneet sadat karta-

2. Historiallinen Aikakauskirja 2003/1, 215.

3. Historiallinen Aikakauskirja 2002/1, 99.

noläänit, joissa keskuksena oli säteri ja sitä ympäröivät lampuotien viljelemät rälsstitilat, ovat kokeneet muutoksen: ne ovat nyt kirjassa mainittuja yli 500 peltohehtaarin viljelmiä.

Ihmetyttää, että tekijät sijoittavat maatalouspolitiikan viimeiseen päälukuun. Prosessin liikkeelle panevat voimat olisi kai historiassa esitettävä ennen itse prosessin seuraamista, eikä mullistus maatalouden viljelmäkoossa voinut johtua ainoastaan tekniikan edistysaskeleista tai kansantavoista, vaan takana on maatalouspolitiikka, jolle 1947 säädetyllä lailla asetettiin tavoitteeksi yhdistää pieniä viljelmiä isommiksi. Myöhemmin jopa määritettiin hyväksyttävän viljelmäkoon alaraja, ensin 10:ksi, siten 20 peltohehtaariksi. Ruotsin sosiaalidemokraattien maatalouspolitiikka, joka asetettiin palvelemaan hyvinvointiyhteiskunnan luomista, oli diametraalisesti vastakkainen sille mitä kansanrintama Suomessa ajoi. Molempiin liittyi monenlaisia sääntelyä. 1960-luvulla, jolloin tilojen häviäminen oli erityisen nopeata, määräykset ja alhaisiksi katsotut hinnat herättivät talonpojissa pessimismia ja katkeruutta, mutta he järjestäytyivät tiukasti ja panivat silloin ja uudelleen 1980-luvulla toimeen jättiläismäisiä mielenosoituksia. Maanviljelijäin tulotaso alettiinkin nähdä tärkeämpänä kuin elinkeinon rationalisointi, kunnes politiikka jälleen 1980-luvulla kääntyi näille epäsuopeaksi. Lopuksi kiistat tukahutuivat EU:n syyliin. Tekijät eivät olleet hyviä ennustajia, kun he ilmoittivat maanviljelijäin myönteisyyden EU:ta kohtaan

olevan kasvamassa. Tilaluvun aleneminen on kiihtynyt EU:n jäsenyysaikana.

Asiantuntijoina tekijät kuvaavat yksityiskohtaisesti maataloustekniikan kehitystä, joka vauhditti ja kevensi ruumiillista työtä. Mutta yhtä hyvin kauden loppupuolesta kuin sen alkupuolestakin kertoessaan he alituisen tähdentävät talonpoikien työn raskautta, painostavaa kiirettä ja siitä aiheutunutta väsymystä. Emännillä on vielä vähemmän joutoaikoja kuin isännillä, ja edellisistä monien elämää vaikeuttaa lisäksi se, että he ovat kasvaneet kaupunkimiljöössä. Massamuuton vuoksi tyttöjä on maaseudulla harvassa ja isännät hakevat kaupungista aviopuolionsa. Naisilla on ollut kolme mahdollisuutta keventää työtaakkaansa: luopuminen mahdollisimman suuressa määrässä omavaraistaloudesta ruoanlaitossa, käyttää kodinkoneita, lakata avustamasta miehiä ulkotöissä. Kahta ensiksi mainitua käytetään, kolmatta ei.

Vaikka suurperheet ovat aikoja sitten hajonneet, talonpoikaistaloudessa elää edelleen tavallisesti kolme sukupolvea, ja ne kaikki tulevat kosketuksiin toistensa kanssa työn ääressä. Toisin kuin kaupunkilaistalouksissa lapset ja vanhukset osallistuivat edelleen maataloustöihin ainakin kiireimpinä aikoina. Uutta sen sijaan on se, että varsinkin 1980-luvulta alkaen moni naisista käy osa-aikatyössä ja jopa kokopäivätyössä talon ulkopuolella. Maa ja suku lasketaan edelleen yhteenkuuluvaksi: on miltei häpeällistä myydä talo ilman pätevää syytä. Poika on etuoikeutettu perijä, omistuk-

sella on edelleen kulttuuriset ja moraaliset ulottuvuudet.

Tilat ovat erikoistuneet maantieteellisillä alueilla mutta myös samalla paikkakunnalla viljan, voin, teuraskarjan, sianlihan, munien ja kanojen tuottamiseen. Missä ei ole kotieläimiä, ihmisten ja karjan ikivanha yhteiselo on lakanut. Mutta yhteistyö naapurien kanssa on säilynyt, jopa tehostunut kalliiden koneiden vuoksi, jotka pakottavat naapuriapuun turvautumiseen. Yhteisyys on uusissa muodoissa jopa vahventunut: 1900-luvun lopun talonpojalle on luonteenomaista kuuluminen mitä kirjavimpiin seuroihin tuotanto-osuuskunnista alkaen poliittisiin yhdistyksiin ja kotituseutukerhoihin. Mutta tämänkin järjestyneisyyden perustekijät löytyvät entisajan kylänkeskeisestä yhteistoiminnasta.

Vielä vuosisadan puolimaisa pidettiin suotavana jättää yksi asuinrakennuksen huoneista edustustiloiksi ja näin asumisahtaus muissa tiloissa paheni. Vuosisadan loppuun mennessä rakennuksia oli laajennettu ja kaikkia huoneita oli alettu käyttää jatkuvasti.

Viimeinen alaluku kertoo luomuviljelystä ja vegaaneista uusina ilmiöinä, mutta kantaa myös huolta siitä, että vuosituhantinen ekspansio maataloudessa on kääntynyt regressioksi. Se on samalla kirjoitettu loppulauseeksi viisiosaiselle teokselle ja päättyy arvoituksenomaiseen viittaukseen paratiisiin hyvän- ja pahantiedon puista sekä vastausta vaille jätettyyn kysymykseen, kuinka pitkälle luontoa on mahdollista käyttää hyväksi.

Kuvitus ansaitsee erityisen

kiitoksen. Esimerkkinä havainnollisuudesta on kuvapari s. 324–325 ja 326–327, joista edellinen esittää smålandilaista viljelysmaisemaa vuodelta 1945 ja jälkimmäinen täsmälleen samasta kohdasta kuvattua pensaiden ja rikkaruohojen ryteikköä.

Detaljhuomautuksia olen merkinnyt sangen vähän. Miksi

selityksenä talonpoikaisperheiden naispuolisten jäsenten lisääntyvälle sivuansioiden etusinnälle esitetään pieni viljelmäkoko – sivutyöhän yleistivät rinnan viljelmäkoon kasvamisen kanssa? Metsätöistä saadut ansiotulot mainitaan ohimennen, metsänmyynnistä kertyneistä tuloista ei ole sanaakaan.

Ruotsin maataloushistorian projekti käynnistyi neljätoista vuotta ennen kuin viides osa valmistui. Suomessa tavoitellaan kolmea osaa ja lyhyempää toimitusaikaa. Korkeatasoinen *Det svenska jordbrukets historia* on velvoittava esikuva suomalaiselle vastineelle.

Eino Jutikkala

Paavillisten Saksan-lähetystöjen arkistot ja historian-tutkimus

Vatikaanin Arkiston asiakirjat ovat arkistolaitoksen sallassapitosäännösten mukaisesti olleet tutkijoiden käytössä ainoastaan vuoteen 1922 asti (Paavi Benediktus XV:n paaviuskauden asiakirjat). Pitkään jatkuneen painostuksen tuloksena Paavi Johannes Paavali II julkisti 15.2.2002 päätöksen, jonka mukaan 15.2.2003 alkaen tietyt Vatikaanin arkiston kokoelmat avataan tutkijoiden käyttöön aina vuoden 1939 loppuun asti.¹

■ Tämän päätöksen seurauksena tutkijoille avattiin helmi-kuussa kaikkiaan neljä katolisen kirkon ja Saksan välisiä suhteita koskevaa arkistokokoelmaisuutta:

1) Archivio della Nunziatura Apostolica in Monaco (di

Baviera), (ASV, *Arch. Nunz. Monaco*) – vuoteen 1935 asti

2) Archivio della Nunziatura Apostolica in Berlino, (ASV, *Arch. Nunz. Berlino*) – vuoteen 1929 asti

3) Affari Ecclesiastici Straordinari, Germania, (ASV, *AA.EE.SS., Germania*) – vuoteen 1939 asti

4) Affari Ecclesiastici Straordinari, Baviera, (ASV, *AA.EE.SS., Baviera*) – vuoteen 1939 asti.

Nämä tutkijoiden käyttöön saatetut aineistot ovat erittäin kiinnostavia, sillä niiden kautta on vihdoinkin mahdollista tutkia Vatikaanin ja Saksan välisiä suhteita sekä paavillisten Saksan-lähettiläiden toimia II maailmansodan alla. On selvää, että tutkijat ovat kiinnostuneet nimenomaan II maailmansotaa edeltävistä poliittisista kysymyksistä, kuten myös 1920-luvulla Saksassa toimineen paavillisen lähettilään Eugenio Pacellin (myöhemmin Paavi Pius XII) roolia ja hänen suhdettaan Natsi-Saksaan. Arkistojen avaaminen mahdollistaa samalla uuden (kirkollisen) näkökulman 1920- ja 1930-luvun tapahtumien tutkimiselle.

Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari

oli Segreteria di Stato alainen virasto, jonka tehtäviin kuului huolehtia katolisen kirkon ja maailman eri valtioiden välisestä diplomaattisuhteista. Sen arkistosta löytyvät siis asiakirjat, jotka kertovat Vatikaanin ja eri maiden välisestä virallisesta yhteydenpidosta. Congregation arkistot on jaettu siten, että kunkin maan ja Vatikaanin välinen kirjeenvaihto muodostaa oman arkistokokonaisuutensa, joista tutkijoille avattiin nyt Saksan ja Baijerin arkistot aina vuoden 1939 loppuun asti.

Kaksi muuta avattua lähdekokonaisuutta ovat Münchenissä ja Berliinissä olleiden paavillisten lähettiläiden arkistot. Lähetystöarkistojen avaaminen ei sinänsä tuo kirkkohistorian tutkijoiden käyttöön mitenkään ainutlaatuista aineistoa, sillä eri paavillisten

1. Nyt avautuneita arkistokokonaisuuksia punnitessa tulee ottaa huomioon, että katolinen kirkko julkaisi 1960-luvun puolivälistä lähtien (1965–1981) 12-osaisen sarjan *Actes et Documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre mondiale*, johon on editoitu Vatikaanin arkistojen kokoelmissa olevaa II maailmansotaan liittyviä asiakirjoja. Antavatko nyt avatut arkistokokonaisuudet jotain uutta tähän julkaisusarjaan nähden, jää tutkijoiden selvittäväksi lähitulevaisuudessa.

lähetysojien arkistot ovat olleet tutkijoiden käytössä jo yli sadan vuoden ajan ja paavillisten lähettiläiden historiaa on tutkittu pitkään.

Suomalaiset lähettilästäutkimuksen edelläkävijöinä

Kun Vatikaanin Salainen Arkisto, *Archivio Segreto Vaticano*, avasi paavi Leo XIII:n (1878–1903) suostumuksella vuoden 1881 alussa ovensa tutkijoille, suuri osa arkistoon kiirehtineistä tutkijoista oli kiinnostunut keskiajan historiasta – tarkemmin sanoen keskiaikaisten lähteiden julkaisemisesta. Keskiakaiset rekisterisarjat eivät kuitenkaan olleet tutkijoiden yksinomaisen kiinnostuksen kohteita, vaan myös muita Vatikaanin arkiston lähdekokoelmia alettiin tutkia. Myös paavillisten lähettiläiden arkistot, jotka muodostavat melkoisen osan arkiston kokoelmista, alkoivat kiinnostaa tutkijoita.

Paavillisen lähettiläslaitoksen historian tutkimuksen pioneereja olivat suomalaiset Henry Biaudet² ja Liisi Karttunen³, jotka 1900-luvun alussa työskentelivät Vatikaanin arkistossa. Heidän lähettiläslaitoksen ja lähettiläiden historiaa koskevat perustavanlaatuiset tutkimuksensa ovat niiden lähes sadan vuoden iästä huolimatta edelleen usein siteerattuja ja arvostettuja teoksia. Biaudetin ja Karttusen tutkimukset kattavat paavillisten lähettiläiden historian lähettiläslaitoksen alkuajoista vuoteen 1800 asti. Giuseppe De Marchi on myöhemmin täydentänyt tutkimusta koskemaan myös vuosia 1800–1956.⁴

Biaudet'n ja Karttusen tut-

kimusten pohjalta lähti liikkeelle varsinainen paavillisten lähettiläiden toimintaa koskeva tutkimussuuntaus. Alkuvaiheessa lähettilästäutkimuksen pääpaino oli lähettiläiden historiaan liittyvien, Vatikaanin arkistossa säilytettävien lähteiden julkaiseminen. Tämän tuloksena on syntynyt useita lähettiläslaitoksen alkuvaiheiden historiaan liittyviä lähdejulkaisusarjoja ja perusteellisia lähdeinventareja, joiden vaikutuksesta paavillisen lähettiläshistorian tutkimus on keskittynyt pääasiassa lähettiläslaitoksen varhaisempiin vaiheisiin, 1500–1700-lukuihin.

On varsin valitettavaa, että vain harvat tutkijat ovat tähän mennessä olleet kiinnostuneita 1800- ja 1900-luvun lähettiläiden arkistoista. Juuri tämä ajanjakso olisi hedelmällinen tutkimuskohde, sillä Euroopan kansallisvaltioiden muodostuttua Napoleonin sotien seurauksena piti myös paavillisen istuimen luoda suhteet uusiin valtioihin. Juuri paavilliset lähettiläät toimivat tärkeässä roolissa yhteydenpitäjänä paavin kuurian ja valtioiden hallitsijoiden välillä sekä informoivat paavia kunkin maan poliittisista (ja myös kirkollisista) tapahtumista. Toiseksi 1900-luku maailmansotineen oli mullistusten aika ja paavillisten lähettiläiden rooli välittäjinä kirkon ja eri sotaan osallistuvien maiden välillä oli merkittävä. Erityisen tärkeä lähettiläiden rooli oli siinä vaiheessa, kun paavit yrittivät välittää rauhaa eri osapuolten välille.

Paavillisten lähettiläiden historiasta

Paavillisen lähettiläslaitoksen historian juuret ovat kaukana keskiajalla.⁵ Paavit lähettivät keskiajan kuluessa eri puolille kristikuntaa lähettiläitä (*nuntii*), rahankerääjiä (*collectores*) sekä legaatteja (*legates*), jotka paavin heille myöntämien toimivaltuuksien rajoissa ajoivat kirkon etuja ja asioita eri hiippakunnissa. Keskiajan lähettiläät eivät kuitenkaan olleet pysyviä, tietyssä paikassa toimivia paavillisen kuurian virkamiehiä, vaan yleensä tiettyjä tehtäviä hoitamaan lähetettyjä korkea-arvoisia kirkonmiehiä.

Kun paavista tuli kirkkovaltion kasvun myötä uskonnollisen johtajan ohella myös maallinen hallitsija, kasvoi kirkon tarve lähettää pysyvämpiä asiamiehiä eri puolille kristikuntaa. Aluksi erityistehtäviä hoitamaan lähetettyjen henkilöiden toimikausia jatkettiin niin, että heistä tuli käytännössä pysyviä asiamiehiä. Asianhoitajilla ei kuitenkaan vielä tässä vaiheessa ollut laajempia valtuuksia päättää asioista paavin nimissä. Lähettiläslaitos oli lisäksi vielä tässä vaiheessa sidottu hallitsijoiden henkilöön, eikä asiamiehiä siis lähetetty tietyn alueen lähettiläiksi, vaan nimenomaan tietyn hallitsijan luo.⁶

Kun Euroopan eri valtiot alkoivat pikku hiljaa keskiajan kuluessa muodostua, tuli tarvetta virallisten lähettiläiden nimittämiseen tietyille alueille. Ensimmäinen virallinen paavillinen lähettiläs oli paavi Nikolaus V:n (1447–55) vuonna 1450 Madridiin lähettämä Antonio Jacopo de Veneris. Es-

panjan-lähettilään lisäksi viralinen paavillinen lähettiläs tunnetaan myös 1400-luvun jälkipuolen Venetsiasta. 1500-luvun ensimmäisen puoliskon kuluessa paavillinen lähettiläslaitos alkoi saada muotonsa. Tässä suhteessa erityisen merkittävä oli Medici-paavi Leo X:n hallituskausi (1513–23), jonka kuluessa lähettiläitä nimitettiin Espanjan ja Venetsian lisäksi Ranskaan, Sveitsiin, Saksan keisarin hoviin, Portugaliin ja hieman myöhemmin myös Napoliin.

Leo X:n seuraajat, erityisesti paavi Gregorius XIII (1572–85), vakinaistivat lähettiläslaitosta niin, että 1500-luvun loppupuolella vakituksia lähettiläitä oli jo 13: Italian alueella neljä (Savoija, Venetsia, Firenze ja Napoli), läntisessä Euroopassa neljä (Espanja, Portugali, Ranska ja Belgia), saksankielisellä alueella neljä (Keisarin hovi, Graz, Köln ja Sveitsi) sekä Puola itäisessä Euroopassa. Edellä mainittujen paikkojen lisäksi lähettiläitä nimitettiin myös Englantiin, Maltalle, Baijeriin ja Genovaan, mutta nämä lähetystöt toimivat vain epäsäännöllisesti tai lyhyen ajan. Paavillinen lähettiläslaitos säilyi suunnilleen tällaisena aina Napoleonin sotiin asti.⁷

Saksan-lähetystöjen historiasta

Saksan alueelta tunnetaan neljä eri lähetystöä hieman eri ajoilta. Vanhin saksankielisen alueen lähetystöistä on Pyhän Saksalais-Roomalaisen keisarikunnan hallitsijan luo lähetetty edustaja. Paavi Leo X nimitti tehtävään lokakuussa 1513 ensimmäisen lähettilään Lorenzo Campeggin, joka edusti

paavia sekä koko Keisarikunnassa että Saksan (Germania) alueella. Paavin lähettilästä Keisarikunnan alueella tuli pysyvä virkamies aina Napoleonin sotiin asti, 1800-luvulle.⁸

Kesäkuussa 1573 paavi Gregorius XIII nimitti Gaspar Gropper'n pyhän istuimen edustajaksi Kölniin. Myös Kölnin edustajustosta tuli – muutamia taukoja lukuun ottamatta – varsin pysyvä instituutio aina 1700-luvun loppuun asti.⁹ Gregorius XIII:n Graziin kesällä 1580 perustama lähetystö ei sen sijaan ollut toiminnassa kovin pitkään, sillä se lakkautettiin jo vuonna 1622.¹⁰

Grazissa ollut lähetystö korvattiin joulukuussa 1786 Müncheniin perustetulla Baijerin-lähetystöllä, joka tosin ei ehtinyt toimia kovin pitkään, sillä diplomaattisuhteet katkesivat Napoleonin sotien ajaksi.¹¹ Diplomaattisuhteet paavillisen istuimen ja Baijerin kuningaskunnan välillä solmittiin uudelleen vuonna 1817, jolloin lähettiläs Francesco Serra Cassano otti toimen vastaan. Paavilliset lähettiläät olivat Münchenissä säännöllisesti aina vuoden 1934 toukokuun loppuun, jolloin Münchenin viimeinen paavillinen lähettiläs, Alberto Vassallo di Torregrossa, joutui jättämään toimensa. Lähetystön lakkauttaminen johtui siitä, että Saksan valtio (Reich) oli saman vuoden tammikuun lopussa julistanut lain, jonka mukaan yksittäisillä mailla (Länder) ei enää ollut oikeutta omiin edustajiin, vaan että koko Saksan valtion ulkopoliittikka hoidettaisiin siitä eteenpäin pääkaupunki Berliinin ja siellä olevien lähetystöjen kautta.¹²

Samassa yhteydessä lakkautettiin vain kymmenisen vuotta aikaisemmin, kesäkuussa 1925, perustettu paavillisen istuimen Preussin-lähetystö. Käytännössä Preussin-lähetystö oli koko olemassaolonsa aikana ollut vain nimellinen, sillä Preussin-lähettilään tehtäviä oli koko ajan hoitanut Berliiniin kesäkuussa 1920 perustetun Saksan-lähetystön lähettiläs. Vatikaanin ensimmäisenä Berliinin-lähettiläänä toimi Münchenistä sinne siirretty Eugenio Pacelli. Pacellia seurasi virassa vuodesta 1930 aina sodan loppuun asti (1946) lähettiläs Cesare Orsenigo. Or-

2. Sveitsiläissyntyisen mutta suomalaistutkijaksi lasketun Henry Biaudet'n tutkimus (1910) *Les nonciatures Apostoliques permanentes jusque'en 1648* (Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia. Sarja B. Nid. II. N:o 1.) 1910 on lähettilästudkimuksen pioneerityö.

3. Liisi Karttunen tutkimus (1912) *Les nonciatures Apostoliques permanentes de 1650 a 1800* (Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia. Sarja B. Nid. V. N:o 3.) on jatkoa nuorena kuolleen Biaudet'n tutkimukselle.

4. Giuseppe De Marchi (1957) *Le Nunziature Apostoliche dal 1800 al 1956* (Sussidi Eruditi, 13).

5. Biaudet (1910) 6–7, mainitsee jopa, että ensimmäisen paavillisen lähettilään voi jäljittää aina vuoteen 453, jolloin Konstantinopolin hovissa on ollut paavillinen lähettiläs.

6. Biaudet (1910) 3–13.

7. Biaudet (1910) 14–19, 28–29, 31, 37.

8. Biaudet (1910) 101–102, 121, 136, 151, 166, 181, 196, 211, 226, 241; Karttunen (1912), 12, 27, 42, 57, 72, 87, 102, 117, 132, 147, 162, 177, 192, 207, 222.

9. Biaudet (1910), 138, 153, 168, 183, 198, 213, 228, 243; Karttunen (1912), 14, 29, 44, 59, 74, 89, 104, 119, 134, 149, 164, 179, 194, 209, 224.

10. Biaudet (1910), 31, 152, 167, 182, 197, 212.

11. Karttunen (1912) 208, 223.

12. De Marchi (1957) 53–60.

senigon kuoleman jälkeen Berliinin-lähetystö oli pitkään vail-la virallista edustajaa. Seuraa-va virallinen Saksan-lähettiläs saatiin nimitettyä vasta vuona 1951.¹³

Saksan lähettiläiden arkistot

Vatikaanin Saksan-lähettiläiden arkistoja on tähän mennessä ehditty tutkia jonkin verran, mutta tutkimus on rajoittunut vanhempiin lähetystöihin. Kölnin lähettiläitä koskevaa tutkimusta on tehty runsaasti ja lähettiläiden toimintaa koskevia asiakirjoja on julkaistu.¹⁴ Samoin Saksan Keisarihovin ja Grazin lyhytaikaisen lähetystön historiasta kiinnostuneiden käytössä on niiden lähettiläi-

den toimista kertovia lähdejulkaisuja.¹⁵ Uudempien lähetystöjen, Münchenissä olleen Baijerin lähetystön ja Berliinissä olleen Saksan lähetystön, arkistot ovat sen sijaan vielä tutkimatta.

Archivio della Nunziatura in Monaco

Münchenissä olleen lähetystön arkisto on varsin laaja. Se koostuu kaikkiaan 445 laatikollisesta (55 hyllymetriä) materiaalia. Arkisto sisältää asiakirjoja ensimmäisen lähettilään, Francesco Serra Cassanon (1817–1826), kaudesta Münchenin viimeisen paavillisen lähettilään, Alberto Vassallo di Torregrossan (1925–1934), lähettiläskauden lop-

puun, jolloin Münchenin-lähetystö suljettiin. Joukossa on myös jonkin verran varhaisempaa paavillisen kuurian ja eteläisen Saksan välisistä suhteista kertovaa aineistoa 1600- ja 1700-luvulta, vaikka Münchenissä ei ollutkaan vielä tuolloin virallista paavillista lähetystöä.¹⁶ Münchenin lähettiläiden arkisto jakaantuu oheisen taulukon mukaisesti eri lähettiläiden kausille.¹⁷

13. De Marchi (1957) 219, 133–134.

14. Nuntiaturberichte aus Deutschland. Die Kölner Nuntiat-ur, Bände I–VII (1584–1634). Paderborn–München–Wien –Zürich 1969–1995. Michael F. Feldkamp, Studien und Texte zur Geschichte der Kölner Nuntiat-ur, 1–3 (Collectanea Archivi Vaticani, 30–32). Città del Vaticano, Archivio Vaticano 1993–95.

15. Nuntiaturberichte aus Deutschland 1533–1559, I–IV. Gotha 1892–1893; Publikationen des österreichischen Kulturinstituts in Rom. II Abteilung: Quellen. II. Reihe: Nuntiaturberichte. Sonderreihe: Grazer Nuntiat-ur 1–3 (1580–1595). Wien 1973–2001.

16. Voluumien sisällöistä tarkemmin: ASV, Indice 1096 (kattaa voluumit 1–139), ASV, Indice 1096A (kattaa voluumit 202–435), ASV, Indice 1096B (Elenco Prigionieri della prima guerra mondiale) sekä Egon Johannes Gripl, 'Die Bestände des Archivs der Münchner Nuntiat-ur in der Zeit von 1877 bis 1904', Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte 78 (1983) 193–198. (Kattaa voluumit 140–201.)

17. Lähettiläiden arkistojen ohella aineistossa on muutama voluumi, jotka eivät kuulu lähettiläiden varsinaiseen arkistoon. Esimerkiksi voluumit 408 ja 409 ovat peräisin Saksan katolisen Zentrum-puolueen johtajan Matthias Erzbergin arkistosta. Erzberger joutui 26.8.1921 poliittisen murhan kohteeksi, ja hänen leskensä lahjoitti Pacellille miehensä arkistosta sen osan, joka koski hänen kirjeenvaihtoaan Vatikaanin ja lähettiläiden kanssa. Ks. ASV, *Arch. Nunz. Monaco*, 328, fasc. 1, fol. 143–149.

Lähettiläs	Vuodet	Voluumit
Serra Cassano	1817–1826	1–31, 213, 213A, 214
Mercy D'Argenteau	1826–1837	33–48, 50, 55, 58–65, 68, 214A
Viale Perlà	1838–1845	49–52, 56, 66–67, 69–71
Morichini	1845–1847	53–54, 56–57, 72–77
Sacconi	1847–1853	78–84
De Luca	1853–1856	85–91
Chigi	1856–1861	93, 95–104, 106–117, 119–120
Gonella	1861–1866	94–120
Meglia	1866–1874	121–133
Bianchi	1874–1877	134–139
Masella	1877–1879	140–148
Ronchetti	1879–1881	149–156
Di Pietro	1882–1887	157–167
Ruffo Scilla	1887–1889	168–170
Agliardi	1889–1893	171–177
Aiuti	1893–1896	178–184, 244
Lorenzelli	1896–1899	185–193
Sambucetti	1900–1901	195–198
Macchi	1902–1904	199–201, 226
Caputo	1904–1907	202–209
Frühwirth	1908–1915	258–301
(Schioppa)	1915–1916	302)
Aversa	1916–1917	303–306
Pacelli	1917–1925	307–415
Vassallo di Torregrossa	1925–1934	416–434
(Testa	1934–	435)

Eri lähettiläiden arkistojen lisäksi aineistossa on jonkin verran muuta materiaalia. Voluomit 210–257 sisältävät aikaisempaa materiaalia eri lähettiläiden kausilta. Em. voluuminen sisältö vaihtelee huomattavasti 1600- ja 1700-lukujen kirjeenvaihdosta lehtileikkeisiin sekä paavien kiertokirjeistä tauloudellisiin kirjanpitoasiakirjoihin.¹⁸ Osa 'ylimääräisistä' voluumeista on suoraan identifioidavissa tiettyihin lähettiläisiin, kuten voluumi 244 lähettiläs Aiutiin ja voluumi 226 lähettiläs Macchiin, mutta suuri osa voluumeista sisältää aineistoa hyvin pitkältä aikaväliltä. Koska Münchenin lähetystön arkisto päättyi 1930-luvun puoliväliin, on koko aineisto nyt rajoituksetta tutkijoiden käytössä.

Archivio della Nunziatura in Berlino

Berliinin lähettiläiden arkiston tutkijoille avoinna oleva osa sisältää materiaalia lähetystön perustamisesta (1920) vuoden 1929 loppuun asti,¹⁹ jolloin silloisen Berliinin-lähettilään Eugenio Pacellin lähettiläskausi päättyi hänen nimitykseensä kardinaaliksi (16.12.1929). Kardinaaliksi nimittämisen jälkeen paavi Pius XI valitsi Pacellin Vatikaanin valtiosihteeriksi (Segretario di Stato), missä toimesta hän oli vuoteen 1939 asti, jolloin hänet valittiin paaviksi. Valtiosihteerikaudellaan Pacelli tuotti lähettiläskautensa aikana kerääntyneen arkistomateriaalin Berliinistä Roomaan. Aineiston siirtäminen oli sikäli onnekas päätös, että Pacellin seuraajan, Berliinin lähettiläs Cesare Orsenigon sotaa edeltävän ajan arkistot tu-

houtuivat täysin Berliinin pommituksissa. Vatikaanin arkiston kokoelmista löytyy ainoastaan yksi arkistovoluumi, jossa on materiaalia Orsenigon lähettiläskauden sotaa edeltävältä ajalta. Tämä voluumi on ilmeisesti tuotu Roomaan (vahingossa?) yhdessä Pacellin arkiston kanssa.²⁰

Berliini lähetystön arkisto on kokonaisuudessaan sellaiselta ajanjaksolta (1922 jälkeinen aineisto), että sitä ei salassapitosyistä ole aiemmin voitu antaa tutkijoiden käyttöön. Tämän vuoksi myöskään Berliinin lähetystön historiaa ei ole vielä pystytty tutkimaan. Paavin päätöksellä tutkijoiden käyttöön 15.2.2003 alkaen annettu aineisto, (102 voluumia, noin 10 hyllymetriä) kattaa seuraavat lähettiläskaudet:

Lähettiläs:	Aika- kausi	Volu- mit ²¹
Pacelli	1920– 1929	1–101
Orsenigo	1930 (–1946)	102

Jos verrataan Münchenin ja Berliinin lähetystöjen arkistoa-aineistoja keskenään, huomataan, että molemmat sisältävät hyvin samantapaisia asioita. Joissain tapauksissa näkee vielä selvästi, että Pacelli on ottanut joitakin asiakirjoja mukaansa, kun hän on jättänyt Münchenin-lähetystön ja siirtynyt Berliiniin. Pacellin Berliinin-arkisto sisältää nimittäin useita arkistokansioita, joiden kanteen on painettu "Archivio della Nunziatura Apostolica di Monaco" ja joiden otsikkoja on muutettu siten, että "Monaco" on ylivivattu ja sen tilalle kor-

jattu "Berlino". Kun tarkastelee lähemmin kansioiden sisältöä, huomaa, että ne sisältävät aineistoa vuodesta 1917 lähtien aina 1920-luvun loppuun. Tämä tarkoittaa sitä, että Pacelli on Münchenistä lähtiessään ottanut mukaansa asiakirjoja, jotka liittyvät hänen Münchenin-lähettiläskautensa alkuun (1917) ja jatkanut kansioiden käyttöä aina Berliinin-kautensa loppuun.

Aineiston saloista

Eri Saksan-lähettiläiden arkistot eroavat toisistaan huomattavasti. Nämä erot johtuvat ensinnäkin siitä, että lähettiläiden toimenkuva on muuttunut huomattavasti niiden hieman yli sadan vuoden aikana, jotka lähettiläiden toimikaudet muodostavat. Ensimmäisten Münchenin-lähettiläiden arkistot ovat varsin niukkoja, koska heidän toimivaltansa oli huomattavasti kapeampi kuin esimerkiksi 1900-luvun alun lähettiläiden. Myös hoidettavien asioiden määrä oli lähetystön alkuaikoina huomattavasti pienempi kuin loppuvaiheessa. Esimerkiksi Pacellin vajaalta kymmenvuotiselta lä-

18. Kyseessä on suoraan Münchenin lähettilään alaisuudessa olleen Cöthenin seurakunnan kirjanpito. 19. Tutkijoille nyt avatun osuuden lisäksi Vatikaanin arkiston kokoelmassa on Vatikaanin Berliinin-Bonnin-lähettiläiden arkistot vuoden 1939 jälkeiseltä ajalta. Tämä materiaali on kuitenkin vielä salassapitomääräysten vuoksi suljettu tutkijoilta.

20. ASV, *Arch. Nunz.* Berlino, 102. Orsenigon lähettiläskaudelta on säilynyt 29 voluumia, mutta koska aineisto on vuosilta 1943–45, sen käyttö ei ole vielä sallittu tutkijoille.

21. ASV, *Indice* 1196 (kattaa ensimmäiset 102 voluumia).

hettiläskaudelta Münchenissä on olemassa 109 laatikollista asiakirjoja, kun niitä Münchenin ensimmäisen lähettilään, Serra Cassanon, hieman pidemmältä lähettiläskaudelta on 34 laatikollista. Pacellin kaudelta peräisin oleva suuri asiakirjamäärä selittyy tosin osittain sillä, että hänen arkistossaan on runsaasti materiaalia liittyen I maailmansotaan ja sen jälkeiseen Vatikaanin Saksan-politiikkaan.²²

Kunkin lähettilään arkisto on järjestetty hieman eri logiikan mukaisesti. Aluksi ei pidetty kovin merkittävänä sitä, että dokumentteja olisi ylipäänsä lajiteltu sen tarkemmin. 1900-luvun alkupuolelta lähtien asiakirjat on sen sijaan arkistoitu jo hyvinkin tarkkojen kriteerien mukaan. Esimerkiksi Pacellin ja Vassallo di Torregrossan arkistot on jaettu sisällön puolesta 15 "Posizioneen", joista kukin sisältää tiettyihin kysymyksiin liittyviä asiakirjoja, esimerkiksi Posizione I paaviin ja pyhään istuimeen liittyvää aineistoa, Posizione III lähetystöön liittyvää materiaalia, Posizione VII poliittisiin kysymyksiin liittyviä seikkoja, Posizione X eri hiippakuntiin liittyvää kirjeenvaihtoa ja Posizione XV:aan on otsikon "Varie" alle arkistoitu kaikki muu aineisto. Arkistoaineisto on jaettu vielä pienempiin kokonaisuuksiin eri Posizionien sisällä. Esimerkiksi Posizione X koostuu useasta laatikollisesta materiaalia, joka on jaettu niin, että esimerkiksi yhdessä laatikollisessa on aina yhtä tai kahda hiippakuntaa koskevia asiakirjoja.

Lähettiläiden arkistot koostuvat sisältönsä puolesta hyvin

heterogeenisestä aineistosta: kirjeenvaihdosta, taloudellisista asiakirjoista, erilaisten asiakirjojen kopioista, lehtileikkeistä sekä lähettiläille lahjoitetuista kirjoista ja muista painotuotteista – muutamia esimerkkejä luetellakseni.

Lähettiläiden kirjeenvaihto muodostaa lähetystöarkistojen dokumentaation kaikkein laajimman osuuden. Lähettiläät kävivät vilkasta kirjeenvaihtoa esimiestensä (Segretario di Stato) kanssa. Lähettiläät kysyivät Valtiosihteeriltä neuvoa ja valtuuksia erilaisten kirkollisten (ja poliittisten) asioiden hoitamisessa, raportoivat sekä pyynnöstä että oma-aloitteisesti lähettiläsalueensa merkittävistä kirkollisista ja poliittisista tapahtumista, toteuttivat Vatikaanista tulleita pyyntöjä sekä vastasivat esimiestensä lähettämiin kyselyihin tai toimittivat niitä edelleen esimerkiksi paikallisille piispoille.

Lähettiläät kävivät vilkasta kirjeenvaihtoa myös kirkollisten alaistensa – piispojen, pappien sekä muiden heidän lähettiläsalueellaan toimivien kirkonpalvelijoiden – kanssa. Nämä kääntyivät lähettiläiden puoleen sellaisissa ongelmissa, joita he eivät itse jostain syystä halunneet ratkaista tai jotka eivät yksinkertaisesti enää kuuluneet heidän toimivaltuuksiensa piiriin. Varsin usein lähettiläät kävivät kirjeenvaihtoa myös muiden paavillisten lähettiläiden, kardinaalien tai kuurian eri virastojen edustajien kanssa.

Lähettiläiden kolmannen kirjeenvaihtotahon muodostivat heidän lähettiläsalueensa poliittiset toimijat: hallitsijat, poliitikot, muiden maiden lä-

hettiläät sekä kristillisten organisaatioiden johtajat. Näiden kanssa käyty uutisten ja mielipiteiden vaihto koski tavallisesti poliittisia tapahtumia ja kirkon kantaa niihin, mutta monesti lähettiläiden ja paikallisten vallanpitäjien välille syntyi myös henkilökohtaisia ystävyysuhteita. Esimerkiksi Pacelli kävi Saksan kristillisen Zentrum-puolueen johtajan Erzbergerin kanssa varsin vilkasta poliittista kirjeenvaihtoa, mutta toisinaan miesten välinen kirjeenvaihto koski täysin henkilökohtaisia asioita: Erzbergerin tyttären sairautta ja paranemista sekä pojan kuolemaa.²³

Merkkihenkilöiden lisäksi myös tavalliset ihmiset kääntyivät usein lähettiläiden puoleen ongelmissaan. Monet taloudellisissa vaikeuksissa olleet ihmiset kirjoittivat paavilliselle lähettiläälle puoleen ja pyysivät tältä rahallista apua ahdingoonsa. Tällaiset anomuskirjeet ovat hyvin tavallisia I maailmansodan jälkeisessä talouslamasta kärsineessä Saksassa. Jotkut taas kääntyivät lähettilään puoleen valittaen paikallisen piispan tai kirkkoherran toimista tai tavoista. Jos lähettiläs näki valituksen perustelluksi, hän ryhtyi toimenpiteisiin asioiden korjaamiseksi, mutta usein nimettömänä lähetetyt valituskirjeet eivät johtaneet minkäänäköisiin toimiin. Tavalliset ihmiset kääntyivät lähettilään puoleen myös uskonnollisissa asioissa. Liikuttavin tällaisista tapauksista on 12-vuotiaan virolaispojan, Alex Dordett'n, paaville osoittama ja Vatikaanista edelleen Pacellille toimitettu kirje, jossa poika selittää olevansa kastettu lute-

rilaiseen uskoon, mutta olisi kiinnostunut kääntymään katolilaiseksi ja ryhtymään munkiksi. Hän toivoi paavia toimittamaan hänelle jotain asiasta tarkemmin kertovaa kirjallisuutta. Pacelli kirjoitti pojalle kirjeen, jonka mukana hän lähetti tälle muutamia teoksia, joista arveli pojan olevan kiinnostunut. Poika oli paketista hyvin innoissaan ja kiitti lähettilästä vielä kirjeellä.²⁴

Lähetystöt toimivat siis väliportaana piispojien tai tavallisten katolilaisten ja Vatikaanin välisessä kirjeenvaihdossa. Usein jopa suoraan paaville osoitetut kirjeet²⁵ kulkivat lähettilään kautta, joka luki ja arvio ne. Tämän jälkeen lähettiläs joko toimitti asian eteenpäin Vatikaaniin, mikäli katsoi asian olevan sen arvoinen, tai hoisi asian itse, mikäli se oli hänen toimivaltuuksiansa rajoissa. Useat pyynnöt ovat kuitenkin löytäneet tiensä pelkäämään arkiston "*lectum*"-luokkaan johtamatta minkäännäköisiin toimenpiteisiin.

Lähettiläiden kirjeenvaihto koostuu siis hyvin erityyppisistä seikoista, ja siitä käy hyvin ilmi lähettiläiden rooli ja heidän toimivaltuutensa. Varsinkin 1900-luvulla poliittinen kirjeenvaihto oli hyvin laajaa, sillä silloin vuonna 1929 syntyneen Vatikaanivaltion ja Saksan eri maiden välille solmittiin sopimuksia, *concordatoja*, jotka määrittivät katolisen kirkon ja uskon aseman eri valtioissa. Koska Pacelli oli yksi paavillisen sopimuspolitiikan keskeisiä henkilöitä, hänellä oli ilmeisesti melkoisen vapaat kädet poliittisten päätösten valmistelussa, vaikka lopullisesti sopimuksista päättikin

paavi. Hallinnollisia kysymyksiä, joihin lähettiläs joutui mukaan, olivat tietysti hiippakuntien erilaiset tilanteet. I maailmansodan aiheuttamien rajamuutosten vuoksi piti Saksan hiippakuntien välisiä rajoja muuttaa, mikä työllisti lähettilästä piispojien ja Vatikaanin välisenä yhdyshenkilönä. Lisäksi lähettiläs oli aktiivisesti mukana piispojien ja muiden prelaattien nimitysasioissa. Monesti Vatikaanista kysyttiin piispan mielipidettä eri kandidaateista ennen kuin heitä nimitettiin virallisesti virkoihinsa. Myös erilaiset Vatikaanin maalikoille ja kirkonmiehille myöntämät arvonimet työllistivät lähetystön henkilökuntaa.

Osa lähettiläiden työstä oli edustamista. Heitä kutsuttiin kunniapuhujiksi tai -vieriksi erilaisiin kirkollisiin tilaisuuksiin, kuten paikallisiin kirkollisiin juhlapyyhiin, kirkkojen vihkiäisiin ja katolisten järjestämiin kongresseihin. Lähettiläät saivat usein myös kutsuja erilaisiin juhliin, joita monet katoliset hyväntekeväisyysjärjestöt järjestivät. Monille juhlanjärjestäjille paavillisen lähettilään mukanaolo oli tärkeätä ja toi mukanaan tiettyä juhlaisuutta ja arvokkuutta tilaisuuteen.

Ensimmäinen maailmansota sotavankeineen kasvatti lähetystön työskätkä. Kirkko osallistui aktiivisesti rauhanprosessiin, mikä työllisti lähettiläitä, koska näiden piti toimittaa Vatikaaniin raportteja lähettiläsalueidensa mielipiteistä ja tilanteista sodan aikana ja rauhan suhteen. Münchenissä olutta lähetystöä työllisti myös katolisen kirkon Frakfurtiin perustama keskus, jonka kaut-

ta ihmiset saattoivat kysellä tietoja sodassa kadonneista tai sotavangeiksi jääneistä henkilöistä. Monet kirjoittivat sotavankiasiaa ensin lähetystöön, josta pyynnöt ohjattiin edelleen keskuskeskseen. Tietyissä tapauksissa lähettiläs otti henkilökohtaisesti asiakseen hankkia tietoja kadonneista henkilöistä. Lähetystön kautta on tiedusteltu lähes 5 000 kadonneen kohtaloo.²⁶

Paavillisten Saksan-lähettiläiden arkistot sisältävät siis hyvin monipuolista aineistoa lähettiläiden erityyppisten tehtävien vuoksi. Aineisto antaa paljon uutta tietoa Vatikaanin ja Saksan välisistä suhteista sekä tarjoaa samalla uuden mahdollisuuden ja näkökulman II maailmansotaa edeltä-

22. Pacellin arkistoaineistosta kaikkiaan 47 laatikollista on materiaalia, joka liittyy jollain lailla I maailmansotaan (sodanaikaisia poliittisia kysymyksiä, sotavankeihin liittyviä kyselyitä ja selvityksiä sekä rauhanprosessiin liittyviä seikkoja) tai sodan jälkeiseen politiikkaan (Vatikaanin ja Saksan eri alueiden väliset sopimukset eli niin kutsutut *concordatot*). ASV, *Arch. Nanz.* Monaco, Vol. 358–393, 398–402, 410–415.

23. ASV, *Arch. Nanz.* Monaco, 328, fasc. 1, fol. 2, 6–11.

24. ASV, *Arch. Nanz.* Berlino, 26, fasc. 6, fol. 1–6. (ajalta 20.2.–3.4.1929). Yleensä lähettiläiden kirjeet olivat hyvin muodollisia ja koukeroisia, mutta tässä tapauksessa lähettiläs teki poikkeuksen, hän sinutteli poikaa ja kirjoitti tälle hyvin ystävälliseen sävyyn.

25. Aineistossa tapaa varsin usein suoraan paaville itselleen, osoitteella "Pyhä Isä, Vatikaani", lähetettyjä kirjeitä, joita ei ole toimitettu Roomaan vaan lähetystöön – ilmeisesti lähetystöllä oli jonkinlainen sopimus postin kanssa tällaisesta menettelystä. Jotkut henkilöt taas kirjoittivat suoraan lähettiläälle ja pyysivät tätä välittämään kirjeensä paaville.

26. Ks. ASV, *Indice* 1096B.

vän tilanteen tarkasteluun. On selvää, että tällä hetkellä tutkijoiden kiinnostus kohdistuu eriyisesti II maailmansotaa edeltävän ajan poliittisiin asiakirjoihin, muuta olisi sääli, jos lähetystöjen arkistojen tutkiminen jäisi vain palvelemaan poliittisen historian tutkijoiden kuriositeetinnäköä. Nyt tutkijoille avatut lähdekokoelmat tarjoavat tutkijoille paljon muutakin kiinnostavaa materiaalia.

Kirsi Salonen

Väitöksiä

■ Janne Mäkelä on väitellyt Turun yliopistossa 4.2.2002 (*Images in the Works. A Cultural History of John Lennon's Rock Stardom*). Vastaväittäjinä olivat fil.tri Helmi Järviluoma ja apul.prof. Bruce Johnson.

Riikka Forström on väitellyt Turun yliopistossa 15.3.2002 (*Possible Worlds. The Idea of Happiness in the Utopian Vision of Louis-Sébastien Mercier*). Vastaväittäjänä oli prof. Paul Alkon.

Marjatta Saksa on väitellyt Turun yliopistossa 31.11.2002 (*Il valore e la fede. Un'indagine sulle immagini dei cavalieri nell'Italia medievale tra il 1250 ca. e il 1480*). Vastaväittäjinä olivat prof. Jean-Claude Maire Vigueur ja prof. Luigi de Anna.

Minna Sarantola-Weiss on väitellyt Helsingin yliopistossa 31.1.2003 (*Sobvarybmän läpimurto. Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaih-*

teessa). Vastaväittäjä oli prof. Visa Heinonen.

Petri Kuokkanen on väitellyt Tampereen yliopistossa 17.5.2003 (*Prophets of Decline: The Global Histories of Brooks Adams, Oswald Spengler and Arnold Toynbee in the United States 1896–1961*). Vastaväittäjä oli prof. Robert Bannister (Swarthmore College, USA).

Katalin Miklóssy on väitellyt Helsingin yliopistossa 11.6.2003 (*Manoeuvres of National Interest. Internationalism and Nationalism in the Emerging Kadarist Criticism of Romania 1968–1972*). Vastaväittäjinä olivat prof. George Schöpflin (University of London) ja dos. Vesa Saarikoski.

Jaakko Suominen on väitellyt Turun yliopistossa 23.8.2003 (*Koneen kokemus. Tietoteknistyvä kulttuuri modernisoituvassa Suomessa 1920-luvulta 1970-luvulle*). Vastaväittäjä oli prof. Frans Mäyrä.

Hanna Järvinen on väitellyt Turun yliopistossa 26.8.2003 (*The Myth of Genius in Movement. Historical Deconstruction of the Nijinsky Legend*). Vastaväittäjä oli prof. André Lepecki (New York University).

Ossi Viita on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 6.9.2003 (*Hymyilevä Hannes – Työläisurheilija Hannes Kolehmainen sankaruus porvarillisessa Suomessa*). Vastaväittäjä oli prof. Juha Sihvola.

Anu Koivunen on väitellyt Turun yliopistossa 18.10.2003 (*Performative Histories, Foundational Fictions. Gender and Sexuality in Niskavuori films*). Vastaväittäjä oli prof. Christine Geraghty (Glasgow yliopisto).

Toomas Kotkas on väitellyt

Helsingin yliopistossa 2.11.2003 (*Suosiesta ja armosta. Tutkimus armahdusoikeuden historiasta autonomian ajan Suomessa*). Vastaväittäjä oli dos. Heikki Pihlajamäki.

Jari Eilola on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 15.11.2003 (*Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuuustapauksissa*). Vastaväittäjä oli prof. Antero Heikkinen.

Matti Salo on väitellyt Oulun yliopistossa 15.11.2003 (*Pohjoisen alma mater. Oulun yliopisto osana korkeakoululaitosta ja yhteiskuntaa perustamisvaiheista vuoteen 2000*). Vastaväittäjä oli dos. Arto Nevala.

Erkki Teräväinen on väitellyt Helsingin yliopistossa 15.11.2003 (*Lavastettu rinnakkaiselo. Suomen ulkopolitiikka joltavassa länsisaksalaislehdistössä 1955–1962*). Vastaväittäjä oli prof. Seppo Hentilä.

Tuomas Lohi on väitellyt Oulun yliopistossa 22.11.2003 (*"Totu siitä sallimahan, mik'ei parkuen parane". Suomen joltavan sanomalehdistön subtautuminen Urho Kekkoseen 1944–1956*). Vastaväittäjä oli prof. Esko Salminen.

Juri Peets on väitellyt Turun yliopistossa 29.11.2003 (*The Power of Iron. Iron Production and Blacksmithy in Estonia and Neighbouring Areas in Prehistoric Period and the Middle Ages*). Vastaväittäjä oli dos. Gettr Magnusson (Tukholman yliopisto).

Pilvi Torsti on väitellyt Helsingin yliopistossa 19.12.2003 (*Divergent Stories. Convergent Attitudes. Study of the Presence of History, History Textbooks*

and the Thinking of Youth in post-War Bosnia and Herzegovina). Vastaväittäjä oli prof. Peter Aronsson (Linköpings universitetet).

Hanne Klemetilä on väitellyt Turun yliopistossa 20.12.2003 (*The Executioner in Late medieval French Culture*). Vastaväittäjä oli prof. Esther Cohen.

(Luettelon laatinut *Veikko Kallio*)

Nimityksiä

■ Timo Myllyntaus on nimitetty Turun yliopiston Suomen historian, opetusalan uusimman ajan talous- ja sosiaalishistoria, professorin virkaan 1.1.2003 lähtien.

Kirsi Vainio-Korhonen on nimitetty Turun yliopiston Suomen historian professorin virkaan 1.1.2003 lähtien.

Kirjoittajat

■ Nikolai Baryshnikov on venäläinen professori, Leningradin piirityksen ja taistelun historioitsijayhdistyksen varapuheenjohtaja.

Tapio Bergholm on Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian dosentti. Hän on tutkinut kuljetusalan

ammattiyhdistystoimintaa, autotuumista, satamaliikennettä ja puoluevihaa sekä tutkii tällä hetkellä SAK:n historiaa toisen maailmansodan jälkeen.

Olavi K. Fält on Oulun yliopiston yleisen historian professori.

Mari Hatavara on filosofian lisensiaatti ja Suomen kirjallisuuden tutkija Tampereen yliopiston taideaineiden laitoksessa. Hän valmistee väitöskirjaa aiheesta ”Mielikuvittellinen historia. Zacharias Topeliuksen ja Fredrika Runebergin historialliset romaanit lajin suomalaisina aloittajina”.

Yoko Ishino on tokiolaisen Tsuhan yliopiston tutkija.

Osmo Jussila on Helsingin yliopiston täysin palvellut poliittisen historian professori.

Eino Jutikkala on akateemikko.

Kimmo Katajala on Joensuu ja Tampereen yliopiston Suomen historian dosentti.

Kauko Laitinen on Helsingin yliopiston dosentti Renvallinstituutissa.

Kukku Melkas on helsinkiläinen filosofian maisteri, joka valmistee väitöskirjaa Aino Kallaksen 1920-luvun tuotannosta.

Laura-Kristiina Moilanen on filosofian maisteri. Hän tekee väitöskirjaa aiheesta ”Herrasväki ja sivistyneistö suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa 1880-luvulta 1920-luvulle” Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa.

Olli Mäkinen on vaasalainen filosofian lisensiaatti, joka

viimeistelee Kierkegaardia käsittelevää väitöskirjaa.

Marjaana Niemi on Ph.D., Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksen yliassistentti.

Ulla-Maija Peltonen on Helsingin yliopiston dosentti ja erikoistutkija Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanroutousarkistossa.

Päivi Pihlaja on filosofian maisteri ja tutkija Helsingin yliopiston historian laitoksessa. Hän tutkii Ranskan ja Ruotsin tiedeyhteisiä ja pohjoisen 1700-luvun tutkimusta.

Heikki Pihlajamäki on Helsingin yliopiston oikeushistorian dosentti ja akatemiatutkija. Hän tutkii tällä hetkellä oikeudenkäyttöä Liivinmaalla Ruotsin vallan aikana 1600-luvulla.

Kirsi Salonen on filosofian tohtori joka toteuttaa Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksessa Suomen Akatemian tutkijatohtorin määrärahalla hanketta Paavillinen penitentiariaatti ja paikallinen kirkko myöhäiskeskiajalla.

Kirsi Warpula on filosofian tohtori ja toimii tutkijana Helsingin yliopiston historian laitoksessa. Hän johtaa Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimushanketta ”Sukupuolinormien ja perhekäsitysten murttuminen 1500–2000”.

Timo Vihavainen on Helsingin yliopiston Venäjän tutkimuksen professori.

Heikki Ylikangas on Helsingin yliopiston täysinpalvellut Suomen historian professori.

Notes on the contents

■ Ulla-Maija Peltonen discusses in her article *Muistaa vai unohtaa?* ('To Remember or to Forget?') the difficult year 1918 in Finnish history. A thorough analysis of difficult periods in history is of great significance, because scientific knowledge allows for the comparison and reconciliation of established truths. What should we remember of the Civil War and why? Who has the right to tell about the past? How should the difficult memories be kept alive? Peltonen's article is based on her Eino Jutikkala lecture on the History Days on 25 October 2003 at the University of Helsinki and the author's study *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta* ('The Places of Memory. On Remembering and Forgetting the Civil War of 1918'), published this year.

The central theme in this issue is 'Myths and History', which is approached from several different angles. First, Kirsi Warpula discusses the question in her column *Myytti uudesta miehestä* ('The Myth about the New Man').

Mari Hatavara suggests in her article *Suomen historian kirjoittaminen. Zacharias Topelius ja Fredrika Runeberg* ('Writing Finnish History. Zacharias Topelius and Fredrika Runeberg') that the Finnish historical novel was conceived at a time when the rise of nationalistic thinking particularly increased the need to organise historical events into com-

prehensible narratives. In the works by Topelius and Runeberg, the modes of existence and presentation differ from each other. Topelius uses narrative continuum to create collective national history, whereas Runeberg aims to question it by choosing a more stratified narrative and presenting things from the point of view of an individual.

Laura-Kristiina Moilanen analyses the concept of the common people in her article *Myyttinen kansa. Sivistyneistön näkemysten jatkuvuudesta 1905–17* ('Mythical People. On the Continuity of the Educated View 1905–1917'). She views the educated class held of the common people were long highly ambivalent. They were seen as the childlike other, which needed guidance and education, and even after the turmoil of the general strike in 1905, the views still held similar undertones as in the 19th century.

Yuoko Ishino and Kauko Laitinen make comparisons between the Finnish national epic *Kalevala* and its Japanese counterpart *Nibonsboki* in their article *Tarustot kansakunnan historian palveluksessa* ('Mythologies in the Service of a Nation'). The two epics differ from each other in terms of the time of writing, methods of compilation and content. The Finnish historian Jalmari Jaakkola and the Japanese Kiyoshi Hiraizumi, who have studied the epics of their respective countries, endeavour to create a new historical interpretation that would serve as a foundation for the unity of a nation and as an enforcer of the identity.

Olli Mäkinen discusses Søren Kierkegaard in his article *Tanssinkutsu. Søren Kierkegaardin ja Fredrika Bremerin epäonnistunut tapaaminen vuoden 1849 belatorstaina* ('Invitation to Dance. Søren Kierkegaard and Fredrika Bremer's Unsuccessful Meeting on the Ascension Day of 1849'). Where does the line between fact and fiction run? Kierkegaard deliberately forged his own diaries and contributed to his being thrashed by the first tabloids. They, in turn, transformed and meddled even further with the image of Kierkegaard.

With the Finnish-Estonian writer Aino Kallas' cultural "outsider" identity both in Estonia and Finland as her starting point, Kukku Melkas discusses in her article *Kamppailu tiedosta. Aino Kallaksen historiallinen romaani ja tiedon tuottamisen problematiikka* ('Campaign over Knowledge. Aino Kallas' Historical Novel and the Problematics of Producing Knowledge') the relationship between the historical novel as a genre and the contemporary official history writing, as well as the methods for unravelling and redefining that relationship as presented through the genre.

This issue also deals with the background of the Finnish Winter War, in Heikki Ylikangas' *Välirauha 1940 – minkä sodan odotuksessa* ('Truce 1940 – Waiting for War'), and globalisation, in Olavi K. Fält's *Globalisaatio, verkottuminen ja historian tutkimus* ('Globalisation, Networking and Historical Research').

(Translation: *Valtasana Oy*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2 0 0 3

101. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Jyrki Vesikansa (pj.), Pirkko Leino-Kaukiainen (vpj.), Marjatta Rahikainen, Katariina Mustakallio, Heikki Talvitie, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Suuntaviivoja

<i>Juba Sihvola</i> , Historian kansallinen tehtävä ennen ja nyt	1
<i>Juba Sihvola</i> , Argumentti vai auktoriteetti	225
<i>Juba Sihvola</i> , Historia ja muistamisen etiikka	361
<i>Juba Sihvola</i> , Sumeat ja kauheat valinnat	485
<i>Teemat</i>	
Ajankohtainen keskiaika	301
Historian pitkä linja	25
Hyväksi tutkijaksi ja opettajaksi	312
Metodin vartijat	105
Moninainen historiatiede	127
Myytit ja historia	502
Pietari	370
Vaikeita valintoja	248

Kolumnit

<i>Jari Ehrnrooth</i> , Ikuinen ero	431
<i>Päivi Setälä</i> , Kansakunnan kasvat	288
<i>Kirsi Warpula</i> , "Myytti uudesta miehestä"	502
<i>Heikki Ylikangas</i> , Kirjoitetun Suomen historian pitkä linja	23

Haastatteluja

"Se joka hallitsee menneisyyden, hallitsee nykyisyyden". <i>Eino Jutikkalan</i> haastattelu	79
"Koen olevani historian matkasaarnaaja". <i>Marjatta Hietalan</i> haastattelu	101

"Loistava menneisyys – entä tulevaisuus". *Anu Labtisen* ja *Jukka Relanderin* haastattelu 175

Katsauksia

<i>Olavi K. Fält</i> , Globalisaatio, verkottuminen ja historiantutkimus	562
<i>Tuomas Heikkilä</i> , Keski-ajan tutkimuksen nousu ja uho	301
<i>Elina Hellberg-Hirn</i> , Pietari historian perinnössä	378
<i>Marjatta Hietala</i> , Minne menet historiantutkimus?	105
<i>Yuoko Ishino – Kauko Laitinen</i> , Tarustot kansakunnan historian palveluksessa. Japanilais-suomalaisista vertailua	532
<i>Marja Jalava</i> , Psykologia suomalaisen historiantutkimuksen kentässä	64
<i>Maija Kallinen</i> , Menneiden mietteiden metsästäjät. Aate- ja oppihistoriaa Suomessa	133
<i>Pauli Kettunen</i> , Historian poliittisuus ja kansallinen katse	9
<i>Matti Klinge</i> , Muistamisen arvoiset	290
<i>Lasse Lehtinen</i> , Kohtaaminen akateemisen maailman kanssa	193
<i>Pirkko Leino-Kaukiainen</i> , Historiallinen Aikakauskirja sata vuotta	84

Maria Lähteenmäki, Alas-ka Highwaylta Arkan-geliin – näkökulmia pohjoisten alueiden historiaan 155

Jan Löfström & Johanna Hakkarinen, Kohti antropologista historiandidaktiikkaa 318

Katariina Mustakallio, Antiikki ja tulevaisuus 127

Päivi Mäkelä & Heli Valtonen, Historiantutkimusta opettelemassa 312

Pirjo Markkola, Suomalaisen naishistorian vuosikymmenet 53

Henrik Meinander, Historiantutkimusta Suomes-messa ruotsiksi 161

Päivi Mäkelä, Vertailu – jokapäiväistä vaan ei tuttua 113

Jari Ojala, Mitä nyt taloushistoria? 138

Anne Ollila, Kulttuurihistorian houkutus 42

Ulla-Maija Peltonen, Muistaa vai unohtaa? Vuoden 1918 vaikea historia 492

Mikko Piippo, Uusia keskiajan lähdejulkaisuja – ja lähdejulkaisun uusia tuulia 305

Marjatta Rahikainen, Sosiaalishistoria ja nykyisyys 146

Harri Siiskonen, Lammin läpimurrosta Johannesburgin haasteeseen.

- Ympäristöhistoria suomalaisessa historian-tutkimuksessa 165
- Timo Vihavainen*, Tuhon myytit ja todellisuus Pietarin historiassa 370
- Ossi Viita*, Hannes Kollehmainen sankaruus porvarillisessa Suomessa 453
- Tutkimuksia*
- Martti Favorin*, Arkailu poliittisena linjana. Suomen diplomaattinen lähestyminen Saksaan toisen maailmansodan jälkeen 277
- Cecilia af Forselles-Riska*, Suomen viimeinen ministerivaltiosihteeri 411
- Olavi K. Fält*, Globalisaatio, verkottuminen ja historiantutkimus 562
- Mari Hatavara*, Suomen historian kirjoittaminen. Zacharias Topelius ja Fredrika Runeberg 505
- Jyrki Loima*, Palstanhaltijat puristuksessa. Raitolan venäläiskylä sisä- ja ulkopoliittisena kysymyksenä 1889–1930 418
- Juha Manninen*, Valoa valtion yössä. Modernin valtion oppi Suomessa 1830–31 228
- Kukku Melkas*, Kamppailu tiedosta. Aino Kallaksen historiallinen romaani ja tiedon tuottamisen problematiikka 549
- Laura-Kristiina Moilanen*, Myyttinen kansa. Sivistyneistön näkemysten jatkuvuudesta 1905–17 516
- Olli Mäkinen*, Tanssiinkutsu. Søren Kierkegaardin ja Fredrika Bremerin epäonnistunut tapaaminen vuoden 1849 helatorstaina 540
- Ilkka Niiniluoto*, Historia tiedeyhteisössä 25
- Pekka Pesonen*, Vajoaako ikuinen kaupunki suomalaiseen suohon? Myytti Pietarin kaupungista klassisessa venäläisessä kirjallisuudessa 387
- Juha Sihvola*, Historiallisen tiedon kasvu ja edistys 32
- Jyrki Smolander*, Konservatismi kansa ja koti liberalismiin puristuksessa. Suomen ja Ruotsin kokoomuspuolueiden aatteellinen kehitys 433
- Vesa Vares*, Rajankäyntiä sivistyksen nimissä. Suomalaiset ja Väli-Eurooppa maailmansotien välillä 248
- Sinikka Wunsch*, Lupa vihata – propaganda ja viholliskuvat mielipiteen muokkaajina konfliktitilanteissa 263
- Mikko Ylikangas*, Suomenkielistä kirjallisuuselämää Pietarissa 1920–30-luvulla 400
- Keskustelua*
- Nikolai Baryshnikov*, Timo Vihavaiselle 582
- Joban Bäckman*, Jokainen valtio on paha 461
- Katja Huumo*, Vielä historian vuohista ja lampaista 462
- Osmo Jussila*, Mikä historiantutkimustamme oikein vaivaa? 577
- Arto Luukkanen*, Historian merkityksestä Neuvostoliiton tuhossa 457
- Jubani Mylly*, Historiankirjoituksen vuohet ja lampaat 344
- Jussi Pakkasvirta & Heikki Patomäki*, Uussuomettumista 338
- Timo Vihavainen*, Kommentti edelliseen 583
- Heikki Ylikangas*, Väli-rauha 1940 – minkä sodan odotuksessa? 569
- Syväluotoaus*
- Antti Arjava*, Rooman valtakunnan rappio ja tuho 183
- Seija Jalagin*, Pyhät, pahat ja pelastetut – uskonto sukupuolen rakentajana (Pirjo Markkola, Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920) 327
- Kimmo Katajala*, Väkivalta tekojen takana (Olli Matikainen, Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla) 584
- Simo Knuuttilla*, Suomen tieteen suurkatselemus (Suomen tieteen historia 1–4) 466
- Katriina Lehto*, Terrorismin uhka Yhdysvaltojen valtapolitiikan välineenä (William Bluum, Roistovaltio; Noam Chomsky, New York 11.9.; First we take Manhattan – Terrorismi ja uusin maailmanjärjestys; Keijo Korhonen, Haavoitettu jätiläinen) 333
- Arvosteluja*
- Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.), Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia (*Panu Pulma*) 478
- Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen, Vantaan historia 1946–1977. Kasvua, yhteistyötä, hyvinvointia (*Eino Jutikkala*) 215
- Elina Anttila, Albert Edel-felt & la nouvelle peinture (*Tutta Palin*) 480
- Richard J. Evans, Telling lies about Hitler: The Holocaust, History and the David Irving Trial (*Markku Jokisipilä*) 353
- Irène A. Flygare ja Maths Isacson, Jordbruket i välfärdssambället 1945

- 2000. Det svenska jordbrukets historia 5 (*Eino Jutikkala*) 599
- D. D. Guttenplan, The Holocaust on Trial: History, Justice and the David Irving Libel Case (*Markku Jokisipilä*) 353
- Ritva Hapuli, Ulkomailla. Maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin (*Päivi Pihlaja*) 590
- Tuomas Heikkilä ja Maiju Lehmiö-Gardner, Keskiajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa (*Jussi Hanska*) 197
- Markku Hyrkkänen, Aatehistorian mieli (*Pasi Ihalainen*) 199
- Itsekkyyttä vai valtiomiestaitoa. Ruotsin ulkopolitiikka ja Suomi vuodesta 1812 vuoteen 2002. Toim. Tapani Suominen (*Päiviö Tommila*) 203
- Mauno Jokipii, Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet. Waffen-SS:n suomalaispataljoona vertailtavana (*Martti Häikiö*) 207
- Anja Kervanto Nevanlinna, Kadonneen kaupungin jäljillä. Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin historiallisessa ytimessä (*Marjaana Niemi*) 592
- Marko Lamberg & Susanna Niiranen (toim.), Keskiajan rajoilla (*Jussi Hanska*) 347
- Marja-Liisa Linder, Marjo Riitta Saloniemi ja Christian Krötzl (toim.), Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa (*Jouko Vabtolta*) 345
- Margaret MacMillan, Peace-makers. The Paris Conference of 1919 and its Attempt to End War (*Mari Vares*) 350
- Armand Mattelart, Informaatioyhteiskunnan historia (*Jussi Parikka*) 213
- Pekka Nevalainen, Punaisen myrskyn suomalaiset. Suomalaisten paot ja paluumuutot idästä 1917–1939 (*Erkki Vettenieni*) 476
- Tuula Okkonen, Yhdysvaltojen näkemykset, suunnitelmat ja toimenpiteet Japanin koulujärjestelmän uudistamiseksi 1942–1947 (*Auvo Kostainen*) 355
- Kirsi Saarikangas, Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa (*Renja Suominen-Kokkonen*) 209
- Hannes Sihvo, Elävä kivi. Aleksis Kivi aikansa (*Päiviö Tommila*) 474
- Timo Soukola, Riistorauhaa rikkomassa. Suomen Merimies-Unionin ja sen edeltäjien vaiheita 1905–2000 (*TaPIO Bergholm*) 595
- John A. Thompson, Woodrow Wilson: Profiles in Power (*Markku Ruotsila*) 482
- Oiva Turpeinen, Timo Herranen ja Kai Hoffman, Helsingin historia vuodesta 1945. Osa 1; Harry Schulman, Panu Pulma ja Seppo Aalto, Helsingin historia vuodesta 1945. Osa 2; Laura Kolbe ja Heikki Helin, Helsingin historia vuodesta 1945. Osa 3 (*Marjaana Niemi*) 592
- Jouko Vahtola, Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin (*Päiviö Tommila*) 471
- Ossi Viita, Hymyilevä Hannes. Työläisurheilija Hannes Kolehmainen sankaruus porvarillisessa Suomessa (*Juha Sibvola*) 597
- Pentti Virrankoski, Suomen historia I–II (*Maria Läbteenmäki*) 196
- Heikki Ylikangas, Nurmijärven rosvot (*Heikki Pihlajamäki*) 588
- Tiedemaailma*
- Susanna Niiranen*, Antti-kin keskiajan tutkijat koolla Tampereella 310
- Palkittuja 218
- Nimitys 611
- Väitöksiä 610
- Kirsi Salonen*, Paavillisten Saksan lähetystöjen arkistot ja historiantutkimus 603
- Notes on the contents* 219, 359, 484, 612

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2004

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2004 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 34 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 26 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (34 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä (26 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja /Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteerit: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. ja fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2003: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 32 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöltä 44 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 25 €. Vuosikertatilauksia kirjakaupassa yms. 32 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 9 €.

Pankkiyhteys: nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 3 €, 1976–89 4 €, 1990–91 6 €, 1992–94 7 €, vuodesta 1995 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteerit: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12

Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, PL 3, 08101 Lohja, puh. 019-315 915, fax 0420-298141.

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokkeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 32 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaututaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

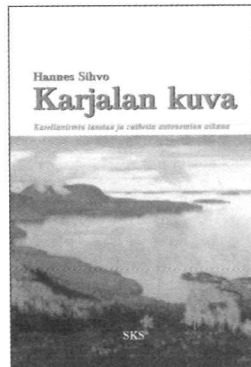
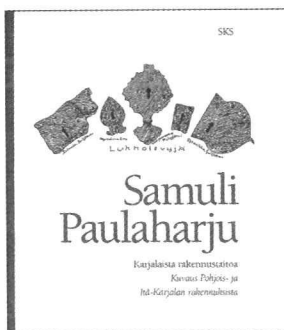
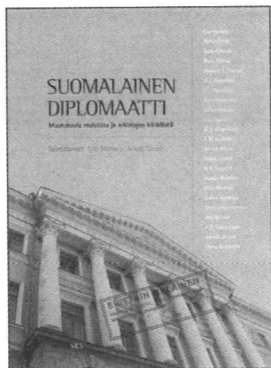
Esimies: prof. *Pauli Kettunen*

Varaesimies: dos. *Katariina Mustakallio*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 17 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voi liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

SKS – KIRJASI MERKKI

Anna Perälä

TIEDON JA TAIDON KUVAT

Suomalaisten painotuotteiden puupiirroksia ja niiden tekijät 1647–1713

Ensimmäinen kattava esitys Suomen vanhimpien painotuotteiden kuvituksesta ja kuvien tekijöistä. Teoksessa on runsaasti uutta tietoa Suomen varhaisimman kirjagrafiikan vaiheista, ja se esittelee niin nimeltä tunnettuja kuin tuntemattomiksi jääneitä puupiirtäjiä tuotantoiheen.

35,-

SUOMALAINEN DIPLOMAATTI

Muotokuvia muistista ja arkistojen kätköistä
Toimittaneet Arto Mansala – Juhani Suomi
23 inhimillistä henkilökuvaa takavuosien vaikutusvaltaisista suomalaisdiplomaateista.

40,-

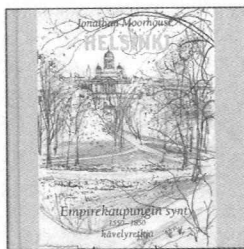
Jonathan Moorhouse

HELSINKI

Empirekaupungin synty 1550–1850
Kävelyretkiä

Viehättävä matka Helsingin elämään, ympäristöön ja arkkitehtuuriin. Saatavana myös englanniksi.

20,-

Hannes Sihvo

KARJALAN KUVA

Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana

Tekijän väitöskirjansa pohjalta ajantasaistama ja laajentama upea käsikirja karelianismista, sen taustoista ja vaiheista Tarton rauhaan saakka. Tekstiä elävöittää monipuolinen ja runsas kuvitus.

65,-

Samuli Paulaharju

KARJALAISTA RAKENNUSTAITOJA

Kuvaus Pohjois- ja Itä-Karjalan rakennuksista
Toimittanut Pekka Laaksonen
Paulaharjun lukuisten matkojen tuloksena syntynyt piirroksien ja kuvien elävöittämä käsikirjoitus uudelleen toimitettuna luku- ja katseluelämyksenä.

65,-

John Screen

SUOMEN "VANHA SOTAVÄKI"

VANHOISSA VALOKUVISSA

The 'Old Army' in Old Photographs
Englanniksi ja suomeksi julkaistavan kuvateoksen runsaat 200 valokuvaa esittelevät "vanhan sotaväen" (1881–1901) sotilaiden ja upseerien elämää vapaa-aikana ja palveluksessa, kasarmeissa, harjoituksissa sekä paraateissa.

43,-

SKS:n myymälä avoinna ma-to 11–17, pe 11–16
15.–22.12. ma-pe 11–18, 23.12. klo 11–14

Hallituskatu 1, 00170 Helsinki

Puh. (09) 131 23 216, (09) 131 23 215

Tilaukset myös kirjamyynänti@finlit.fi

www.finlit.fi/kirjat

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA